

UTVÁŘENÍ ČESKÉ NÁRODNÍ IDENTITY DO 19. STOLETÍ

**Literaturou a v literatuře,
školou a ve škole**

Marie Čechová – David Franta – Martina Spěváčková (eds.)

UTVÁŘENÍ ČESKÉ NÁRODNÍ IDENTITY DO 19. STOLETÍ

*Tato monografie vychází k počtě osmdesátého
výročí narození profesora Viktora Viktory.*

*Tematicky navazuje na oblast jeho odborného
zájmu, zahrnuje celkem 15 odborných statí
(včetně dvou statí jubilentových), kterým předchází
incipitní blok vzpomínek, oslav a zdravic.*

UTVÁŘENÍ ČESKÉ NÁRODNÍ IDENTITY DO 19. STOLETÍ

**Literaturou a v literatuře,
školou a ve škole**

Marie Čechová – David Franta – Martina Spěváčková (eds.)

Plzeň 2021

DOI <https://doi.org/10.24132/ZCU.2021.10644>

**FAKULTA PEDAGOGICKÁ
ZÁPADOČESKÉ UNIVERZITY
V PLZNI**

Utváření české národní identity do 19. století
Literaturou a v literatuře, školou a ve škole

Editoři:

Marie Čechová – David Franta – Martina Spěváčková

Autorský kolektiv:

Mieczysław Balowski, Jiří Fiala, David Franta,
Bohuslav Hoffmann, Helena Chýlová, Ladislava Lederbuchová,
Jitka Málková, Dobrava Moldanová, Stefan Michael Newerkla,
Jiří Novotný, Markéta Pokorová, Marie Sobotková, Viktor
Viktora, František Všetíčka, Alena Zachová

Vydání publikace bylo schváleno Vědeckou redakcí
Západočeské univerzity v Plzni.

Publikace byla vydána s podporou grantové soutěže GRAK 2021
na FPE ZČU v Plzni, číslo projektu GRAK 2021/1-01.

ISBN 978-80-261-1064-4

ISBN 978-80-261-1063-7 (brožovaná vazba)

DOI <https://doi.org/10.24132/ZCU.2021.10644>

© Západočeská univerzita v Plzni, 2021
Autoři, 2021

Obsah

Slovo editorů	1
Ať žije náš Viktor-vítěz!	9
„Učitelské poslání jako poselství vzdělání a humanity nemá alternativu.“	11
„Patos a ušlechtilost, vize, naléhavost výzev... a víra“	16

I. STARŠÍ ČESKÁ LITERATURA

Čechové jsou národ dobrý	24
Ludmila de castello Psov	47
Nota ot pana Viléma Zajíce	76
Nehringův přínos ke studiu česko-polských jazykových vztahů	85

JUBILANTOVO INTERMEZZO

Příležitostná poezie. Exteriér a citace toponym	104
Několik úvah vyvolaných Frozínovou předmlouvou k Obrovišti mariánského Atlanta	125

II. ČESKÁ LITERATURA 19. STOLETÍ

Ladislav Stroupežnický jako tvůrce drobných próz (Z Prahy a z venkova)	134
Vrchlického Selské balady	146
Modely vztahů v prózách Marie Červinkové a Anny Lauermannové	155
Estetické kvality ve slovesném umění a řeči v pojetí Josefa Durdíka	167

Siegfried Kapper – Čech z kmene nad Jordánem 177

III. ŠKOLA A REGIONALISMUS OD ZÁPADU K VÝCHODU

Signum locutionis jako znamení zrodu české národní identity na počátku 19. století. Školní zážitek	
Petra Fastera	193
Význam literárního kánonu k utváření české národní identity. Na příkladu českých středních škol v Plzni druhé poloviny 19. století	207
Plzeňské „Klementinum“ a jeho role v plzeňském kulturním životě 19. století	219
Přehled vývoje židovského školství v Moravské Ostravě do konce 19. století	237
Resumé	248
Summary	251
Seznam literatury a pramenů	254
Výběrový věcný rejstřík	274
Jmenný rejstřík	277

Slovo editorů

Motto:

Stat palma in medio!

(Jan Amos Komenský: Ad eruditos gentis meae,
in Theatrum universitatis rerum)

Problematika nacionalismu, národní identity a proces jejího utváření stojí dlouhodobě v centru pozornosti mnoha historiků, sociologů, filozofů, kunsthistoriků i literárních vědců a dodnes představuje velmi aktuální téma. Toto téma zaujalo autory kolektivní monografie, jejichž činnost byla a je spojena s univerzitami nejen v České republice, ale také v zahraničí (v Polsku a Rakousku), neboť vnímají důležitost identifikace člověka se sociálním kolektivem – národem.

Obsah a rozsah pojmu národ je z diachronního pohledu proměnlivý; moderní definice národa, tak jak se konstitovala od konce 18. století a zejména v průběhu 19. století, neodpovídá cele témuž pojmu užívanému v raném novověku, natož ve středověku. Středověká kategorie národa vznikla ostentativním vymezováním se vůči nepřátelům, kteří ohrožovali jednotu tradiční společnosti. Distinktivním rysem nepřátel byl cizí, nesrozumitelný jazyk, a ač se jazykově-etnický princip národa prosadil v regionu střední Evropy natrvalo až v 19. století, byl již např. v *Dalimilově kronice* nebo v husitských textech jazyk metonymicky přenesen na národ (Stich 2004; Šmahel 2012, s. 85–106). Česká národní identita se tak ve vypjatých dobách, kdy České království čelilo politicko-sociálním krizím (ve středověku vymření Přemyslovců a husitská reformace; v 18.–19. století ztráta vnějších atributů

české státnosti v důsledku centralizace habsburské monarchie, viz Bělina; Kaše; Kučera 2001, s. 131–154), formovala v opozici k německy mluvícím obyvatelům (Bavorům, Sasům, posléze Prusům, resp. Němcům ad.), jak to ukazuje **Ladislava Lederbuchová**, přiznávajíc metodologickou inspiraci v sémiotice Vladimíra Macury (Macura 2015).

Původem kněžny Ludmily, první světice a národní patronky, se zabývá **Jiří Novotný**. Na základě detailních rozborů dostupných pramenů nabízí k široké diskusi alternativní řešení ke stávajícím výkladům.

Středověké vymezování se vůči německému jazyku vycházelo od české šlechty, jež jako jediný společenský stav – pomíne-li královský rod – reprezentovala „svůj“ národ. Přílehlavá je v tomto smyslu politicko-vlastenecká elegie na smrt Viléma Zajíce z Valdeka z počátku 14. století, kdy o českou korunu zápasili Habsburkové, Menhardovci a Lucemburkové. Textově se zvláštním zřetelem ke kompozici skladbu rozebral **František Všeticka**.

Kapitola **Mieczysława Balowského** o středověkých a raněnovověkých vztazích česko-polských, jež odkrýval při studiu staropolských slovesných památek Władysław Nehring, profesor vřatislavské univerzity, vysvětluje jednak upevňování ideje slovanské vzájemnosti (jako pandán k pangermanismu), jednak odhodlání intelektuála 19. století najít doklady o kontinuitě moderního polského národa od středověku.

Symptomatické pro renesanční, humanistické a barokní pojetí identity je pak prohlubování zájmu o prostor, v jehož důsledku se zejména v době barokní ustálil tzv. zemský patriotismus. Individualizaci a dynamizaci prostoru na příkladu renesanční příležitostné poezie a barokního cestopisného spisu sleduje **Viktor Viktora**: renesanční literát objevil v prostoru distinktivní detaily, jichž si středověký vzdělanec nevěšimal; konkretizace

místa se v poezii a próze 16. a 17. století projevuje vyšší frekvencí toponym a etymologických hříček, jak zjistil Viktor Viktora na příkladu prostoru západních Čech (Domažlicko, Plzeňsko aj.). V barokním prolnutí prostoru poutních míst s češtinou, jazykem jeho obyvatel odvozeným z jazyka prvotních lidí (*lingua paradisiaca*) se snoubí zájem o poznávání světa i zbožné přání přiblížit se Bohu skrze tento svět (Kalista 1941), jak jej vylíčil plzeňský katolický kněz Antonín Frozín.

Modely identity, např. lokální, regionální, zemské, stavovské, náboženské nebo dynastické, rozrušovalo romantické 19. století, jež věřilo, že národy (*nationes*) existují odjakživa, jen některé po „narození“ mohly z různých příčin usnout, jak se stalo podle jejich mínění i národu českému. Z hlubokého spánku se český národ snažili probudit buditelé. Nacházeli doklady o svém národu v historických a archeologických pramenech rozmanité provenience, nebránili se však ani romantickým „manipulacím“. Idealizovali např. český venkov, jehož lid označili za zdravé a srdnaté jádro národa (Macura 2015).

Realistická poetika, jak ji prezentuje např. dílo Ladislava Stroupežnického, jímž se zabývá **Bohuslav Hoffmann**, si ale klapky z očí sňala, aby mohla přesvědčivě znázornit i soudobé problémy českého venkova, vyplývající jak z netečnosti vůči pozitivním modernizačním snahám 19. století (vesnické stavovství vs. občanská rovnost apod.), tak i z podlehnutí jejich negativům („kapitalizace“ sociálních vztahů).

Paralelně k tomu je však selský lid nadále heroizován, z anonymity davů vyvstávají silné historické osobnosti, jako např. Jan Sladký Kozina nebo Matyáš Ulický, kteří se v díle Jaroslava Vrchlického, jímž se zabývá kapitola **Dobruhy Moldanové**, bouří proti nevolnickým praktikám šlechtické vrchnosti. V dobovém diskursu 2. poloviny 19. století se tak ustaloval obraz pobělohorské poroby českého národa, z něhož je aristokratický stav „vytlačován“ (Rak 1994, s. 67–81; Glassheim 2012, s. 21–60).

Vrchlického stylizační schopnosti, hudebnost, ale i mnohmluvnost veršů, jež mají oporu v národním sebevědomí i v dobové poetice parnasismu a novoromantismu, zdůrazňující formální dokonalost při zpracování látky, souzní s formalistickou estetikou Josefa Durdíka, již posuzuje **Jitka Málková**.

A mohli přispět ke zdokonalování „probuzeného“ českého jazyka i příslušníci jiných národů, resp. národností? Romantickou sbírku *České listy* od Siegfrieda Kappera, jak vysvětluje **Markéta Pokorová**, česká odborná veřejnost nepřijala jednak z literárních důvodů, ale také kvůli autorovým uměleckým pokusům v němčině (jež ovšem byly u českých vlastenců zejména prvních generací běžné) a kvůli autorovu židovskému původu. Národní identita nebyla pro 19. století utvářena pouze subjektivní vůlí člověka, nýbrž také intersubjektivním souhlasem členů tohoto kolektivu.

V současné historiografii se tematizuje i utváření „jiných“ identit na pozadí identity národní, o čemž svědčí příspěvek **Aleny Zachové**, který rozebírá vyrovnávání se s genderovými stereotypy v prózách Marie Červinkové a Anny Lauermannové, příslušnic elitní české měšťanské společnosti z přelomu 19. a 20. století.

Zásadní roli v utváření české národní identity mělo školství, jak je příznačné z posledního oddílu této kolektivní monografie. Osvícenské reformy konce 18. století vytlačovaly z úřadů a ze škol jiné jazyky než němčinu, jež se měla stát jednotícím jazykem mnohonárodnostní habsburské monarchie. Paradoxně až absolventi tohoto poněmčeného, zato kvalitního středního a vyššího školství, začali díky novým intelektuálním návykům reflektovat stávající situaci, odhodlali se budovat společnost česky píšících a mluvících spisovatelů, úředníků, podnikatelů atd. a přesvědčovat širší masy o potřebě příklonu k českému národu. Budování českého školství se tak stalo jedním z cílů českého národního hnutí 19. století (Bělina; Hlavačka; Tinková 2013, s. 280–284; Novotný; aj. 2020, s. 138–225).

David Franta usouvztažňuje ve své studii trest *signa locutionis* na příkladu českého vlastence Petra Fastera s narativem „obrození“ českého národa.

Stefan Michael Newerkla statisticky vyhodnocuje povinnou četbu ve vyučování češtině na plzeňských středních školách ve 2. polovině 19. století jako výrazně proslovanskou – v literárním kánonu dominovaly vedle předpokládané českojazyčné literatury zejména literatury dalších slovanských národů, čímž se v povědomí absolventů českých škol utužovala koncepce slovanské vzájemnosti a panslavismu.

Helena Chýlová rozebírá život a díla osobností spjatých s plzeňským filozofickým ústavem, jenž tvořil kulturní centrum západočeského vlasteneckého života. Ostatně byla to gymnázia a vzdělávací zařízení vyššího školství, jež fungovala jako gravitační pole českého národního života – kromě pražského centra to byly školy v Hradci Králové, Litomyšli, Klatovech, Plzni aj.

Stranou zájmu neponechali **Jiří Fiala** a **Marie Sobotková** problematiku židovského školství na severní Moravě, konkrétně v Moravské Ostravě. Toto školství zaniklo příznačně za druhé světové války, která zkompromitovala nacionalismus se všemi jeho pozitivy, jak je přinášel vývoj od 19. století.

Fyzická likvidace jednoho národa jiným národem znejistěla kategorii národa jako takovou v konstrukt, jenž není založen na objektivních realitách, nýbrž jen na poměrně volném stanovení kritérií, co ještě je, resp. co už národ není. Hojně citované v současné odborné literatuře jsou postmoderní výroky sociologa Ernesta Gellnera (1993), že ideologie nacionalismu plodí národy; historika Erica Hobsbawma (2000), že to, čemu říkáme národní tradice, „bylo vynalézáno“ až v 19. století; historika Dušana Třeštíka (1999), že Palacký svým historiografickým dílem vynalezl český národ atd. Naproti tomu se historik Miroslav Hroch (2009) snaží bránit módním postmodernistickým trendům, jak

napovídá i název jeho stěžejní monografie, že „národy nejsou dílem náhody“.

Autoři kolektivní monografie se domnívají, že právě kultura, jež je založena na komunikaci, včetně komunikace s literárním dílem nebo komunikace v prostředí školy, může platit za jednu z „objektivních“ podmínek k vytvoření národa. Národ je v literatuře a ve vzdělávacím procesu nějak reprezentován, ale zároveň je literaturou a vzdělávacím působením utvářen, dotvářen, ba přetvářen.

Téhož názoru je jistě i **Viktor Viktora**. Více než půl století se vědecky zabývá českou literaturou od jejích počátků až do konce 19. století, což mu umožňuje sledovat mj. téma sociální identifikace a nacionalizace v literatuře tzv. dlouhého trvání, jak je ostatně patrné z jeho rozsáhlé publikační a populárně-naučné činnosti. Viktorův přístup k vědě – poctivé metodologické uchopení, vynikající znalost zkoumaného materiálu i pokora před ním – vystihuje Komenského předmluva k encyklopedickému spisu *Divadlo veškerenstva věcí*, v níž nadčasově řeší účast vzdělavců na národní kultuře (upřesněme, že spíše ještě ve smyslu barokního zemského patriotismu) a smysl účelnosti vědecké práce:

„Palma stojí uprostřed! Nechť ji uchvátí, kdokoli může. Vím, že by se tato práce dala pilovati a do nekonečna rozmnožovati; proto velmi rád ponechávám někomu látku ke slávě. Jestliže by někdo chtěl závoditi se mnou vybudováním nového díla, nechť jen jde zhasit mou slávu, snáším to. Nebo jestliže kdo bude chtíti někdy mou práci opravami zvětšiti, zmenšiti nebo pozměniti, rád jej přijmu do podílu slávy; pokud ovšem je vůbec dovoleno sahati po nějaké chvále tam, kde máme hleděti jen na slávu Nejvyššího, nebo lze-li v ni doufati tam, kde není možno podati nic trvalého, co by se nedalo zdokonaliti. Dosvědčuji dále, že jsem nevykonal tolik, kolik bych chtěl nebo i dovedl, nýbrž jen tolik, kolik mi bylo možno pro rozsáhlost látky. Opakuji tedy: Nebojím se toho,

že budu od jiných předstížen, nýbrž naopak si toho velmi přeji; neboť to jest jeden z hlavních důvodů mého spisování, abych jiné povzbudil k poskytnutí větších darů vlasti.“

Literatura

- BĚLINA, Pavel; KAŠE, Jiří; KUČERA, Jan P. *Velké dějiny zemí Koruny české X., sv. X. (1740–1792)*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2001. 766 s.
- BĚLINA, Pavel; HLAVAČKA, Milan; TINKOVÁ, Daniela. *Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XI.a (1792–1860)*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2013. 466 s.
- GELLNER, Arnošt. *Národy a nacionalismus*. Praha: Josef Hříbal, 1993. 158 s.
- GLASSHEIM, Eagle. *Urození nacionalisté. Česká šlechta a národnostní otázka v 1. polovině 20. století*. Praha: Garamond, 2012. 320 s.
- HOBSBAWM, Eric John. *Národ a nacionalismus od roku 1780. Program, mýtus, realita*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000. 207 s.
- HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: SLON, 2009. 315 s.
- KALISTA, Zdeněk. *České baroko*. Praha: Evropský literární klub, 1941. 356 s.
- MACURA, Vladimír (PIORECKÁ, Kateřina; VOJTKOVÁ, Milena eds.). *Znamení zrodu a české sny*. Praha: Academia, 2015. 666 s.
- NOVOTNÝ, Miroslav (ed.); aj. *Velké dějiny zemí Koruny české, tematická řada, sv. VII. Školství a vzdělanost*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2020. 723 s.
- RAK, Jiří. *Bývali Čechové. Historické mýty a stereotypy*. Jinočany: H + H, 1994. 152 s.
- RAK, Jiří. *Zachovej nám, Hospodine. Češi v Rakouském císařství (1804–1918)*. Praha: Havran, 2013. 428 s.

STICH, Alexandr. Aby všickni jazyk ve vážnosti měli... In STICH, Alexandr (PETRBOK, Václav ed.). *Jazykověda – věc veřejná*. Praha: NLN, 2004, s. 245–249.

ŠMAHEL, František. *Mezi středověkem a renesancí*. Praha: Argo, 2012. 430 s.

TŘEŠTÍK, Dušan. *Mysli dějiny*. Praha – Litomyšl: Paseka, 1999. 222 s.

Ať žije náš Viktor-vítěz!

Po opětovném pročtení kolektivní monografie *Viator Pilsnensis* (Literárnímu vědci Viktoru Viktorovi k sedmdesátinám) si uvědomuji, že bude obtížné jubilatovu charakteristiku zásadně doplnit. Lze ji však alespoň shrnout a vyjádřit vlastními slovy.

Náš kolega a vzácný přítel profesor Viktor Viktora si zaslouží obdiv a úctu jako fundovaný vědec, oblíbený pedagog, nadšený patriot svého kraje a mravný člověk.

Svou vědeckou erudici potvrdil jak bádáním nejen v oblasti staršího písemnictví (inovativně zejména s akcentem na plzeňský, a to i tzv. latinský humanismus), ale i v širším výzkumném záběru, dále především na beletrii 19. století, jak o tom svědčí Viktorova obsáhlá publikace *K pramenům národní literatury* (2003). Jubilantovy nezanedbatelné a objevné barokistické studie jsou navíc obsaženy v několika dílech *Rozhlasové univerzity* (1993, 1994 a 1996). Zvláštní pozornost si zaslouží též jeho příspěvky germanistické a příkladná edice listáče Bohumila Polana (1998). Viktorovu oblíbenost a inspirativnost jako pedagoga potvrzují studentské reflexe, zvláště z jeho výuky světové literatury. Nadšení pro Plzeňsko a rodné město je patrné hned z několika publikací získavších ocenění města Plzně. Její kulturní život profesor Viktora po léta podporoval jako zasvěcený kritik a propagátor. Jako člověka ho známe pracovitého, obětavého, charakterního, a nebývale noblesního. Svoje lidské kvality náš jubilant osvědčil v těžké době normalizace, jako dlouholetý představitel své fakulty a vedoucí katedry českého jazyka a literatury Pedagogické fakulty Západočeské univerzity v Plzni.

Vzhledem k textům předchozího jubilejního sborníku nezbyvá než doplnit našeho Viktora mezi tzv. svaté a přidat závěr související s významem jeho jména.

Viktor vítězil a vítězí nad nepřízní doby i osudu, nad nástrahami formalizací v akreditacích, jakkoli ho takový boj vyčerpával. Konečně vítězil a vítězí sám nad sebou, v době vleklého onemocnění. Je akademikem a člověkem příkladného chování, až výjimečně kultivovaného a vstřícného. Hned několik univerzitních oborových rad a vědeckých společností by mu mělo vzdát poděkování za dlouholetou spolupráci, od níž ho neodradilo ani únavné cestování na každoroční setkávání. A za ty všechny uveďme alespoň Viktorův podíl na úspěšných výsledcích doktorského studia oborové rady pro českou literaturu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity a dlouholetou činnost v Literárně-vědné společnosti, jejíž plzeňské pobočce předsedá.

Jubilantovi přejeme další vítězství, a pokud už přijdou i tzv. nutné prohry, ať jsou to jen ty, na kterých život akademika nezáleží a není závislý. Ne nadarmo bylo antické božstvo ztělesňováno i dvěma tvářemi, ale jen vítězná Niké jako okřídlená, přinášející vítězství relevantní, a potřebné.

Michaela Hashemi-Horáková
(jménem přátel jubilanta)

„Učitelské poslání jako poselství vzdělání a humanity nemá alternativu.“

(Viktor Viktora in *Prostor a čas*, 2009, s. 10)

Jako svého učitele jsem bohužel nemohla Viktora Viktoru potkat. To on mohl potkat mě jako můj žák, ale nestalo se. Každý jsme v době jeho mládí pobývali jinde. On v kraji, jemuž zůstává po celý život věrný:

Velký patriot a znalec jihozápadní části Čech, literární historik se smyslem pro jazyk, s širokým kulturním rozhledem nejen po historii české, ale i evropské a velký její popularizátor. To je oblíbený plzeňský profesor Viktor Viktora.

Jako pána kultivovaného, laskavého, usměvavého a pravého gentlemana jsem ho poznala za více než čtvrtstoletí našich vzájemných kontaktů. Začaly na ústeckých bohemistických konferencích, které jsme s Dobravou Moldanovou organizovaly zhruba po dvě desetiletí na přelomu století, na konferencích, které na rozdíl od jiných spojovaly bohemistiku jazykovou i literární s účastí bohemistů z Evropy i z Egypta. Na řadě z nich přijímal účast i profesor Viktor Viktora, který se vždy trefil do jádra konferenčních témat. V paměti mi zůstanou hlavně dvě z jeho vystoupení, a to na konferenci *Žena – jazyk – literatura* (1996), na níž přednesl referát o dramatu českého humanismu s centrální ženskou postavou *Polapená nevěra* (sb. 1996, s. 20–23),

s tématem věkově nerovného manželství, o hře pokládané „za první projev interludia“ (s. 21). V tomto dramatu V. Viktora spatřuje „zárodky, z nichž mohla vyrůst renesanční větev české literatury...“ (s. 23). Mne jako češtinářku zaujal Viktorův smysl pro jazykovou stránku díla, pro jeho „tvaroslovní“: obřadný verš v protikladu s tematikou, signalizační hodnota rýmu, osově symetrická kompozice hry s ohledem na interakci jednajících postav, volba sociálně symbolických jmen a zdrobnělin ve vokativu...

Nejen češtináře pak možná zaujme souhra jubilantových jmen: Viktor Viktora. Zvědavce (1. p. *zvědavka*, ž. r.) to nedalo, aby se nezeptala, zda u křestního/rodného jména jde o jméno v rodině Viktorů tradiční. Nejde, to tatínek se prý oženil kvůli tomu, aby v rodině bylo právě toto jméno, když jeho bratr ho nedal žádnému ze svých tří synů.

Na další konferenci Konec a začátek v jazyce a literatuře (r. 2000) přednesl referát na téma *Kronika trojanská – jen počátek českého knihtisku?* (sb. 2001, s. 275–277). V něm se zaměřil na podstatné rysy renesance literární i výtvarné: na prostorovou orientaci a individualizaci postavy v prostoru. Pozornost obrací k popisu Tróji a hrdinů trojského příběhu v překladu. K renesanci se vztahuje i jeho studie *Příležitostná poezie – exteriér a citace toponym*, věnovaná topografické orientaci české renesanční literatury a literárnímu ztvárnění české krajiny; studie obráží Viktorův vztah k vlasti a ke krajině. Další stať orientovanou historicky *Několik úvah vyvolaných Frozínovou předmluvou k Obrovišti mariánského Atlantu* chápeme jako motivaci k studiu charakteru českého baroka. (Obě statí přetiskujeme v naší monografii, druhou z nich ve zkrácené verzi, bez latinského znění básní.)

Nechci však opomenout ani Viktorovo *Laudatio – Dobrava Mol-danová* z konference *Prostor v jazyce a literatuře* (r. 2006, sb. 2007, s. 9–10), v němž se vyznal nejen ze vztahu k oslavenkyni (* 1935), ale i ze svého vztahu k učitelství a promluvil mi tak

z duše: „Učitelské poslání jako poselství vzdělání a humanity nemá alternativu. Na jedné straně rozptyluje pozornost... Na druhé straně toto poslání rozšiřuje představu o smyslu vědeckého úsilí a v duchu zkušenosti ‚docenti discimus‘ (učíme se učíme) dodávají vědeckým snahám rozměr lidského poznání“ (s. 10). Vždyť češtinář se realizuje především jako kultivátor svých žáků a V. V. sám o sobě – ve své přirozené skromnosti – říká: „Cítím se být kantorem.“

S Ústím a se zájmem o výuku spojuje oslavence i blízká spolupráce s Ctíradem Kučerou, spolu sepsali *Výuku literatury v evropském kontextu*. V Ústí se také setkával s Mieczyslawem Balowským, mým bývalým žákem, jenž byl rovněž i se svou ženou Grażynou pravidelným účastníkem našich mezinárodních konferencí. Proč se o tom zmiňují? M. Balowski totiž zde našel inspiraci ke svým česko-polským konferencím, rovněž zahrnujícím tematiku jazykovědnou i literárněvědnou. Ty začal organizovat v Polsku (Valbřich, Ratiboř) poté, co ukončil spolupráci s prof. Stanislavem Gajdou na organizování slovanských stylistických konferencí v Opole (o tom viz např. in *Současná stylistika*, kap. Slavistické kontakty vzájemné inspirace ve stylistickém bádání, 2008, s. 52–58).

Také těchto Balowského konferencí se pravidelně zúčastňuje i V. Viktora, s referáty vycházejícími na poznaňské univerzitě, kde nyní M. Balowski působí jako profesor. Tak naše společná setkávání pokračovala v Polsku. V návaznosti na *Český jazyk a literaturu*, časopis, ke kterému si M. Balowski vybuodoval vztah (je členem jeho redakční rady), začal vydávat časopis *Bohemistyka*, ojedinělý fenomén ve světovém kontextu. V něm publikuje své studie i V. Viktora. Z nich bych chtěla vyzvednout stať zaměřenou k jazyku, k jeho zvukové stránce, *K eufonii německých básní K. H. Máchy* (*Bohemistyka* 2011, s. 267–276) nebo studii věnovanou Proglasu (*Proglas a Cur scriptor hunc librum theotisce dictaverit; Bohemistyka* 2008, s. 7–15), vztahující se ke dvěma textům, programovým předmluvám k dílům, jež glosovala

vzestup dvou raně feudálních státních útvarů – Velké Moravy a Východofranské říše.

S ústeckou fakultou spojuje V. Viktora i další aktivita. Když jsme s Dobravou Moldanovou na ústecké univerzitě připravovaly návrh doktorského studia z oboru Teorie vzdělávání v bohemistice, přizvaly jsme k spolupráci bohemistiku Západočeské univerzity, představovanou profesorem Viktorou. Ten okamžitě reagoval pozitivně, takže se postupem času podařilo na obou fakultách obor otevřít. Od té doby zasedáme společně v oborové radě a profesor mě zval a dosud zve ke spolupráci v Plzni jako členku poroty při doktorských zkouškách a obhajobách, jako její předsedkyni nebo jako oponentku disertací.

V posledních letech jsem ho zažila i jako svého ohleduplného „šéfa“, který mě přijal do svého pracovního týmu, na katedru českého jazyka a literatury Západočeské univerzity. S tímto týmem jsme za poslední dva roky se samozřejmou účastí pana profesora vydali dva díly knihy *Od teorie k praxi a zpět ve vyučování češtině* (2019 a 2021).

Tím však naše spolupráce nekončí. Už od dřívějších dob je V. Viktora přispěvatelem časopisu *Český jazyk a literatura*; připomeňme jen jeho sérii *Trojí tvář starší české literatury* (středověku, renesance, baroka) z r. 2010. Nyní je pravidelným autorem příspěvků v rubrice Z literárního muzea, jmenujme např. jeho připomenutí E. Bozděcha, J. Karafiáta, V. B. Nebeského.

Pan profesor mě už před lety udivoval svými znalostmi a entuziasmem, se kterými nás provázel po Plzni v době plzeňských konferencí (o slangu aj., jichž se zúčastňoval, byť nelingvista). Celé široké a daleké kraje procestoval jako turista spolu s kolegou a přítelem Jaromírem Spalem, a tak mohl vycházet ve svých regionálních studiích i z autopsie. Uvedme sice zcela okrajovou, ale zajímavou skutečnost: V. Viktora stejně jako manželka M. Balowského má zájem o hroby, o funerální turistiku.

Můj obdiv k jeho kulturnímu rozhledu se stupňoval spolu s tím, jak jsem poznávala jeho hluboké znalosti a zaujetí pro západočeský region, nejen pro Plzeň, ale i pro Chodsko, Klatovsko, Domažlicko..., o nichž hlavně v regionálním tisku publikoval množství studií. Je vyhledávaný popularizátor, s množstvím přednášek o regionálních spisovatelích a regionálních tématech nejen v Knihovně města Plzně, ale také v Klatovech a na Chodsku, ke kterému má zvláštní vztah, protože v Domažlicích začal učit na gymnáziu a stále se tam vrací. V Plzni je také členem Kruhu přátel knižní kultury a divadelním kritikem, píše o divadelních hrách v regionálním tisku, vydal i knihu *Divadelní tradice Plzně od 19. století po současnost* (1983). K regionální tematice přivádí i své žáky tak, jak by měl každý češtinář (např. vedl diplomové práce o divadelních amatérských souborech v různých obcích).

Ale na závěr se vraťme okruhem k citátu, jenž tvoří i název našeho vzpomínkového medailonu, a ověřme působnost jubilanta, jak se jeví studentům:

„Jeden z nejlepších a nejhodnějších profesorů.“

(Takto vyzněla řada hodnocení, my jsme citovali to z 23. 6. 2009.)

Marie Čechová

„Patos a ušlechtilost, vize, naléhavost výzev... a víra“

(Viktora in *Literatura v diskusi*. Haman a kol.
Praha: 2000, s. 53.)

Plzeňské divadlo je můj divadelní domov. Pracoval jsem v Plzni v různých pozicích a s jednou přestávkou zhruba dvacet pět roků. Začínal jsem jako jeden z režisérů činohry. A v roce 1987 a až do roku 2013 jsem prakticky každý rok s činohrou připravil jednu nebo více inscenací. Tento můj divadelní domov tvoří herci činohry, plzeňská divadla, zaměstnanci tohoto divadla, deseti-tisíce diváků a mezi nimi jedna zvláště výrazná osobnost – literární vědec, pedagog a divadelní kritik pan profesor Viktor Viktora.

Nevím, jestli Viktor Viktora ví, do jaké míry byl duchovní součástí plzeňského divadelního umění. Pamatuju si, jak vždy rychlým krokem s úsměvem a skromně přibíhal na divadelní premiéry a nechtěl poutat zbytečnou pozornost. Pamatuji si, jak vždy představení pozorně sledoval a vzpomínám, jak jsme si pročit-tali jeho recenze. Každou inscenaci se snažil vsadit do širšího literárně-dramatického kontextu i do souvislostí tvorby toho kterého plzeňského umělce, neboť naši práci sledoval nejen se zájmem, ale hlavně trpělivě a soustavně. Někdy jsme s jeho interpretací nesouhlasili, někdy jsme jí byli potěšeni, ale vždy jsme cítili za jeho slovy poctivost a upřímnost.

Divadelní umění vzniká „tady a teď“ a s okamžikem svého vzniku zároveň mizí. Je v tom jeho síla i nevýhoda. Z inscenací zůstává jen to, co jsme schopni si zapamatovat. Ať už rozumem či citem.

Zároveň však kvalita divadla záleží na pěstování kontinuity. Na reflexi lidí, kteří naši práci sledují soustavně, dovedou ji pojmenovat a dovedou v nás probouzet znovu i naše vzpomínky a zážitky z jednotlivých představení. V tomto směru dílo recenzenta Viktora Viktory nám bude sloužit trvale a bude pomáhat i příštím generacím navazovat na naše umění, naše postoje a myšlenky.

Vážený pane profesore,
přeji Vám jako členu „mé divadelní rodiny“ pevné zdraví a hodně radosti. Děkuji Vám za Vaši lásku k divadlu a společně s Vámi věřím, že se naše společné divadelní zážitky i díky Vaší práci ze světa neztratí.

Jan Burian
generální ředitel Národního divadla

*Von Zeit zu Zeit seh ich den Alten gern,
Und hüte mich, mit ihm zu brechen!
Es ist gar hübsch von einem großen Herrn,
So menschlich mit dem Teufel selbst zu sprechen!*
(Johann Wolfgang von Goethe)

Měřítkem všech věcí je člověk. Jsoucích, že jsou, nejsoucích, že nejsou. Měřítkem kvality pedagoga je jeho osobnost. V ní se jeví odbornost, spravedlnost a laskavost. Při hodnocení těmito kritérii by měl být profesor Viktora vzorem všem učitelům. A vlastně nejen jim. Považuji proto za své veliké štěstí, že jsem pana profesora osobně poznal. Jako pedagoga i člověka.

Jako syn z učitelské rodiny o sobě sám uvádí, že ho kromě rodičů ovlivnila především škola. Je tedy nesmírně záslužné, že jí zůstal věrný a v pozici vysokoškolského pedagoga tvrdošijně připravuje další učitele pro práci, která je sice smysluplná, ale stejnou měrou nevděčná. Sám často vzpomíná na své učitele.

Poprvé jsem se s jeho jménem setkal v Klatovech, na konferenci Perla v hrubé kazajce, kde však vystupoval spíše než jako učitel jako spoluorganizátor a znalec české literatury 19. století. Mohu-li soudit z našich pozdějších rozhovorů, právě onen rozkvět literární produkce od časů českého národního obrození představuje jemu nejbližší texty. Ne, že by jeho vědomosti o jiných obdobích nebyly rovněž rozsáhlé, ale vždy jsem měl dojem, že v literatuře 19. století se cítí více „doma“.

Městská knihovna Klatovy ve spolupráci s katedrou českého jazyka a literatury Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni pořádá konference či kolokvia, jejichž vysoká úroveň je dána nejen reprezentativními prostorovými podmínkami a technickým zabezpečením, ale i bohatým zastoupením znalců vytčených témat. Pan profesor zde se skromností sobě vlastní působil jako spiritus agens, ať už v koncepci programu, tak

v neformální komunikaci. Dojem, který jsem z něj získal, mě dosud neopustil.

Kdybych měl přiblížit jeho osobnost čtenářům, kteří se s ním dosud nepotkali, pak v souladu s popisy jeho dalších studentů musím na prvním místě uvést jeho hlas. Respektive jeho hlasový projev. Pečlivá výslovnost s jasnou artikulací a důraznými modulacemi přesvědčí každého, že mluvčí je zvyklý hovořit i pro větší množství posluchačů, ale absenci teatrálních fines zároveň definuje osobu jako rétora, nikoli herce. Dávná absolventka jeho volitelných přednášek o světové literatuře, jež v současnosti žije v Polsku, často vzpomíná nejen na výkladovou linii, ale právě na zvukovou stránku výkladu.

V době výročí vydání *Babičky* Boženy Němcové jsem, stále jako náhodný účastník, mohl sledovat jeho komunikaci na konferenci v České Skalici. Nadhled nad tématem a praktické zkušenosti mu umožňují to, co řada badatelů postrádá – možná schválně kvůli uváděným znakům odborného stylu, přesto však na škodu věci – přirozený humor. Jeho vpravdě lidská vtipnost, se kterou přistupuje k výkladu, není prvoplánová, neobstála by asi v rámci komerčních médií. Jde o integrální součást akademicky strukturovaného odborného přístupu držícího se striktně pramenné doložitelnosti.

V rámci 5. kongresu světové literárněvědné bohemistiky, který pravidelně pořádá Ústav pro českou literaturu Akademie věd České republiky, jsem, už jako doktorand pana profesora, vyslechl jeho příspěvek o Husovu *Quodlibet*, který patřil k nejnovějším pojednáním sekce o problematice husitského období. Když jsme pak jeho odezvu i celé jednání rozebírali, neubráníl se pan profesor jistému rozčarování nad úrovní a smyslem některých příspěvků dalších. Zde je nutno poznamenat, že značnou kritičnost, se kterou přistupuje k posuzovanému textu či projevu ostatních, aplikuje i sám na sebe.

Velice rád s ním vedu debaty o dramatických inscenacích, ať už činoherních, či operních. Jeho názor se dotýká samotného jádra pudla, tedy něčeho, s čím nelze nesouhlasit: věrnosti textové předloze. Je totiž nutno uvést, že z ojedinělých případů šokujících posunů a režijních (tedy režisérských) změn se během uplynulých deseti let stala i na jevištích českých divadel norma. Popisoval jsem mu např. maďarskou inscenaci *Kouzelné flétny* situovanou do psychiatrické léčebny či polonézu z *Rusalky* v podání žen i mužů v ženských svatebních šatech, které jsou průběžně znečišťovány krvavými mrtvolami zvěře v náruči tančících. Pan profesor doslova spráskl ruce. Ne jako projev konzervatismu, ale jako odpor vůči nerespektování autorského záměru autora libreta. „Text je základ!“ Osobně jeho slova podtrhuji.

Kromě literatury je jeho velkou zálibou rovněž hudba. Pamatuji si, jak s lítostí odmítl účast na slavnostním provedení Mimoňských pašijových her 2015, a to z důvodu probíhajících Smetanovských dnů. Na programu očekávaného koncertu bylo tehdy *Stabat Mater* Jakuba Jana Ryby. Ke koncertu mi asi po měsíci řekl: „Víte, Martine, to bylo něco úplně jiného (než Rybovy vánoční mše a pastorely), takové nervózní smyčce i dechy...“ Nevdržel jsem to a věc si poslechl. Měl pravdu. Nervózní smyčce a dechy. Lépe se to snad ani vyjádřit nedá.

Doufám, že se pan profesor neurazí, když prozradím třetí velký okruh jeho zájmu, vedle literatury a hudby. Jsou to slavné osobnosti, respektive jejich náhrobky. Funebrální témata nepatří v současném světě k těm propagovaným, což lze chápat i s ohledem na události posledních dvou let. Záliba pana profesora v hřbitovech není žádnou specifickou úchylnou, ale profesionálním zájmem, protože místa posledního odpočinku v sobě obsahují kromě řady uměleckých artefaktů i množství informací o nebožtících, případně o okolnostech jejich smrti. Trochu však pana profesora podezírám, že je to záminka pro jeho vášeň největší: turistiku.

V rámci svého putování mě pan profesor navštívil dvakrát. Poprvé to bylo značně abstraktní, protože mi pouze oznámil, že dojel vlakem do Pertoltic pod Ralskem a vylezl na Ralsko. Hora sice není nejvyšší (696 m. n. m.), ale její převýšení je značné. Tím „návštěva“ v mém tehdejšímu působišti skončila, protože jsme se vůbec nepotkali.

Podruhé mě pan profesor navštívil už za mé přítomnosti, v Horní Branné, která je neodmyslitelně spjata s posledními dny Jana Amose Komenského v Čechách, ale je známa i jako rodiště spisovatelů Josefa Šíra a Jana Slavomíra Tomíčka či působiště literátů Adama z Vnoře a Josefa Mirovíta Krále. Méně známé jsou informace o formování krkonošských divadelních spolků nebo o místních kontaktech nakladatele Jaroslava Pospíšila, který se do Horní Branné „přičenil“. Pan profesor tehdy trpělivě vyslechl můj zevrubný výklad, prohlédl si kromě památných náhrobků na místním hřbitově i rodinnou hrobku sv. Kříže, kde jsou pochováni příslušníci rodu Harrachů, a téměř přes celou republiku zase odjel domů, do Plzně. Nesmírně si této návštěvy vážím, tím více, přihlédnou-li k náročnosti cesty. A také k faktu, že mé vykládání muselo být značně únavné, protože jsem chtěl být z radosti nad vzácnou návštěvou důkladný. Dodatečně se Vám, pane profesore, omlouvám. Málokdo by vydržel asi šestihodinový výklad během pochodování v plenéru mezi gotickým kostelem, renesančním zámkem a barokním špitálem. Okomentoval jste to tehdy slovy o encyklopedickém rozsahu. Až po dalších letech Vašeho laskavého dohledu nad mou prací jsem pochopil, že někdy méně bývá více. Úplně jednoduché to se mnou, myslím, nebylo.

Myslím, že to ale rovněž ukazuje na podstatný rys osobnosti Viktora Viktory: schopnost překonávat překážky a trpělivě pomáhat tomu, kdo o to má zájem. Je veřejným tajemstvím, že jeho denní minimum četby tvoří 50 stran odborného textu. Řada lidí, kteří u něj absolvovali zkoušku, spolu s kritériem náročnosti přiznává, že nepoznali zkoušejícího, který by byl tak laskavý

a pomáhal jim scelit někdy fragmentární znalosti do smysluplných odpovědí. Mám tutéž zkušenost, ačkoli je mou velikou výhodou, že jsem byl gymnaziálním žákem studenta pana profesora, a tak mi jeho myšlenky a hledané souvislosti připadají blízké, třebaže jsem se s nimi už kdysi setkal „z druhé ruky“. Přiznám se, že jsem jimi značně ovlivněn, jako patrně většina jeho studentů.

Mám-li nyní tu čest zcela jistě nezaslouženě v čele jeho absolventů popřát panu profesorovi k životnímu jubileu, nemusí nikdo pochybovat o upřímnosti mých slov, napíšu-li, že mu přeji ještě mnoho let čilého a kritického posuzování literárních i uměleckých děl, brzkého překonání případných zdravotních potíží a radosti z činnosti studentů i z nově nalezených souvislostí ve všech oborech jeho zájmu! Můj život obohatil a jsem mu neskonale vděčný za shovívavost, se kterou mi, podobně jako dalším, pomohl a pomáhá při chápání kontextů nejen české literatury.

Měřítkem všech věcí je člověk. Naleznete-li takového člověka, kterému lze důvěřovat, můžete s klidnou myslí jeho měřítko převzít. Jako jsem mohl já. A právě za to Vám, pane profesore, děkuji nejvíce!

Martin Kuba
ministrský rada MŠMT

I.
STARŠÍ ČESKÁ
LITERATURA

Čechové jsou národ dobrý

Ladislava Lederbuchová

Spisovatel Zdeněk Šmíd v úvodu ke svým *Kapitolám z dějin národního úpění* říká: „Národy se skoro vždycky chovají podle toho, co si myslí o svých dějinách. Ušlápnutě, nabubřele, Istivě, statečně. Problém nás Čechů tkví v tom, že jsme odedávna věřili spisovatelům a básníkům tak bezmezně, že mezi nimi obstál jenom ten historik, který jim věřil taky. Jsme dětmi legend. [...] ... historické postavy [...] počali literáti kádrovat, což mělo úspěch tak nesmírný, že s tím Češi nepřestali dodnes. Ludmila byla hodná, Drahomíra zlá. [...] Husiti byli hodní, Zikmund byl zlý, [...] Habsburkové byli zlí, jezuiti strašně zlí, [...] všichni jsou zlí, jenom my ne, a ze všeho nejhorší jsou Němci“ (Šmíd 2002, s. 5–7).

Šmídův posudek českého postoje k historii vlastního národa provokuje zdánlivě jednoduché otázky: Co je **češství**? Jsme **národ** hodný? A ubližovaný? A byli či jsou Němci zlí? Proč (někteří) Češi (dodnes) mají k Němcům nedůvěru, nelásku, zášť? Má autor pravdu, tvrdí-li, že literáti historii „kádrují“ a že jim Češi „bezmezně věří“? Vlivem historického soužití Čechů s Němci se vědomí češství utvářelo vždy ve srovnávání s nimi a vymezování vůči nim. Krátký exkurs do literárního obrazu národní sebereflexe snad pomůže ukázat zdroje české identity, zvláště v etapě národního obrození, kdy se na konci 18. a v 19. století odehrálo vše podstatné pro vytvoření vědomého modelu češství.

Vztah dvou nejsilnějších národních etnik v českých zemích je zobrazován už v Kosmově *Kronice Čechů* (12. století). Zde

vyzdvihněme autorův patriotismus, v jehož rámci a pod záštitou sjednocující křesťanské víry nejsou česko-německé vztahy ukázány jako problém.

Zato v *Kronice tak řečeného Dalimila* (začátek 14. století) je bojovně vyhraněn jako téma MY (Češi) a ONI (Němci) se silnou pročeskou tendencí a politickým dosahem. Český psaná kronika měla relativně široký okruh čtenářů a posluchačů, a tak mohla svou tendenčností ovlivnit české publikum a založit dál pěstovanou tradici souzení historických postav na základě jejich národní příslušnosti – odtud pravděpodobně pochází Šmídem ironicky zmiňovaná teze Ludmila je hodná, Drahomíra je zlá. Kronika představuje Lidmilu (= Ludmilu) jako nezpochybnitelnou Češku, zatímco Drahomíř (= Drahomíru) jako osobnost s problematickým původem, neboť pocházela z kmene Stodoranů: „Drahomíř ze Stodor od Žatce / provdala se brzy za vládce“ (Bláhová 1977, s. 50). Editorka vydání kroniky, s nímž jsme pracovali, M. Bláhová upozorňuje na rozdíl mezi Kosmovou *Kronikou Čechů* a *Kronikou třč. Dalimila*: „Podle Kosmovy kroniky byla Drahomíra z kmene lutického, z krajiny zvané Stodor. Tzv. Dalimil zaměnil polabské Lutice s českými Lučany a umístil je do okolí Žatce“ (s. 207, poznámka 22), čili do území, které sice v čase vyprávěného děje (10. století) bylo etnicky vzato české, v době vzniku *Kroniky třč. Dalimila* (14. století) však už osídlené německými kolonisty, a Drahomíra tak zde nese stigma němecství. Tato záměna pro dobové čtenáře či posluchače posilovala tendenčnost kroniky a pomáhala utvářet české vědomí na bázi etických protikladů, které tendenčně vyvstávají průběžně v celém textu *Kroniky třč. Dalimila*:

Lidmila byla Václavova „bába, žena bohumilá, / ušlechtilá, ctná a poctivá [...] v modlitbách je její posila. / Sirotám též dary posílá“ (s. 50–51). Zatímco nečeská „Drahomíř Lidmile záviděla, / neboť sama v zemi vládnout chtěla“, a na rozdíl od zbožné Lidmily nebyla křesťanka, což v 10. století nepřekvapuje, ale v křesťanských Čechách

ve století 14. je to věc nemyslitelná až trestuhodná a ve spojení s krutostí nečeské panovnice si zaslouží čtenářův (posluchačův) odsudek: „Kněžna pohanskou krev měla, / duchovenstvo vyháněla, / když jí přišel v cestu kněz, / či jen křesťan – mrtev kles. / Jedny proti druhým štvála. / V Praze velká bitva vzplála, / přenešťastní křesťani / nenašli už zastání“ (s. 50–52). Jako Dalimilova postava je ve významových konsekvencích 14. století Ludmila „hodná“ (Češka, zbožná křesťanka, slitovná dárnice), zatímco Drahomíra „zlá“ (mocichtivá Nečeška, krutá pohanka pro následující křesťany a osovatelka Ludmiliny vraždy).

Autor kroniky dovedně prosazuje tendenční vidění událostí a situaci a díky expresivitě stylu nabízí takovou optiku i čtenáři: Soběslav II. (2. polovina 12. století) vykázal Němce ze země, ale německý císař (Fridrich II.?, autor ho nejmenuje) „Němce pomstít prahl, s velkým vojskem do Čech vtáhl. [...] aby českou zem si podmanili. / Mnohý čeled' s sebou vzal si, / aby mohl hned v té chvíli, / kdy pobije český lid, / jeho statky osídlit“ (s. 125–126). V rozporu s historickou pravdou je tendenčně nabízen obraz obsazení celé země Němci. Národnostní hledisko je dominantní a prosazuje se i mystifikačně v líčení bitvy u Lodyně (srov. s. 126). Kronikář píše o bitvě jako pro Čechy vítězné, ale v poznámkovém aparátu kroniky (Bláhová 1977) se uvádí, že „zpráva je zmatená“ a že v dané bitvě byl roku 1179 Soběslav poražen (srov. s. 210, poznámky 137 a 138).

Problém MY a ONI se ukazuje jako MY versus ONI a má axiologický mravní status – MY jsme hodní, ONI jsou zlí. Pro autora kroniky bylo důležitější ideové působení na čtenáře než fakta, pročeská tendence integruje obsah díla a tvoří smysl jeho sdělení i v následujících staletích. Dodnes se toto její poslání demonstruje sňatkem knížete Oldřicha, jenž dal přednost české selce Boženě před německou kněžnou.

Ve Šmídových *Kapitolách z dějin národního úpění* najdeme parodii kádrového dotazníku v travestovaném tématu knížecího sňatku: „Oldřich pocházel z vážené, leč problémové rodiny. Dědeček zabil vlastního bratra. Otec dal pobít celý konkurenční rod i s nemluvnaty“¹ (Šmíd 2002, s. 83). A osobnostní prověrka pokračuje v souvislosti s ryzostí českého původu knížete. Když „vlastenecký kronikář Dalimil“ tvrdí, že Oldřich řekl: „Raději si chci Češku vzítí [...] Němkyně by chtěla německou čeleď mítí a děti německy učítí. Bylo by z toho jazyka rozdělení a zemi jisté zkažení!“, nějak mu přitom uniklo, že Oldřichova matka i babička byly taky Němky“ (s. 86–87). O popularitě selky Boženy Z. Šmíd jako vzdělaný historik uvažuje právě v kontextu etnické čistoty českých knížat: „Možná měla její bájná existence přetrumfnout fakt, že samotná českost Přemyslovců je s každou další generací spornější: počínaje Boleslavem Ukrutným všichni plodili zákonné dědice s Polkami, Uherkami a Němkami, čímž se procento domácí krve českých vládců snižovalo pod hranici vlastenecké únosnosti“ (Šmíd 2002, s. 91).

Obraz Čechů jako národa v Kristu dobrého a statečného byl žádoucí v situaci po třicetileté válce a stal se lákavou vizí některých českých osvícenců, zemských patriotů konce 18. století, ve spojení s jejich snahou poznávat český jazyk a obrodit ho i jako jazyk kulturní, literární. I v tom byla česky psaná *Kronika třč. Dalimila* s pročeskou tendenčností vítaným pomocníkem. Ve snaze přiblížit obsah kroniky soudobým českým čtenářům převedl historik František Faustin Procházka (Prochaska) podstatnou část původního textu ze středověké češtiny do jazyka své doby a v roce 1786 kroniku vydal pod autorským titulem *Kronika boleslavská o posloupnosti knížat a králův českých a slavných národu českého činech* (srov. Slavík 1975, s. 229). Kronika v nové jazykové podobě dostala příležitost působit na nový okruh čtenářů a své pojetí česko-německých vztahů nabízet jako impulsy pro formování vědomého **češtví** v nové

¹ Dědeček Boleslav I. dal zavraždit bratra Václava, později svatého; otec Boleslav II. dal vyvraždit Slavíkovce.

historické situaci, později v souladu s nastupujícími snahami jungmannovské generace posilovat sebevědomí Čechů při vymezování se vůči Němcům.²

Usilovným propagátorem a vydavatelem starých českých knih byl v osvícenské obrozenské generaci František Martin Pelcl (Pelzel). V česky psané *Nové kronice české* včleňuje události do evropských souvislostí. Vypráví „o počátku národa a jazyka slovanského, [...] líčí statečnost předků, vzdělanost, je nadšen obdobím Jiřího z Poděbrad i zlatou dobou, jak za Karla IV., tak za Rudolfa II. Nešlo mu o přinášení a ověřování nových faktů, nýbrž o výchovu mládeže v národních dějinách“, píše Slavík (1975, s. 245). České dějiny jako výchova k národnímu vědomí a citění – záměr a tendence, které se budou aktualizovat i v dalším vývoji reflexe historie. Pročeský postoj projevil Pelcl i v knize *Geschichte der Deutschen in Böhmen* (1788, česky *Dějiny Němců v Čechách*), která vydává svědectví o tereziánské a josefínské germanizaci univerzitního a vůbec společenského života (srov. Slavík 1975, s. 250). Pelcova obava o budoucnost češtiny nevyznívá vzdorem proti němčině jako jazyku společenské komunikace, naléhavá je ve vztahu k jazyku vyučovacímu, jako k nástroji dalšího generačního užívání češtiny. Problém MY versus ONI trvá, lze říct, že první generace obrozenců jej konstatuje, nejen pod tendenčním působením „Dalimila“.³

² Procházka vydal i *Vejtah z kroniky Moskevské*, s informacemi o rozšířenosti českého národa, neboť ho v dobově užívaném pojmosloví ztotožňuje s celým Slovanstvem: „Rusové pošli z téhož národu jako my Čechové a téhož jazyka, kteréhož my a jiní národové slovanští [...] požívají, užitečné jest Čechům našim to znáti a věděti, jak daleko rozšířen jest národ jejich, a že ne v samých těchto krajinách toliko [...], ale i mnohem dále na Východ slunce i Půlnoci a od Lednatého moře [...] až k moři prostředzemnímu a Adriatickému se vztahuje, takže téměř polovici dvou dílů Světa Asiae Europae obsáhl a naplnil“ (cit. podle Slavík 1975, s. 229).

³ O programové germanizaci, již se pokoušela čelit první obrozenská generace, píše historik Josef Pekař: „[...] králové z rodu Habsburského [...] snažili se vtisknouti státnímu životu charakter německý; počala se germanizace programová. [...] toto ohrožení [...] živilo český nacionalismus [...] podobně jako od konce 18. století a v 19. století živil romantismus obrodnou myšlenku národní k zanícenému boji proti druhé či třetí vlně německé cizoty. [...] v době národně vlašné renesance poněmčila se znovu část země a v paradoxním zkřížení souvislostí musila to býti Bílá hora, aby s nepodpadnými Čechy

Pro další generaci obrozenců, jungmannovskou, se stal **český jazyk** základním faktorem identifikace **českého národa**. V časopise *Hlasatel český* publikoval Josef Jungmann v roce 1818 pojednání *O jazyku českém*. Stylizuje ho jako dialog mezi Čechem a Němcem, do něhož svým komentářem zasahuje postava Daniela Adama z Veleslavína. Odrodilý Čech tvrdí německy zkomolenou češtinou, že pro člověka výše společensky postaveného je dehonestující mluvit česky. Němec vystupuje v duchu romantického nacionalismu a na svůj jazyk je hrdý. Veleslavín, jenž jako postava ztělesňuje Jungmannův názor a postoj, poukazuje na vysokou jazykovou úroveň staré české literatury a říká, že „bez lásky k vlastenskému jazyku na lásku k vlasti, tj. k národu svému, pomysliti nelze jest“ (cit. podle Macura 1983, s. 60), z čehož vyplývá, že **jazyk, vlast, a národ** tvoří jednotu – každá z těchto entit je predikována a determinována dalšími dvěma, ale fenoménem je právě jazyk.

Čeština byla testována jako jazyk literární (bratři Nejedlí, Šebestián Hněvkovský, Antonín Jaroslav Puchmajer, Jan Kollár, František Palacký ad.) a stala se objektem i cílevědomého studia (Josef Jungmann, František Palacký, Pavel Josef Šafařík). Ve vazbě na rozdílné kulturní, společenské a politické postavení Čechů a Němců se otázky českého jazyka staly hybnou silou obrozeneckého hnutí a byly zatíženy i dalšími kulturními významy.

Vladimír Macura v knize *Znamení zrodu: české obrození jako kulturní typ* (1983) podal kritický výklad procesu emancipace **českého národa**.⁴ Jako určující faktor českého obrození v první

vypudila za hranice i množství Němců“ (roz. protestantů, evangelíků, L.L.) (Pekař 1990, s. 394–396).

⁴Sám autor ale podotýká, že „dodnes činí pojem národa potíže“ a odkazuje na studii Jiřího Kořalky *Co je národ?* (Praha, 1963). Historikové a sociologové operují dichotomií obsahu pojmu, dělí obsah pojmu na: národ kulturní (jenž se specifikuje jazykem, etnickými rysy, náboženstvím) a národ státní (jenž je dán občanskou příslušností). Potíže pak vedou „k přenášení pozornosti z analýzy vlastního problému národa k problému nacionalismu jako specifické národní a zdánlivě přímo „národotvorné“ ideologie, [tj. od] konstitutivních rysů (řeč, společný původ, kulturní jednotu, představa dějin, státní příslušnost), z nichž žádný není nutně závazný pro zformování národa, se v praxi

polovině 19. století argumentačně doložil lingvocentrismus, podle něhož **český jazyk** byl prostředkem i cílem řešení dalších otázek národního života a jeho reflexe. Jazyk není jen nástroj komunikace, ale je nositel významů, které vyrůstají z vysokého hodnocení jazyka evropskou romantikou. Je **sakralizován** – uctíván jako „jediné dědictví po předcích“, jako prostředek „mystické komunikace s předky“ a jeho užívání je považováno za „glorifikaci jazyka samého“ (srov. s. 57–59).⁵

Zevrubnou analýzou historických podmínek a interpretací dobových pramenů V. Macura zjistil, že důležitými prostředky vytvoření kýženého modelu české kultury a společenského života se staly mystifikace a ideologická manipulace s jazykovými fakty. Tendenčně idealizovaly českou, resp. slovanskou povahu a kulturu v relaci k německému. Nejvyšší hodnotou jungmannovského světa je slovanství, protikladem je tu „neslovanství“, které pro oblast české kultury je reprezentováno německým, proto je záporné hodnocení německého jazyka a kultury téměř závazné (srov. Macura 1983, s. 40–55).⁶ Ale německý vzor byl potřebný.

přesouvá pozornost k ideologiím, které ten či onen rys za závazný pro dané společenství prostě prohlásí“ (Macura 1983, s. 178–179).

⁵ Že má jazyk výsadní postavení v národním kulturním kontextu, včetně svých dispozic koncentrovat v sobě další identifikační atributy národního života a být v tomto smyslu národním dědictvím, o tom je i s odstupem sta let přesvědčen i Karel Čapek. V eseji *Chvála řeči české* z roku 1928 uvádí: „Řeč je jediný autentický projev duše národa. [...] Tisíciletá minulost protéká každým slovem; děláme něco velkolepě starého a historického, když mluvíme česky. [...] Řeč je sama duše a kultura národa. [...] Myšlenky jsou naše, ale řeč patří národu. Každá korupce jazyka porušuje národní vědomí“ (Čapek 1984, s. 186).

⁶ Např. v Kollárových a Hankových textech (v časopisu *Krok*) se manipulativně nakládá s významy znamenajícími atributy Slovanstva: zatímco Slované jsou „zmužilí, bojovní, chrabří“, statečnost Germánů je „loupežná, divoká, vandalská, barbarská“ – autoři tendenčně znevažují Němce ve prospěch Slovana. Také zvuková stránka jazyka je srovnáním s němčinou hodnocena ve prospěch češtiny – Palacký a Šafařík v úvaze o zvukové stránce verše (*Počátkové českého básnictví – Palacký a Šafařík v úvaze o zvukové stránce verše (Počátkové českého básnictví – obzvláště prozódie, 1818)*) vyznávají, že „jazyk český je „libý a zvučný“, zatímco němčina je „jazyk štěkávký a chrochtavý“, a aby odlišili hezkou češtinu od nepěkné rytmizace německé, doporučují pro český verš časomíru. Neflektivní jazyky (tedy němčina) jsou vhodné pro „racionální myšlení“, flektivní (tedy jazyky slovanské, čeština) mají sílu estetickou, jsou vhodné pro „poezii“ (srov. Macura 1983, s. 40–55). O sebezhlíživém uctívání češtiny kriticky uvažuje Pavel

„Česká kultura je budována nikoli prostě jinak, a tedy nezávisle na kultuře německé, ale doslova zrcadlově, a proto vlastně závisle na ní.“ Zrcadlová koncepce byla komplementární ke koncepci negace a „oba tyto kulturotvorné postoje byly velmi těsně propojeny nejen svou funkcí, ale i praxí“, s cílem vytvořit sebevědomou, emancipovanou národní kulturu (1983, s. 41 a 45).

O snížené sebekritičnosti vlasteneckého hnutí v evropských kulturních dějinách první poloviny 19. století uvažuje Václav Černý. Hodnotí toto období jako „romantickou epochu nacionalismů a patetických patriotických idyl [...] národně sjednotitelských mystik i všech nacionálních mýtů a mesianismů, italského, polského, česko- i rusko-slovanofilského (panslavismu), germánského“ a uvádí, že všechny nacionalismy nastolují „teorii nacionální optimity s vědomím národní vyvolenosti, založenou na domněnce většího talentu, vyšší lidskosti, krutější v dějinách utrpěné křivdy, vytváří zároveň nárok na privilej a právo odvety“ (Černý 1991, s. 45–46).⁷

Karel Krejčí datuje destrukci konceptu slovanské jednoty od 30. let 19. století (srov. Krejčí 1975, s. 90). Ideologický konstrukt nediferencovaného velkého slovanského národa je nahrazován konstruktem specifického národa malého. Klíčovou roli v této proměně měl Karel Havlíček a jeho článek *Slovan a Čech v Pražských novinách* (1846), kterým autor, poučen zkušeností svého pobytu v Rusku, výrazně přispěl k identifikaci etnického

Eisner ve svém *Slovu o chvalo zpěvech (Chrám i tvrz, 1947)*: „[...] velkému národu se jeho jazyk rozumí sám sebou, [...] pro národ nepočtený se však samo od sebe nerozumí nic na světě. [...] I není divu, [...] máme-li tolik chvalo zpěvů na češtinu a žádný anebo téměř žádný projev hanlivý anebo [...] i jen objektivně kritický. [...] Objektivně ze všech těch chval [...] neplyne pranic“, (Eisner 1992, s. 249–250).

⁷ Je však nesporné, že v první polovině 19. století došlo k vybudování jazykového systému jako útvaru funkčně rozvrstveného pro potřeby moderní společnosti, k obrovskému rozšíření sociálních možností češtiny cestou lexikálního obohacování a morfologické stabilizace. Obrozenci vytvářeli názvosloví filozofické, estetické (F. Palacký, J. Jungmann), literárněvědné (J. Jungmann), lingvistické a matematické (J. V. Sedláček), chemické, botanické a zoologické (bratři Preslové, K. S. Amerling), lékařské (Antonín Jungmann, V. Staněk).

češství.⁸ V. Macura uvádí, že obrozenský ideogram malého národa představoval hodnotu samu o sobě – disponuje žádoucími kladnými významy přisouzenými modelu **češství** v konstruktivní malosti, tj. atributy skromnosti, mírnosti (odtud epiteton holubičí národ), niternosti, neokázalosti a demokratismu, a vytváří „eticko-estetický komplex“ významů. Ten lze ve smyslu opozitně formovaného vědomí **češství** postavit proti vlastnostem národů velkých, resp. proti Němcům, kteří mají vlastnosti opačné – ne-skromnost, nemírnost, okázalost (srov. Macura 1983, s. 195–196).⁹

Ideologický program malosti prolongoval klasicistní ideál v umělecké tvorbě i v životních postojích a v souvislosti se sentimentalismem poznamenal český romantismus vstřícností k *biedermeierské* idyle, resp. poznamenal českou komunikaci s evropským romantickým vzorem polským, ale především německým, k němuž se zrcadlově vztahoval. K. Krejčí uvádí: „Jestliže heroický typ klasicistického hrdiny proniká do pozvolna se rozvíjející české literatury převážně se silnějším nebo slabším příměskem sentimentalismu, ideál stoického štěstí jako skromného štěstí člověka spokojeného málem [...] plně odpovídal životním podmínkám našich buditelů. [...] byl také ve shodě s životním stylem převážné většiny jejich publika. [...] Se sentimentálním založením se dal tento životní názor dobře spojit, cizí mu byla jen citová vášnivost, která již přímo vedla k romantismu“ (Krejčí 1975, s. 77). Krejčím uvedený ideál „skromného štěstí člověka spokojeného málem“ koresponduje souhlasně s Macurovou „ideou malosti“.¹⁰ Ve vlastenecké společnosti se

⁸ Havlíček píše, že český národ je ve srovnání s Rusy a Poláky nepatrný, leč duchovně vyspělý – „my Čechové [...] v rozumných a vzdělaných u větší vážnosti stojíme.“ (cit. podle Macura 1983, s. 195).

⁹ V. Macura uvádí historické analogie evropské, připomíná hnutí malých nesvobodných národů a jeho vliv na posílení vlasteneckých postojů českých, (srov. 1983, s. 192). Nelze však pominout, že Irové a Řekové usilovali především o sebeurčení ve smyslu státním, zatímco obrozovací proces český (zcela v duchu estetizace pojmu český jazyk a významů tomu přiřkládaných) v dané době směřoval především do oblasti kulturní, literární. Státotvorné ambice českých vlastenců teprve následovaly, viz níže.

¹⁰ Problémem vztahu monumentality jako projevu klasicismu a idyl jako projevu sentimentálně koncipované představy o ideálu každodennosti se v kontextu české

postupně ustálil ideogram akcentující **český jazyk** a specifické etnické pojetí **národa** s hodnotou ideálu malosti. V literatuře se demonstrativně objevují pojmenování Čech, český, **vlast** častěji než dříve, a to i v „předmájové“ poezii Máchově. Dokonce jako prolog k *Máji* Mácha zvolil báseň *Čechové jsou národ dobrý* chválící národní vlastnosti – statečnost a věrnost králi, **vlasti** a **českému jazyku**.¹¹ Máchovo romantické básnické gesto vyčnívalo z české literární úrovně, leč přihlášením se k dobově žádanému vzoru **češství** se proklamativně spojilo s tehdejší kulturní atmosférou (odsudku *Máje* dobovou literární kritikou to však nezabránilo).

Jungmannovská generace obrozenců významově posunula vztah MY versus ONI: MY Češi jako národ malý jsme národem pozitivních kvalit – jsme hodní a hezcí, zatímco ONI Němci jsou národem velkým s negativními atributy – jsou zlí a oškliví. V procesu sebereflexe ke hledisku etickému přibýlo estetické, jež se postupně stávalo dominantní. Normotvorný komplex národního charakteru má axiologický status: Ošklivá němčina je státním jazykem úřadu a rozumu, krásná slovanská čeština je kulturním, uměleckým jazykem poezie. Jako příznačný text vlastenecké tematiky s apelativní funkcí upevňující danou ideologickou normu národně obrozeneckých kulturních zájmů V. Macura uvádí Rubešovu báseň *Já jsem Čech* (1983, s. 18).¹²

František Palacký se v historickém procesu utváření národního vědomí angažoval jako versolog (*Počátkové českého básnictví*, spolu s Pavlem J. Šafaříkem, 1818), jako estetik (*Krásověda čili O kráse a umění*, 1827), ale proslul především jako historik, jehož

předběžnové literatury zabývá také Viktor Viktora (2003).

¹¹ Poslední strofa shrnuje národní atributy: „Věrný syn jsi Čechů kmene / věrný bratr bratřím svým; / **jazyk český** je i tobě / otců drahým dědictvím. / České hory – české doly – / české luhy – český háj – / širá **vlast** – ta česká země / nejmilejší tobě ráj.“ (Mácha 1972, s. 10, zde přepis současným pravopisem).

¹² Dle našeho soudu nejen tato báseň, ale i Rubešovy povídky danou normu překračují. O Rubešově humorné a satirické kritice obrozeneckých emblémů viz Lederbuchová (2009).

metoda už byla založena na studiu archivních pramenů. Palackého *Dějiny národu českého v Čechách i v Moravě*¹³ jsou co do historické koncepce díla z dnešního pohledu problematické (srov. např. Činát 2011), i když některé myšlenky zněly aktuálně i ve 20. století.¹⁴

Palackého koncept české historie je založen na hodnocení česko-německých vztahů. „Hlavní obsah a známka dějin českých jest [...] vnikání živilův německých, [...] tedy nenáhlé poněmčování se“ (Palacký 1976, s. 20). Sílu, úroveň a frekvenci poněmčování Čechů Palacký užil dokonce jako měřítko pro stanovení dějinných period: „Rozdílné tohoto němčení stupně a příčiny stanoví [...] přirozené dělidlo rozdílných dob čili epoch dějin českých“ (s. 20–21). Je všeobecně známo, že období husitství autor považuje za vrchol starších českých dějin, méně už, proč: bylo to období „odporu proti němčení a lišící se ode všech ostatních, [...] bojovali, jak sami pravili, netoliko pro víru, ale i pro národnost slovanskou“ (s. 17–21).

F. Palacký německou kolonizaci hodnotí jednoznačně negativně, jak za vlády Václava I. (srov. *ibid.*, s. 39–40), tak Přemysla Otakara II.: „[...] naplňoval jimi (tj. Němci, L.L.) Prahu i jiná města svá, odevzdal jim i celé kraje, jako Loketsko, Kladsko i Trutnovsko, aby vládli jimi dle způsobu svého. [...] Otakar II. nebyl nepřiznivcem národnosti své české, ale [...] tímto nedočkavě kvapným a hromadným němčením zasadil jí první ránu povážlivou“ (s. 41–43). To, že s německou kolonizací přicházely

¹³ První díl v němčině vyšel 1836, další čtyři díly vyšly v češtině v letech 1848–1876, do němčiny pak přeloženy; výklad je doveden do roku 1526. Pro Riegrův *Slovník naučný* (2. sv., 1861) podle svých *Dějin* zpracoval heslo Čechy, z něhož pak vzešla publikace Čechy, země a národ a v reedici byla v roce 1976 vydána k stému výročí úmrtí F. Palackého pod názvem *Stručný přehled dějin českých doby starší*.

¹⁴ Aktuální je dosud Palackého myšlenka o **českém národu** jako středu, v němž se stýkají národní a církevní vlivy západní a východní a jenž má dějinnou úlohu být v této komunikaci mostem mezi Západem a Východem. Josef Pekař uvádí: „[...] faktorem nesmírného dějstvorného účinku je naše geografická poloha mezi národy, v tom především *naše poloha mezi Němci*, [...] jejichž prostřednictvím a v jejichž rouše vstupovaly k nám vzory a duchovní směrnice Evropy (Pekař 1990, s. 394–395, kurzívou zvýraznil autor).

do Čech zvyklosti západní rytířské kultury, nepovažoval F. Palacký za vážný problém, ale fakt, že kolonizace vedla k domestikaci němčiny, to byl z aspektu obrozenského lingvocentrismu problém zásadní, neboť jazyk i Palacký chápal jako dominantní a určující element v konstituci národního vědomí. Evropská politika 13. století neoperovala národní příslušností jako relevantním faktorem, ale Palacký na středověké procesy uplatnil měřítko národnostní ideologie 19. století: král **národu českému** „hromadným němčením zasadil ránu povážlivou“ – autor interpretuje historii z hlediska vlasteneckých ideálů své doby. O Němcích na území Království českého autor mluví jako o „cizincích“, uplatňuje český, resp. slovanský pohled na cizí národ, který sice v Čechách zdomácněl, ale cizím zůstává, neboť nemluví česky a němčina ho z hlediska lingvocentrického pojetí **vlasti** vylučuje z Čech i jako z územního celku. Nacionální hledisko je ahistoricky uplatněno i v hodnocení postoje českých husitů (viz výše), neboť skutečným důvodem jejich odporu vůči katolicismu byl nesouhlas s církevní praxí eucharistie a prodeje odpustků.

Obrozenci ve ztotožnění **jazyka, národa a vlasti** podceňovali význam historicky utvářeného zemského patriotismu a lingvocentrismus jako klíč k etnické sebereflexi se stal jeho soupeřem. Literární historik Arne Novák v eseji *Národ a plémě* (1934) mj. reflektuje historickou disproporci mezi významem zemského patriotismu a českého jazyka a nepřímo tak vstupuje do polemiky s Palackého interpretací dějin: „Vládňť jakýsi hluboký a vznešený svazek mezi vlastí a jazykem, [ale] **česťství** vlasteneckých Kinských, Nosticů a Šternberků, kteří neuměli ani mluvíti po česku, přimknutí se osvícenců německé krve, Dobnerů a Voigtů, k naší věci, národní nadšení Balbínů a Dobrovských, již písemně užívali latiny neb němčiny, nás zavazuje, abychom národnost neztotožňovali s jazykem – heroická doba našeho obrození (tj. doba první obrozenské generace, L.L.) dopoušťěla, aby společenství jazykové chybělo mezi znaky národnosti jsouc nahrazováno uvědomělým vztahem k vlasti jako společenstvím

územním, duchovní jednotou a kulturou jako společenstvím ideálním a zvláště věrnou láskou k minulosti a dějinám jako společenstvím paměti“ (Novák 1936, s. 32–36).¹⁵

Také historik Josef Pekař Palackému oponuje.¹⁶ Historičtí Slované nejsou „nosieli vysoké kultury, kultury vyšší, než mají jejich germánští sousedé na západě“, jak vykládá Palacký, jemuž se dějiny „jevily jako zápas a potýkání světa svobody, dobra a míru, tj. světa demokracie na straně slovanské, a světa panství, násilí, útisku, tj. světa feudalismu na straně germánské. [...] Nevěříme v žádnou vysokou kulturu staroslovanskou, [...] snad vše, co zahrnujeme pod pojem kultury, vnášela do Čech od počátku jejich státního života cizina“ (Pekař 1990, s. 387–388). „Tedy ne pouze stýkání a potýkání, [...] ale stálé přejímání a sycení se vzorem života a myšlenky pokročilejších sousedů světa germánského a románského je nejmocnějším a daleko nejvýznamnějším faktem a faktorem našich dějin.“ (ibid, s. 388–389)

Monumentální historické dílo *Dějiny národu českého...* je produktem génia své doby a aktivním svědkem obrozenského procesu formování vědomí češství v první polovině 19. století. V hodnocení historie se Palacký angažuje jako obrozenský intelektuál a vlastenec, ovlivněný axiologií ideologických norem jungmannovské generace. Historickou interpretací dějinných událostí dobovou normu češství sám pomáhal utvářet a svým dílem i udržovat nejen v průběhu 19. století, ale i později. K popularitě *Dějin* přispěla i vysoká úroveň jazykového zpracování – vyprávěcí styl splňoval i dobová měřítká estetická, byl vstřícný dobovému publiku. *Dějiny národu českého...* jsou význačnou

¹⁵ Z historického odstupu se kulturní praxe ligvocentrismu může jevit jako absurdní v identifikaci rozdílů mezi českým a cizím a působit komicky: Z. Šmíd o pražském začátku třicetileté války v kapitole Jak hodní čeští páni zlé cizáky z okna smetli uvádí, že defenestrování místodržící „byli Češi jako polena“ a že „vůdčí český stav generál Matyáš Thurn po vojensku zvolal: „Alles ist klar, meine Herren.“ (Šmíd 2002, s. 301).

¹⁶ V přednášce z 5. 11. 1928 v cyklu O smyslu českých dějin pořádaném Masarykovým lidovýchovným ústavem. Text přednášky autor vydal v lednu 1929 vlastním nákladem a knižně byl publikován v roce 1990.

památkou nejen odborné, ale i krásné literatury 19. století. „Duchovní podstata doby zračí se zajisté v umění, právě pro jeho intelektuální povahu, [...] vykonává patrný vliv i na vývoj náboženský, právní, hospodářský, společenský [...] každá ta doba má svou duši, svůj životní princip tvárný, svůj, lze říci světový názor“, uvádí Josef Pekař (1990, s. 390).

Ideály slovanství se ve druhé polovině 19. století měnily ve vědomé **češství**, ale s rezidui předbřeznovými (lingvocentrismus, negace a zrcadlení německé kultury, idea malosti), oživovanými novými společenskými poměry v rakouském císařství – zesílenou centrálně řízenou germanizací veřejného života a Bachovým absolutismem (s důsledky vyznávání biedermeierské měšťanské idyly v policejním státě). Čeština se sice potvzovala jako literární jazyk, ale kulturně stabilizované vědomé češství čím dál citelněji postrádalo rozměr právně-politický. Rakousko-uherské vyrovnání (1867) nesli čeští vlastenci útrpně jako politický neúspěch.

Lingvocentrismus přestával mít vůdčí postavení v komplexu významů sebevědomého češství a česká kultura se více otvírala cizí romantické a realistické literatuře – německé, anglické, ruské, francouzské – a překladatelská práce se stala programovou aktivitou skupiny literátů kolem časopisu *Lumír* (ale odmítanou jako kosmopolitismus literární družinou *Osvěty*, časopisu pro literaturu s emblematickými národními tématy). V kontrastu k dřívější ideji malosti se objevují verše povzbuzující sebevědomí malého **českého národa**, jenž je schopen vyrovnat se národům velkým duchovní podstatou a kulturními skutky. „Jsmě slabí, malí – Dosti těchto řečí! / [...] Sláb jenom ten, kdo ztratil v sebe víru / a malým ten, kdo zná jen malý cíl.“, jak napsal S. Čech v básni *Dosti nás ze sbírky Jitřní písně* (Pohorský 1986, s. 34).¹⁷ Společenské

¹⁷ Nebo: „Vzhůru již hlavu, národe, [...] bude-li každý z nás z křemene, / je celý národ z kvádrů!“, J. Neruda, Vzhůru již hlavu, národe, *Písně kosmické* (Kovářík 1951, s. 71). Nebo: „...ranami a trudem / nezlomí nás osud. [...] v krve proudu rudém / vzdorní nezlomení / byli jsme a budem.“, J. V. Sládek, Byli jsme a budem, *České písně* (Pohorský

(a politické) okolnosti jako např. prusko-rakouská válka, rakousko-uherské vyrovnání, prusko-francouzská válka, finanční krach na vídeňské burze a stále postupující germanizace veřejného života přispěly v dané historické etapě k rostoucímu rozporu mezi historicky zdůvodněným právem teď už sebevědomého **národa** na **vlast**, jež by byla jako územní celek státním útvarem v jeho vlastní správě, a současnými podmínkami českého života v císařství. Národ kulturní postrádal legitimitu státní.

Arne Novák říká, že „Jest třeba býti značně opatrným, vkládá-li se do výměru národa vůle státoporná; popírati ji nelze, ale není radno ani stavěti ji v popředí znaků ustavujících pojem národa. [...] Vůle státoporná, ač není hlavním znakem národa, náleží stejně jako řeč, společná minulost, jednotná kultura, ale i územní celistvost a pospolité náboženství k psychologicko-kulturním podmínkám národnosti, ačkoliv [...] může též ona někdy chyběti. [...] Národ žil, pokud se mohl odvolati k jiným složkám svého bytí a trvání, především k mravům, řeči a myslím svorným, nemíně se však přitom zříci svého územního dědictví po předcích, aby z půdy své **vlasti** čerpal síly duchovné i tvůrčí.“ (Novák 1936, s. 39–41)

O vztahu národní svobody a státnosti uvažuje později i Václav Černý: „[...] národně svobodný společenský stav si nediktuje žádnou výlučnou formu svého státního ztělesnění a připouští, aby národní svobody byly konkretizovány i státem vícenárodním, [...] vyžaduje to však právně zaručenou rovnost těchto složek“ (Černý 1990, s. 47–48). Politická ani společenská praxe v rakouské monarchii takovou rovnost národů však nezaručovala, proto T. G. Masaryk, přesvědčen, „že národ je přirozený člen členství a že členství nemá být organizováno státně, nýbrž národnostně“, staví na přelomu století svou teorii státu na bázi státu národnostního (Masaryk 1990, s. 74).

1986, s. 64). Citované verše zde ani níže neodkazujeme k původnímu vydání básnických sbírek, nejsou vlastním předmětem zkoumání, užíváme je demonstračně citacemi z pozdějších vydání nebo výběrů.

Problém vztahu národa a státu byl aktuálně reflektován myšlenkovým posláním veršů českých básníků, kteří si v dané době získávali umělecké renomé. Pro obraz češství ve druhé polovině 19. století se stalo klíčovým slovo *vlast*. Do popředí významového komplexu slov **vlast, Čechy** jako země, v níž žije **český národ**, se dostal význam těžce prožívané absence české správy této země. Vlastenecké texty explicitně užívající názvu Čechy či přívlastku český zobrazují vlast jako trpící zemi, která Čechovi není dobrým domovem. Dobový pocit zklamané touhy po vysněné vlasti nacházel patetický výraz v obrazech národní tísně a utrpení, touhy po návratu do vlastního svobodného „domova“: „V vlasti jsem a přece divná tužba / svírá prsa těsným okovem, [...] cizé citům zvuky kolem znějí, / že bych zaplakal si v domě vlastním / píseň tužby – toužnou Odysseji“, J. Neruda, *České verše, Knihy veršů* (Pohorský 1979, s. 145).¹⁸

Arne Novák upozorňuje na specifický rys českého kulturního vědomí 19. století – na „mučenkový květ mesianismu“, jímž „národní mystika dovedla [...] přispěti k posílení, ano vítězství národního vědomí“ – a uvádí jako příklad poezii Viktora Dyka a Nerudovy *Zpěvy páteční* (srov. Novák 1936, s. 45–46). V Nerudově básni *Matka sedmibolestná* je zobrazena významová jednota vlasti a národa v bolestném stavu jejich soudobého bytí. Obraz piety s trpící Pannou Marií a z kříže sňatým Kristem promlouvá o útrpném národním životě a má silný duchovní potenciál; v motivu Kristově pak obsahuje i významy další duchovní existence národa.¹⁹ „Mučenkový květ mesianismu [...] se rozvíjí jenom zřídka a za výjimečných okolností, [...] jen někdy se národ

¹⁸ Stesk po minulé politické samostatnosti Čech zní např. i ve verších Sládkových: „Pro vaše neštěstí, pro vaše utrpení, [...] pro vaši samotu, pro vaše ponížení, [...] já miluji vás, moje drahé Čechy! [...] Bůh vrať vám volnost, velikost, slávu zase!“, J. V. Sládek, *Čechy, Jiskry na moři* (Polák 1948, s. 68–69).

¹⁹ „Na naší Kalvárii v charém kříže stínu, / hle matka Vlast – syn Národ v jejím klínu“, Jan Neruda, *Matka sedmibolestná, Zpěvy páteční* (Kovářík 1951, s. 154). „Bože, cos nasil trpkosti do této naší země! / Ztrpklý je širý ten náš kraj, ztrpklé je všechno plémě [...] Trpká je sláva po otcích, přetrpké vzpomínání / trpká je naděj v budoucnost, že až se hlava sklání“, J. Neruda, *V zemi kalichu, Zpěvy páteční* (Kovářík 1951, s. 158).

docítí a dotrpí práva k němu. [...] bylo by svatokrádeží, kdyby ho kdy národ zneužíval“ (Novák 1936, s. 46).²⁰

Autoři se stylizují do role barda promlouvajícího za celý český národ, frekventovány jsou obrazy biblické (výmluvný je Nerudův titul *Zpěvy páteční*), časté oslovení Boha evokuje modlitbu. Nerudův lyrický mluvčí v básni *Za srdcem*, odkazující k legendě z časů křížových výprav s cílem osvobodit Kristův hrob z nekřesťanského držení, je rytíř bojující za svatou věc. Antiteze akcentuje poslání: hájit zájmy vlasti je totéž jako vést svatou válku.²¹ Národ je milován naprosto nekriticky a bezpodmínečně. Život individua závisí na existenci národa. Nerudovo patetické zvolání „Tebe bych, národe, Tebe bych nepřežil!“ stylizuje bezvýhradnou identifikaci lyrického subjektu s českým národem.²²

Z citovaných ukázek je zřejmé, že básníci se zjevně nevymezovali vůči Němcům²³ či německy mluvícím Rakušanům. V době, o níž mluvíme, měla Smetanova opera *Libuše*²⁴ německé libreto Josefa Wenziga a byla už několikrát zpracována jako divadelní hra

²⁰Ve výjimečné historické situaci budoucí, v době německé okupace Českých zemí podobným mučenkovým květem rozkvetla poezie Ortenova, a ani zde nelze mluvit o planém bolestinství: „Čechy za oknem smutných duší / obzore můj já vidím vás / ze svého žalu nejčistěji / až v hloubi jezer jež se chvějí / Čechy za oknem smutných duší / čekání dané na pospas“, báseň Čekání, *Čítanka jaro* (Adam 1985, s. 28).

²¹„Já nejsem Robert král, ni Douglas, jeho rek, / však srdce moje samo ryčně letí [...] tam, kde se nejvíc shemží nepřátelé kletí – / nuž, za ním, k předu, věrné české děti!“, J. Neruda, *Za srdcem, Zpěvy páteční* (Kovářík 1951, s. 161).

²²„Ej co ty řeči! Co všechny ty klevety! / letím ti miláčku národe v ústrety [...] Hledím Ti v oči, byť světu se rouhaly. / Hladím Ti ruce, byť hadi v nich šlehal. Rty moje na Tvojich hladově ulpějí, / byť jsi měl po retech jedových krůpějí. / Rámě mé toužebně hrdlo Tvé ovíjí, / byť Ti zlá choroba visela na šíji [...] všechno jsem oplakal, zase se osvěžil – / Tebe bych, národe, Tebe bych nepřežil!“, J. Neruda, *Láska, Zpěvy páteční* (Kovářík 1951, s. 162–163).

²³Výjimkou je Eliška Krásnohorská, Smetanova libretistka, členka družiny časopisu *Osvěta*, kritička otevřenosti české literatury cizímu vlivu, básnířka. V básni *Chodská* (*Ze Šumavy*, 1873) obraz obrany Čech před německou zkázu se bojovně mění v nepřátelský atak proti Němcům.

²⁴Bájeslovná látka s postavou anonymní věštkyně (pozdější Libuše) se objevuje už v *Kristiánově legendě* (srov. Třeštítk 2003) a pak v Kosmově *Kronice Čechů*; ani v Kristiánovi ani v Kosmovi však není postavou uctívanou.

německými romantiky. Do češtiny libreto později přeložil Ervín Špindler. Především kulturní kontext dané doby a společenská potřeba českého publika aktuálně učinily z kněžny a její věštby o „neskonání národa“, jenž vše zlé „slavně překoná“, symbol uctívaný jako svátost a daly dílu status opery národní s vizí lepší budoucnosti českého národa (srov. Macura 1998, s. 88–89).

V centru pozornosti českých literárních autorů a kulturní veřejnosti je stav českého nespravedlivě omezovaného národního života, únava z tíže nesvobody, soucit s bezprávnou trpící **vlastí**. ONI (= Němci) nejsou přímo tematizováni, tématem jsme jen MY (= Češi) a naše bolest či vzdor. Přesto je problém kontextově přítomen a z našeho utrpení jsou implicitně obviněni ONI. Rozpor mezi MY a ONI se prohloubil českým strádáním po toužené, leč neexistující vlasti ve smyslu jiného státního uspořádání.

Zatímco v první polovině 19. století byl **sakralizován český jazyk**, v době českých politických proher druhé poloviny 19. století je umělci sakralizována ideální vlast, která představuje výsostnou duchovní hodnotu – zahrnuje význam teritoria, ale má bohatší obsah. Integruje další identifikační faktory **češství** – hodnoty jazyka, literatury, umění, vědy, politiky ve vizi svéprávného svobodného národa a toužebného státu. Obraz vlasti jako svátostiny byl utvářen jak „příběhem“ Národního divadla, tak spory o pravost *Rukopisů* (v nichž se opět aktualizovala manipulativnost a mystifikace) a v neposlední řadě odporem k tzv. Gautschovu regulativu, další školské reformě, která umožnila rušení českých středních škol, a vytlačovala tak češtinu jako vyučovací jazyk.²⁵

Komplex významů vlast utvořený českou literaturou a uměním ve druhé polovině 19. století (programní hudbou – Smetanovou *Mou vlastí*, Dvořákovými či Foerstrovými sbory na básnické texty Erbenovy či Sládkovy; výtvarnými díly generace Národního

²⁵ Vyvolala protesty českých spisovatelů (Zeyera, Vrchlického, Sládka, Raise, Jiráska, srov. Polák, 1987, s. 43).

divadla – Mařákovými mytickými českými krajinami, Alšovými lunetami s bájným českým hrdinou; vlasteneckou básnickou tvorbou) se aktualizuje v plné síle v době první světové války, v době vzniku republiky a v době ohrožení republiky německým nacismem. Jaroslav Durych publikuje esej *Češství v Evropě* (1936), v němž apeluje především na mravní odolnost národa ochránit svou duchovní podstatu: „[...] základní vlastnost českého národa [je], že jako národ přešel již ve svém vývoji tu mez, po kterou lze národ podrobiti. Český národ není podrobitelný; lze ho porazit, spoutat, zničit, ne však podrobit. [...] Jest tedy přirozeným pudem češství, aby si zjednalo svoji mravní autonomii. [...] Čechem se může státi jen člověk s duchem svobodným. To zavazuje. Neboť tuto svobodu musíme hájiti, i kdyby se na nás vrhlo čtvrt miliardy nepřátel.“ (Durych 1938, s. 122) V kontextu nové historické situace je obava ze ztráty nabytého státu překryta naléhavější obavou z ohrožení vlasti jako významového komplexu svátostiny utvořeného uměním druhé poloviny 19. století.²⁶

Palackého *Dějiny* byly respektovány jako historická autorita i ve 20. století, včetně své protiněmecké tendence. Ta se v českém vědomí aktualizovala za 1. světové války, ale i po vzniku Československa trvala jako politikum. Evropské události třicátých a čtyřicátých let, které negativně zasáhly do života českého národa (nacismus, zábor Sudet, protektorát Čechy a Morava, 2. světová válka, odsun nacistů a kolaborantů po válce), byly jednoznačně spojeny s němečtím a v tomto smyslu prodloužovaly vliv Palackého konceptu a smyslu jeho *Dějin*. Fixovaly model

²⁶ V roce 1938 vydává J. Seifert sbírku *Zhasněte světla*, V. Nezval *Pražského chodce* – nesentimentální mužná vyznání lásky k vlasti; J. Kolman Cassius básní *Tři muži a jedna věc* (korespondující s Halasovou Mobilizací, *Torzo naděje*, 1938) představuje vlast jako tíhu občanské a lidské zodpovědnosti k nabyté národní hodnotě. Slovo vlast je užito v každé strofě v rýmové pozici celkem pětkrát, jako „věc“ vyžadující práci, starost a oběť, ale je to „věc“, „kterou oněmlé srdce vždy ožije a zpívá“, a již je nutné bránit: „Tři muže viděl jsem v zástupu hlučícím: vlast, / a každý z nich mlčel mlčením, které sílí. / Neměli znamení žádné, jen to, které vpaluje strast. / A ti muži šli, aby jako lvi za ni se bili.“ (Kolman Cassius 1938, s. 40–41).

MY versus ONI utvořený na národnostní bázi a upevnily v české sebereflexi obrozenskou koncepci sakralizované vlasti a národa, včetně trpěné bolesti a vzdoru vůči německému. Řešení otázky kolektivní viny, resp. nevinu německého národa spojeného s nacismem byl pro Čechy po aktuální válečné a protektorátní zkušenosti úkol nad jejich ochotu a síly. Vyčlenit nacistickou ideologii a zločiny nacistů z národnostní půdy německví byl pro většinu českého národa dlouhodobý program.²⁷

Obrozenský ideový konstrukt vlasti a národa v duchu Palackého konceptu českých dějin byl politicky využíván i poválečnou komunistickou doktrínou o německém revanšismu a slovanském bratrství s ruským válečným vítězem. V kulturní sféře bylo obrozenské pojetí vlasti a národa na pozadí protiněmeckých postojů prosazováno preferencemi ministra školství a kultury Zdeňka Nejedlého, jenž vysoce oceňoval zpracování historických látek Aloisem Jiráskem – v románech, ale i v pověstech – nejen pro autorův realismus, ale především pro uměleckou transformaci Palackého výkladu dějin, a proto ze své ministerské pozice dbal na popularizaci Jiráskových děl.²⁸

Historické události druhé poloviny 20. století, mocenské politické zásahy do života české společnosti po roce 1948, okupace vojensky Varšavské smlouvy v roce 1968 a její důsledky revitalizovaly v českém vědomí model češství ve významech uctívané vlasti.²⁹

²⁷ Tematika nacismu a života v protektorátu v české próze druhé poloviny 20. století se postupně emancipovala od nacionálně založeného hodnotícího autorského postoje ve prospěch humánně mravního aspektu v tvorbě postav Čechů a Němců a ve prospěch odmítání kolektivní viny německého národa, aniž rostla tolerance k nacismu a jeho zločinům, (srov. Lederbuchová 1997, též 1999).

²⁸ Založil Jiráskovo muzeum v pražském letohrádku Hvězda a zajistil aktuální vydání Jiráskových děl. Do muzea mají lidé chodit, aby „prostřednictvím Jiráskových spisů názorně poznávali smysl našich dějin“ a pro nová vydání děl „výběr byl proveden tak, aby lid z něho poznal smysl našich dějin [...] Chceme, aby náš lid [...] se právě na tomto učil“ (Nejedlý 1953, s. 345).

²⁹ Domníváme se, že ve většinové české společnosti se komplex významů vlasti změnil – základním identifikačním faktorem zůstává čeština, ale vlivem politických tlaků posílil zemský patriotismus. K reziduím historického vymezování vůči Němcům

Ale v podstatě lze přitakat Zdeňku Šmídovi v jeho kritickém hodnocení české národní sebereflexe, nejen v *Kapitolách z dějin národního úpění* (2002), ale i v románu *Cejch* (1992) a povídkách *Lesk a bída Čekání* (2001) s tematikou česko-německých vztahů.

„Čas oponou trhnul a změněn svět“, řečeno s Janem Nerudou. Připomeňme ještě jednou historika Pekaře a jeho zřetel k evropskému dění: „[...] smysl českého národně kulturního snažení se mění podle ideálů, jež vnesly do života českého duchovní dominanty jednotlivých období evropských. Nejen život veřejný, [...] ale i duševní orientace jednotlivce i národa mění se podle nich“ (Pekař 1990, s. 392). Kontextualita dnešní globalizované Evropy signalizuje i potenciální proměnu **češství** v 21. století. Jaké bude?

Prameny a literatura

- ADAM, Jan (ed.). *Jiří Orten: tisíc nahých trápení*. Praha: Československý spisovatel, 1985. 160 s.
- BLÁHOVÁ, Marie; FIALA, Zdeněk (eds.). *Kosmova kronika česká*. Z latin. orig. přeložili Karel Hrdina a Marie Bláhová. Praha: Svoboda, 1975. 264 s.
- BLÁHOVÁ, Marie (ed.). *Kronika tak řečeného Dalimila*. Ze staročestiny převedla Marie Krčmová, přebásnila Hana Vrbová. Praha: Svoboda, 1977. 244 s.
- ČERNÝ, Václav. *O povaze naší kultury*. Brno: Atlantis, 1991. 72 s.
- ČINÁTL, Kamil. *Dějiny a vyprávění: Palackého dějiny jako zdroj historické obraznosti národa*. Praha: Argo, 2011. 384 s.
- DURYCH, Jaroslav. Češství v Evropě. In *Toulky po domově*. Praha: Nakl. Ladislav Kuncíř, 1938, s. 117–123.
- EISNER, Pavel. *Rady Čechům, jak se hravě přiučiti češtině*. STICH, Alexandr (ed.). Praha: Odeon, 1992. 306 s.

přibýly negativní postoje vůči Rusům (opět na národnostní bázi); aktuálně prožívané vlastenecké city a postoje se z oblasti umělecké a vědecké přemístily do sportovního soupeření na mezinárodní úrovni.

- KOLMAN CASSIUS, Jaroslav. *Železná košile*. Praha: F. Borový, 1938. 54 s.
- KOVÁŘÍK, Vladimír (ed.). *Jan Neruda: výbor z díla*. Praha: Mladá fronta, 1951. 332 s.
- KREJČÍ, Karel. *Česká literatura a kulturní proudy evropské*. Praha: Československý spisovatel, 1975.
- LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. Obraz vztahu Čechů a Němců v české poválečné literatuře. In KOVÁŘÍKOVÁ, Alena; VIKTORA, Viktor (eds.). *Tradice a dnešek literárněvědné komparistiky: reflexe středoevropanství v literatuře*. Plzeň: FPE ZČU, 1997, s. 120–129.
- LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. Obraz vztahu Čechů a Němců v české próze posledních desetiletí. In ČECHOVÁ, Marie; MOLDANOVÁ, Dobrava (eds.). *Jinakost, cizost v jazyce a literatuře*. Ústí n. Labem: UJEP, 1999, s. 320–325.
- LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. Milovník žertu a pravdy: české téma v tvorbě Františka Jaromíra Rubeše. In HORÁKOVÁ, Ivanka; VIKTORA, Viktor (eds.). *Jeden jazyk naše heslo bud: revolučnost a nerevolučnost v české povaze*. Radnice – Plzeň: Spolek divadelních ochotníků v Radnicích – Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje, 2009, s. 35–48.
- MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu: české obrození jako kulturní typ*. Praha: Československý spisovatel, 1983. 288 s.
- MACURA, Vladimír. *Český sen*. Praha: NLN, 1998. 220 s.
- MÁCHA, Karel Hynek. *Máj*. ZEDNÍČEK, Stanislav; SEYDL, Zdeněk (eds.). Praha: Československý spisovatel, 1972. 70 s.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. (ed. NAVRÁTIL, Josef). *Ideály humanitní; Problém malého národa; Demokratism v politice*. Praha: Melantrich, 1990. 128 s.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. O rozvoji a poslání jiráskovské akce. In NEJEDLÝ, Zdeněk. *O literatuře*. Praha 1953, s. 640–645.
- NOVÁK, Arne. *Národ a plémě*. In NOVÁK, Arne. *Duch a národ: kniha studií a podobizen*. Praha: Fr. Borový, 1936, s. 21–46.
- PALACKÝ, František. *Stručný přehled dějin českých doby starší (až po rok 1526)*. HAVEL, Rudolf (ed.). Praha: Odeon, 1976. 136 s.

- PEKAŘ, Josef. Smysl českých dějin In PEKAŘ, Josef. *O smyslu českých dějin*. Praha: Rozmluvy, 1990, s. 383–405.
- POHORSKÝ, Miloš (ed.). *V překrásném měsíci máji: družina májová*. Praha: Československý spisovatel, 1979. 172 s.
- POHORSKÝ, Miloš (ed.). *Sny o štěstí: ruchovcí a lumírovci*. Praha: Československý spisovatel, 1986. 212 s.
- POLÁK, Josef (ed.). *Výbor z poezie J. V. Sládka*. Praha: Státní nakladatelství v Praze, 1948. 208 s.
- POLÁK, Josef. *Přehledné dějiny literatury pro děti a mládež*. ŠÍPKOVÁ, Jana (ed.). Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987. 208 s.
- SLAVÍK, Bedřich. *Od Dobnera k Dobrovskému*. SCHEINOST, Jan (ed.). Praha: Vyšehrad, 1975. 336 s.
- ŠMÍD, Zdeněk. *Jak jsme se nedali aneb Kapitoly z dějin národního úpění*. Praha: Formát a Hart, 2002. 356 s.
- TŘEŠTÍK, Dušan. *Mýty kmene Čechů (7.–10. století). Tři studie ke „Starým pověstem českým“*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. 291 s.
- VIKTORA, Viktor. Monumentalita idyly, nebo idyla monumentality? In VIKTORA, V. *K pramenům národní literatury*. ŠIMEK, Martin (ed.). Plzeň: Nakl. Fraus, 2003, s. 229–238.

Ludmila de castello Psov

Jiří Novotný

*Borivoy autem genuit duos filios Spitigneum et Wratizlaum,
ex ea, quae fuit filia Zlaviboris, comitis de castello Psov,
nomine Ludmila.³⁰*

Prologus

Kolektivní monografie zaměřená na pedagogické tradice naší země a věnovaná významné osobnosti české bohemistiky – zčásti orientované na starší českou literaturu – je vhodnou platformou pro literární návraty ke kořenům české státnosti a k počátkům vzdělávání v naší zemi. Zkoumáme-li vývoj krystalizačního jádra pozdějšího přemyslovského knížectví ve středních Čechách, pohybujeme se na rozhraní 9. a 10. století a sledujeme první historicky doložené generace přemyslovského rodu (Bořivoj I. a jeho synové Spytihněv I. a Vratislav I.). Zmínky nejstarších literárních pramenů uvádějící vzdělávání členů panovnického rodu (Václav, Vojtěch) pak plně náležejí již 10. století, ovšem stále ještě regionálně odpovídají jen širší sídelní oikumeně středních Čech.

Nejstaršími informacemi o pedagogickém působení na území Čech (*provincia Bohemorum*) jsou informace slovanských i latinských legend o vzdělávání kněžíce Václava, pozdějšího vládce země, světce a zemského patrona. Tzv. *I. slovanská legenda*

³⁰ *Bořivoj zplodil dva syny, Spytihněva a Vratislava, z té, která byla dcerou Slavibora, předáka z hrádku Pšova, jménem Ludmily.* Kosmova Kronika Čechů – I. kniha.

(*Život knížete Václava*), jejíž archetyp mohl vznikat již v polovině 10. věku, dokonce uvádí blíže nespecifikovaný primární vliv staré kněžny **Ludmily** – manželky Bořivoje I. – na utváření osobnosti mladého Václava. Václavova babička měla iniciovat vnukovu výuku orientovanou na studium slovanských knih (nepochybně *Písma svatého*). Latinské texty – legendy *Crescente fide* i *Kristiánova legenda* – oproti tomu zdůrazňují především vychovatelskou roli Václavova otce, knížete Vratislava I. V obou případech hrají základní roli ve vzdělávacím procesu kněží usedlí u jednotlivých hradeckých kostelů (patrně na Pražském hradě či na Levém Hradci a na Budči).

K předmětné tematice můžeme přiřadit i určité biografické informace o kněžně Ludmile a pokusit se vnést více světla do složitého problému, odkud přišla mladá žena, která měla později stát u počátků pedagogické „kultivace“ dospívajícího člena panujícího rodu. Nelze přirozeně tvrdit, že participovala na budování fundamentů raně středověkého školství v Čechách, ani že se přímo podílela na vzdělávání vnuka zřejmě připravovaného k pozdějšímu udělení kněžského gradu (Novotný 2018, s. 44–46),³¹ nepochybně však měla určitý vliv na dění v knížecí rodině ještě po smrti svého muže Bořivoje I. (před rokem 990), v době vlády synů Spytihněva I. († 915) a Vratislava I. († 921).

Současně je třeba předeslat, že níže uvedeme několik hypotéz nekorespondujících s obvyklým územ historických disciplín. Považujeme je proto za možné východisko k dalším odborným diskusím.

³¹Znovu opakujeme, že nemusí být vzdělávací motivy ve václavské hagiografii vymyšlené ani významově hyperbolizované, protože Vratislav I. (Václavův otec) nebyl nejstarším synem Bořivoje I., s nímž se počítalo na knížecí stolec; ani Václav nemusel být nejstarším Vratislavovým synem. Fakt, že byl starší než Boleslav, ještě neznamená, že neměl starší sourozence, o kterých nic nevíme (předčasná úmrtí, epidemie nebo válečné události do roku 921). Dále je zajímavé, že třič. Dalimilovi přišlo na počátku 14. století již zcela normální, že byl Václav mladším z bratrů: *stařejšímu diechu Boleslav* (Daňhelka 1988, s. 328).

Provincia, aut castellum

Původ mladé Ludmily uvádí několik literárních pramenů raného i vrcholného středověku. Vycházejme proto z důkladné komparace jednotlivých zpráv a pokusme se stanovit další nezbytné směry literárního bádání, přičemž je zřejmé, že se bude třeba orientovat také na další vědní obory interdisciplinárně vázané na literární historii – kupříkladu textovou kritiku, toponomastiku, etymologii, historickou antropologii, archeologii, regionální geografii.

Nejprve představíme nejstarší literární zmínky domácí proveniencie opatřené novočeskými překlady; pro orientaci uvedeme také přibližné datace doby vzniku³² jednotlivých textů, z nichž čerpáme:³³

Legenda Fuit (10. století)

Fuit in provincia Boemorum quidam comes, nomine Borivoy, paganico adhuc vivens more, et accepit uxorem de alia provincia, filiam Zlawyboris comitis, nomine Ludmillam [...]

Byl v zemi české jeden kníže, jménem Bořivoj, žijící i tehdy ještě v obyčejích pohanských, a vzal si za manželku z jiné země dceru knížete Slavibora, jménem Ludmilu [...]

Kristiánova legenda (10. století)

Habit eciam et uxorem nomine Liudmilam, filiam Slaviboris comitis ex provincia Sclavorum, que Psou antiquitus nuncupabatur, nunc a modernis ex civitate noviter constructa Mielnik vocitatur.

³² Studie nemůže řešit (ani komentovat) vývoj odborných pohledů na přibližnou dobu vzniku středověkých děl stejně tak jako na filiační vztahy mezi díly samými; chronologické informace přebíráme z moderní české historiografie (Třeštík 1997).

³³ Pro přehlednost primárního textu uvádíme zdroje citací do poznámky: *Fuit* (Chaloupecký 1939, s. 467; 1942, s. 60); *Kristiánova legenda* (Ludvíkovský 1978, s. 24, 25); *Kronika Čechů* (Bretholz 1923, s. 34; Kosmas 1975, s. 34); *Anály hradištsko-opatovické* (Emler 1874, s. 387).

Měl také manželku jménem Ludmilu, dceru knížete Slavibora, z kraje slovanského, který se dříve jmenoval Pšov a který dnešní lidé nazývají nyní podle nově vystavěného hradu Mělnickem.

Kosmova Kronika Čechů (1125)

Borivoy autem genuit duos filios Zpitigneum et Wratislaum ex ea, que fuit filia Zlaviboris, comitis de castello Psov, nomine Ludmila.

Bořivoj zplodil dva syny, Spytihněva a Vratislava, z té, která byla dcerou Slavibora, předáka z hrádku Pšova, jménem Ludmily.

Anály hradišsko-opatovické (1140–1150) – dále jen AGO

Borivoi vero dux iam tocies nominatus duos genuit filios, Zpitigneum et Vratislaum, de Ludmila, Zlavoboris comitis filia, de castello Psov nomine orta.

Bořivoj kníže však již tolikrát jmenovaný zplodil dva syny, Spytihněva a Vratislava, s Ludmilou, dcerou hraběte Slavibora, narozenou na hradě jménem Pšov.

Vybereme jednotlivé segmenty, které nás především zajímají, v pořadí: dílo – datace (století) – místo – toponymum. Později se budeme zabývat i mladšími texty; v tematické rovině ještě i příznakem sociálního statusu Ludmilina otce.

Fuit:	10.	jiná země	- - -
Kristián:	10.	slovanský kraj	Pšov + Mělnicko
Kosmas:	12.	hrádek	Pšov
AGO:	12.	hrádek ³⁴	Pšov

Z uvedeného přehledu je na první pohled zřejmé, že leží pomyslný problém již dávno na stole. Akceptovatelná je informace

³⁴Kosmas i AGO uvádějí shodný termín *castellum* = *hrádek* menšího rozsahu či významu; disproporce v českém lexiku pramení z přístupu překladatelů. Každopádně doporučujeme překladový ekvivalent *hrádek*, nikoli *hrad*.

zasazující Ludmilin původ do slovanského kraje, do jiné země (oblasti) nekorespondující s panstvím ovládaným Bořivojovými předky či příbuznými. Ovšem slovanskou zemí mohou být míněny oblasti naší země, ale také kraje zahraniční, dříve masivně osídlené slovanským obyvatelstvem (dnešní Německo, Polsko).

Kněžna opravdu přišla „odněkud“ a do té doby „někde“ sídlila – tedy na určité správní fortifikaci, s tím lze souhlasit. Čemu ale odpovídalo opakovaně uváděné toponymum **Pšov**? Odpovídalo kraji (oblasti), nebo hradišti, nebo snad kraji, jehož původní název Pšov nahradilo nové označení **Mělník**, podle nově vystavěného hradu? Není vyloučeno, že označení části obyvatel Čech výrazem *Pšované* odrazilo obě významové polohy příslušného toponyma, tedy Pšov = centrální správní hradiště i přiléhající oblast, kraj.³⁵

Nelze však bez výrazných rozpaků souhlasit s názorem ztotožňujícím prastarou sídelní oblast nazývanou Pšovem s nově utvářenou správní oblastí reprezentovanou teprve od 10. století hradištěm Mělník.³⁶ V závěru studie se pokusíme alespoň částečně doložit, že je Kristiánova informace o Mělníku, na které stojí část národní tradice, nevěrohodná, ba přímo zavádějící. V minulosti ale bohužel sehrála výrazně negativní roli v pokusech o rekonstrukci historické skutečnosti (Pekař 1906; Třeštlík 1966; Ludvíkovský 1978).

³⁵ Viz stará (dnes již zpochybněná) kmenová teorie rozpracovaná Rudolfem Turkem: Litoměřici, Doudlebové (podle centrálního hradiště – sídlo dosud obýváno) oproti Lučanům (podle oblasti, osídleného kraje – etymologii výrazu ostatně vysvětlil již Kosmas v *Kronice Čechů* na počátku 12. století).

³⁶ Mělnické hradiště v první polovině 9. století, kdy na něm měl sídlit předák Slavibor, podle dosavadních archeologických poznatků ještě nestálo, bylo patrně zakládáno až na přelomu 9. a 10. století (Sláma 1986, s. 44–45). Názory archeologů pokoušejících se zachránit neudržitelnou teorii (Pšov = Mělník), odpovídají přání, které je otcem myšlenky. Pokoušejí se ztotožnit Pšov s některým ze starších hradišť v širším regionu Mělnicka nebo unáhleně zaměňují doklady osídlení mělnické lokality za důkaz jejího opevnění. *Osídlit* však ještě neznamená *opevnit se* (viz nálezový stav na Libušíně) a vytvořit mocenské, knížecí centrum! (Profantová 1996, s. 17–19; Meduna 2003, s. 384)

Pro úplnost celkového obrazu si ještě doplníme zmínky tří dalších literárních pramenů, a to slovanského *Prologu o sv. Ludmile*, latinské legendy *Diffundente sole* a *Kroniky tak řečeného Dalimila*.³⁷

Prolog o sv. Ludmile (12. – 13. století)

pozn.: překlad ze staroslověnštiny, zahraniční pramen

Blahoslavená Ludmila byla ze země srbské, knížete srbského dcera.

Legenda Diffundente (13. století)

Hic dum excellentissime forme et egregie iuventutis flore nitesceret, accepit uxorem, nomine Ludmillam, filiam scilicet comitis nomine Slawibory, de provincia Melnizensi, que cum esset iuvenula, ydolis ymolabat.

Ten skvěje se květem vynikající krásy a mladistvé síly, pojal manželku jménem Ludmilu, dceru knížete jménem Slavibora, ze země Milčanů, jež jako mladá dívka obětovale modlám.

Dalimil (14. století)

Ta jest byla žena Bořivojova
a hrabinka ze Pšova.

Jemuž tehdy Pšov diechu,
témuž pak Mělník vzděchu.

Neb před Mělníkem hrad bieše,
ten sobě jmě Pšov jmějješe.

A pod městem potóček teče,
Ten sobě Pšovka řeče.

Aniž bychom se komparací všech textů nějak pečlivěji zabývali, je na první pohled zřejmé, že pokud respektujeme hypotetickou chronologickou osu vzniku jednotlivých literárních památek, je třč. Dalimil závislý na Kristiánovi (s aktualizací Pšova coby hradu); u dalších dvou pramenů je situace složitější, neboť se kolem

³⁷ *Prolog* (Bláhová 1976, s. 273); *Diffundente* (Chaloupecký 1939, s. 489); *Kronika t. Dalimila* (Daňhelka 1988, s. 328, 333–334).

nich točila neprůkazně konstruovaná teorie V. Chaloupeckého, publikovaná roku 1939.

Významný český historik si při pořádání edice legendy *Diffundente sole* poněkud „pohrál“ s jednotlivými rukopisnými variantami (především s informací o Mělníku) a v českém překladu uměle **vykonstruoval Ludmilin původ ze země Milčanů**, nepodloženě, opíraje se o lakonické, neorganické a zcela ojedinělé líčení slovanského *Prologu* (provenienci a dobu vzniku literární předlohy *Prologu* ale dnes nelze ani předvídat, natož určit). Srbskou zemi pak Chaloupecký ztotožnil s lužickosrbskou slovanskou oblastí za hranicemi Čech, takže tím vlastně vysídlil rodinu Ludmilina otce do zahraničí. V edici *Diffundente* ještě ke všemu upřednostnil ojedinělou rukopisnou variantu *Melnizenzi* před dominantní podobou *Melnicenzi* (čímž vytvořil platformu pro spojení *Melnizenzi* = *Milzenzi*, tedy Milsko, země Milčanů). Další manipulací – a pro předmět našeho výzkumu zcela fatální – je úmyslné vypuštění obratu *de gente sua* (ze svého kmene, rodu) za Ludmiliným jménem.³⁸ Toto upřesnění původu se vyskytuje prakticky ve všech dochovaných rukopisech, ale editorem bylo – patrně záměrně – odsunuto do pouhé ediční poznámky.

Ještě jednou se v přehledu podíváme na základní data doplněná informacemi mladší vlny literárních památek.

Fuit:	10.	jiná země	- - -
Kristián:	10.	slovanský kraj	Pšov + Mělnicko
Kosmas:	12.	hrádek	Pšov
AGO:	12.	hrádek	Pšov
Prolog	12. – 13.	země	Srbsko
Diffundente	13.	kraj	Mělnicko
Dalimil	14.	hrad	Pšov + Mělník

³⁸V Emlerově edici nejstarších legend je ale údaj uveden nepředpojatým způsobem: [...] *nominem Ludmillam de gente sua, filiam scilicet comitis Sclauiborii de prouincia Melnicensi* [...]. Editor uvedl upřesnění *de gente sua* i častější variantu mělnického toponyma (Emler 1873, s. 192).

Zůstává nám tedy přibližně to, co již bylo výše avizováno – disproporce mezi oblastí a konkrétní správní (hradištní) fortifikací, přičemž není vyloučeno, že označení pšovského kraje i hradiště Pšova existovala paralelně vedle sebe. Dále je třeba vyřešit identifikaci Pšova s Mělníkem a případně ji verifikovat, či naopak vyloučit.

K zahraničnímu původu kněžny se vracet nebudeme, nemá žádnou konkrétní oporu v literárních pramenech – natož v pramenech hmotných. Teze byla založena na libovůli editora textu legendy *Diffundente sole*, která byla pořadatelem edice ještě navíc mylně vročena do 2. poloviny 10. století.³⁹ Provenienci Ludmilina původu rozhodně nemusíme hledat v zahraničí – to se pokusíme za pomoci literární vědy, lingvistiky a archeologie níže prokázat. Tytéž argumenty vnesou více světla také do – podle našeho názoru – pozdní mělnické extrapolace Kristiánova původního textu vycházejícího z nejstarší písemné tradice variované právě Kristiánem, Kosmou i *Hradištsko-opatovickými anály*.

Zásadním problémem patrně bude určení té podoby informace, kterou je možné považovat za archetypální, a tedy mladšími prameny variovanou, aktualizovanou. Napovědět by nám mohla jedna obvykle přehlížená a podceňovaná **Kosmova kompoziční anomálie**. Nepřímo mohou její význam umocňovat názory odborníků dokládající vazby kronikářova textu k prastarým českým análům, které byly sepsány patrně již od 10. století; ve století následujícím mělo dojít k jejich následné kompletaci. Odborné rozборы tohoto druhu obvykle řeší jen dvě významná období reflektovaná analistickými záznamy – dobu křtu Bořivoje I. a období 2. poloviny 10. století reprezentované osobností sv. Vojtěcha. Není však bez zajímavosti, že byl jeden zásadní analistický

³⁹ Chaloupeckého datační teorie byla s největší pravděpodobností správně zpochybněna rozbořením rytmických klauzulí latinského textu; současně byla znovu podpořena datace *Kristiánovy legendy* do konce 10. století s tím dodatkem, že je text *Diffundente* odvozeninou z Kristiána pocházející patrně až z 13. století (Ludvíkovský 1951, s. 189–190; Ludvíkovský 1978, s. 126; Třeštík 1997, s. 137, 320).

záznam staršího data vědeckou obcí dosud takřka ignorován či minimálně dezinterpretován.

Cosmas Decanus

Zkoumáme-li dílo z počátku 12. století, je třeba počítat se značnou mírou textové neurčitosti umocněnou autorovou slabou informovaností, pokud konstruuje děje nebo skládá chronologickou, analistickou osu 9. století. To se přirozeně týká i Kosmovy *Kroniky Čechů*. Hned v jejím prologu totiž autor sám zpochybnil věrohodnost části pramenných podkladů obratem *senum fabulosa relatione*.⁴⁰ Tím vyslal budoucnosti jasný signál o problematičnosti orálně tradovaných informací, s nimiž patrně také pracoval.

Jedna z Kosmových „záhadných, temných nejasností“ ale komplikuje interpretaci části jeho kroniky. Souvisí s kompoziční rovinou struktury textu. Hned první kniha díla je totiž výrazně zatížena ojedinělou kompoziční anomálií, o níž můžeme vyslovit zhruba dvě základní domněnky:

Jde o bezděčnou odchylku související s nedůslednou finalizací autografu – autor nejprve uvedl řadu mytických knížat až po Hostivíta, aby se posléze uchýlil k výrazné retrospektivě, uvědomil si odchylku a raději na ni sám upozornil.

1. Skokovou retrospektivu při líčení tzv. lucké války je třeba považovat za autorův úmysl – příběh Vlastislavova konce mohl být do první knihy přidán i později.
2. Zkoumáme netradiční a zcela ojedinělou podobu dobře promyšlené Kosmovy kreativní nápovědy, rozsáhlá pasáž o lucké válce byla jako součást Kosmova autografu kompozičně rámována motivy knížete Bořivoje a hned

⁴⁰ *Bájně podání starců* z prologu I. knihy dedikovaného Gervasiovi (Bretholz 1923, s. 3).

za druhou zmínkou o Bořivojově křtu následovala pasáž promyšleně odkazující nejen k jeho manželce, ale i k původu kněžny Ludmily.⁴¹

Autor v kronice převyprávěl předhistorii i ranou historii Čechů, od archetypálních mýtů (nejstarší české pověsti) po historické události jeho současnosti, zaznamenané optikou patrně více než osmdesátiletého tvůrce. Pregnantně dodržoval obvyklé kompoziční schéma; uváděl děje obyvatel českého knížectví v chronologickém sledu událostí jednotlivých kapitol a knih *Kroniky Čechů*. Postupoval promyšleně od nejstarších dob k prvním dekádam 12. věku (do května roku 1125, kdy se navždy odmlčel); jeho kompoziční záměr je zřejmý bez toho, zda autor do původní chronologické kostry první knihy něco dalšího přidával, či nikoli. Celkovou kompozici díla můžeme tedy právem považovat za přísně chronologickou; ovšem s výjimkou již avizované ojedinělé – avšak výrazné – anomálie.⁴² V celém díle sice najdeme několik drobných kompozičních odchylek, ale ty v žádném případě nepůsobí dojmem autorského záměru, což u nestandardní retrospektivy umělecky hyperbolizující fatalitu lucké války nemusí platit.

Kronikář vstoupil do českých dějin vyprávěním o příchodu kme-
ne vedeného praotcem; pokračoval drobnou epizodou soudce
Kroka, aby po charakteristice jeho dcer elegantně přešel k pře-
myslovské dynastické pověsti. Po ní následuje divčí válka – ta
měla být obdobím konce ženské dominance či ženských emanci-
pačních snah; Kosmas poté vyjmenoval řadu pohanských knížat

⁴¹ Raději nehovoříme o specifické podobě kryptogramu; volíme pracovní označení „kreativní nápověda“. Hypotéza byla poprvé přednesena autorem této studie na mezinárodní konferenci v polském Cieszyně (Konwencja i kreacja w języku i w literaturze czeskiej) – 3. září 2019. Luckou tematiku mohl Kosmas promyšleně vložit mezi informace o Bořivojovi (a potažmo také o Ludmile), aby nepřímo naznačil Ludmilin původ a připomněl dynastickou vazbu, která mohla být jedním z důsledků předchozích dramatických událostí. V tomto případě by patrně znal lokaci hradiště Pšova a poukazoval na střední Poohří!

⁴² Zcela proto neplatí kategorická teze D. Třeštika, že je „kompozice díla důsledně analistická“, což měl drobnou textovou aluzii potvrzovat i sám Kosmas (Třeštík 1966, s. 54).

vládnoucích po Přemyslu Oráči, která končí Hostivitem a jeho potomkem Bořivojem (Bretholz 1923, s. 22), prvním historickým knížetem, křesťanem a podle *Kristiánovy legendy* budovatelem nejstarších kostelů v zemi (Ludvíkovský 1978, s. 21, 25).

Logicky bychom očekávali kronikářův přirozený (chronologický) postup k prvním historickým postavám vládnoucích Přemyslovců, jejichž generace utvářely kontury raně středověké české státnosti na přelomu 9. a 10. století – Spytihněv I., Vratislav I. (Bořivojovi synové) a Václav (Bořivojův vnuk). Kosmas se ale překvapivě vydal úplně jiným směrem. Bezprostředně po laconických zmínkách o Hostivítovi a o moravském křtu knížete Bořivoje I. explicitně oznámil nečekanou, nestandardní retrospektivu: *Nec superfluum esse iudicavimus, quod referente fama audivimus, huic operi nostro hoc in loco summatim literarum apicibus inserere bellum, quodque olim antea retro dierum tempore ducis Neclan in campo, qui dicitur Turzko, consertum est inter Boemos et Luczanos, qui nunc a modernis ab urbe Satc vocitantur Satcenses*⁴³ (Bretholz 1923, s. 22–23).

Rozsáhlé pasáže textu se vracejí do doby vlády pohanského knížete Neklana⁴⁴ a líčí průběh lucké války. Uvedenou skutečností bychom se ani nemuseli příliš zabývat nebýt autorova zvláštního návratu (na konci vyprávění o lucké válce) ke knížeti Bořivoji I., k jeho moravskému křtu umocněnému zmínkou o vládě moravského krále Svatopluka, ale především analistickým zápisem⁴⁵

⁴³*Nepokládali jsme však za zbytečné do tohoto našeho díla na tomto místě vložit stručné vyličení toho, čeho jsme se z pověsti doslechli o bitvě svedené dávno před tím za času knížete Neklana na poli zvané Tursko, mezi Čechy a Lučany, jímž v dnešní době podle hradu Žatce říkáme Žatčané.* Následuje podrobný popis tzv. Lúky – oblasti ovládané Lučany s Kosmovým vysvětlením, jakým mechanismem docházelo v raném středověku k pojmenování obyvatel usedlých v určitém regionu (Kosmas 1975, s. 26).

⁴⁴Patrně jde o první polovinu 9. století, protože Kosmas v předešlé kapitole oznámil Neklanovo odstoupení a vládu Hostivíta (Bořivojova otce). Kniže Bořivoj I. se – podle názoru historiků (Třeštík 1997, s. 195) – narodil přibližně v padesátých letech 9. věku.

⁴⁵Podoba zápisu skutečně odpovídá analistické šabloně = koncentrovaná informace, uvedení genealogických vazeb, návaznost zprávy na ústřední dataci prvního knížecího křtu, záznam bez dalších doplňujících komentářů. (Třeštík 1997, s. 102: „Krátké

specifikujícím původ Bořivojovy ženy Ludmily: *Borivoy autem genuit duos filios Spitigneum et Wratizlaum, ex ea, quae fuit filia Zlaviboris, comitis de castello Psov, nomine Ludmila* (Bretholz 1923, s. 34).

Jde-li o využití izolované informace zaznamenané starými českými (pražskými) anály, jak předpokládáme, nelze skutečnost brát na lehkou váhu, protože označení původu kněžny může pocházet z doby poměrně blízké její vraždě na Tetině v září roku 921. Logickým se například jeví předpoklad, že nejstarší analistické záznamy byly realizovány nedlouho po vzniku pražského biskupství v 70. letech 10. století. Mohou být ale i starší. V Čechách musela existovat určitá církevní organizace podléhající řezenské diecézi již v první polovině 10. století – viz kněz Pavel uváděný nejstarší hagiografií.

Omezíme-li se tedy na konstatování, že Kosmas pravděpodobně využil starého analistického záznamu, a uvedeme-li jen jeho část orientovanou na kněžnin původ (s úpravou reflektující zprávy dalších pramenů), získáme poměrně přesnou informaci, která může odpovídat jedné z nejstarších zpráv o prostředí, ze kterého první doložená česká kněžna pocházela:

Ludmila, filia Slaviboris comitis de castello Psov.⁴⁶

Podle našeho názoru máme před sebou přibližnou rekonstrukci prapůvodního písemného záznamu specifikujícího původ kněžny Ludmily = dcery kteréhosi předáka Slavibora sídlícího na blíže nespecifikovaném hradišti Pšov (Novotný 2013, s. 2988).

analistické záznamy se táhnou celou kronikou a odlišují se svou prostotou od ostatního, na vysoké literární úrovni zpracovaného textu.“)

⁴⁶ *Ludmila, dcera předáka Slavibora z hrádku Pšova.* Zde je třeba upozornit na dvě základní skutečnosti, které obvykle bývají chybně interpretovány = *předáka* (nikoli knížete) a z *hrádku* (nikoli z hradu či města). Význam latinského lexika v raném středověku rozhodně nelze podceňovat.

Zápis vykazuje styčné body s hagiografickými texty (ale jen ve zmínce o Ludmilinu otci); avšak podstatně důležitější jsou jeho jen drobně aktualizované podoby v dílech nejstarších historiografů.⁴⁷ Hypotézu je možné podpořit dalšími akceptovatelnými argumenty, k nimž se lze dopracovat rozbořením vybrané latinské terminologie nejstarších hagiografických a historiografických literárních děl.

Psov et Mielnik

Jen letmo, informativně se pozastavíme u termínu **comes**, který bývá v různých edicích i v početné sekundární odborné literatuře nezdědka doprovázen překladovým ekvivalentem *kníže*. Podle našeho přesvědčení jde však o nešťastný a částečně zavádějící postup, protože již od 14. až po 19. století se setkáváme s využitím věrohodnějšího českého ekvivalentu *hrabě* – tedy urozený družiník, předák, nebo přímo příslušník knížecí elity, který zatím nevládne v pozici vůdce, knížete (*dux, princeps*).⁴⁸ Na tento problém interpretace raně a vrcholně středověkých textů jsme ostatně upozornili již dříve (Novotný 2013) v souvislosti s úvahami o Slaviborově sociálně-mocenském příznaku.

Mladá Ludmila – v době sňatku přibližně čtrnáctiletá – byla tedy patrně **dcerou předáka Slavibora**; předáka, nikoli knížete, nebo maximálně snad (v době dceřina sňatku) ještě nepanujícího příslušníka knížecí elity; ale pravděpodobně jen předáka, nám blíže neznámého urozeného muže⁴⁹ sídlícího na hradišti Pšov.

⁴⁷ Zde je třeba naprosto souhlasit s Třeštikovým tvrzením, že byly „prosté analistické zápisy [...] často celkem beze změny přejaty odjinud“ (Třeštík 1966, s. 54).

⁴⁸ Nejde však jen o česky psané prameny ovlivněné latinskými předlohami nebo o starší edice latinských děl; *comites* nezdědka figurují v raně středověkých latinských textech, ovšem ve většině případů neodpovídají panujícím knížatům, nýbrž urozeným lidem z knížecího okolí.

⁴⁹ Mohlo jít o člena knížecí rodiny, nebo pouze o urozeného, dočasného správce (kastelána) hradiště Pšov, který mohl pocházet z regionálního knížecího rodu (například lučského!) Čechy poraženého a částečně decimovaného. Ostatně i sám Bořivoj I. nepůsobí s ohledem na zahraniční prameny – *Fuldské anály* (Kurze 1891, s. 76) v kontextu líčení

Na řadě je tedy konečně otázka, o kterém hradišti můžeme uvažovat.

Domníváme se, že bude třeba – pro některé historiky⁵⁰ jistě lákavou, ale patrně mylnou – zahraniční teorii jednou provždy opustit. Příčinou zavádějícího omylu se stalo Chaloupeckého předřazení legendy *Diffundente sole* na samý počátek ludmilské i václavské hagiografie (do druhé poloviny 10. století) coby archetypálního vzoru mladší *Kristiánovy legendy*. (Chaloupecký 1939, s. 166)

Legenda *Diffundente* byla sepsána až ve 13. století a dnes je naopak považována za odvozeninu z Kristiána, o čemž mimo jiné svědčí formulace specifikující Ludmilin původ (*de provincia Melnicensi = z mělnického kraje*) motivovaná právě Kristiánem. Neznámý autor prostě jen vypustil Kristiánem uváděný Pšov. Kristián s největší pravděpodobností čerpal přímo ze starých českých análů, autor *Diffundente* se sice držel předlohy (Kristiána), avšak Pšov klidně vynechal, protože v jeho době již nebyla Kristiánova formulace ve významu „*dříve a dnes*“ aktuální. Kapitulní město Mělník si ve 13. století vybavil kdekdo, Pšov už asi nikdo.

Dostáváme se však k nanejvýš důležité okolnosti, která během posledních dvou staletí vnesla do celé problematiky naprostý chaos, o němž si však mnozí myslí, že se naopak rovná nezpochybnitelné historické skutečnosti. Tou je nenápadná a na první pohled logická Kristiánova formulace *ex provincia Sclavorum, que Psou antiquitus nuncupabatur, nunc a modernis ex civitate*

franského vpádu do Čech a vítězného střetnutí s pěti českými knížaty (*duces quinque*) u Vltavy (*fluvium Fuldaha*) roku 872 nijak dominantně, ba spíše naopak – do análů byl zapsán, jako šestý v pořadí, až dodatečně (Třeščík 1997, s. 181–188). Tutéž jeho méně významnou pozici podporuje také užití latinské terminologie (v hierarchii *comes – dux – princeps*) v nejstarší české hagiografii i historiografii (Novotný 2013, s. 2986–2988).

⁵⁰ Zahraniční původ konstruoval a hájil především historik V. Chaloupecký (1939, s. 17–18, 142–143); moderní historická věda se však dívá na jeho teorii s výraznými rozpaky (Třeščík 1997, s. 144).

noviter constructa Mielnik vocitatur = z kraje slovanského, který se dříve jmenoval Pšov a který dnešní lidé nazývají nyní podle nově vystavěného hradu Mělnickem. Kristiánova specifikace, či spíše aktualizace kraje Pšova, která ho ztotožňuje s Mělnickem, a to podle nově vystavěného správního hradiště (*civitas*),⁵¹ totiž vykazuje na první pohled typické rysy pozdější interpolace textu.

Odstraníme-li totiž zmínku o Mělnicku, zůstane nám prostá informace bezmála odpovídající Kosmově formulaci. Kristiánovo uvedení kraje (*provincia*) nás nemusí znepokojovat, neboť bylo v minulosti prokázáno, že bohatě využíval textu legendy *Fuit in provincia Bohemorum* ze 70. let 10. století při komponování ludmilské části legendy a poměrně přesně se držel staršího pramene. A právě ve *Fuit* přece čteme lakonickou, obecnější formulaci *de alia provincia*, která v překladu odpovídá Ludmilině původu z jiného kraje, než ze kterého pocházel její choť Bořivoj. Proč tedy hned utíkat do zahraničí? V cizině budeme totiž hledat hradiště Pšov marně, kdežto v Čechách se nabízí hned několik variant.

Nemůžeme se zbavit dojmu, že pokud není v nejstarších literárních textech o Mělníku či Mělnicku ani zmínka, je Kristiánova informace podezřele ojedinělá a až přespříliš inovativní. Extrapolaci textu samým Kristiánem sice můžeme vysvětlit jeho oblibou v rétoricky přebujelých textových pasážích, odpovídajících legendistovu typickému autorskému stylu, ale stejně tak dobře lze uvažovat o pozdější extrapolaci, protože nás k tomuto názoru vede několik skutečností:

⁵¹Termín *civitas* odpovídá literární skutečnosti 10. století i století pozdějších; využíval se k označení významných hradů s výraznější správní funkcí. Totéž ale o termínu *castellum* rozhodně tvrdit nemůžeme. Právě proto spojení *castellum Pšov* vykazuje podobu staré formulace (reflektující prastarý stav) bezelstně přepsané mladšími opisovači, nebo odpovídá realitě malého, nevýznamného hradiště – to ale mohlo být jen stěží sídlem významného knížete Slavibora. Nabízí se ale hypotéza, zda prameny neuvádějí původně mocné hradištní centrum (uvedené anály), které ztratilo nejpozději v 10. století svůj správní i vojenský význam.

- Mělník se v Kristiánově přímém pramenném zdroji neobjevuje (*Fuit*);
- pravděpodobně využil analistického záznamu uvádějícího Pšov (jako Kosmas i AGO), avšak veden hlavní hagiografickou předlohou (*Fuit*) záznam upravil z hradu na kraj;
- v archetypu *Kristiánovy legendy* ani v jejích mladších rukopisech realizovaných do první poloviny 12. století zmínka o Mělnicku ještě nebyla, jinak by ji s největší pravděpodobností použil Kosmas i neznámý opatovický mnich – kompilátor AGO;
- může jít o pozdní **extrapolaci Kristiánova textu** (12.–13. století), mladší pramen 14. století (třč. Dalimil) s Mělnickem pracuje, ovšem žádné jiné prameny o něm (ve vztahu k Ludmilinu původu) nic nevědí;
- pro pozdní extrapolaci Kristiánova archetypálního textu mluví paralela v jednom z mladších rukopisů *Kosmovy Kroniky Čechů*.⁵²

Uvedená paralela s pozdním přepisem do ojedinelého rukopisu *Kosmovy Kroniky Čechů* vytváří určitý prostor k úvaze, že byl podobným způsobem extrapolován i text Kristiánův. Zatímco byl nový rukopis Kosmova díla pouze marginálně glosován, přepisovač Kristiána postupoval někdy ve 12.–13. století jinak, archetypální latinský text přímo extrapoloval doplňující parentezí odrážející aktuální, reálný stav jeho doby. Musíme si dále uvědomit, že jinak přistupovali k pramenům i k historické realitě hagiografové a jinak historiografové preferující uchování paměti. A Kristián paradoxně – ačkoli hagiograf – částečně vyznával

⁵² V příslušné edici čteme na konci odkazu e), jímž je variantně komentován výraz Pšov (*Psow, Pson*): *qui nunc Mielnik dicitur ergänzt im Rande C1^o*. V poznámce č. 2 je pak uveden odkaz na tzv. Pseudokristiána (Bretholz 1923, s. 34). Uvedený *Fürstenberský rukopis* je pak níže (III. Die Handschriften, s. LXXVIII) datován až do 15. století. Podobně v české edici *Kosmovy kroniky* čteme na konci poznámky č. 2: *2aa dokládá po straně, qui nunc Mielnik dicitur* (Emler 1874, s. 28). V Kristiánově textu však musela být zmínka o Mělnicku nepoměrně dříve než v 15. století, protože byla zcela nepochybně užita třč. Dalimilem na počátku 14. věku. Za pozornost také stojí skutečnost, že u Kosmy jako u Dalimila čteme výhradně o hradišti, hradu (*castellum, hrad*), nikoli o kraji.

právě přístup historiografický – minimálně v pasážích dokumentujících historický rámec popisovaných událostí, což naznačil již ve slavném prologu díla obratem *ut se res habeat*.⁵³

Pokud ale objektivizujeme takto odvážný pohled, je třeba ho také odpovídajícím způsobem doložit a navrhnout alespoň hypotetické odpovědi na otázku, čím mohla být zmínka o Mělnicku od 12. století motivována do té míry, že je od 14. století až dodnes bez větších výhrad i odborníky akceptována. Nejde ovšem o banální skutečnost, protože zpochybněním mělnického původu kněžny Ludmily de facto bouráme prastarou národní tradici a výrazně se dotýkáme patriotických citů obyvatel mělnického regionu.

O tom, že se Mělník stal významným přemyslovským opěrným bodem už v 10. století, dnes není pochyb; o tom, že byl sídlem kněžny Emmy – vdovy po Boleslavu II., zemřelém roku 999 – se také nepolemizuje; že na hradišti vznikla již v 11. století kapitula, je přijímaným historickým faktem – takže je význam lokality dostatečně transparentní. Nedoložitelná je ale jeho přímá vazba k prastarému hradišti Pšovu, které muselo ovládat širší oikumenu již minimálně v první polovině 9. století, stejně tak problematické je zbožné přání existence mělnického hradiště (coby opevněné centrální správní fortifikace) již před polovinou 9. století.

Následně proto musíme zkoumat hmotné prameny zpřístupněné archeologií, ale je také třeba doložit – alespoň na bázi přijatelných hypotetických tezí – věrohodnou motivaci neznámého přepisovače *Kristiánovy legendy* k uvedení paralely Pšov – Mělník, protože tu nelze vysvětlit jen pouhými odkazy na proslulost místa od 11. století (dominantní poloha, hradiště jako sídlo kněžny Emmy, kapitula). Zde si vypomůžeme lingvistickou

⁵³ Uprostřed prologu oznamuje, že chce „události vypsát tak, jak se vskutku staly“ (Ludvíkovský 1978, s. 8, 11). Současně jasně naznačuje svůj záměr doplňovat neúplné informace z dalších zdrojů a dále uvádět na pravou míru zprávy, které jsou sice písemně dobře doloženy, avšak protřečící si.

disciplínou zabývající se místními jmény, zeměpisnými objekty pevně fixovanými v krajině – historickou toponomastikou.

Incolae, aut mancipia

Podíváme-li se na místní jména úzce související s problémem hledání Ludmilina hypotetického rodiště (či působiště jejího otce), přicházejí do úvahy jen dvě významné lokality, a to Mělník nad soutokem Labe s Vltavou a **Pšov na Podbořansku**. Jen k nim můžeme přiřadit **castellum Pšov**, protože pouze ty odpovídají místům, kde v raném středověku stávala správní hradiště. Exponovaná poloha Mělníka je osídlena dodnes a pár set metrů západně od obce Pšov na Podbořansku leží proslulá hradištní lokalita **Rubín**, osídlovaná již od pravěku.

V knize *Osídlení Čech ve světle místních jmen* klade Vladimír Šmilauer Podbořansko a Žatecko do tzv. západní části nejstaršího sídelního území, ale ani na tomto místě – ani nikde jinde – neuvede oblast do souvislosti s Pšovem doby hradištní, kdežto Mělník uvádí jako součást tzv. východní části nejstaršího sídelního území opakovaně (Šmilauer 1960, s. 31); na straně 89 polohu dokonce upřesňuje poznámkou o *osídlení povodí Pšovky*, nepochybně motivovanou moderní odbornou literaturou, ale i Dalimilem.

Na straně 87 sice publikuje jednu informaci o středověké vesnici Pšov na Podbořansku (rok 1186), ta však odpovídá až mladší poloze dnešní vsi, nebo její starší předchůdkyni v prostoru tzv. starého hřbitova. Ani jedno z míst nekoresponduje s opevněnou správní lokalitou. Polohy naopak zřetelně dokumentují tzv. stěhování sídla od raného po vrcholný středověk, od západu na východ, ve vzdálenostech jen několika set metrů od rubínského hradiště a jeho předpolí, přes prostor u starého hřbitova až po dodnes existující obec Pšov.⁵⁴

⁵⁴ Pripomínáme podobnou situaci ve stredočeskej Kouřimi – středohradištní Stará Kouřim, mladohradištní poloha u sv. Jiří, středověké město v jádru současné aglomerace. Jedná

Pšov je jako hradiště Šmilauerem zmíněn pouze v paralele s Mělníkem, a to jako součást východního sídelního celku, až v kapitole, kde sumarizuje toponyma uváděná Kosmou. Automaticky tedy přebírá zakořeněnou tradici (Pšov = Mělník) a jako řada historiků před ním i po něm jinou variantu ani nenaznačuje (Šmilauer 1960, s. 110), přestože byly už v 50. letech minulého století publikovány určité hypotézy připouštějící existenci tzv. přesídleneckých osad v raném středověku. (Turek 1953, s. 13)⁵⁵ Ale i tyto logické a historické realitě blízké konstrukty bohužel vycházely podle našeho mínění z chybných premis, protože také akceptovaly lokaci Pšova na Mělník, uvedenou v *Kristiánově legendě* a opakovanou mladšími prameny 14. století, třč. Dalimilem, kronikáři doby Karla IV. – Přibíkem Pulkavou, Neplachem, Marignolou. (Bubeník 2006, s. 34)

Obezřetný, rezervovaný a na nepodložené etymologické hypotézy skoupý V. Šmilauer uvádí u hesla **pšeno** toponymum Pšov s německým i latinským ekvivalentem (*e Hirse a Panicum milliacum*), odpovídajícím setému prosu (Šmilauer 1970, s. 150). Šlo by tedy o **toponymum motivované masivním pěstováním obilovin** v dané oblasti, úrodností regionu. Předpoklad může být podpořen i raně středověkým primárním pramenem: [...] *inter Boemos et Luczanos, qui nunc a modernis ab urbe Satc vocitantur Satcenses. Unde autem antiquitus nuncupetur ea natio Luczano, nolumus preterire sub silentio.*⁵⁶ (Bretholz 1923, s. 22, 23)

se také o lokality vzdálené od sebe několik set metrů. Přestože zde správní centrum v časovém horizontu tří až čtyř století minimálně třikrát změnilo místo, vždy podrželo mladší sídlo název toho předchozího = Kouřim (totéž se týká například i Plzně).

⁵⁵Rudolf Turek akceptuje usídlení Pšovčanů při Labi a v Pojizeří, s hradišti Přivory, Hradsko-Kanina a Mělník – ten prý je uváděn legendami i Kosmou „jako mladší ústředí“. Dokonce uvažuje o Pšovanech jako o kmenu srbském (v reakci na slovanský *Prolog*) a Bořivojův sňatek dává do souvislosti se „získáním Pšovska českému panství“ (Turek 1953, s. 23, 37, 41). Je zřejmé, že Turek považoval Mělnicko za původní oblast osídlenou Pšovany. Logicky tedy uvažoval o Pšovu na Podbořansku jako o přesídlenecké osadě, kam byla odeslána část obyvatel Mělnicka po anektování tohoto území Přemyslovci. Pak ale jen těžko vysvětlíme, proč bylo obyvatelstvo přesídlováno, když měl získat Bořivoj I. tuto mělnickou oblast sňatkem, nikoli vojenskou expanzí.

⁵⁶[...] *mezi Čechy a Lučany, jimž v dnešní době podle hradu Žatce říkáme Žatčané. Od*

Kosmas opravdu nemlčel a v rámci poměrně podrobného popisu území ovládaného Lučany, jímž prokázal svoji nadstandardně dobrou topografickou znalost oblasti, předložil také určitý etymologický výklad. O páté krajině Lučanů píše následovně: [...] *quinta que in medio est, dicitur Luca, pulcherrima visu, et utillima usu ac uberrima satis nec non habundantissima pratis, unde et nomen ipsa regio traxit, quia luca latine pratium dicitur. Et quoniam hec regio primum, longe antequam Satc urbs condita foret, est inhabitata hominibus, recte eius incole sunt a regione Luczane nuncupati.*⁵⁷ (Bretholz 1923, s. 23)

O významu Kosmovy lingvistické konstrukce netřeba pochybovat; níže zjistíme, že patrně nebude uvedení Ludmilina původu v *Kronice Čechů* v souvislosti s luckou válkou náhodné, protože historické **Pšovsko bylo s dominantou prastarého hradiště Rubín = Pšov součástí Lúky**, nebo některého z dalších, Kosmou uváděných luckých krajů (*Silvany* – v blízkosti Podbořan, Podlesic). Nebo dokonce odpovídalo celé oblasti ovládané Lučany, jejíž pojmenování korespondovalo s úrodnou obilnou oblastí stejně tak jako s opevněným mocenským centrem – hradištěm Pšov (*castellum Psov*)?

Pokusme se tedy meritum problému otočit a nabídněme tezi, že je třeba centrum tzv. Pšovanů (obyvatel pšovské oblasti s centrálním hradištěm Pšovem) hledat na Podbořansku, a že tudíž musíme mělnickou tradici považovat za mladší konstrukt související patrně s existencí přesídlenecké oblasti u soutoku Labe s Vltavou, do které byla přestěhována – například z potřeby pracovních sil pro nově budované hradiště – část podmaněných obyvatel z Poohří. Vznikalo tedy na Mělníku – ale až v 10. století – opravdu nové hradištní centrum nazvané novým jménem

čeho však je ten lid nazýván od starodávna Lučané, nechceme pominouti mlčením. (Kosmas 1975, s. 26)

⁵⁷ [...] *pátá, uprostřed, slove Lúka, překrásná na pohled a bohatá výnosem, velmi úrodná na osení a oplývající lukami, odkudž nabyla i svého jména. A poněvadž byla tato krajina nejdříve, dávno ještě před založením hradu Žatce, obydlena lidmi, právem se její obyvatelé nazývali po své krajině Lučané.* (Kosmas 1975, s. 26)

(podobně jako Žatec takřka na dohled od Rubína – Pšova) za vydatné angažovanosti **přesídleného obyvatelstva** z Poohří?

K přesídlování docházelo v raném středověku (a nejen ve středověku) poměrně běžně (Sláma 1985), jednalo se o přirozené a smysluplné osídlovací procesy, ale také o postupy provázené značným násilím, dokonce i zotročováním a genocidou. Přesídlování nezřídka přecházela mocenská expanze do regionů sousedících s územím ovládaným příslušným vládcem, která nezřídka směřovala i do zahraničí (z dnešního úhlu pohledu). Částečně jsme informováni místními jmény; konkrétní příklady však nacházíme i v primárních literárních pramenech – převádění části obyvatelstva ze zahraničí do Čech, odchody příslušníků panujícího rodu s širší knížecí družinou do zahraničí, asimilace moci vládců (správců) určitého regionu země až po jejich fyzickou likvidaci atp. – viz raně středověké ghetto na Drahúši, ovládnutí Libice, přesídlení Hedčanů, útěk knížete Vratislava do Uher, vyvraždění Vršovců (Kosmas 1975). Hmotné doklady o násilných praktikách našich předků nabízí i archeologie – Budeč, Libice atp. s hromadnými hroby i pohozenými mrtvými těly.

Pšov, aut Mielnik

Obrátíme se k archeologii, jejíž poznatky jsou v posledních několika desítkách let pozoruhodné, nikoli však z důvodu dokládání přesídleneckých teorií, jako spíš s cílem potvrdit, či zpochybnit tvrzení, zda může odpovídat prastarý Pšov lokalitě Mělníka, nebo Rubínu u Podbořan.⁵⁸ Další teorie nepokládáme za důležité, korespondují sice se stářím hmotných pramenů (výzkum hradištních fortifikací), avšak nekorespondují s určitými pohledy historické toponomastiky – přenášení jmen ze zanikajících sídelních objektů na nově zřizované.⁵⁹

⁵⁸ Obec Pšov na Žluticku dáváme stranou, protože doposud nelze v prostoru obce hmotnými ani jinými zjištěními doložit jakoukoli sídelní kontinuitu ve střední době hradištní, a to ani s ohledem na nedalekou exponovanou lokalitu na Vladaři.

⁵⁹ Připomeňme ještě jednou alespoň několik známých míst, kde docházelo ke „stěhování“

S mělnickou teorií jsou totiž podle našeho názoru potíže. Hradiště bylo dobudováno patrně až během 10. století, takže nemohlo být v polovině 9. století Slaviborovým sídlem;⁶⁰ neobvyklé je také jeho případné přejmenování z Pšova na Mělník, a to ještě v 10. století (totéž se týká kraje). Budeme-li hledat staršího předchůdce Mělníka v jeho okolí (Hradsko u Kaniny), musíme zase vysvětlit, proč se v okolí tohoto starého hradiště nedochoval název obce související se Pšovem nebo Mělníkem;⁶¹ nepomůže nám ani problematická listina z roku 1086 uvádějící hranice českého biskupství (a také Pšovany) – i kdyby odrážela stav z druhé poloviny 10. století, nevypovídá to o stavu Čech v polovině 9. století vůbec nic. A příliš nám nepomůže ani Dalimil, který reprezentuje úzus počátku 14. věku.⁶²

jména ze staršího objektu na často až několik kilometrů vzdálený objekt mladší (Bílina, Kouřim, Plzeň); uvedme ale také příklady, kdy nový sídelní typ (město, vesnice, samota) podržel název svého hradištního předchůdce, na němž či u něhož vyrostl – Litoměřice, Stará Boleslav, Libice nad Cidlinou, Tetín, Lštění, Dřevíč; totéž se týká – byť čerpáme z Kosmou převyprávěného starého mýtu – toponym Libušín, Vlastislav atp. Podobné souvislosti bychom měli reflektovat také u Mělníka i Pšova.

⁶⁰ Archeolog Petr Meduna uvádí: „Na dohled seskupení hradišť pražské kotliny stálo tedy téměř uprostřed pomyslné obilnice a ve strategické poloze na vodní cestě v 9. století hradiště [...]“ Připomínáme, že je toto tvrzení silně motivováno Kristiánovou formulací (Meduna 2003, s. 378); autor dále odmítá ztotožnit Kristiánovu informaci s Kosmovým *castellem Psov* a opírá se o tzv. relikty hrady „A“, datovaný nálezem keramiky z 9. století (Meduna 2003, s. 384). My se ale dnes musíme ptát: Opravdu jde o keramiky z 9. století, nebo až z počátku 10. století? Je skutečně nález keramiky – obtížně datovatelné – dokladem existence hrady v 9. století, a to již v polovině tohoto století, kdy měl hradišti vládnout Ludmilin otec Slavibor? Není nález keramiky jen drobným dokladem osídlení prostoru?

⁶¹ Není možné lokalizovat Pšov na Hradsko u Kaniny a tvrdit, že psal Kristián o kraji a nikoli o hradu, protože tím zcela rezignujeme na starou analistickou tradici (*de castello Psov*), a tedy manipulujeme s dostupnými historickými prameny (Profantová 1996, s. 17–19). Jak již bylo výše naznačeno, Kristiánův „kraj“ může souviset s informací přebíranou z přímých pramenů jeho práce, *českých* analů a legendy *Fuit*. Šlo by o kontaminaci informace dvou předloh (*de castellum Psov + de alia provincia*).

⁶² Literární pramen z počátku 14. století může reflektovat určitou starou tradici, ale v tomto případě je třeba značné opatrnosti; jedná se o pozdní kompilát, který v tematice Ludmilina původu textově souvisí pouze s Kristiánem. Dalimil uvádí hrad (nikoli kraj) a celá výpověď se opírá o toponym Pšovky (s etymologií obilniny jako symbolu úrodného kraje). Na první pohled líbivá konstrukce, ale jedná-li se o zachycení stavu před 9. či 10. stoletím, jak potom vysvětlit etymologickou podstatu problému? Těžko si představit Pšovku protékající od Housky Kokořinským dolem jako symbol obilnice

Zato u Pšova na Podbořansku (respektive u archeologické lokality Rubín ležící od obce Pšov něco přes kilometr západním směrem) je situace podstatně odlišná – lingvisticky i historicky případná. Pokusme se tedy sumarizovat určitou míru argumentů přisvědčujících teorii o lokaci starobylého centra Pšova právě na hradiště Rubín u Podbořan.

Exponovaná poloha byla kontinuálně osídlována a nezřídka i opevňována od doby kamenné až do přelomu 9. a 10. století (Bubeník 2006, s. 23; Čech 2000, s. 424). Musíme ji tedy považovat za jedno z nejstarších správních sídel regionu středního Poohří. Teoriemi ztotožňujícími hradiště Rubín se Sámovým Wogastisburgem (631) či Canburgem *Fuldských análů* (805) se zabývat nebudeme, ale i zde cítíme, jak dokáže křečovitě upřednostnění zažitých teorií zastínit hledání historické pravdy, která by měla být konstruována nejen na platformě archeologických reliktnů, ale i dalších podpůrných argumentů literární vědy, lingvistiky i dalších souvisejících disciplín.

Podobu hradiště Rubín v 7. století neřešíme, zajímá nás stav lokality a jejího opevnění (Bubeník 1995) v polovině 9. věku. V tomto případě lze dle našeho mínění s jistou mírou rozpaků uvažovat také o Canburgu, ale nejen to, nahlížíme i na stav blízkého okolí ve stoletích následujících, protože tím lze podpořit předpoklad o stěhování sídla ruku v ruce se stěhováním jména, příslušného toponyma Pšov. U Mělníka lze uvažovat o kontinuitě sídla až po roce 900, zcela nám však mizí předchozí etapa reprezentovaná 9. stoletím, která je však pro řešení problému zcela určující, protože právě kolem poloviny 9. věku zde měl sídlit Slavibor. Mělnické správní a vojenské centrum by tedy muselo vznikat nepoměrně dříve, čemuž prozatím neodpovídají žádné věrohodné doklady – písemné ani hmotné.

země. S úrodností kraje také patrně nesouvisí její soutok s Labem částečně modelující dominantní ostrožnu Mělníka. Oproti tomu Kosmův popis Lúky a okolních oblastí, jenž je reprezentován především hydronymy, s onou pomyslnou „obilnicí země“ souviset může. Zde však důrazně připomínáme, že se řada Kosmou uváděných hydronym do dnešních dob nedochovala.

Naproti tomu jsme konfrontováni s nepřehlédnutelným souborem archeologických, literárních i lingvistických podpůrných dokladů – kusých... jistě, částečně zpochybnitelných, ale i tak překvapivě korespondujících s naší teorií o Pšovu – Rubínu u Podbořan. Máme na mysli výpověď literárních pramenů, existenci příslušného sídelního toponyma (v rámci naší hypotézy frekventovaného od raného středověku po současnost), upadající důležitost hradiště Pšova od 9. století, jeho pozdější zánik i budování nového opěrného a správního přemyslovského sídla v Žatci.⁶³

Epilogus

Pokusme se tedy celou nesmírně složitou problematiku zjednodušit a shrnout. Znovu připomeňme nejdůležitější vstupní východiska i nejzásadnější podpůrné argumenty. Vždyť jsme si nedávno připomněli významné výročí záříjové tetínské vraždy, kdy byla roku 921 vůdčí nobilitou rodícího se knížectví odstraněna historická památka přemyslovského rodu, pamětnice počátků christianizace naší země i „literární průkopnice“ pedagogických aktivit v Čechách, kněžna-vdova, pozdější světice Ludmila.

Přicházíme s teorií vylučující její zahraniční původ i zpochybňující původ mělnický. Míra dosavadního archeologického poznání podle našeho mínění prozatím nepodporuje ztotožnění sídla Ludmilina otce Slavibora se středočeským Mělníkem, neboť v polovině 9. století na mělnické exponované poloze žádné hradiště nestálo. To bylo budováno pravděpodobně až za vlády Ludmiliných potomků jako součást promyšlené struktury nových přemyslovských správních hradišť.

⁶³ Zde upozorňujeme na nedostatečnost terénních výzkumů na vrchu Rubín jako i na tragické porušení kulturních vrstev zemědělcí a cukrovarníky v minulých stoletích. Nové archeologické nálezy snad jednou vnesou více světla také do hypotézy týkající se starobylého Pšova.

Archeologie, toponomastika i literární věda nás ale spíš vedou k obci Pšov nedaleko Podbořan, v jejíž blízkosti leží proslulé hradiště Rubín. Četné archeologické poznatky vypovídají poměrně jednoznačně o kontinuitě osídlení tohoto regionu od pravěku přes raný a vrcholný středověk až do současnosti, přičemž zcela prokazatelně dokládají i proces tzv. „stěhování sídla“ z jedné lokality na druhou, ze staršího sídelního místa na místo mladší (Bubeník 2006). Současně také naznačují, že došlo někdy na přelomu 9. a 10. století k definitivnímu úpadku významu hradiště Rubín (Pšov). S úpadkem významu lokality může souviset i její pozdější označování latinským termínem *castellum* (hrádek menšího významu).⁶⁴ Centrum regionu středního Poohří bylo přemyslovskými vládci Čech následně přesunuto (během 10. století) do nově budovaného Žatce (Sláma 2006, s. 197–198; Čech 2000, s. 425).

Zatímco si dnešní obec Pšov podržela jméno nedalekého prastarého správního centra, nedaleký Žatec – podobně jako stejně starý Mělník – je již od raného středověku označován novým svébytným toponymem, které se starou pšovskou tradicí pravděpodobně nesouviselo, neboť se stále silněji prosazovaly centralizační kroky přemyslovských vládců středních Čech, jejichž moc postupně prolínala do dalších regionů země. Na některá sídla se patrně mělo zapomenout (o příčinách můžeme spekulovat, i když Kosmas leccos naznačil); každopádně značná část center jednotlivých regionů zanechala „toponomastickou stopu“ v krajině dodnes – Pšov, Litoměřice, Kouřim, Doudleby atp.

Za nejstarší věrohodné informace o kněžnině původu bychom měli považovat **zprávy starých Českých analů**, jejichž formulaci

⁶⁴ Vždycky je třeba mít na mysli, že mohl být latinský termín přepsán mladším opisovačem (kompilátorem) ze staršího pramene bez toho, aby odrazil určitý faktický stav pojmenovávaného objektu v době sepisu mladšího textu; naše zkušenost s nejstaršími literárními památkami však připouští i možnost, že raně středověcí literární autoři volili příslušné latinské termíny v širších souvislostech (viz titulatury předáků a knížat i specifikace sídel v nejstarší české hagiografii a historiografii – comes, dux, princeps / castellum, castrum, oppidum, urbs, civitas, civitas metropolis atp.).

de castello Psov nám ve 12. století zprostředkovaly Kosmova *Kronika Čechů a Hradištsko-opatovické anály*, čemuž neodporuje ani zmínka legendy *Fuit* zobecňující kněžnin původ do lakonické formulace *de alia provincia*. **Část informace Kristiánovy legendy považujeme za nepůvodní a nevěrohodnou.** Buď ji do textu vložil již Kristián na konci 10. století s tím, že reflektoval stav ve své době (dřívější přesídlení obyvatel Poohří, nově budovaný Mělník), nebo byla zmínka o Mělníku – což je pravděpodobněji – do Kristiánova textu přidána někdy ve 12.–13. věku neznámým opisovačem, podobně jako marginální glosa do jednoho z nepoměrně mladších rukopisů Kosmovy *Kroniky Čechů*. S ohledem na Pekařovy postřehy týkající se Kristiánovy obliby *stylisticky rozšiřovat* textové předlohy rozličnými amplifikacemi – v tom smyslu je uváděn i Chaloupeckým akceptovaný příklad Mělníka (Chaloupecký 1939, s. 41) – nemůžeme zcela vyloučit ani nabízející se Kristiánovu stopu, ovšem s opakovaným zdůrazněním, že je zcela ojedinělá a nevěrohodná.

V samém závěru koncentrujme rozsáhlé teze do zhuťnéle sumarizující podoby. Kněžna Ludmila, uváděná nejstaršími literárními prameny jako iniciátorka části vzdělávacích aktivit na území Čech již na počátku 10. století, pocházela **z rodu urozeného předáka Slavibora**, jenž zhruba v polovině 9. století **vlastnil, ovládal, či spravoval hrádek Pšov**. S ohledem na veškeré výše uvedené skutečnosti předkládáme k širší diskusi teorii, že lze s určitou mírou pravděpodobnosti ztotožnit sídlo Ludmilina otce Slavibora s proslulým hradištěm Rubín u Podbořan, raně středověkým Pšovem ležícím na dohled od dnešní obce téhož jména.

Ludmila, filia Slaviboris comitis de castello Psov.

Prameny a literatura

- BLÁHOVÁ, Emilie; KONZAL, Václav (eds.). *Staroslověnské legendy českého původu. Nejstarší kapitoly z dějin česko-ruských kulturních vztahů*. Praha: Vyšehrad, 1976. 400 s.
- BRETHOLZ, Bertold (ed.). *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*. In *Monumenta Germaniae Historica, Nova series II*. Berlin: Weidmann, 1923. s. 1–241.
- BUBENÍK, Josef. K opevnění vrchu Rubínu u Podbořan. *Archeologické rozhledy*, 1995, roč. 47, č. 1, s. 128–151.
- BUBENÍK, Josef. Hradiště Rubín u Podbořan v severozápadních Čechách v raném středověku. In *Na prahu poznání českých dějin: sborník prací k poctě Jiřího Slámy*. Praha: Karolinum, 2006, s. 21–37.
- ČECH, Petr. Hrady a výšinná sídliště raného středověku v Pobělí a středním Poohří. *Archeologie ve středních Čechách*, 2000, roč. 4, č. 2, s. 421–438.
- DAŇHELKA, Jiří; aj. (eds.). *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila (1)*. Praha: Academia, 1988. 616 s.
- EMLER, Josef (ed.). *Vitae sanctorum et aliorum quorundam pietate insignium*. In *Fontes rerum Bohemicarum. Tom. I*. Praha: Museum Království českého, 1873, s. 183–198.
- EMLER, Josef (ed.). *Cosmae Chronicon Boemorum cum continuatoribus*. In *Fontes rerum Bohemicarum. Tom. II*. Praha: Museum Království českého, 1874, s. 1–198.
- CHALOUPECKÝ, Václav. *Svatováclavský sborník: na památku 1000. výročí smrti knížete Václava Svatého. Díl II, sv. 2. Prameny X. století legendy Kristiánovy o svatém Václavu a svaté Ludmile*. In V Praze: Národní výbor pro oslavu svatováclavského tisíciletí, 1939. 630 s.
- CHALOUPECKÝ, Václav; aj. *Na úsvitu křesťanství. Z naší literární tvorby doby románské v století IX.–XIII*. Praha: Evropský literární klub, 1942. 295 s.
- KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. Fiala, Zdeněk; Bláhová, Marie (eds.). 6. vydání. Praha: Svoboda, 1975. 264 s.

- KURZE, Fridericus (ed.). *Annales Fuldenses*. (= Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi. Pars III). Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1891. 152 s.
- LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav. Rytmičké klausule Kristiánovy legendy a otázka jejího datování. *Listy filologické / Folia philologica*, 1951, roč. 75, č. 4–5, s. 169–190.
- LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav (ed.). *Kristiánova legenda. Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily*. Praha: Vyšehrad, 1978. 167 s.
- MEDUNA, Petr. Nejstarší raně středověké opevnění v areálu Mělníka. *Archeologické rozhledy*, 2003, roč. 55, č. 2, s. 378–385.
- NOVOTNÝ, Jiří. Comex, dux, princeps. In *Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference. Mezinárodní Masarykova konference pro doktorandy a mladé vědecké pracovníky IV/2013*. Hradec Králové: Magnanimitas, 2013, s. 2984–2989.
- NOVOTNÝ, Jiří. Motiv konverze v nejstarší české hagiografii. In *Obcy czy inny w języku i w literaturze czeskiej*. Poznań: Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu: Instytut Filologii Słowiańskiej, 2018, s. 35–48.
- PEKAŘ, Josef (ed.). *Die Wenzels- und Ludmila-Legenden und die Echtheit Christians*. Prag: Alois Wiesner, 1906. 443 s.
- PROFANTOVÁ, Naďa. *Kněžna Ludmila. Vládkyně a světice, zakladatelka dynastie*. Praha: Epocha, 1996. 133 s.
- PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny. Díl III. M–Ř*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1951. 630 s.
- SLÁMA, Jiří. K některým ekonomickým a politickým projevům raně středověkého přemyslovského státu. *Archeologické rozhledy*, 1985, roč. 37, č. 3, s. 334–342.
- SLÁMA, Jiří. *Střední Čechy v raném středověku II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu*. Praha: Univerzita Karlova, 1986. 111 s.
- SLÁMA, Jiří. K problému historické interpretace archeologických výzkumů staroslovanských hradišť v Čechách. *Studia mediaevalia Pragensia*, 2006, roč. 6, s. 187–205.

- ŠMILAUER, Vladimír. *Osídlení Čech ve světle místních jmen*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960. 391 s.
- ŠMILAUER, Vladimír. *Příručka slovanské toponomastiky*. Praha: Academia, 1970. 215 s.
- TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas. Studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha: Svobodné slovo, 1966. 212 s.
- TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997. 658 s.
- TŘEŠTÍK, Dušan. *Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. 384 s.
- TŘEŠTÍK, Dušan. *Mýty kmene Čechů (7.–10. století). Tři studie ke „Starým pověstem českým“*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. 291 s.
- TUREK, Rudolf. *Kmenová území v Čechách. Časopis Národního musea*, 1953, roč. 121, s. 3–46.

Nota ot pana Viléma Zajiece

František Všetická

Vilém Zajíc z Valdeka je vzpomínán na nejednom místě Dalimilovy kroniky. Kapitola 99 končí např. tímto holdem:

Tehdy Vilém Zajiec, šlechtic srdcě udatného,
přítel jazyka svého,
doby Křivokláta, hrada králového,
i zbavi ten kraj plena švábského.⁶⁵

Jde o téhož šlechtice, jenž bránil české země proti vpádům německých vojsk. Vilém sám zemřel na následky zranění zbloudilým šípem, stalo se tak při sporech mezi oddíly vojska římského krále Ludvíka Bavora. Ludvík tehdy táhl proti Fridrichu Sličnému a Vilém se svou družinou byl v jeho službách. Smrt předního českého šlechtice byla natolik nečekaná a zarážející, že dala podnět k vzniku *Noty ot pana Viléma Zajiece*. Bývalý nejvyšší maršálek skonal v říjnu 1319 a z téže doby pochází i skladba želící jeho odchodu.

Pozoruhodný je už její titul. Označení *nota* bylo dříve chápáno jako *píseň*; tak tento výraz pojal také Josef Hrabák v akademických *Dějínách české literatury* (Hrabák 1959, s. 100). *Nota ot pana Viléma Zajiece* se nachází v Pulkavově kronice, je umístěna za její text jako doplněk, výraz *nota* znamená tolik jako *zpráva*.

⁶⁵ HAVRÁNEK, Bohuslav; DAÑHELKA, Jiří (eds.). *Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila*. 2. vydání. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957, s. 160.

Neoznačuje tedy žánr. Jan Lehár se nad jejím žánrem zamýšlel a došel k závěru, že jde nejspíše o veršované kázání (1990, s. 54). Avšak spíše než veršované kázání je Nota **žalozpěvem**, jeremiádou nad smrtí jednoho z nejčelnějších českých šlechticů.

Architektonika Noty je poněkud komplikovaná. Skladba se zachovala ve čtyřech rukopisech, z toho dva rukopisy mají třináct strof a další dva dvacet tři strof. Předpokládá se, že k původní verzi třinácti strof bylo dodatečně připsáno dalších deset. Nota se tak zcela zjevně rozpadá do dvou částí, báseň jako celek tvoří **architektonickou dyádu**.

Druhá část této dyády zahrnuje posledních deset strof, v nichž je zmínka o vepřové hlavě a klech (verš 55–56):

Vepřovy hlavy pohřiechu –
kly sě velmi podetřiechu.

Stejně tak ve verších 65–68:

Prosmež svatého Václava,
aby ta vepřová hlava
by sě ještě obránila
a své zuby naostřila.⁶⁶

Poznámkový aparát v Lehárově edici podává jasné vysvětlení těchto veršů: „Erbovním znamením pánů z Valdeka byla kančí hlava s rozevřenou tlamou a mohutnými kly ve zlatém poli“ (Lehár 1990, s. 300). O této erbovní symbolice není v první části Noty žádná zmínka.

Obdobně je tomu s výskytem jména Zajíčkové. V první části se jednou jedinkrát objeví výraz Zajiečenci, shodou okolností v jeho poslední strofě (v. 49–52):

⁶⁶LEHÁR, Jan (ed.). *Česká středověká lyrika*. Praha: Vyšehrad, 1990, s. 131–132, viz i dále.

Když dorostú Zajiečenci,
budú s nimi v hoři Němci,
a najviece Bavořici,
ti nevěrní vražedlníci.

Naopak v druhé části se vyskytuje toliko tvar Zajíčkové, dokonce třikrát (v 15., 19. a 20. strofě):

Mysleť na to, Zajiečkové!
Srdce mějte jako lvové,
o to se dobře pokuste,
zuby hlavy té nabruste.

Zajíčkové, toť jest rada:
aby Němcóm rostla brada!
Pakli nebude v tom dosti,
jakožť libo, to tak pomsti!

Zajíčkové, tento smutek
již obraťte v dobrý skutek,
a vždy se křěpčě majíce
a na Němcě netbajíce!

Otázkou zůstává, zda není mezi tímto dvojím označením podstatnější významový rozdíl. Zajiečenci v první části jako by se vztahovali toliko k šestici nezletilých synů, jež pan Vilém po sobě zanechal: *Když dorostú Zajiečenci...* Kdežto Zajíčkové v druhé části navozují obecnější představu – všechny Vilémovy stoupence včetně jeho nedospělých synů. O Zajíčcích je zmínka především ve finále, jež zahrnuje posledních šest strof (strofa 17.–22.):

Prosmež svatého Václava,
aby ta vepřová hlava
by se ještě obránila
a své zuby naostřila.

Pomoz nám, svatý Vojtěchu,
a dada nám tu útěchu,
by ten přezhádúci štít
s tebú rozšířil svatý Vít.

Zajíčkové, toť jest rada:
aby Němcóm rostla brada!
Pakli nebude v tom dosti,
jakožť libo, to tak pomsti!

Zajíčkové, tento smutek
již obraťte v dobrý skutek,
a vždy se křěpcě majíce
a na Němcě netbajíce!

Mstětež Viléma Zajiečka,
jenž uhasé jako sviečka:
proto jsú se v Čechách Švábi
rozdýmali jako žáby!

Prostěž Boha, křesťané,
a najívece věrní zemané:
by se páně Vilémóv pramen
plodil. Rcítež všickni: Amen!

Finále tak začíná prosbou o pomoc k trojici svatých – k Václavovi, Vojtěchovi a Vítovi. Volba těchto světců není náhodná, neboť první dva jsou čeští světci a všichni tři jsou čeští zemští patroni.

Tak je tomu z hlediska sakrálního, z hlediska stavebného je podstatná ta skutečnost, že všechna jména svatých začínají na aliteráční **v**. Navíc jsou tato jména zvýrazněna tím, že je neznámý autor vložil do rýmové pozice. Nejzávažnější je však sféra aliteráčního dosahu, neboť počáteční **v** trojice svatých souzní a koresponduje s dvojicí téže hlásky na začátku jména zemřelého (Vilém z Valdeka). Svatí se tak i zvukově sblíží s předním

hajitelem české věci. Čeští svatí se prolínají s obráncem českých zájmů a práv.

Poslední, na koho se mluvčí skladby obrací, je Bůh:

Prostež Boha, křesťané,
a najviece věrní zemané:
by sě páně Vilémón pramen
plodil. Rcitez všickni: Amen!

Závěr žalozpěvu náležitě ocenil Jan Lehár, vyzvedl na něm, že je akcentován náhlým rozvikláním metra, přesahem a syntaktickou pauzou roztínající poslední verš (1990, s. 299).

Závěrečná strofa finále souzní se závěrem první části, v níž se mluvčí rovněž obrací k Bohu (v. 45–48):

Toť ten ctný pan Vilém Zajiec
veždy bránil Čechóv najviec
pro své Čechy, kudy moha.
Prosimy zaň všickni Boha!

Na rozdíl od finální pozice je citovaná strofa v první části slokou předposlední. Po ní následuje 13., v níž se mluvčí obrací k Zajiečencům: *Když dorostů Zajiečenci...* Pozice závěrečné strofy je tedy strukturálně výraznější, skutečně finální.

Ve vstupních strofách finále je vzývána trojice svatých, v závěrečné pak sám Bůh. Trojice těchto strof (17., 18. a 22.) přivedla Jana Lehára k názoru, že Nota má charakter veršovaného kázání.

První část skladby sestává z třinácti strof. Třináctka je tradičně nešťastné číslo, které není v daném případě náhodou, neboť jde o smrt předního českého šlechtice. Deset strof druhé části má také symbolické podloží, neboť desítka je číslem dokonalosti, příkladnosti.

Nota se skládá z čtyřveršových strof, zahrnujících sdruženě rýmovaná dvojverší (*aabb*). V 6. a 7. strofě autor tuto rýmovou strukturu narušil tím, že jim vtiskl jednotící stejnorodý rým (v. 21–28):

Zlá příhodo, co jsi zděla,
co-lis z toho zisku měla?
Cos šlechetných pánův střěla,
vnově v hrobě jsi zavřela!

Žlebského Čeňka mladého,
Vatynberga hrdinského,
Hynka Húsku spravedlného
a Viléma opravného.

Stejnorodý rým v tomto případě podtrhl výčet ztrát čelných šlechticů. Uvedený pasus posílil básník ještě náslovným rýmem v 6. strofě (v. 22–23):

co-lis z toho zisku měla?
Cos šlechetných pánův střěla

Dvojice strof se stejnorodým rýmem se přitom nachází ve středu první části. Jde o další způsob zvýraznění.

Stejnorodý rým je záležitost jednoho místa, celek básně postupuje však rým kontrastního rázu (v. 7–8):

a vše pro svú pravú vieru
cizozemskú zlú nevěru.

Jde o dvojnásobný kontrast – nejen mezi *vieru* – *nevěru*, ale též mezi *pravú* – *zlú*. Další protikladný rým má národnostní charakter (v. 9–10):

Přepadl sě meč země české,
jenž tupil hlavy německé

Jindy jde o kontrast prostorový (v. 33–34):

Již vše Čechy otevřeny,
jenž byly tvrdě zavřeny

Rýmový kontrast básník vytváří také mezi vlastním jménem a obecným označením (v. 57–58, 83–84):

Mysleť na to, Zajiečkové!
Srdce mějte jako lvové

proto jsú sě v Čechách Švábi
rozdýmali jako žáby!

Kontrastní rým souvisí v tomto případě s kontrastností tématu.

Volba kvalitního rýmu, ať už stejnorodého, nebo tematicky zaměřeného kontrastně, může být dána i tím, že sám předmět žalozpěvu byl ve své době považován za příznivce a znalce českého jazyka. Už v 1. strofě Noty, tedy na samém začátku, se praví:

Želej, české pokolenie,
škody, jenž sě stala nynie!
Sšel ctný pan Vilém z Valdeka,
prietel českého jazyka.

Totéž stojí v Dalimilově kronice – viz čtyřverší výše citované.

Nota ot pana Viléma Zajiece je nejen jeremiáda, ale ve své podstatě také politicko-patriotická báseň. Její političnost spočívá ve vyhocené animozitě vůči Němcům. Jde o zaujatost vyvolanou vpády Míšíňanů (1310) a Durýňanů (1311). Dobová popularnost skladby tkví v tom, že její původní podoba (první část) našla své důstojné pokračování v podobě následných deseti strof (druhá část).

Tvar Noty je pozoruhodný svým vzájemným sepětím, několikerou propojeností celé skladby: (1) nešťastných třináct strof a dokonalost vyjádřená zbývajícími deseti; (2) Zajiečenci a Zajíčkové; (3) Václav, Vojtěch, Vít a Vilém z Valdeka; (4) prosba k Bohu v první části a prosba k němu v druhé; (5) stejnorodý rým a rým kontrastní. Jde o pěťici propojujících a svazujících vazeb, jež spojují třiadvacet strof v jeden výrazný a působivý celek.

Architektonická dyáda štěpí Notu nejen na dvě části, ale vtiskuje dvojí vidění, dvojí postoj a dvojí možnost celému básnickému dílu. Na jedné straně Zajiečenci, na druhé Zajíčkové; na jedné straně svatí Václav, Vojtěch a Vít, na druhé oslavovaný Vilém z Valdeka; na jedné straně jedna prosba k Bohu, která se v druhé části opakuje; a konečně dvojí různorodý rým. Dyadické je v Notě nejen mnohé, ale téměř vše.

Rozvržení básnického textu do dvou částí, do architektonické dyády, není ve 14. století výjimkou, obdobným způsobem je např. rozvržena milostná skladba Jižť veselé vzdávám. Stavebná dyadická oba veršované texty spojuje, vše ostatní je naopak různí. Liší se tematicky a žánrově – v Notě politicko-patriotická jeremiáda, zatímco *Jižť veselé vzdávám* je milostná skladba nadějně optimistického zaměření. Architektonika milostné skladby je přitom důsledně dyadická (4 : 4), kdežto dyadické rozvržení Noty (13 : 10) stanovil čas, věhlasnost zemřelého šlechtice spolu s ohlasem její první části, jež dala vzniknout desetistrofovému dodatku. Oba básnické texty mají shodnou celkovou architektoniku, která ve své příbuznosti je různorodá a rozmanitá. Různost v tomto případě zároveň ukazuje na tvaroslovnou širší dobové gotické poezie.

Obě básnické skladby stojí tak na počátku architektonického členění do dvou celků, což se v dalším vývoji stalo v próze běžné (Arbesovi *Moderní upíří*, Jiráskova *Filozofská historie*, Uhrovy *Kapitoly o lidech kočovných* ad.). V poezii je architektonická dyáda zřídka záležitostí, v nové době ji uplatnil Konstantin

Biebl (*S lodi, jež dováží čaj a kávu*) a František Hrubín (*Dvakrát sedm pohádek*). Stěžejní architektonické rozvržení *Noty ot pana Viléma Zajíce* spolu s troversky laděnou *Jižť veselé vzdávám* tak napovídají mnohé o pozdější tektonice básnických děl.

Prameny a literatura

- HAVRÁNEK, Bohuslav; DAŇHELKA, Jiří (eds.). *Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila*. 2. vydání. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957. 343 s.
- HRABÁK, Josef; aj. *Dějiny české literatury I*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1959. 530 s.
- LEHÁR, Jan (ed.). *Česká středověká lyrika*. Praha: Vyšehrad, 1990. 408 s.

Nehringův přínos ke studiu česko-polských jazykových vztahů

Mieczysław Balowski

Ve výzkumu jazykových historiků se velmi často objevuje jméno Władysława Nehringa, který většinu svých prací věnoval analýze jazykových kontaktů češtiny s polštinou. Jeho díla neztratila dodnes svůj význam. V této studii se pokusíme představit přínos polského lingvisty ke studiu vlivu češtiny na polský jazyk ve středověku.

V roce 1840 se pruské úřady rozhodly zřídit na Königliche Universität zu Breslau – Universitas Litterarum Vratislaviensis – slovanské centrum, které v té době mělo být druhým – po Collège de France – centrem slovanského výzkumu v Evropě. Proto byl František Ladislav Čelakovský, významná osobnost národního obrození, pozván, aby se stal profesorem na Vratislavském oddělení slovanských jazyků a literatur, které zahájilo svoji činnost 1. října 1841. Vedení tohoto oddělení převzal o 26 let později právě Władysław Nehring⁶⁷, tehdejší profesor Gymnázia sv. Marie

⁶⁷ Władysław Nehring se narodil 23. října 1830 v Klecku u Hnězdna ve Velkopolsku. Zemřel 20. ledna 1909 ve Vratislavi. Byl mnohokrát oceněn za zásluhy v oboru slavistiky, mj. v roce 1878 stříbrným věncem Slovanské literární společnosti, v roce 1901 Řádem červené orlice IV. třídy králem Wilhelmem I. Byl členem Akademie učení v Krakově, Petrohradské akademie, Královské české společnosti nauk v Praze, čestným členem Společnosti přátel věd v Poznani, Akademické studovny ve Lvově a Archeologické společnosti v Miláně atd. (srov. Hahn 1901; 1946).

Magdaleny v Poznani. Pozvání poznaňského profesora do Vratislavi nebylo náhodou, neboť Władysław Nehring už v roce 1850 zahájil studium na Univerzitě ve Vratislavi díky stipendiu Společnosti vzájemné pomoci K. Marcinkowského v Poznani a pak v roce 1856 na základě práce *De rerum Polonicarum saeculi XVI. scriptoribus* získal doktorát z filozofie. Potom se však vrátil do Velkopolska a začal pracovat nejprve na Gymnáziu v Třemešně a později v Poznani.

Po celou dobu svého pobytu v Poznani a i poté, co se ujal katedry na univerzitě ve Vratislavi, se poznaňský lingvista zaměřil především na komparativní gramatiku slovanských jazyků, západoslovanskou středověkou literaturu, mytologii a lidovou poezii Slovanů. Bylo to v souladu s metodologií historické lingvistiky této doby⁶⁸. Z tohoto důvodu Nehringova vědecká činnost zahrnuje především studie o historickolingvistických a kulturně-lingvistických jevech západoslovanských jazyků.

Zájem Władysława Nehringa o češtinu byl neoddělitelně spojen s předmětem jeho slavistického výzkumu, kterému se věnoval celý život. V průběhu analýzy nejstarších staropolských literárních památek musel také prozkoumat i některé staročeské literární památky. Vzhledem k tomu hledal profesor vratislavské univerzity stopy staropolského jazyka v památkách uložených hlavně v knihovnách ve Velkopolsku a Malopolsku a poté je analyzoval z historického, literárního, kulturního a – především – jazykového hlediska. Tento komplexně filologický přístup ho často nutil hledat odpověď na otázku o příčinách výskytu cizích nebo foneticky polonizovaných slov v polských jazykových památkách.

⁶⁸ Připomeňme, že v 19. století byla slavistika vnímána jakožto odvětví indoevropských studií. Kvůli nedostatku širšího lingvistického materiálu pro srovnání byla však pozornost věnována nejprve jeho sbírání a poté pak konfrontační analýze s jinými indoevropskými jazyky. Jejich výsledkem bylo vydání prvních gramatik, především historických, a v některých zemích (například v Česku) také popisných, popisných a / nebo normativních slovníků atd.

Nutnost zdůraznit českou perspektivu v diachronním výzkumu polštiny vyplývá také z Nehringova úsilí překonat pomíjení v dobových historických pramenech popisu česko-polských nejen jazykových, ale i kulturních a dalších souvislostí, ze kterých pramenil zřetelný vliv češtiny na polštinu v staropolských jazykových památkách. Nehring dokazuje, že dříve vyvinutá česká literatura ovlivnila i vývoj polské literatury a často sloužila Polákům jako vzor. Z tohoto důvodu – podle Stanislawy Sochacké – „[p]rvní Nehringův vědecký výzkum písemnictví slovanských národů byl zaměřen na Čechy, a jejich úspěchy v této oblasti byly polským slavistou vysoce oceněny“ (Sochacka 1980, s. 114).

Vzhledem k rozsahu našeho příspěvku se zde budeme zabývat pouze některými slovanskými texty, které Władysław Nehring zkoumal a ve kterých dokázal vliv české kultury a českého jazyka na polskou kulturu a jazyk, a proto se nebudeme věnovat všem dalším, drobným textům s bohemismy.

Historický impuls Nehringova výzkumu

Podíváme-li se na Nehringův slovanský výzkum z dnešního hlediska, můžeme jej určit jakožto interdisciplinární zkoumání, neboť předmět svého výzkumu neviděl nikdy izolovaně, ale vždy jej viděl v širokém sociálním, kulturním, a především historickém kontextu. Nejrozsáhlejším Nehringovým dílem věnovaným polsko-českým vztahům před 16. stol. jsou čtyři příspěvky *Über den Einfluss der alttschechischen Literatur auf die altpolnische*. V úvodu autor upozorňuje na historická a kulturní fakta, která ovlivnila podobu polsko-českých kontaktů ve středověku. Mezi nejdůležitější patří:

1. Křest a pokřesťanštění Polska českým duchovenstvem. Prostřednictvím češtiny do polštiny pronikla křesťanská terminologie, např. *klasztor* – č. *klášter*, *kolęda* – č. *koleda*, *kazanie* – č. *kázání*, *pacierz* – č. *páteř*, *bierzmować*

- č. *biřmovati* atd. Autorovy výzkumy ukazují, že se bohemismy v dřívějších dílech objevují mnohem častěji, později pak zastarávají, například *sbór*, *obiata* a další.
2. Kult svatého Vojtěcha, pražského biskupa z rodu Slavníkovců prohlášeného za svatého, který byl uznán za hlavního patrona hnězdenského kostela, a kult svatého Václava, jemuž byla zasvěcena katedrála v Krakově.
 3. Stopy mírumilovných polsko-českých vztahů ve Slezsku, např. v klášteře v Třebnici se nacházel latinský iluminovaný žaltář (pravděpodobně ze 13. století) s českým nápisem: *gыз naskonany pysarzye zanycz netbay*. Z tohoto hlediska jsou podle Władysława Nehringa zajímavé také nejstarší nekrology premonstrátů ve Vratislavi, v nichž se nacházejí četná česká příjmení, a *Knihá Jindřichovská* z roku 1270, která podává informace o českém osídlení ve Slezsku.
 4. Upevnění polsko-českých styků na konci 13. století v důsledku faktu, že český král Václav II. na základě lenního slibu získal Krakov a Sandoměř, později také Velkopolsko. Patnáctiletá vláda způsobila příliv vojsk a úředníků, což se nelíbilo polské šlechtě, ale navzdory tomu feudální závislost na Čechách přetrvává i na Mazovsku do roku 1353.
 5. Oživení polsko-českých vztahů po založení univerzity v Praze, kde studovali, zejména na právnické fakultě, také Poláci. V roce 1397 královna Jadwiga (Hedvika) z Anjou založila v Praze Collegium Hierosolymitanum pro Litevce.
 6. Založení univerzity v Krakově, což způsobilo příchod českých učenců do Krakova.
 7. Vliv českého husitství. Širší vliv byl sice omezen, protože se studenti a profesori krakovské univerzity museli vzdát husitství, ale někteří nadále byli Viklefovými a Husovými zastánci, např. Andrzej Gałka z Dobczyna, profesor z Krakova.
 8. Zvolení Vladislava Jagellonského, syna polského krále, českým králem v roce 1471. V souvislosti s tímto obdobím se uvažuje o jazykové komunitě Čechů a Poláků.

9. Kopírování českých knih k užívání Poláky, například bible.
10. Používání češtiny při psaní užitkových textů, např. účtenek, korespondence, soudních jednání, místních kronik.
11. Používání osvědčených českých pravopisných vzorců k psaní polských vlastních jmen ve starých latinských textech.

Takový Nehringův široký přístup k polsko-českým jazykovým a literárním vztahům zdůrazňuje Stanisława Sochacka, která se domnívá, že „předkládání různých otázek ne samostatně, ale v komplexním přístupu souvisejícím s historickým a kulturním pozadím, je charakteristickým rysem celého [slavistického – M. B.] Nehringova díla“ (Sochacka 1980, s. 112).

Analýza staropolských textů

Władysław Nehring zkoumal vliv staročeského jazyka na starou polštinu ze tří aspektů: pravopisného, morfologického a lexikálního. Podrobně analyzoval čtyři památky: *Bohorodička*, *Žaltář floriánský*, *Žaltář pulavský* a *Bible královny Žofie*. Mnohem méně prostoru věnoval ostatním textům, včetně českých, například *Rozmlouvání duše se svědomím* z rukopisu Tomáše ze Štítného *Řeči besední*. Władysław Nehring se zaměřil na ty prostředky, které považoval za cizí vlivy, tj. – podle něj – cizí způsob přípravy polských knih a záznamů pro církevní použití podle českých vzorů, z nichž stopy zůstaly v pozdějších kopiích, prepisech a modifikacích, např. v *Žaltáři pulavském* (nečetné) a v *Bibli královny Žofie* (nejpočetnější). Analyzoval také další texty, například modlitbu *Otče náš*, poukazuje na četné bohemismy, které byly později odstraněny, např. *genze*, *oswyancze*, *wschedny* atd., jakož i na rozdíly v českém textu (označené kurzivou), srov. (Nehring 1876, s. 72):

<p>I. Q. 69. Otsche nasch genze gyesz nanyebyesych oswanyenze syam gymyan twe bandz twa wolya yako nanyebye tako nazyemy chleb wschedny day nam dzysza otpusczy nam nasche wyny yako my otpu- schamy naschym wynowateczom a nyewodzy nas napokuschenye alye zbaw nas od zlego Amen.</p>	<p>I. Q. 83. Otcze nass genz <i>gsi</i> nanyebesach oswyentcze <i>gmye</i> twe <i>budz</i> twa <i>wuola</i> yako na <i>nebi</i> tako nazemy chleb (im Druck ist .Chleb) nass wsedny day nam dissa od- pusstcz (odpuszcz) nam nasse wynny yako my <i>odpusztiam</i> nassim wyno- wateczom. Ee newodyz nas na poku- schenya ale zbaw nas od <i>zleho</i> Amen.</p>
---	--

a. Bohorodička

Władysław Nehring byl první, kdo analyzoval starou polskou mariánskou píseň *Bohorodička*. Zmínil se o ní také v práci *Altpolnische Sprachdenkmäler*, publikované v Berlíně v roce 1886, ale její podrobná lingvistická analýza byla Nehringem provedena v *Über den Einfluss der alttschechischen Literatur auf die altpolnische. Einleitung und das polnische Marienlied*. Badatel zde uvádí podobnosti polské *Bohorodičky* a staročeské písně *Hospodine, pomiluj ny*. Ostatně to sugeroval i Aleksander Przędziecki, který napsal, že píseň *Hospodine, pomiluj ny* se v Čechách stále zpívá, a také Tadeusz Czacki, který tvrdil že *Bohorodička* je překlad z češtiny.

Podle Nehringova mínění byla stará náboženská píseň *Hospodine, pomiluj ny* považována za bitevní píseň (stejně jako *Bohorodička*) a její autorství bylo přičítáno sv. Vojtěchovi, jehož kult byl i v Krakově dobře známý, což mohlo ovlivnit fakt, že tento světec byl uznán také za autora *Bohorodičky*. Władysław Nehring určil části polského textu, které zřetelně svědčí o českém vzoru, neboť jsou totožné s podobami typickými pro češtinu (Nehring 1876, s. 79), např.:

Hospodine pomiluj ny	Twego dzieła krzewiciela Boże daj,
Jezu Christe pomiluj ny	Usłysz głosu, napelni myśli Człowiecze,
Ty spase všeho mira!	Słysz modlitwę, jaż nosimy,
Spasiż ny i usłyszż	O dać raczy jegoż prosimy,

Hospodine hlasy naše	Po żywocie rajski przebyt,
Daj nam všem Hospodine	A na świece zbožny pobyt.
Žizn a mir v zemi. Krleš!	Kyrie eleison!

V dochovaných textech *Bohorodičky* poukázal Nehring na tří-
dílnou strukturu: sloky 1–2 jsou částí základní, sloky 3–6 jsou
„velikonoční písní“ a sloky 7–15 jsou „pašijovou písní“. Přímá
podobnost polského textu s další českou náboženskou poezií
je patrná v konfrontaci 2. a 3. části *Bohorodičky* se staročeskou
písní *Buoh náš všemohúcí* (srov. *Výbor literatury české I.* 1845,
s. 322), např. verše 6–10 (Nehring 1876, s. 79–80):

Lěžal tři dni v hrobě	Ciebie dla człowiecze dał Bóg przekłuć sobie
Dal proklati sobě	Ręce, nodze obie
Ručě nožě obě	Kry święta szła z boga (boka)
Na spasenie tobě.	na zbawienie tobie.
	Kyrieleison

V části III, v pašijové písní, jsou také zřetelné odkazy na český
text, srov. verše 46–50 (Nehring 1876, s. 80):

Všichni světi proste	Wszyszczyszwyaczy przoszczye
Nam toho spomožte	Nam grzesnim spomoszczye
Bych(om) z vami bydlili	Bysmy svamy bydlili,
Jezu Krista chvalili.	Vyecznye boga chwałyly
Kyrie eleison.	

Podle Władysława Nehringa rýmy, které neodpovídají polské
normě, naznačují také staročeský vzor, stejně jako třídílná sloka,
o které se již zmínil Julius Feifalik a považoval ji za charakte-
ristickou pro první polovinu 13. století, což je podle badatelů
argumentem potvrzujícím dobu vzniku *Bohorodičky*.

b. Žaltář floriánský a Žaltář pulavský

Ve druhé části díla *Über den Einfluss der alttöechischen Literatur auf die altpolnische II. Der St. Florianer Psalter* se nachází studie o *Žaltáři floriánském* (dále jen *ŽF*). Autor vychází z tvrzení, že počet polských překladů žalmů a fragmentů *Bible* je malý, zatímco Češi mají ve 14. století čtyři plné překlady žalmů a v 15. století už několik plných překladů. V *Ročence krakovské vědecké společnosti* (řada III, sv. 15, 1869) uvádí Estreicher dopis J. D. Janockého z roku 1745, který tvrdí, že v knihovně kláštera v Čenstochové je mimo jiné sedm rukopisů *Starého a Nového zákona* psaných v polštině na pergamenu s miniaturami a jeden rukopis žaltáře na pergamenu velikosti 12°. Tyto dokumenty analyzoval Władysław Nehring a srovnával s *Žaltářem pulavským* (dále jen *ŽP*).

V důsledku analýzy uvedl, že polský překlad žalmů jednoznačně vychází z českého vzoru. Svědčí o tom např. srovnání žalmu 102 v *ŽF* se stejným žalmem *Wittenberského žaltáře*, které ukazuje jejich velkou podobnost. Zároveň je třeba poznamenat, že oba dva polské žaltáře jsou kopiemi starších českých originálů. Dále se Władysław Nehring věnoval rozboru textů na jednotlivých jazykových rovinách. Zjistil, že pokud jde o pravopis, podobnost není velké. Analýza grafů *ŽF* umožňuje sledovat pouze podobnost pravopisu polských prejetovaných samohlásek do českých: *ia, ie, io, iu, ią/ę*, a postjetovaných *ay, ey, oy, uy, iy (> yj)*. Pro spojení *ji* se používají v obou textech *gi, gy*, pro *je – ie, ge*. Władysław Nehring v tomto případě tvrdí, že zavedení písmene *g* pro označení *j* je příkladem spoléhání na české pravidlo, protože to bylo typické pro češtinu ve 13. století. Nelze zde také vyloučit ani vliv středověké latiny (*g* před *i, e* znělo jako *j*). Jiná slova, která autor citoval, jsou však v rozporu s polským fonetickým a morfologickým systémem té doby, např. nedostatek přehlásky: *zgbieny* místo *zgbiony*, *niebiesa* místo *niebiosa*, *miesta* místo *miasta*, *sieno* místo *siano*, *świedeczstwo* místo *świadectwo*, *powiedać* místo *powiadać*. Władysław Nehring sice upozorňuje,

že lze s nimi zacházet jako s archaismy, ale v tomto případě je pravděpodobnější, že jsou to stopy vlivu autorů polské verze žalmů.

Mezi flektivními jevy ovlivněnými češtinou badatel uvádí zakončení lokálu podstatných jmen středního rodu *-i/-y* místo *-‘u*, např. *w sircy*, *w widzeni*, *w pokoleni*, genitivu adjektiv a předložkových spojení, např. *od dusze rozumne* místo *rozumnej*, *podlug molwy twoye* místo *twojej*. Existuje mnoho dalších příkladů tohoto druhu a podle Władysława Nehringa je nelze vysvětlit jako archaismy nebo chyby, neboť jde jednoznačně o podoby odpovídající češtině.

Lexikální analýza provedená Władysławem Nehringem prokázala, že mnohá slova v textech nelze považovat za výpůjčky z češtiny, např. *sprawedlnosc* (*sprawiedlny*, *sprawiedlność*) – srov. č. *nepravedlnost*; *treskać*, *kwyet*, *trzyesc* (*trząśc*), *kazany* (*skromny*), *krzydlo*, *postrobion*. Existují však slova, která nelze jednoznačně považovat za bohemismy, např.: *czislo*, *usile*, *wierzeja*, *pych*, neboť se vyskytují v dalších polských textech vzniklých izolovaně, bez kontaktu s češtinou.

Na základě srovnávací jazykové analýzy dvou žaltářů Władysław Nehring dokazuje, že se jedná o nezávislé kopie staršího textu téhož editora a jde o nepřesný a nevhodný překlad. Badatel rovněž hledá další podobnosti a rozdílů na široké srovnávací rovině. Jsou to podle něho:

- a) společné prvky: oba žaltáře přebírají *Symbolum sv. Athanasio*, ačkoli se vyskytuje i jinde, oba mají jako doplněk chvalozpěvu;
- b) rozdílné prvky: jiné číslování žalmů; stejné chyby, které se vyskytují na stejných místech v obou verzích; nedostatek jednotlivých řádků nebo slov; žalm 50 v ŽP se více podobá *Swidzińského chartě* než žalmu 50 v ŽF; větší pečlivost v některých částech textu v ŽF, což naznačuje,

že text byl přizpůsoben dobovému jazykovému vědomí pomocí odstranění archaismů, změn ve flexivním systému, slovní zásobě a stylu; větší snaha po srozumitelnosti textu; výskyt slov nenalezených v jiných památkách.

Přes podobnosti obou žalmů Władysław Nehring vylučuje jejich přímou závislost a tvrdí, že každý vychází z jiného textu, což dokazuje např. nadpisy vyjadřujícími obsah žalmu v ŽP, které se v ŽF nenachází; nedostatkem dvou prologů v ŽP; výskytem fráze *Slawa oycu* na konci 79. žalmu v ŽP.

c. Bible královny Žofie

Relativně nejvíce informací o vlivu češtiny na polštinu lze nalézt v *Über den Einfluss der alttöechischen Literatur auf die alt-polnische IV. Die Sophienbibel*. Text je věnovaný *Bibli královny Žofie* (dále jen *BKŽ*), kterou Władysław Nehring považoval za polský přepis staročeské bible. Na začátku badatel pojednává o dřívějších názorech polských učenců na *Bibli královny Žofie*, ve kterých se od samého začátku objevovaly hlasy o její podobnosti s českými biblemi. Zmínil také Václava Hanku, který rovněž poukázal na podobnost *BKŽ* s českými texty, a na základě analýzy faksimile ze Šarišského Potoka vyjádřil názor, že polský překlad byl vytvořen nezávisle na *Vulgatě* a jeho základem byl text český. Oba posudky jsou správné, protože již podle samotné I. části (v. 1–40) lze konstatovat, že *BKŽ* je věrným překladem Bible drážďansko-leskovické, i když zatajená místa se nacházejí i v dalších částech.

V průběhu své analýzy Władysław Nehring zmínil rovněž výzkum Josefa Jirečka, který sestavil fragmenty polské verze bible s *Bibli olomouckou*, a poukázal na kompatibilitu obou textů. Polský badatel však uvádí také chybné formy v polské podobě bible, včetně lexémů, které se neobjevují v polštině, nýbrž pouze v češtině, ale v těchto případech dokazuje, že se o české výpůjčky nejedná.

Na tomto místě stojí za zmínku, že se o českém původu *BKŽ* zmiňoval již Franciszek Maksymilian Sobieszczański, který v článku Příspěvek, kterým lze vysvětlit problém týkající se vydání Bible královny Žofie, prokázal, že *BKŽ* a česká bible Jana Zablockého (husitská) z roku 1478 vykazují mnoho podobností. Bohužel kvůli nepřilíš pečlivě přípravě těchto textů je stěží jednoznačně identifikovat mnoho podobností s českým prototypem. Zablockého bibli vlastnil v Nehringově době krakovský kanovník Ignacy Polkowski, který rovněž potvrdil její shodnost s biblí českou.

Z toho Władysław Nehring vyvodil, že základem polského překladu musela být ještě starší česká bible, což bylo možné, protože v 15. století bylo v Polsku více kopií českých biblí a některé se dochovaly v knihovně Zámojských ve Varšavě a v Zablockého knihovně v Krakově.

V úvodu k vydání *BKŽ* najdeme prohlášení, že se také podobá *Bibli Leopolita*, kterou v roce 1561 vytiskli Stanisław a Marek Scharffenbergerovi, podle čehož můžeme soudit, že krakovský profesor Jan Leopolita pověřil tiskárnu, aby opravila rukopis *BKŽ*, která tím způsobem zbavila text mnoha bohemismů.

Władysław Nehring s tímto názorem nesouhlasí. Naproti tomu se domnívá, že krakovská tiskárna neměla k dispozici *BKŽ*, nýbrž rukopis anonymního autora. Překladatel *BKŽ* je však znám podle jména. Pokud ale text první krakovské bible na některých místech ukazuje jeho závislost na české biblí, to znamená, že Leopolita použil text bible, který také pochází ze staročeské předlohy. Nakonec Władysław Nehring na základě mnoha analyzovaných zkreslených slov dokazuje, že *BKŽ* je kopie nepřesná, např. *rodziczne robaczstwo* místo *rozliczne robactwo*, *klubowacz* místo *slubowacz*, *twore* místo *wtore*.

Aby zdůvodnil svoji tezi o vlivu české literatury na literaturu staropolskou, konfrontuje Władysław Nehring fragmenty *BKŽ* s příslušnými částmi českých biblí. Srovnávacím materiálem

byly bible takzvané 1. staročeské redakce: leskovecká (kolem 1360), známá jako drážďanská (z poloviny 15. století), olomoucká (1385), litoměřicko-třeboňská (1411) a táborská (1450), známá také jako Mlynářčina bible z tzv. 2. staročeské redakce. Podrobná Nehringova analýza těchto textů umožnila jasně naznačit závislost polského překladu na českém vzoru. Některá slova jsou přizpůsobena pouze foneticky, což jasně naznačuje, že *BKŽ* je polský přepis českého textu. Nekompetentní adaptaci českého textu do polštiny Władysław Nehring dokládá např. řadou typických polských jevů v oblasti lexika a gramatického systému, jako jsou stopy aoristu, krátká forma přídavných jmen, přechodníky na *-w* a *-wszy/-szy*. Podívejme se na následující fragmenty *Bible královny Žofie* ve srovnání se zmíněnými českými biblemi.

Srovnání s *Biblí leskoveckou* (Nehring 1882, s. 165)

<p><i>Sophienbibel</i> . . . a czmy bili <u>Leskow.</u> a tny biechu nad na <i>twarzy</i> przepaszczy. A duch <i>twarzi</i> propasty, a duch bozy Boszy na szwecye nad woda- my . . . Lepak rzece bog: <i>hóódz</i> Y opiet wecie buoh Bud stwrze- stworzenye wposzrod wod. Y nie vprostrzied wod a rozdziel (die vezynyl bog stworzenye y rozdzielyl wodi od wod. Y vezynyl bog stworzenye i rozdzielyl wodi gesto bili pod stworze- nym ot tych gesz bili nad stwo- rzenym.</p>	<p>nassiesse sie nad wodami . . . Y opiet wecie buoh Bud stwrze- nie vprostrzied wod a rozdziel (die Leitmeritzer Bibel hat rozdyl) wodi od wod y vezynyl buoh stwrzenye y rozdzielil wodi gesto biechu pod stwrzenym od tych gyezz biechu nad stwrzenym.</p>
---	---

Srovnání s *Biblí litoměřicko-třeboňskou* (Nehring 1882, s. 166)

<p>Genes. VII, v. 15 (<i>Sophienbibel</i>). A nagie szó rozwodnyli, a <i>potop</i> nahlé rozvodniču a <i>naplniču</i> po wsey zemy . . . a wodi . . . vešken svrcek země . . . pří- przikrili bili wszitky gori . . . kryty biechu všěcky najvyšše i s <i>goramy</i> wszitko stworzenye hory . . . ježto bieše příkryta. I . . . y wszitko plozóco, geszto zhyru všě stvoenie . . . i všě pla- plozy po zemy, zmarlo gest. zicie věci ježto se plazie na zemi.</p>	<p>(<i>Olmützer Bib.</i>) . . . neb se v</p>
--	--

Srovnání s *Biblií litoměřicko-třeboňskou* (Nehring 1882, s. 165)

Sophienbibel. Y nazwał bog *Leitmer. Bib.* I nazwał buoh stworzenye nyebem i stal zse stwrzenye nebem. I sta se ue-wyeczor a z yutra dzeń drugi. czer a zitra druhi den. I *rzeczce Weszrzal Iepak* bog y rzekl: *opiet* buoh. Shromadte se wodi sgmradzeczye sze wodi, geszto gessto pod nebem gsu, u myesto pod nyebem s^o, w myasto gedno, gedno, a ukaz sie suchost. I stalo a ukaz sz^o suchoszcz, a stalo se gest tak. I nazwał buoh su-sz^o gest tako. Y nazwał bog su-chost zemy. A shromazdienye choszcz szemy^o, a zgromadzenye wod nazwał morze. I wydyel wod nazwał morze, y wydzal buoh ze gest dobre i rzekl: bog, yze gest dobrze. Y rzekl: Wzplod zemye *biłemu zelenu* a wzplodz szemya *szelye* czyny^ocz czinigiczi siemye, drzewo iablka szemy^o, a drzewo yablko nosz^ocz nesuczcie^o czinye owocze podle

Srovnání s *Biblií táboorskou* (Nehring 1882, s. 172)

Bibli Taborská (Prager öffentl. Biblioth. VII,
172)
Nalyasll ysm myłoszcz przed Nalezlli fē miloft przedtwyma
twyma oczyma, poloz r^ok^oš^o sw^o oczyma poloz ruku fwu pod bedro
pod byodra ma, a uczynysz se me a uczynifz femno milofrden-
mn^o myłosierdze y sprawedly- ftwie y fprawedlnoft, aby mne
woszcz, aby my^o nye pogrzebl w nepohrzebowal w egipeczye, ale
Egipeze, alye abi poloszył my^o polozil mie w hrobie mych fta-
w grobye mych staroost. roft.

d. Další drobné texty

Nakonec stojí za zmínku také drobnější texty, které Władysław Nehring rovněž analyzoval a ve kterých lze najít české vlivy. Jde např. o *Die čechischen Eintragungen in einer Breslauer Handschrift*, *Rozmluvy duše se svědomím* (Tomáš ze Štitného), *Die ethnographischen Arbeiten der Slaven*, *Rektorská řeč o J. Dobrovském*, *Edice dopisů Pavla Jozefa Šafárika* (jako doplnění knihy K. Jirečka), *Die Böhmisches Romantik*, *Dva české příběhy z 15. století J. Polívky*, *Die visio mortis des Polykarp in einer*

Prager Handschrift. Slovanský učenec z Poznaně se zapojil i do diskuse o pravosti *Rukopisů královédvorského a zelenohorského*.

Zastavme se zde pouze u textu Tomáše ze Štítného, kterému se Władysław Nehring věnoval podrobně. V univerzitní knihovně ve Vratislavi se nacházela jedna stránka ze starého českého rukopisu a neměla žádnou signaturu. Władysława Nehringa na ni upozornil profesor Dziatzko. Jde o čtvercovou kartu s textem napsaným ve sloupcích s 22 řádky v každém sloupci. Rukopis pochází z počátku 15. století, možná i z konce 14. století. Stanisława Sochacka tvrdí, že tento text „ho zajímal již v roce 1876, kdy se v Archivu objevil s fragmentem rukopisu díla Tomáše ze Štítného (1331–1400), velkého myslitele a moralisty“ (Sochacka 1980, 120).

Władysław Nehring v tu dobu nebyl s to zařadit tento list k určitému rukopisu, protože neměl přesné informace o dochovaných rukopisech Tomáše ze Štítného. A proto se nejdříve opíral o výrok J. Jirečka, který dokládal, že šlo o fragment textu z roku 1398, dochovaný v pražské veřejné knihovně s referenčním číslem XVII. F.21. Další údaje, obsažené ve *Výboru staročeské literatury* (Výbor ... I 638, č. 5 *Přehled sv. Augustina Soliloquia*), však naznačovaly, že kopie uchovávaná v Praze byla vyhotovena na papíře a rukopis z Vratislavské knihovny je psán na pergameni, což vylučovalo Jirečkovy hypotézy. Podobnou pergamenovou kopii našel badatel v Budyšíně. V té se ztratila druhá část *Rozmlouvání duše se svědomím*, takže v 15. století byla nahrazena foliovou kopií na papíře. Proto Władysław Nehring prosazuje hypotézu, že zmíněný list je součástí kopie budyšínského pergamentu. Podrobný rozbor dochovaného rukopisu však neprovádí (poukazuje jen na jednotlivé lexémy, např. *dusse* i *swyedomye*, které podle něj dokazují na podobnost s budyšínským textem), ale pouze ho tiskne s nadějí, že díky tomu pomůže dalším badatelům identifikovat, odkud list pochází. Kromě toho Władysław Nehring doplňuje „stav výzkumu života a díla filozofa, jehož úspěchy přilákaly slavné české filology a lingvisty: Jana

Gebauera a Martina Hattalu (Slováka). Profesor z Vratislavi stručně seznamuje čtenáře s problematikou české středověké literatury, diskutuje o obsahu a formě dochovaného fragmentu. Nehringův objev je zajímavou parentezou k dochovaným dílům Tomáše ze Štítného“ (Sochacka 1980, s. 120).

Přínos Władysława Nehringa ke studiu česko-polských jazykových vztahů je nepopiratelný. Nejenže korigoval některé dřívější názory polských a českých vědců, ale tyto srovnávací otázky také ukázal jinak na rozsáhlém polském materiálu.

Tvrdá práce, kritická mysl, ochota diskutovat, široká škála zájmů, objektivita, hledání kontaktů s jinými vědci, působení v organizacích a vydavatelstvích jsou rysy, které charakterizují aktivitu Władysława Nehringa jakožto profesora na univerzitě ve Vratislavi a badatele česko-polských vztahů. Jsou viditelné v pečlivých analýzách staropolských a staročeských textů a v popisu stop českých vlivů v polských textech. Z tohoto důvodu „[...] Nehringovy zásluhy ve studiu starých polsko-českých jazykových vztahů [...] byly uznány polským a českým vědeckým světem“ (Sochacka 1980, s. 119).

Prameny

Biblija królowej Zofii, żony Jagielly, z kodeksu szarospatackiego nakładem księcia Jerzego Henryka Lubomirskiego wydana przez Antoniego Małeckiego. We Lwowie: w drukarni Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich, 1871, s. L 350, 7 tablic.

Bogarodzica, to jest pienie, testament świętego Wojciecha, apostoła polskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego na naukę niektórych członków wiary, Polakom zostawiony, w sobie mające, wydał Bartłomiej Nowodworski. Warszawa, 1921.

Ein Blatt aus Thomas von Štítné, Rozmluvy duše s svědomím. *Archiv für slavische Philologie* 1877, s. 189 [text uveden v části *Kleine Mitteilungen*].

Psalterii Florianensis partem Polonicam ad fidem codicis recensuit, apparatus critico indice locupletissimo instruxit Wladislaus Nehring. Posnaniae: J.K. Żupański, 1883.

Literatura

- BALOWSKI, Mieczysław. O języku Psalterza Królowej Małgorzaty z chrestomatii F.L. Čelakovskiego. *Práce z dějin slavistiky*, 1994, roč. 17, s. 45–62.
- CZACKI, Tadeusz. *Dzieła*. Zebrane i wyd. przez Edwarda Raczyńskiego. Tom 1. Poznań: w Drukarni J. Łukaszewicza, 1844. 341 s. 17 k. tabl.
- FEIFALIK, Julius. Untersuchungen über altbömische Vers- und Reimkunst. Die dreitheilige lyrische Strophe im Altböhmischen. *Sitzungsberichte der Philosophisch-Historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, 1858, Bd. 29, s. 315–330 [Wien: Hof- und Staatsdruckerei].
- HAHN, Wiktor. Władysław Nehring. Sylwetka jubileuszowa. *Gazeta Lwowska*, 1901, nr 6, 9.01., s. 4–5.
- HAHN, Wiktor. Władysław Nehring w ostatnich latach życia. *Sobótka*, 1946, s. 255–267.
- HAHN, Wiktor. Władysław Nehring w ostatnich latach życia. Dodatek. Bibliografia artykułów o Władysławie Nehringu. *Sobótka*, 1946, s. 268–274.
- HRABÁK, Josef; aj. *Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957. 851 s., 72 s. obrazových příloh.
- HÜBNER, Piotr. Uniwersytet we Wrocławiu, *Forum Akademickie*, 2016. Online: <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2016/06/universytet-we-wroclawiu> [10.06.2017].
- JIREČEK, Josef. Biblí staropolská. *Časopis Musea království Českého*, 1872, roč. 46, s. 297–312.
- JIREČEK, Josef. K rozboru staročeského překladu starého zákona. *Časopis Musea království Českého*, 1872, roč. 46, s. 385–401.

- JIREČEK, Josef. Rozbor prvotního českého překladu starého zákona. *Časopis Musea království Českého*, 1864, roč. 38, s. 136–177, 288–301, 371–398.
- NEHRING, Władysław. *Altpolnische Sprachdenkmäler. Systematische Übersicht. Würdigung und Texte. Ein Beitrag zur slavischen Philologie von Prof. Dr. Nehring*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1887. 324 s.
- NEHRING, Władysław. *Die čechischen Eintragungen in einer Breslauer Handschrift*. *Archiv für slavische Philologie*, 1893, Bd. 15, S. 524–528.
- NEHRING, Władysław. *Ein Blatt aus Thomas von Štítné Rozmluvy duše s svědomím*. *Archiv für slavische Philologie*, 1877, Bd. 2, S. 188–191.
- NEHRING, Władysław. Über den Einfluss der altčechischen Literatur auf die altpolnische. Einleitung und das polnische Marienlied. *Archiv für slavische Philologie*, 1876, Bd. 1, S. 60–81.
- NEHRING, Władysław. Über den Einfluss der altčechischen Literatur auf die altpolnische II. Der St. Florianer Psalter. *Archiv für slavische Philologie*, 1877, Bd. 2, S. 409–436.
- NEHRING, Władysław. Über den Einfluss der altčechischen Literatur auf die altpolnische III. Der Psalter von Puławy (Psalterz puławski). *Archiv für slavische Philologie*, 1881, Bd. 5, S. 216–267.
- NEHRING, Władysław. Über den Einfluss der altčechischen Literatur auf die altpolnische IV. Die Sophienbibel. *Archiv für slavische Philologie*, 1882, Bd. 6, S. 159–184.
- NEHRING, Władysław. *Wpływ języka i literatury staroczeskiej na język i literaturę staropolską*. Przekład Janusz Siatkowski, postłowie Mieczysław Balowski. Poznań: Instytut Filologii Słowiańskiej, Prochowice: Wydawnictwo PRO, 2017. 188 s.
- PRZEZDZIECKI, Aleksander. *Pieśń Bohorodička wraz z nutą z rękopisu częstochowskiego w końcu wieku XV*. Biblioteka Warszawska, 1866, t. 1, s. 309–328. Odb. z 3. tabl.
- SOBIESZCZAŃSKI, Franciszek Maksymilian. *Przyczynek mogący posłużyć do objaśnienia sprawy tyczącej się wydania Biblii*

královen Zofii. Biblioteka Warszawska, 1872, roč. 1, s. 308–313; 1874, roč. 3, s. 129–143.

SOCHACKA, Stanislawa. *Działalność slawistyczna Władysława Nehringa na tle epoki*. 1 wydanie. Opole: Wydawnictwo Instytutu Śląskiego, 1980. 191 s.

Wýbor z literatury české. Díl První. *Od nejstarších časův až do počátku XV. století*. Úvod k Výboru staročeské literatury od P. J. Šafaříka. W Praze: Nákladem Českého museum: W kommissi u Kronbergra i Řiwnáče, 1845. 1416 s.

JUBILANTOVO INTERMEZZO

Příležitostná poezie⁶⁹

Exteriér a citace toponym

Viktor Viktora

V 16. století se začal šíře uplatňovat okruh poezie věnované konkrétnímu místu. Vzniklo také i označení tohoto žánru – *topographiae*. S podobnou tematikou souvisely i rozsáhlejší skladby. Pro příklad lze uvést *Descriptio urbis Lunae Boiemicae* (1558) Martina Rakovského z Rakova nebo *Fundationes et origines praecipuarum regni Bohemiae eidemque adiunctarum aliquot urbium* (1575) Davida Crinita z Hlaváčova. Příležitostné básně věnované určité lokalitě inklinují ke dvěma typům zpracování tematiky – k deskripci a reflexi. Oba typy souvisí s reakcí umělecké tvorby na vývoj dobového myšlení a společenské situace, mohou se navzájem prolínat.

Šestnácté století v Čechách vnášelo do chápání světa některé nové prvky. Šlo o racionálnější nebo prakticističtější myšlení měšťanstva a jeho první kroky v chápání reality bez prostředkujícího vlivu náboženského názoru. Základem se stala věrohodnost lidského vnímání. Vytvořila se jistá distance mezi prostorem a osobností. Vznikl pevný bod, z něhož byl svět nazírán a vnímán. Ustoupilo prostupování více zorných úhlů a přístupů, ustoupila antropomorfizace, v níž osobnost byla prostorem nejen obkloповána, ale současně jej prožívala. Ustoupil symbolický výklad reálného světa i výklad nekonečna vysvětlitelného pouze božskou podstatou. Středověká literatura věnovala popisu prostředí

⁶⁹ Text je po editorské úpravě publikován se souhlasem Nakladatelství Fraus.

a prostoru minimální pozornost. Prostorová orientace i informace byly nepatrné. Detaily rovnocenně charakterizovaly, alegorizovaly a především typizovaly. Prostorové souvislosti předmětů, jejich vztahy, vazby nebyly brány v potaz.

Renesance naopak vytvořila obraz stejnorodého, vnitřně organizovaného prostoru. Do něho byla zasazována osobnost jako konfrontační prvek. Alegorizace, abstraktní kontinuita byly nahrazeny konkretizací, reálností a souvztažností prostorových prvků. Odtud vycházel lidský život, zde probíhal, zde získával svůj základní smysl. Prostor se stal jedním z rozměrů určujících lidskou existenci, byl tvořen reálnými komponenty. Zaujímal pozornost osobnosti, která jej vnímala, pozorovala a sama hodnotila, popřípadě do něho zasahovala. Nově se uplatňovalo chápání prostorové členitosti rozšiřující původní vertikalitu prostoru. V umění přestával být prostor rámcem a vytvářel prostředí pro východiska, symbiózu, konfrontaci i informované představy. Do tohoto kontextu vstupovaly vyjádření prostoru v literatuře a popis konkrétního místa. Otázce popisu konkrétního místa zatím nebyla věnována pozornost. Mirjam Bohatcová uveřejnila obrysovou studii, v níž se zabývala topografickými motivy v knižní výzdobě 17. století. Dospěla k názoru: „Ilustrační složka české knihy vytištěné v národním jazyce prošla během prvních staletí své existence zřetelným vývojem od dekorativnosti k dokumentárnosti a od zobrazení typického k individuálnímu.“ (Bohatcová 1983, s. 462)

Další statí, související s tematikou, je studie Josefa Bujnocha *Stadt und Landesbeschreibung der bohmischen Länder an die Wende des angehenden 15. bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts* (1980). Autor zde sleduje topografickou orientaci české literatury. Přehled začíná u Kosmovy *České kroniky*. S upozorněním na středoevropské souvislosti se věnuje dalšímu vývoji tematiky. Pozornost zaměřuje především k mapám. Otázkami slovesného ztvárnění krajiny se nezabývá. Podává však svědectví o tom, že v období humanismu byl zájem o tuto problematiku velmi výrazný.

Básnický popis se na rozdíl od pokročilejšího výtvarného umění teprve učil prostor chápat, členit jej, učil se s prostorem zacházet. Obvykle hledal dominantu. Ta nabývala charakteru věčnosti, reálnosti, pozbývala tradiční alegorickou vícevýznamovost. Objevuje se tu tendence, kterou v knižní výzdobě konstatovala M. Bohatcová. Dominantou již bylo Bohuslavu Hasištejnskému z Lobkovic karlovarské vřídlo, podobně Tomáši Mitisovi z Limúz:⁷⁰

Zítř navštívíš lázně, ten zázrak otcovské země,
místo, z bohaté žíly vřelý kde vyvěrá proud.
Chladná je tato voda, a přece právě z té půdy
horká zároveň silou tryská, ten divoucí div.⁷¹ (1561)

Jako další příklad lze uvést zájem o dominantní prvky měst:

Plesejte, do výše vztyčené hradby věžaté Plzně.⁷² (1538)

Na strmém, skalnatém srázu se rozkládá mohutný Tábor,⁷³
(1562)

naše pouť začíná ve tvém středu a se štěstím na rtech
jdem přes skalnatý Vyšehrad,
[...]

Sedmnáct krásných chrámů, v nichž bohům se vzdávala chvála,
prý uvnitř v hradě stávalo.⁷⁴ (1562)

⁷⁰Citace latinskojazyčných textů uvádíme většinou jen v českojazyčných překladech. V latinském originále necháváme pouze ty texty, jež využívají jazykové hry, a uvádíme v poznámce pod čarou překlad do češtiny.

⁷¹Tomáš Mitis z Limúz: De Thermis Caroli Ouarti in Businská 1975, s. 98. Překlad H. Businské, s. 99. Vzhledem k rozsáhlé tvorbě českých humanistů jsou následující ukázky pouze sondážní. Básnická tvorba tohoto období zůstává uložena ve stovkách originálních tisků. Nebyl z nich sestaven ani vydán širší výběr. Lze se opřít o citovanou edici Heleny Businské, o výbor z díla Šimona Boučka-Fagella a o několik autorových předběžných sond do originálních tisků týkajících se tvorby domažlických humanistů.

⁷²Bouček-Fagellus 1979, s. 18. Překlad Miloslava Švába, s. 19.

⁷³Jiří Handsch: Tabor in Businská 1975, s. 74. Překlad, s. 75: Tábor.

⁷⁴Jiří Handsch: Praga in Businská 1975, s. 72, 74. Překlad, s. 73, 75: Praha.

Popis zachycoval krajinný celek, jeho perspektivní vidění, v němž už se počítalo s charakterizujícími detaily, které vytvářely celistvý krajinný dojem:

Řeka ta krásných proudů se v bohatých zákrutech stáčí,
na jejích četných stránách spatřit lze útesy skal.
Pod svahy vysokých kopců jsou orána úrodná pole,
všude je hojnost dřeva, zelených pažitů též.
Také tu prameny jsou, ty z nejvyšších skalnatých srázů
stékají, jejich pak voda vždycky má lahodnou chuť.⁷⁵ (1561)

Ohybem vine se úval, jsa zakřiven v podobě luku,
na jeho strmých krajích vysoké kopce pak jsou.
Řeka zde omývá břehy, jež zúžil ne jeden zákrut,
počiná u těch hradeb, které si zbudoval Cheb,
k Litoměřicům [!] běží a vtéká v široké Labe,
ztrácí své chudší jméno v řece, jež proslulá jest.⁷⁶ (1605)

Objevila se konkretizovaná představa vlasti. Vnitřní vztah k ní se opíral o argumenty, v nichž dosavadní alegorie a abstrakce byly rozšiřovány na konkrétní podobu. Jako příklad lze uvést *Českou zemi* Václava Clemense Žebráckého z Libé Hory, kde původní alegorie přechází v konkretizovanou topografu, byť zatím výčtovou:

není-li soucit s vlastní, ač sotva vleče své údy,
ač je oloupena a všech svých zbavena potřeb,
hroznou bídou jsouc vychrtlá na kost, znavena k smrti,
na sebe aspoň hleďte a na to, co strojí vám zhoubu,
odvráťte hrozící meče, jež sahají na vaše šíje
[...]
běda mi, občanům mým, kdo povznese lidnatá města,

⁷⁵ Bohuslav Hodějovský z Hodějova: De districtu Vultaviensi in Businská 1975, s. 58. Překlad, s. 59: O vltavském kraji.

⁷⁶ Václav Ripa: Lucko seu principatus urbis Zacae in Businská 1975, s. 202, 204. Překlad, s. 203, 205: O založení města Žatce.

žalostně opuštěná a zbrocená krví svých lidí?
Kdo bude jejich mstitel, kdo opraví všechny ty tvrže?
Pelhřimov, Německý Brod a s Bechyní Vodňany, Příbram,
Horažďovice s Práchní i Strakoníc, Netolic hradby,
s Vimperkem, Volyní Týn a Sedlčan, Březnice domy
o smutné válce nechť mluví, též třikrát neblahý Písek,
s Milčínem Mirodice i s příbytky mirovickými.
[...]
Stěží jen Praha mi stojí, jen stěží, s námahou dýchá.⁷⁷ (1619)

Průnik topografického popisu do umělecké tvorby také souvisel s širším zájmem o fakt jako takový, s hledáním jeho vazeb a smyslu. Krystalizaci tohoto zájmu lze postihnout i na vývoji cestopisů. Ten jednoznačně směřoval k poznání, výkladu popisu a chápání celistvé skutečnosti. Zatímco cestopis objevoval a hodnotil něco neznámého, deskripce v básnickém díle začleňovala poznávané do vzájemných souvislostí a do systému hodnot.

Reflexe se vázala k předchozímu vývoji úže. Souvisela s meditativností, úvahovostí, které směřovaly k mimosvětskému, univerzálnímu ať věroučně nebo morálně. Tyto souvislosti na jedné straně reflexi zatěžovaly, spojovaly ji s abstrakcí, alegorizací, hyperbolizací. Na druhé straně nově vytvářely podmínky pro uplatnění emocionality zbavené mystického zaujetí, vzpomínky, prvků reálného uvažování z hlediska dobového i vývojového.

Renesanční umění posunulo stanovisko reflektující osobnosti – středověká osobnost chápala svou pozici odstředivě, promítala sebe do okolního světa, který ji pohlcoval, a tak dokazoval své neměnné principy, odkazoval k věčnosti a jejím kategoriím. Renesanční osobnost naopak svět chápala dostředivě, svět začínala promítat do svého uvažování, vnímání, objevovala jeho konkrétnost, smysl jeho pomíjivosti i jeho smysl pro život (Gurevič 1978, s. 45).

⁷⁷Václav Clemens Žebrácký z Libé Hory: *Funestis agitata fatis Bohemiae* 1619 in Businská 1975, s. 256, 262, 264. Překlad, s. 257, 263, 265: Česká země.

Lze to ukázat na příkladu etymologizace velmi často užívané v literárním díle. Etymologicky vyložit slovo znamenalo ve středověku odhalit podstatné prvky jevu, který označovalo. Tomu, k čemu se středověk přibližoval intuitivním aktem, se renesance snažila pronikat racionálním postupem. Podobně symbol byl ve středověku vyjádřením skutečnosti, kterou nebylo možno rozumem postihnout. S tím souvisí i několikerá významová rovina chápání a výkladu uměleckého díla. Souvislosti jevů byly chápány analogicky nebo v jisté ideové hierarchičnosti. Renesance posunula funkci a chápání uvedených prostředků. Především je nepojímala jen jako prvky poznávacího typu, ale zdůraznila jejich estetickou funkci, autorský důvtip a co nejrozmanitější konotační souvislosti. Tak například Campanova etymologická figura v básni *Ad Tustam* uzavírající novoroční blahopřání (*Hic u sta bene, Tusta*⁷⁸) v sobě nemá nic ze středověké etymologizační tradice, zůstává hříčkou a v gratulačním tónu uzavírá báseň kotvící v životě své doby. Podobný ráz má početná skupina básní podávající etymologický výklad jména (*allegoria ad nomen, ad etymon*), hláskové podoby jmen adresátů (*symbolum cephalonomicum*), inspirujících se podobou osobnosti (*in effigiem*).

Reflexe českého humanismu podle našeho názoru nejčastěji reagovala na soudobé události, opírala se o historické povědomí, o tradici, její tvar inklinoval k didaktičnosti, alegorizaci. Odlišoval se však od abstrakce a univerzalizmu středověké kontemplance. Reflexe totiž nesměřovala k odhalení podstaty nebo zákonitosti podle středověkých představ. Byla reálnější svým zřetelem k životu, byla nereálná svou vázaností na kategorie a hodnoty spoluutvářené předešlým vývojem. Proto reflexe postrádala analytické prvky a zůstávala u hodnotícího nebo zaznamenávajícího stanoviska.

Podmínky společenské situace 16. století ovšem natolik ovlivňovaly nutnou syntézu vývoje reflexe, že ve výsledném tvaru nabyly převahy buď prvky didaxe, skepse, pasivity, alegorie, nebo prvky

⁷⁸ O básni viz níže.

souvisící se snahou uchýlit se do soukromí, vytvořit vnitřní atmosféru nedotčenou nepříznivými okolnostmi. Leckdy proto reflexe plynule přesahovala hranice historismu a politického uvažování nebo duchaplné hry se slovy. Projevy skepse i pasivity lze především nalézt ve skladbách tematicky vycházejících z dobových tragických událostí:

tenkrát v Praze život i moc, jež získala před tím
v dlouhých, předlouhých dobách, zahubil jediný čas.
Záhy pak její zkáza též ostatní srazila města,
tak jako hlavu i tělo postihl podobný los.
Sražena leží teď všechna, svých darů zbavena stejně,
darů, jež pečlivost otců, sláva, jim zjednala kdys.
Každý se zmatkem v hrudi nechť běduje nad touto zkázou,
každý, kdo o další příští chvěje se, o další dny!⁷⁹ (1561)

Kdyby jen pro vinu sdílenou stihla mě tak hrozná metla,
kdyby jen vojenský vpád způsobil tak velký bol,
nesla bych zármutek s menší bolestí, se skrovnou slzou.
Aspoň by důvod tu byl, jímž by se změnil můj žal.
Že však nástrahou zmírám, pro zlobu úskočnou, Istivě,
běda mi, zloba a lest zdvojují slzavý proud.
Kéž se jen slituje Bůh, pán nebes, země a vody,
rozsevač nebeských hvězd, který to neštěstí zří.⁸⁰ (1538)

Ukázky dokumentují ještě dva rysy. V prvním jde o projev patosu, s nímž je spojena nadsázka, druhým je rezignace na přirozenou aktivitu, jež by měla čelit katastrofě. Jako příklad didaxe, alegorické výzvy lze uvést:

⁷⁹ Matouš Kalina-Collinus z Chotěřiny: *Epitaphium Pragae* in Businská 1975, s. 32. Překlad, s. 33: Epitaf na Prahu. Jde o reflexi události roku 1547.

⁸⁰ Šimon Bouček-Fagellus: *In mediis malis exustionis suae Pelsina lamentari sic ac deflere visa est* in Bouček-Fagellus 1979, s. 32. Překlad, s. 33: Nářek a pláč zosobněné Plzně při nešťastném vypálení města.

Budou-li moje tři města žít tlukotem jednoho srdce,
budou trojtěným obrem, obrem, jež nezdolá nic.
Spojení duchem i zbraní mi lidé vetřelce sklátí,
bohatou kořist si vezmou, dá-li jim zvítězit Mars.
Dej, ó jediný Bože, jenž v trojí se osobě skrýváš,
aby blažená svornost chránila občany mé!⁸¹ (1615)

Ale když pravá svornost své občany spojuje v městě,
tehdy takové město nezdolá nepřátel houf.
A proto, Kutná Horo, tak proslulá stříbrnou rudou,
třebaže skrovné jen hradby svírají budovy tvé,
jestliže budeš svorná a dbát budeš svého práva,
pak se i za drsných válek nemusíš ničeho bát.⁸² (1612)

V básních je sice vyslovena konkrétní výzva ke svornosti, její konkrétnost a aktivizační zřetel jsou však zeslabeny tím, že autoři nevyjadřují svou představu, jak svornosti dosáhnout. Reflexe humanistického období byla nejčastěji spojována se vzpomínkou nebo představou. Vyvolával ji sice podnět přítomnosti, přímé řešení tohoto podnětu nebo analytická reakce na něj však byly překrývány únikovými tendencemi. Takovým únikem byla vzpomínka výrazně souvisící s dobovým historismem, takovým únikem byla i přání nahrazující konkrétní řešení abstrakcí a alegorizací. Básnická reflexe tak svým obecným zaměřením vytvářela ucelený kontext kronikářství konkrétně argumentujícímu a právnícké literatuře i převažujícímu mravokárnému charakteru ostatní literatury uměleckého typu.

K dílům reflexivního zaměření se řadí báseň Jana Campana Vodňanského (1572–1622) *Ad Tustam*. Citové vazby k Domažlicím autorových studijních let i přátelské vztahy s řadou domažlických osobností ovlivnily atmosféru vzpomínky, idyličnosti, ovlivnily jemné osobní narážky.

⁸¹ Jan Campanus Vodňanský: *Liminis encomium* in Businská 1975, s. 184. Překlad, s. 185: Praha.

⁸² Jiří Felix Strejč: *Ad Cuttnam* in Businská 1975, s. 216. Překlad, s. 217: Kutné Hoře.

Tyto verše přináším Vám, Domažlice, Vaším konšelům
a měšťanům.
Pro to, že je přináším, mám nejeden závažný důvod.
Vy jste mi byly, když jsem zdolával posvátné tvrze Palladiny,
po dvě léta sladkým příbytkem.
Nyní hýčkáte také mé učitele studií a života,
mého Mikuláše a Nizenia.
Kdyby dovolily Múzy a osud, také mne byste hýčkaly,
neboť Vy jste svou přízeň prokázaly již mnohým.
Dar, který Vám tedy po Vaší zásluze dávám, přijměte;
snad má v sobě i to,
čím rozjasní Vaše chmury.
Naleznete tam jméno Pithopaecovo i jméno toho, komu on
umíraje odkázal svou manželku Evu.
Naleznete další, které chovala kdysi Vaše škola, nyní
je hřejí milované manželky v lůžkách.
Tak tu dobře stůjte [doma žijíce], Domažlice:
bez nepřízně, novým oporám,
Vaším konšelům i měšťanům ať probíhá bezstarostně rok.⁸³
(1605)

Z uváděných osobností jde o Mikuláše Novacia (1555 – po 1620), Václava Nizenia (okolo 1560 – po 1605), Jana Pithopaea Slánského (okolo 1560–1604). Vdova po J. Pithopaeovi se provdala za Daniela Schaeneia (po 1560 – po 1615). Vzhledem k době školského působení M. Novacia (1584–1585) a V. Nizenia (1587) lze přibližně datovat dobu Campanova studia v Domažlicích do let 1585–1587 (srov. Truhlář 1973, s. 47, 44, 192; Truhlář 1982, s. 52).

Báseň se vymyká z tradičního kontextu skladeb podobného zaměření. Zásadní vliv na to má atmosféra prožitku, vzpomínky. Emocionalita vzpomínky překrývá reflexi, tlumí didaktičnost a jakýkoliv patos. Reflexe vyvolaná vzpomínkou poskytuje více možností pro uplatnění konkrétních motivů, pro osobní zaujetí,

⁸³Jan Campanus Vodňanský: Ad Tustam in Campanus 1605, fol. A1b. Orientační překlad (autor): Domažlicím.

spojuje skladbu bezprostředněji s reálnými detaily, zdůrazňuje prožitky. Motivy typické pro poezii tohoto typu – Pallas, múzy, měšťané, konšelé, osud, smrt, přání rozptýlených chmur – jsou vřazeny do ovzduší básně, aniž jsou zdůrazněny patos, skepse, předtucha nebo napomínání, s nimiž byly tyto motivy tradičně spojovány. Vzpomínka tak narušila distanci mezi subjektem a objektem, mezi minulým, současným i nadcházejícím, ovlivnila prolínání, které nepotřebovalo logiku posloupnosti nebo návaznosti a které nezdůrazňovalo autorský subjekt, neboť i on se vzpomínce oddal.

Zdůraznění idylichnosti domažlických poměrů, jejich jisté společenské i sociální výlučnosti a uzavřenosti současně konvenuje s Campanovým zaujetím pro existenci uzavřeného osobního prostoru, který by se stal záštitou před nejistotami. Báseň se tak stává jistým intimním projevem, jehož oficiální blahopřejný tón včetně počátečního uvedení adresátů i nezdůrazňované antické reminiscence vytvářejí ovzduší pro vyjádření intimity s jemným ironickým a útěšným nádechem. Vtipnou závěrečnou slovní hříčku užil v podobném duchu Jiří Galli Chrudimský (před 1580 – po 1633) o tři roky dříve.

Galliho báseň *Etymon Tustae* je uveřejněna ve sborníku Viktora Rhacotoma z Greifenburku.

Stricta quod hic olim fecit mandata Boleslaus
Caesaris, a prisco tempore TUSTA vocor.
Iussus enim admotum flammis versabat ahenum,
fervida dum rapidis ignibus unda foret:
et quoties humeros atrae subduceret ollae
(adstantis faciem namque favilla gravat),
subdidit adverso Caesar cum murmure: „TU STA,
muniaque inuncti iusta laboris obi!“
At ratio duplex datur, et diversa priori,
cur alio Boemis nomine TUSTA sonet,
sive quod hic Teuto Czechicis superatus ab armis,

Boemos in PATRIA dixerit esse MALOS,
sive quod hic FUCO quaedam male pinxerit ora
virgo, salutatum dum cupit ire duces.⁸⁴

V básni ustupuje reflexivní složka. Ve srovnání s Campanovými verši má Galliho dílko citově nezaújatý ráz. Personifikace Domažlic jako vypravěče i historizující kontext, který ve skutečnosti historická fakta opomíjel, směřují k duchaplnosti příležitostné poezie. Etymologie tu má jednoznačný věcný význam. Lze upozornit i na kompoziční princip, který konfrontuje tři ideově významné motivické celky tvořící podtext etymologických hříček. Jsou to motivy podmaněného knížete Boleslava, kontrastující motiv porážky Němců a neutralizující motiv panny. Přitom je zajímavé, že při zmínce o porážce Němců je pro Čechy použito názvu Čzechici, proti názvu Boemi i zde použitým.

Etymologické hříčky výkladu názvu Domažlic byly ovšem známy šíře. Příhodu s kotlem uvádí Václav Hájek z Libočan (2013, s. 216). Připojuje i druhý výklad o Češích, kteří jsou doma zlí. Odtud zřejmě čerpal J. Galli. S těmito etymologizačními pokusy polemizoval přesnější a věcně uvažující Pavel Stránský ze Stránky u Zap (1946, s. 47). J. Galli upravil závěr Hájkovy epizody tak, že jako protiklad Boleslavovu pokoření použil motivu porážky Němců. V. Hájek se o porážce nezmiňuje: „A Čechové Domažlice

⁸⁴Rhacotomus 1602, fol. A2b. Překlad Josef Hejnic:

Protože zde kdysi Boleslav vykonal přísné rozkazy císařovy, nazývám se od dávné doby Tusta (Domažlice).
Podle rozkazu totiž nad ohněm otáčel
kotel, zatímco voda vřela na prudkých jazycích ohně:
a kdykoliv bral na ramena ten špinavý hrnec
(neboť popel obtěžuje tvář toho, kdo stojí blízko),
císař nepřátelsky zamumlal: „Ty stůj
a vykonávej povinnosti uložené práce!“
Jenže dvojí je výklad, a to obojí odlišný od předešlého,
proč Čechové užívají jiného názvu než Tusta.
Buď prý Němec, byv zde přemožen českými zbraněmi,
prohlásil, že Čechové jsou doma zlí,
nebo že zde jakási panna, chtějc knížete pozdravit,
líčidlem špatně si smazala tvář. [Domažlice]

jemu [= městu] říkají, a to proto, neb byl císař svým přikázal, aby tu od toho dne, jakž se Boleslav pokořil, více žádné škody nečinili. A Čechové v to úfajíce, Němce jsou velmi sužovali. A Němci pravili: ‚Byšte byli u nás, ne tak byšte jako zde doma zlí byli.‘ Protož Domazlice městu převzděli“ (Hájek 2013, s. 216). I v duchaplnosti slovní hříčky lze sledovat možný podtext reagující na ovzduší doby. Tento podtext subjektivně zaměřená skladba Campanova postrádá.

Galliho báseň svědčí o jednom důležitém faktu – i když citátově neuvádí české výrazy, zabývá se zcela samozřejmě takzvanou lidovou etymologií. Vykládá slootovorný postup, kterým v češtině vznikalo toponymum Domažlice. Není tu tedy patrný postoj, který by protikladně pojímal vztah latiny a češtiny. Naopak tu jde o souběžné dvojjazyčné uvažování. Je to drobná ukázka toho, že vztah latinské a české tvorby v druhém období vývoje humanismu u nás nebyl chápán jako navzájem se popírající.

V Domažlicích vznikla i další umělecky nijak příliš výrazná skladba věnovaná živelné pohromě. Je však standardním příkladem příležitostných básní tohoto typu. Je to skladba Daniela Schaeneia (po 1560 – po 1615) [...] *de inundatione gravissima* (Schaeneius 1609). Líčí průběh průtrže mračen a povodně, kterou na Domažlicku způsobila o rok dříve rozvodněná Radbuza a její přítoky. Uvádí především některé lokality Domažlicka:

Ale odkud vznikla tato přemíra tak obrovských vod?
Žádná řeka, která zde protéká, by nemohla tak škodit.
Jsou zde pouze vydatné prameny: tu a tam
jde o říčku, která by sahala po kotníky.
S tímto krajem sousedí Domažlice, když poutník
znaveně míří od města k západním zemím.
Jména řek znají pouze sousední obyvatelé: kdo zná Bělou?
Kdo by tě hledal v těchto končinách, venkovské Smržno?
Známější je ovšem Hostouň, abych nehovořil o tobě,
Horšovský Týne; bylo by zdlouhavé uvádět jiná místa.

[...]

A zanedlouho vířivě zaplní hostouňská pole,
ale nezpůsobila tu do té míry žádný krvavý čin:
pobořila ohrady, ve svých vlnách ponořila stodoly
a také na tebe se, Mutěnine, obořila svou mocí,
ale venkovský zástup překazil tak velké ohrožení.
Ale v Horušanech síla povodně vzrostla,
proto jaký div, že v troskách sténa zničený mlýn.
Zde zahynulo devět telat, abych nemluvil o jiném,
neboť vyprávět o všech příhodách by příliš zdržovalo.
Ten zničený mlýn se dostal až k Hluboké, zničil klenby a dobytek
odnesl: Husse, i tvůj mlýn pobořil.
Kdo poničil tebe, Mostníkův mlýne, a kdo tebe, Tasnove?⁸⁵

Autor sleduje popisem lokality v pořadí po toku Radbuzy. Jméno Radbuzy ani jejích přítoků není uvedeno. V téže skladbě se objevuje připomínka Litoměřic, a to opět v souvislosti s přírodní katastrofou:

Zatímco vyprávím o tom, přijde nová zvěst, že totiž
na odlehlém místě,
kde stojí Litoměřice, došlo k bouři
a že blesk zasáhl věž chrámu i dveře a že se nezdržel
ani svatých oltářů (vidíš to, kněže)!⁸⁶

Schaeneiovo dílo se zařazuje do kontextu početné české i latinské tvorby, jejímž hlavním tématem bylo líčení živelné pohromy konkrétně lokalizované. Tato konkrétní lokalizace je charakteristická pro většinu básní o pohromách. Souvisí to s jistým „zpravodajským“ zájmem a se zmíněným zájmem o chápání souvislostí a jejich zařazením. Pro srovnání přístupu ke zpracování tematiky lze uvést několik dalších úryvků.

⁸⁵Schaeneius 1609, fol. A2a, A3b. Orientační překlad Josef Hejnic.

⁸⁶Schaeneius 1609, fol. A4a.

Elegie o památné vltavské povodni

Lidi uchvátí divoká smršť

i dobytek hubí.

Kolik jen vesnic zasáhl příval, z břehů je urval,
kolik pobořil mostů rozpjatých přes říční proud,
kolik jen zničil mlýnů a kolik stříbrných dolů,
kolik lesů a polí – předlouhý byl by můj stesk.⁸⁷ (1598)

O povodni na Vltavě

Pohledte na ty záplavy vod, jak proudy se valí,

vzduté vltavské proudy urvaly majetek váš.

Tam plují zbytky mlýna a tam zase požaté klasy,

Na této straně řítí se hromada dřev.⁸⁸ (1600)

O pražské povodni

Vltava vzdouvá se těmi proudy a těžce se valí,

bouří ve svých březích, prudký je ten její tok.

Ve svých mohutných vlnách se rozlévá po širých polích,

splachuje vyschlá pole řeky té divoký proud.

Všechno pak zachvátí vodní vír svou špinavou pěnou,

zběsile pádící vodstvo pohltí vše, co se dá.

Tam se osení ve vodách zmítá, tam úroda z polí,

ve vodě pluje tam žena, s chotí tam zápasí muž.

Pohleď, tu plave kláda, tam strom, ba urvaná střecha,

všechno to plave, o hrůzo, strženo v prudký je vír.⁸⁹ (s. a.)

D. Schaeneius:

Býval bys mohl slyšet, jak nařikali různými způsoby!

Odtud letící proud ničí rozsáhlá pole i louky,

takže bys řekl, že nebyly, kdybys je nyní viděl.

⁸⁷ Jiří Carolides z Karlsperka: Elegia de memorabili exundatione Vltavae in Businská 1975, s. 164. Překlad, s. 165.

⁸⁸ Jan Campanus Vodňanský: De exundatione Vultavae in Businská 1975, s. 182. Překlad, s. 183.

⁸⁹ Elisabeth Jane Westonová: De inundatione Pragae in Businská 1975, s. 210. Překlad, s. 211.

Podívej se také na mlýny, pohlédni také na mosty,
poznáš, že pod tímto přívalem vzaly za své mosty i mlýny.
Tomuto přívalem se však postavil do cesty mlýn ve Smržnu:
pevná zed nedovolila, aby jej příval vyvrátil ze základu.
Před tímto mlýnem se skví neobyčejně hustý les, tudy
jsou unášena dobytčata, sýpky, střechy, trámy, jež voda strhla.
A dříví se nahromadí v tak značném množství, že by k jeho
odstranění sotva stačila roční doba.
Tento les zadržoval tedy vodu a zabránil jejímu
zuřivému postupu, pokud to bylo možno.
Nicméně vnitřní klenutí mlýna se rozestupuje
a celý dům plave hnán proudy.
Ba ještě více, je unášen v plném proudy
a voda dosáhne až ke střechě, kterou s námahou postavil tesař.
Šest lidí tam leželo ve hlubokém spánku,
šest lidských životů odnese voda, zatímco střecha odtud rychle
plave v proudy.⁹⁰

Ve všech básních je patrná snaha o dramatičnost. Ta se opírá o užití dynamických sloves, o volbu epitet a příslovčí, o přezens, výčet, opakování figury, stupňování intenzity události, o snahu aktivizovat čtenářské zaujetí. Účinná je konfrontace řádění živlů s lidskou bezmocí. Stereotypně a staticky působí ustálené motivické okruhy výčtu škod i intonace širokého vypravěčského proudy, jež tvoří protiváhu dynamičnosti. D. Schaeneius využil k dynamizaci i stylizované přímé řeči. Na jeho skladbě je také patrný jistý kompoziční záměr. Střídají se v ní popisy důsledků pohromy pro přírodu a výsledky lidské práce a pro lidské osudy (topografický popis povodně – smrt matky se dvěma dětmi, záchránění dvou žen a lazebníkovy rodiny v Bělé nad Radbuzou – zničení mlýna a zátopa údolí v Újezdu Svatého Kříže – smrt šesti lidí v troskách domu – zánik mlýna ve Smržně – smrt jeho šesti obyvatel – další topografický popis postupu povodně – oslovení Jana Páty, jemuž byl zničen dům v Horšovském Týně).

⁹⁰Schaeneius 1609, fol. A3a–b. Překlad.

Ve svém pojetí se tato poezie přibližuje rozsáhlé česky psané produkci skladeb věnovaných neobvyklé, převážně katastrofické události. Volbou tématu i zpracováním působila na čtenářskou emocionalitu. Zmíněný „zpravodajský“ zájem omezoval obecnost a abstraktnost. Ovšem zachycení katastrofy mělo další podstatný smysl. Vysvětlení jejích příčin a v podtextu zdůvodnění, proč podobným událostem byla věnována básnická pozornost, bylo jednoznačné:

 Za své poklesky věru jsme trestáni, hroznou tu zkoušku
 pán náš spravedlivý na nás teď seslal, náš Bůh,
 vstupme do svého nitra a zjednejme nápravu v sobě,
 aby zahnal tu bídu, svůj aby utišil hněv.⁹¹

 Ty, ó veliký Bože, jenž dovedeš zběsilost krotit
 stejně jako obludy moře, vůlí svou utop to zlo.⁹²

D. Schaeneius:

 Ať na nás doléhá krušná chvíle nebo nastane radostnější čas,
 to obojí působí nejvyšší Otec.
 Kdo totiž žije podle vlastního rozhodnutí?
 Kdo podle vlastního rozhodnutí předčasně zemře?
 Pán o nás rozhodl ve všem: je třeba,
 aby se to splnilo (pakli kdo nezmění vůli prosbami).
 Ale cokoli Pán sesílá, musíme snášet,
 aby odtud naší bázní vzrůstala jeho čest.
 Příkladem je Job, trpělivě snesl obojí
 los a úctou povznesl Boha ke hvězdám.
 Za ním, ó druhové, jděte, jimž nedávno
 velká povodeň odnesla malé domky.
 Přece však, jaký je důvod, který působí, že je na nás
 rozhněván Otec?

⁹¹ Jiří Carolides z Karlsperka: Elegia de memorabili exundatione Wltavae in Businská 1975. Překlad, s. 165, 167.

⁹² Elisabeth Jane Westonová: De inundatione Pragae in Businská 1975, s. 212. Překlad, s. 214.

Copak to všechno snad vyplývá z jediného provinění?
Běda, naše poklesky, běda, viny ohavného života,
kam to nutíme zacházet tak laskavého Boha?
Naše viny nutí Boha, aby se uchýlil k bleskům,
naše viny jej vybízejí, aby nás těmito blesky zničil.
Změňme své mravy a odstraňme je ze srdce
a jděme po sladké cestě nového života.⁹³

První úryvek Schaeneiovy básně je součástí expozice, druhý tvoří závěr básně. Je to další náznak autorových kompozičních záměrů. Kompoziční princip zdůrazňuje především výstražný smysl pohromy. Sugestivnost podání tomu napomáhá. Konstatovaný tón širokého vypravěčského proudu, zaměření na povodeň a její účinky, nezáměr o líčení dalších rysů krajiny kromě výčtu jmen lokalit, lidské osudy končící smrtí nebo záchranou, to vše orientuje pozornost k výstraze. Pro obsah přímé řeči je charakteristické, že všichni postižení prosí o pomoc Boha, jinou činnost nevyvíjejí. Lidský prvek je tu odsouzen k naprosté pasivitě. Zvládnout rozbouřené živly, a tedy trestat nebo pomáhat může jen boží vůle. Uvedeme-li ještě jeden úryvek, samostatnou epizodu zařazenou před závěrečným napomenutím, je zřejmý morální, didaktizující smysl skladby:

Náhodou dva měšťané se soudili o rozdělení sýpky.
Ta jim byla příčinou sporu.
Bůh a příroda lépe rozhodli tuto při.
Sjede blesk a zničená sýpka je v plamenech.⁹⁴

Také další příležitostně básně podporují domněnku, že křesťanská mravokárnost, didaxe, sklon ke skepsi pronikaly do mnoha skladeb odlišného charakteru. Šlo tu o mravokárnost, o náznaky společenské kritiky. I Campanova touha po vnitřně vyrovnaném světě se z jiného úhlu řadí do těchto souvislostí. Odkud pramenilo vychýlení životní rovnováhy a vyváženého vztahu k životu

⁹³ Schaeneius 1609, fol. A2a. Překlad.

⁹⁴ Schaeneius 1609, fol. A4a. Překlad.

i světu? Vyslovení předběžného závěru bude souviset s pohledem na další díla.

Jinak byly pojímány příroda a obrazy krajiny směřující k vyjádření jistého ideálu, klidu, harmonie. Ony vyvažovaly katastrofické scény. Převládaly tu motivy značně frekventované a vzájemně souvisící (vinice – víno, pole – úroda, potoky – ryby, les – zvěř). Nestávaly se podkladem pro vytvoření obrazu konkrétního přírodního zákoutí nebo krajiny, přispívaly k evokaci představy klidu, hojnosti, přirozeného života nebo utěšené představy o Čechách:

v půdě nechť otcovská zem oplývá úrodou zrn.
Sémě Cereřino, jež svěřeno rozrytým brázdám,
v klidu kéž počne se tak, rolník jak zasil je kdys.
Pole kéž osení dá, nechť otavu darují louky,
plody ať přináší sad, víno své viniční stráž.⁹⁵ (1561)

Je věru blažen ten, kdo dvorské činnosti
se straní v dnešních poměrech.
[...]
zří s rozkoší, jak skáčí bujné kozičky,
jak růžky spolu zápasí.
Tu pole odvodnit zas chutě přikáže,
[...]
neb v lesních srážech divou zvěř si naloví,
jsa prost všech útrap, starostí,
též získá ryby z říček temně hučících.⁹⁶ (s. a.)

Tučnou úrodu klasů, hle, slibuje omládlé pole,
zahrada fialkou voní, vydává voňavý dech.
Vinice ve slunných svazích svou zelení velebí slunce,
mladý výhonek révy šfavnatou krůpěj nám dá.

⁹⁵ Vít Trajanus z Chotěřiny: De Calendis Ianuarii in Businská 1975, s. 42. Překlad, s. 43: Vítání Nového roku.

⁹⁶ Jan Šentygar z Chotěřiny: Beatus, arcis qui negotiis abest in Businská 1975, s. 50. Překlad, s. 5: Chvála venkovského stavu.

s vemeny plnými mléka se domů vracejí stáda,
Vkrátku pak úrodná pole svou barvou osení krásli,⁹⁷ (1618)

Na tomto pojetí obrazu přírody se podílela svými podněty antická poezie, především horatiovským „*procul negotiis*“ a motivy popisů. Do takového světa však tak zřetelně nezasahovala mravokárnost. Zato se tu objevil nekonkretizovaný obraz krajiny, protože vytvářela útěšný, ideální svět, kde mohl člověk nalézat oporu. Je současně příznačné, že do takto ideálně pojatého světa nevstupovaly prvky náboženského charakteru jako rozhodující. Útěšné prostředí existovalo i na světě, se světským prostředím začala být spojována také představa ideální.

Pro období humanismu bylo charakteristické směřování k užití ověřeného faktu, ke konkretizaci, ke zdůraznění věcného významu (Petrů 1984, s. 16). Tento postup se především projevoval v dílech zaměřených informativně. Šlo například o cestopisy, o skladby „referující“ o dobové problematice – o válečných událostech, přírodních katastrofách. Jakmile smysl díla směřoval k etické nebo didaktické pointě, nekonkretizované tematice, do níž se řadila i přání zdraví, přízně, úspěchu, představy klidu, harmonie, nastoupila obecnost nebo alegorizační tendence.

Máme-li uzavřít první průhledy na problematiku literárního ztvárnění krajiny, můžeme konstatovat, že tato tematika budila tvůrčí zájem, že krajina a v jejím kontextu i městský celek se stávaly tématy, jimž byla věnována pozornost. Do souvislostí tohoto prostředí byla kladena lidská osobnost, na toto prostředí reagovala. Reakce měla nejen rysy smyslových vjemů, ale také vyvolávala reflexivní zaujetí. Mohlo jít o vzpomínku s emocionální evokací, mohlo jít o reflexi souvisící s dobovou a společenskou situací. Pro celkové zobrazení exteriéru byla charakteristická prostorová orientace, objevení prostorových souvislostí. Krajina

⁹⁷ Bartoloměj Mitysonides: *Carmen epaeneticon de amaenitate veris* in Businská 1975, s. 228. Překlad, s. 229: Píseň o krásách jara.

byla chápána ve svém věcném významu, ustupovala vícevýznamovost typická pro středověkou literaturu.

Exteriér inklinoval ke dvěma způsobům ztvárnění. Buď byl spojován s představou harmonie, klidu, přirozenosti, příroda svým reprodukčním koloběhem dávala záruku pozitivních hodnot pro lidský život, nebo byl krajinný exteriér postižen katastrofou, jež se svými důsledky člověka také dotýkala. První případ zobrazení měl sklon k obecnosti uměleckého obrazu, nebyl konkrétněji umístěn, druhý způsob přesné umístění vyžadoval. Současně druhý typ mohl výrazněji zdůrazňovat lidskou bezmoc a působení nadsvětského principu. Tato konfrontace lidské bezmoci a nadlidské všemohoucnosti mohla využívat jediného aktivního prvku mravokárnosti, jež v sobě zahrnovala dobově zabarvená kritická nebo sebekritická stanoviska. Nešlo přitom o stanoviska sociálněkritická. Aktivita lidské osobnosti byla tedy omezo-ována na recepci nebo podvolení vyšší moci, jejíž projevy člověk poznával.

Prameny a literatura

CAMPANUS Vodňanský, Jan. *Migma iubila nubilaque anni milesimi sexcentesimo quarti complexum [et] ampliss[imo] senatui inclitae Tustae ineunte anno 1605 loco strenae missum*. Praeae: Typis Schumanianis, 1605. 21 pag.

RHACOTOMUS Vodňanský z Greifenburku, Viktorin. Γυναικανδρομαχία, *quae auspiciis Wlastae seu Wlastislavae sinistris excitata toto septennio proceres Boemicos ducis Praemyslai temporibus exercuit, scripta a Victorino Rhacotomo Vodniano*. Praeae 1602. 28 pag.

SCHAENEIUS, Daniel. *Clarissimi viro Dno. Nicolao Novasky Rosebergeno civi ... Tustae ... hanc elegiam de inundatione gravissima, quae 29. Augusti in partibus Tustensibus accidit. Consecrat & dedicat*. Praeae: Paulus Sessius, 1609. 4 fol.

- BOUČEK-FAGELLUS, Šimon (ed. HEJNIC, Josef). *Chvilé rozkošné, vážné i teskné*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1979. 154 s.
- BUSINSKÁ, Helena (ed.). *Renesanční poezie*. Praha: Academia, 1975. 323 s.
- HÁJEK z Libočan, Václav (ed. LINKA, Jan). *Kronika česká*. Praha: Academia, 2013. 1447 s.
- STRÁNSKÝ, Pavel. *O stáťě českém*. 3. vyd. Přeložil Bohumil Ryba. Praha: Sfinx – Bohumil Janda, 1946. 336 s.
- TRUHLÁŘ, Antonín; aj. (eds.). *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě. Sv. 4 (N–Ř)*. Praha: Academia, 1973. 391 s.
- TRUHLÁŘ, Antonín; aj. (eds.). *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě. Sv. 5 (S–Ž)*. Praha: Academia, 1982. 603 s.
- BOHATCOVÁ, Mirjam. Topografické motivy v české knize 17. století. *Umění*, 1983, roč. 31, s. 462–465.
- BUJNOCH, Josef. Stadt und Landesbeschreibung der böhmischen Ländern an die Wende des angehenden 15. bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts. In *Landesbeschreibungen Mitteleuropas vom 15. bis 17. Jahrhundert*. Köln–Wien, Böhlau 1980, s. 13–25.
- GUREVIČ, Aron Jakovlevič. *Kategorie středověké kultury*. Praha: Mladá fronta, 1978. 286 s.
- PETRŮ, Eduard. *Vzrušující skutečnost. Fakta a fantazie ve středověké a humanistické literatuře*. Ostrava: Profil, 1984. 194 s.

Několik úvah vyvolaných Frozínovou předmluvou k Obrovišti mariánského Atlanta⁹⁸

Viktor Viktora

Od počátku devadesátých let 20. století byla českému literárnímu baroku věnována dosud nejsoustředěnější a nejintenzivnější badatelská pozornost. Nejde o pozornost konjunkturální. Během následujícího dvacetiletí totiž byly eliminovány dva krajní přístupy, jež pohled na baroko ovlivňovaly ve 20. století – apologeticko-obranný a kriticko-negující. Označování české literatury 17. a 18. století se terminologicky rozšířilo. K původnímu periodizačnímu období, které akademické *Dějiny české literatury* označovaly jako protireformační (tento termín si podržuje vzhledem k historickému vývoji své oprávnění), se vrátilo starší označení barokní literatura a začal být také používán nový termín – raný novověk.

Jeden z problémů, jež je třeba mít na mysli, je začlenění barokní literatury do linie literárního vývoje. Jde tak o „záblesky“ baroka předcházející jeho nástupu, tedy o prebaroko, a o „dozvuky“ doprovázející jeho vyhasínání, tedy postbaroko. Použijeme-li prefixy pre- a post-, pak se to také týká propojení posthumanismu

⁹⁸ Text je po editorské úpravě publikován se souhlasem Nakladatelství ARSCI.

a preklasicismu, s nimiž bychom se mohli setkat v příslušných stádiích vývoje barokní literatury.

Šev mezi literaturou českého humanismu a baroka není neprodyšný. Obecně platí, že baroko negovalo v Evropě renesanční umělecký vývoj, ale nešlo o negaci absolutní. I když vychýlilo dokonalou renesanční vyváženost racionality a emocionality ve prospěch emocionality – víry, lze tento výkyv konstatovat především u uměleckého projevu. To již můžeme hovořit o konglomerátnosti baroka, která je mimo jiné dána odlišením humanitních a exaktních věd. Ty se rychlým tempem rozvíjely paralelně s vývojem uměleckým. Exaktní vědy si totiž racionální principy udržely. Teologie metodologicky dominujícím vědám výrazný vliv na vědy exaktní neměla. Ovšem i v tomto rámci lze zaznamenat působení pozoruhodných osobností typu Jana Caramuela z Lobkovic, Roderiga Ariaga nebo Valeriana Magniho. Nebyl jim vzdálený nejen vztah k exaktnímu myšlení, ale inklinovaly i ke specifickým projevům tolerance. Ke konglomerátnosti baroka dále přispělo odlišení literatury beletristického typu, pro niž byla emocionalita rozhodující, od literatury vědecké. V renesanci k takovému zlomu nedošlo právě proto, že byla vyvažována složka racionální a emocionální. Vysoké úrovně se dobrala barokní věda – medicína, matematika, fyzika, astronomie. V uměleckém projevu přejala baroko renesanční chápání a vidění prostoru i jeho členění. Podobně navazovalo na vnější i psychologické pojetí postavy. Ke zmíněné konglomerátnosti přispívá také rys, který předešlé umělecké směry postrádaly: recepční rozšíření do všech sociálních vrstev a průnik do prostoru větší části tehdejšího známého světa. Rozsáhlé prostory sociálního i geografického spektra nutně vyvolávaly „přízpůsobivost“ baroka jeho charakteristickým odlišnostem. Baroko tedy nabylo řady „podob“.

Vrátíme-li se k české literatuře, pak například neznáme podrobněji prebarokní ani posthumanistické projevy. O prebarokních tendencích by se dalo uvažovat například ve výrazně

manýristické skladbě Bohuslava Bavora z Kosmačova *Píseň o nedávném šťastném vítězství z tažení proti nepřátelům*. Šlo o dobytí Filakova v roce 1593, do té doby obsazeného Turky. Nabízí se i skupina děl plzeňských katolických duchovních – kázání Tomáše Bavorovského, Šebestiána Berličky-Scipia z Chmelče, Ctibora Tiburtia Kotvy z Freifeldu, protiluterské traktáty Bartoloměje Flaxia z Čenkova, mystické meditace a modlitby Pavla Pistoria z Lucka, svatováclavské hymny Davida Prachovského z Horštejna, paměti Šimona Plachého z Třebnice. Ti představovali nástup protireformace v plzeňském prostředí od konce sedmdesátých let 16. století. Také rezidua humanistické literatury se v barokním období projevují. Zřejmě budou četnější, než by se předpokládalo.

Termín raný novověk budí otázku, zda bylo baroko překonáno a negováno následujícím vývojem. Jako nesporné se jeví, že racionalismus osvícenství a klasicismu nutně vývojově negovaly baroko. Samy však podlehly negaci vyvolané romantismem. Romantismus a baroko k sobě mají evidentně blízký vztah. Aluze nebo reminiscence barokních motivů jsou pro romantismus charakteristické. Namátkou lze uvést práce Alexandra Sticha nebo Roberta Pynsenta sledující ozvuky barokních motivů vinoucích se až ke Karlu Hynku Máchovi.

Dostáváme se tak k jemnější stratifikaci půdorysu barokní literatury. Její dosavadní členění koncipované akademickými *Dějiny české literatury* bylo ovlivněno neprobádaností tohoto období. Již například dvě základní linie – literatura domácí a exilová – nebudou neprodyšně odděleny. Podle výzkumů Jana Malury dochází například k průnikům písní v katolických a exilových kancionálech. Navíc některé písně katolických kancionálů mají své kořeny v utravvistických kancionálech humanismu. Dále, část exilové literatury navazovala na tradice humanistické básnické tvorby i se stopami manýristických projevů. Malým svědectvím je sborník básní vydaný ke sňatku dcery Jana Amose Komenského Alžběty s Petrem

Figurem.⁹⁹ V domácí barokní literatuře podle výzkumů J. Malury a Michaely Soleiman pour Hashemi tvoří dvě ze základních linií barokní literatury kázání a kancionálové písně, a to také jako umělecká díla – píseň jako záležitost lyriky, kázání jako reprezentant epiky. Obojí ve své genezi částečně koření v humanismu.

Obraťme se nyní k Antonínu Frozínovi Plzeňskému (1671 – kolem 1720) a jeho předmluvě k překladu *Obroviště mariánského Atlanta*.¹⁰⁰ Německý jezuita Wilhelm Gumpenberg koncipoval tento spis jako náboženskou pouť sledující evropské mariánské svatyně. *Atlas Marianus* vydal dvakrát (1657, v rozšířeném vydání 1672). Frozínovo *Obroviště* bylo vydáno v roce 1704. Gumpenbergových sto svatyní z prvního vydání, s nímž Frozín pracoval, redukoval překladatel na deset. Antonín Frozín pocházel ze zámožné plzeňské měšťanské rodiny. Ve dvanácti letech odešel studovat do Prahy a vstoupil do jezuitského řádu. V roce 1689 dosáhl čtyř nižších svěcení, zanedlouho nato z řádu vystoupil a přerušil teologická studia. Vystoupení z řádu je ojedinělým případem. Důvody nejsou známy, přesto je to fakt zaznamenaníhodný. Ve svých 33 letech studium dokončil a byl vysvěcen. Působil v Březových Horách u Příbrami, v roce 1707 přesídlil do Prahy, kde ve vlášském špitále na Malé Straně zastával úřad kaplana a administrátora. A opět zaznamenaníhodná událost – okolo roku 1711 tuto službu opustil a stal se vychovatelem ve šlechtických rodinách. Podrobnější údaje o konci jeho života zatím nejsou známy.

V předmluvě k *Obrovišti*, již je možno označit za obranu českého jazyka, upozorníme na dva detaily, které by zmíněnou jemnější

⁹⁹ *AMOR quo felicissimum Amorem Reverendi et Doctissimi Dn. PETRI FIGULI, V. D. M. Castissimam Virginem ELISABETHAM COMENIANAM [...] prosequuntur [...] amici.* Lesnae: Vetter, 1649.

¹⁰⁰ Základní informace podávají: STRNAD, J. Antonín Frozín Plzeňský. *Sborník historického městského musea v Plzni*, 1921, roč. 6, s. 70–79; *Lexikon české literatury 1*. Praha: Academia, 1985, s. 485; KUMPERA, J. Antonín Frozín Plzeňský a jeho obrana českého národa a jazyka. *Minulosti Západočeského kraje*, 1992, roč. 28, s. 235–247.

stratifikaci baroka potvrdily. V úvodu se A. Frozín zmiňuje o Pavlu Stránském ze Stránky u Zap: „[...] dvě léta a sedm měsícův zem celou českou vobíhající [...] a v ní z lásky Boha, též Bohmužův Čechův tak, jak Stránský nás nazývá [...] prošel jsem [...]“¹⁰¹ P. Stránský, evangelický exulant, vydal v roce 1634 encyklopedické pojednání *Respublica Bojema*; zemřel v roce 1657. Sedmdesát tři roky po vydání encyklopedie a 47 let po smrti jejího autora zná a připomíná čerstvě vysvěcený katolický kněz bez jakékoli záštiplné nebo kritické poznámky jméno Stránského. Navíc přejímá i zdůrazňuje jeho lichotivé až mysticizující označení pro Čechy. Byla tedy distance protireformace a exilu informačně i ideově tak nepřekročitelná?

A. Frozín charakterizuje svou dvouapůlletou pouť po Čechách (podnikl ji v letech 1699–1701), při níž zjišťoval stav českého osídlení a jazyka, následovně: „[...] tři tisíce dvě stě jedenácte mil německých velkých pěším chodem učinice, prošel jsem tak velikou [...] snázností přes hory, přes doly, přes skalnaté, lesité i močálnaté místa, vedrem, deštěm, sněhem, mrazem i trpkými noclehy i krajinami nechlebnatými a hladovými, ve všech městách i městečkách, klášterích, duchovenstvách, farách i zámcích i hrádkách, všudy osobně se stavíc [...]“ (ibid., s. 248–249). Výčet, hromadění typické pro barokní exalticitu však nabývají jiný význam. Objevuje se tu motiv pouti, který souvisí s prostorovou orientací. Prostor nabýval v baroku na rozlehlosti, navíc byl dynamizován, a to pohybem. Nebyl členěn, nebyl vnímán zrakem. Málokdy se v něm nalézala idylická místa. Obsahoval v sobě něco nevyzpytatelného, nebezpečného. Poutník se však nedal odradit. U Frozína výčet lokalit nebyl konkretizován, doplňoval rozměrnost oněch tří tisíc projitých mil. Záludnost prostoru je

¹⁰¹ Cit. podle edice J. Kumpery. Viz předešlou poznámku, s. 248. J. Kumpere také upozorňuje na citaci jména P. Stránského. P. Stránský píše: *Bojemos vero, vel Bohemos ipsi se vocant, respicient, non ad Bojos incolas illos regionis suae priscos, sed (quemadmodum Silvius [v poznámce č. 10 pod čarou »Hist. Bojem cap. 3«] id jam olim observavit) ad nativas Slavicae linguae voces boj, quod pugna, vel Buoh, quod Deum, & muž, quod virum significat; viros nempe esse se pugnaces & divinos in vere volentes.* – M. Paulus Stransky de Republica Bojema. Amsterdam: J. F. Rüdiger, 1713, s. 160.

dána dalším výčtem – nebezpečími krajiny a přírodních živlů, opět obecně pojatými. To zatím odpovídá baroknímu kánonu. Tomu odpovídalo také pojetí cesty – v soudobém dobrodružném románu, ale ten se v české literatuře neusadil. Objevuje se však i odlišnost. Barokní poutník čelil nástrahám, ale cílem jeho putování nebylo poznání. Putoval za spásou svou i dalších křesťanských duší. V podtextu je tato pouť životní cestou křesťana. Tak byly většinou chápány cesty misionářů v elogích nebo v jejich životopisech.

Frozínova pouť sleduje jiný cíl: „[...] míním tuto, co jsem strany Čechův sám osobně zkusil, věrně pravdivě vypovídati a co jsem mou cestou sám očitě i ušitě vyšetřil, tak jak jest, vypravovatí“ (ibid., s. 249). Obtížná pouť cílí k poznání, k ověření: „[...] abych očitě zkoumal, co pak předce pravda, hynou-li [Čechové] či nehynou [...]“ (ibid., s. 250). Frozínovi nejde o spásu duše českého národa, jehož část ve skrytu myslí odolávala protireformaci. Právě v první polovině 18. století zintenzivněla činnost části jezuitských misionářů, kteří vyhledávali a likvidovali „kacířské“ knihy. Byly stanoveny i drastické tresty za jejich distribuci či držení. Antonín Frozín se zajímal v předvečer těchto represí o současný početní stav národa a podmínky jeho existence. Zajímal se i o situaci šlechtických rodů. V každém kraji odhadoval poměrné zastoupení českého obyvatelstva. Konstatoval převahu českého osídlení ve všech krajích Čech. S optimistickým švihem polemizoval s Aeneem Silviem Piccolominim: „[...] však ta česká země ještě bez Čechův že nejní a že jelen se zlatými rohami, tak jak Aeneáš Silvius [...] prorokuje řkouce, že někdy v Čechách na mostě Pražským Čech jazykem českým mluvící tak vzácný bude jako jelen se zlatými rohami, takový, pravím, jelen ještě přes most Pražský že neběžel [...]“ (ibid., s. 250).

V detailu pojetí cesty se tak A. Frozín odlišuje od barokní literatury. Není možno přijímat další jednoznačné závěry. Lákavé by bylo pomýšlet tu na reziduum humanismu. Humanistické cestování se zabývalo poznáním, to provázelo i cesty do Jeruzaléma.

Je nutno se však přesvědčit, zda Frozínův postup byl výjimkou, nebo zda se podobný postup objevil i jinde. Teprve pak lze uvažovat o cizorodém projevu a ptát se po jeho souvislostech.

Ve prospěch životnosti českého jazyka použil jeho obránce i argumentaci kriticky postihující pobělohorské období: „[...] nyní těžké a nuzné časy v těch našich Čechách, již od let téměř 20. se vinoucí“ (ibid., s. 255). Osmdesát let protireformačního tlaku je hodnoceno jako těžké a nuzné časy, přesto Frozínův mateřský jazyk nehyne a stále „vzniká“.

Svérázná je i Frozínova charakteristika češtiny. Konstatuje její užívání v menších městech a na venkově; podle něho „zůstává v své čistotě přirozené české“ (ibid., s. 253). A. Stich vícekrát vyslovil mínění, že nelze hovořit o absolutním úpadku českého jazyka v barokním období. Malé potvrzení přikládá i A. Frozín. Helena Chýlová se zmiňuje o Frozínových puristických (či pre-puristických) tendencích (Chýlová 2010). Jim odpovídá i snaha charakterizovat jazyk esteticky. Opět si uvědomme, že s něčím podobným dříve vystoupil Jan Blahoslav. Podle A. Frozína je český jazyk „[...] poněkud tvrdý, v některých slověch jazykem na zuby udeřlivý, ale však mu ani libá slovíčka i všecka líbeznost [...] neschází“ (ibid., s. 253). Všimá si i artikulace. Náhodně porovnává hlásky a slabiky (líbezná a trpké litery) s němčinou, italštinou, řečtinou, latinou, hebrejštinou a dochází k závěru: „[...] sami nevíme, co zavrhuje a zač se darmo bez příčin stydíme“ (ibid., s. 255). Exkurs končí konstatováním, že jazyk sám sebe léčí svým užíváním.

Vymyká se toto bohemistické a vlastenecké horování baroknímu duchu? Dílo následující za předmluvou se zabývá mariánskými památkami. Lze tuto předmluvu začlenit do širšího kontextu lingvistiky počínaje Benešem Optátem, Petrem Gzellem a Václavem Philomatem po práh mluvnice Josefa Dobrovského? Vymyká se předmluva některými rysy baroku a navazuje na předešlé či předjímá následující? K odpovědím chybí širše analyzovaný

a interpretovaný kontext. Nicméně zmíněné detaily nelze opomíjet a je s nimi důležité počítat jako s materiálem, z něhož bude nově modelována objektivita a plasticita českého baroka.

Prameny a literatura

FELIX, Emil. *Literární Plzeň v obryse: od nejstarších dob až do konce XVIII. století*. Plzeň: Společnost pro národopis a ochranu památek, 1930. 135 s.

CHÝLOVÁ, Helena. Jazyk Antonína Frozína Plzeňského. In JANEČKOVÁ, Marie; aj. *Slovesné baroko ve středoevropském prostoru*. Praha: Arsci, 2010, s. 42–53.

KUMPERA, Jan. Antonín Frozín Plzeňský a jeho obrana českého národa a jazyka. *Minulostí Západočeského kraje*, 1992, roč. 28, s. 235–247.

Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce. 1, A–G. FORST, Vladimír (ed.). Praha: Academia, 1985. 485 s.

STRÁNSKÝ ze Stránky u Zap, Pavel. [...] *de Republica Bojema*. Amsterdam: J. F. Rüdiger, 1713.

STRNAD, Josef. Antonín Frozín Plzeňský. *Sborník historického městského musea v Plzni*, 1921, roč. 6, s. 70–79.

II.
ČESKÁ LITERATURA
19. STOLETÍ

Ladislav Stroupežnický jako tvůrce drobných próz (*Z Prahy a z venkova*)

Bohuslav Hoffmann

Psát o Ladislavu Stroupežnickém nelze, aniž bychom připomněli autora *Země zamyšlené* Ladislava Stehlíka, krajinu alšovskou, krajinu severního Prácheňska, Písecka a ještě konkrétněji Míroticka a blízkých vesnic: mezi nimi samozřejmě v první řadě Cerhonice, rodiště L. Stroupežnického (1850) a také dějiště jeho slavných *Našich furiantů*, pojmenované ve hře Honice. Premiéra tohoto „obrazu ze života v české vesnici o čtyřech dějstvích“, jak čteme na titulní straně hry (Stroupežnický 1887, s. 3), se konala 3. května 1887 v pražském Národním divadle. „Rodné prostředí má jistě podíl i na Stroupežnického nejživotnějších postavách, ať jsou to figurky i figury z jeho povídek venkovských a díla dramatického, nebo drobná šlechta ze zdejších zámečků, tak živě vystupující v některých jeho historických hrách. Mají svůj nerv, osobitost, paličáctví i jadrný humor blízký Alšovi.“ (Stehlík 1986, s. 19)

Tento „obraz ze života“ se příliš neodchyloval od reálného života, protože Stroupežnický byl představitelem antiromantického, nepatetického **realismu**. V roce 1885 napsal Ladislav Stroupežnický, dramaturg Národního divadla (od r. 1882), jeho řediteli F. A. Šubertovi z Dobré Vody, kde byl na letním bytě: „Dnes teprve naprosto nechápu, proč hledáme látky a podněty her

k práci v knihách, – já zde věru žasnu nad tím, co život plnou hrstí člověku až k ústům podává.“ (Konečná a kol. 1983, s. 49)

Realistický, až naturalisticky podrobný obraz života venkovanů i Pražáků detailně podával i v textech prozaických. Soubor kratších próz *Lidé směšní a ubozí* vyšel v roce 1884, v rozšířené podobě s názvem *Z Prahy a z venkova* pak v roce 1891.¹⁰² Výstižně napsal v r. 1940 literární badatel Vítězslav Tichý, že Ladislav Stroupežnický je také autorem „mnoha povídek a humoresek, a to ne ledajakých“ (Tichý 1949, s. 229). Touto studií se snažíme aspoň poněkud – v návaznosti na V. Tichého – rehabilitovat Stroupežnického-prozaika; rehabilitovat ho aspoň před dějinami, když už ne před současnými čtenáři.¹⁰³

Stroupežnický psal své **prózy** v 70. a 80. letech 19. století; pro toto období vyděluje např. Arne Novák (1995, s. 793–794) skupinu „genrových povídkářů“, „realistických genristů“ či „společenských genristů“, řadí do ní především I. Herrmanna, Fr. Heritese nebo J. Liera, Stroupežnického však opomíjí. A zcela obdobně obsazují skupinu autorů „**žánrových obrázků**“ autoři III. svazku „akademických“ *Dějiny české literatury* (Pohorský aj. 1961) – tedy opět bez uvedení Stroupežnického, ten obtožij před literárními historiografy jen jako dramatik.

Tato studie není zaměřena genologicky a nemůže se zabývat složitým vztahem mezi pojmem-termínem *žánr* (chápaným různě, obvykle velmi široce) a spojením *žánrový obrázek*, kde „žánr“ vykazuje jinou, specifickou sémantiku. Ano, Stroupežnický je autorem četných „žánrových obrázků“; ale kromě nich ve svazcích jeho próz nacházíme i jiné „žánry“. V povídce *Souboj v kavárně* (kterou žánrově charakterizoval jako *kaleidoskop*) autor

¹⁰²S téměř stejným názvem (*Z Prahy a venkova*) vyšel soubor autorových próz po dlouhé době ještě r. 1949. Základní kánon vybraných próz je stejný; oba soubory obsahují proti společnému kánonu několik textů navíc; starší soubor, do nějž zřejmě texty vybral ještě sám Stroupežnický, je objemnější.

¹⁰³Vycházíme při tom z uvedených povídkových próz; stranou necháváme novelu *Synové grafitového rytíře* i např. neúspěšný pokus o román *Cavani*.

takto vyjádřil svůj celkový pohled na život: „[...] považuji svět za chatrnou komedii, která se jen proto tak mizerně hraje, abych se měl já čemu smáti, posmívati a vysmívati“ (Stroupežnický 1891, s. 155). Tato jeho konfese je v souladu s podtitulem původního vydání souboru *Z Prahy a z venkova: Dvacet humoristických prací*. Proto také o něm konstatuje V. Tichý (1949, s. 231), že při tomto přístupu k životu „učí se – obrazně řečeno – svlékat lidi z jejich přetvářky a zbavovati je nimbu jejich občanské nebo měšťanské důstojnosti. A tak se Stroupežnický mění pomalu v ironického pozorovatele a glosátora lidských slabostí a směšností, v jizlivého mnohdy diváka té komedie, již se říká svět a život v něm“.

Myslím, že názor V. Tichého na prozaické žánry L. Stroupežnického můžeme poněkud poopravit, resp. specifikovat. Jak je patrné, V. Tichý vyzdvihuje žánrovou polohu humornou, komediální, ironickou. Stroupežnický psal sice hojně *humoresky* (k nim můžeme přiřadit i „žánrové“ zařazení jedné prózy jako *Veselá vzpomínka*); ale on sám žánrově „definoval“ už v titulech a podtitulech své prózy mnohem rozmanitěji, a to ne jenom v rovině humorné. Některé texty řadí mezi *obrázky*, a u těch už nepřevládá vždy komický živel. Próza s názvem *Piják Přeslička a Vojta Brabenečkář* má podtitul *Charakterní obrázek z vesnického života* a sám autor v ní píše, že obsahuje „zároveň mrazivý tón příšernosti, který hned každý záblesk humoristické nálady rázem ztlumil“ (Stroupežnický 1891, s. 400). K „obrázkům“ lze pak přiřadit početnou skupinu Stroupežnického próz s podtitulem *Ze života...* (např. *Ze života chudých lidí*), který dobře vystihuje realistickou tendenci.

A skutečně všechny tyto obrázky z vesnického (případně i městského) života nemají tón a závěr idylický, ani dobromyslně komický. Velmi často však prozrazují autorův ironický nadhled – mj. tam, kde své prózy věnuje tématům lidské hlouposti, spojené nezřídka s domýšlivostí vesničanů „chudých duchem“. (Dvě prózy, *Rekurs obce jarotické*¹⁰⁴ a *Žádost mistra Trnky*, mají

¹⁰⁴ Jarotičtí sousedé i švec Trnka podávají úřadům *rekurs* (zastaralý právní termín pro

právě podtitul *Koncept chudých / chudého duchem*.) Tato témata známe také ze Stroupežnického divadelních her, např. *Našich furiantů*. Je vůbec charakteristické, že texty prozaické a dramatické se v mnohém prolínají. Právě *Rekurs obce jarotické* působí vyloženě jako předobraz dramatické situace *Našich furiantů*. V úvodu povídky charakterizuje Stroupežnický chudost duchem jarotických občanů přímo: „Tu a tam v Čechách dřímá dosud v mráкотách nevědomosti pohřížená vesnička, poskytující obraz duševní zakrnělosti“ (Stroupežnický 1891, s. 303). Jednání představenstva, samosprávy jarotické obce pak stvrzuje a konkretizuje tuto úvodní charakteristiku.

Představitelé samosprávy jsou lidé nejen nevzdělání, jsou dokonce negramotní. Stroupežnický je ironicky pojmenovává „senátory“, a to proto, „že jim vyčnívá seno ze zvučné jejich obuvi“ (Stroupežnický 1891, s. 305), totiž dřevěnek, dřevěných mokasinů. V čele obce stojí starosta, tj. ten, který má „nejvíc polí, krav, ovcí a pár koní – jediný ve vsi – pak chalupu šindelem krytou. Ostatně snad také v očích kožišatých sousedů prospěla Petrákovi okolnost, že umí psát.“ (tamtéž) Ve skutečnosti však vládla v Jaroticích – obdobně jako manželka starosty Dubského v *Našich furiantech* – starostová, která „mluvila, jako by měla v obecním zastupitelstvu virilní hlas“ (tj. hlas silného muže; tamtéž, s. 313). Této charakteristice odpovídala i její podoba: „žena vysoká, svalnatá a hřmotná, asi padesátiletá, černovlasá – dle zevnějšku žena rázná [...]“ (tamtéž, s. 309)

Stroupežnického pojetí realismu nestačilo za jeho krátkého života úplně uzrát; při jevištní inscenaci je v současné době asi třeba dramatické texty proškrtat, zbavit je např. povrchního figurkaření. Literárním vědcům, kteří Stroupežnického jako prozaika neuznávají, jistě vadí to, že je představitelem realismu raně popisného. To se projevuje v textech dramatických i prozaických, v **popisech** prostředí a postav; v textech dramatických zejména ve scénických poznámkách, které obšírně uvádějí vstup

stížnost, odvolání proti úřednímu rozhodnutí).

do jednotlivých jednání hry. Pro ilustraci uvádíme podrobné popisy vesnických scénérií jednak z *Našich furiantů*, jednak z tematicky korespondující prózy *Rekurs obce jarotické*.

Jednání I.

Návsí v Honicích; celá hloubka jeviště. V pozadí do podkopy selské statky a chalupy; střechy doškové, štíty dřevěné do návsí. V čele chalup po dvou oknech, před nimi zahrádky. V pozadí na levo domek pěkně obílený s červenou taškovou střechou a věncem odznakem hospody. V pozadí louže, u ní několik topolů. Na louži plavou husy a kachny. V pozadí na pravo o samotě kaplička s dveřmi a dvěma schody do hlediště a s vížkou, v níž je zvonek. Vůkol čtyři lípy. V nejkrajnějším popředí na levo obecní kovárna s přístřeškem ke kování koní. V popředí na pravo chalupa ševce Habršperka; na chalupě tabulka s nápisem:

Země: Čechy.
Kraj: Písek.
Okres: Mirovice.
Obec: Honice.

Pod touto tabulkou jiná s nápisem švabachem: „Zde se každé žebrání a fedrování zapovídá.“ Pod touto tabulkou dvě ruce; jedna s nápisem: „Cesta do Písku.“ Druhá s nápisem: „Cesta do Radotic.“ (Stroupežnický 1887, s. 7)

[...] Takovým zákoutím jest vesnice Jarotice, ležící ve výběžcích hor šumavských [...] Hlavy její ze dřeva sroubených chýšek pokryty jsou šedivými, ježatými parukami z došků. Za nimi v zahrádkách daří se bezinky a slívy, jejichž chuť málo liší se od chuti naložených okurek. Před chýžkami vypíná se hromada mrvy; výpar její naplňuje okolí vůní, již dovolují si pojmenovati parfumem idylly. Vůkol pobíhají oni domácí opeřenci, jejichž běh života končí obyčejně

v nudlích – totiž slepice. Kdákání slepic doplňuje v lahodnou harmonii kejhání hus, které ponejvíce již v prvním roce bělostného svého mládí po namahavé pěší pouti naleznou poslední útulek v žaludku měšťeninů všech tří měst pražských. (Stroupežnický 1891, s. 303–304)

Podrobné konkrétní popisy oživuje Stroupežnický množstvím názorných **přirovnání**, ba celými litaniami tohoto uměleckého prostředku. Podívejme se na několik charakteristických příkladů z povídky (kaleidoskopu) *Souboj v kavárně*:

Konečně jeden velice podivný člověk. Venkovan, v obličejí osmahlý skoro do červena, jako dobře vypečené posvicenské sele. (Stroupežnický 1891, s. 158–159)

[...] všechny ty ženské vřískaly, křičely, ječely, sténaly a pištěly, jako by jim železnými hráběmi copy rozčesával; hlásky jejich byly ostré jako meče, jako dýky, jako kordy, jako jehly, jako žihadla – tak bály se těch ještěrek! (tamtéž, s. 159)

Hlavní funkcí Stroupežnického přirovnání je intenzifikace, funkce obrazově zesilovací, tak jak to odpovídá podstatě realistického umění. Ukažme si to ještě na několika příkladech.

V povídce *Martínkův nový oblek (Obrázek z píseckého jarmarku)* takto autor přiblížil oděv chasníčka, kterému při pasení krav, koz a hus postačil úplně „oblek z hrubého, domácího plátna, – kazajka, kalhoty a košile, drsná jako struhadlo“ (tamtéž, s. 329). Jeho obličej se barvou „výborně podobal dobře vypečenému podsvinčeti“. Výstižné přirovnání Stroupežnický použil i pro postavu ševce, který při smlouvání o cenu bot byl „houževnatý jako holeně jeho bot“ (tamtéž, s. 335). Rovněž v povídce *Cikánské křtiny* výstižně charakterizuje její postavy: „Tam u malé tůně klečí stará žena, obličejem proti nám. Svráštělá její tvář je černá, jako začazený kovářský měch; [...] Šplouchá černýma kostnatýma, jako z ebenového dřeva řezanýma rukama ve vodě, v níž červená

se tílko a černá se hlavička malého dítěte, cikáněte. Koupá je a již je ve studené vodě tuží a připravuje na drsný život cikánský. Cikáni jsou jako ocel kaleni ve studené vodě.“ (tamtéž, s. 358)

V závěru povídky *Piják Přeslička a Vojta Brabenečkář* (*Charakterní obrázek z vesnického života*) pak čteme výstižnou charakteristiku Stroupežnického přirovnání, podanou samým autorem: „[...] oči jeho na mne upřené ležely ztrnule [sic!] v důlkách, pohaslé a mrtvé, jako by byly skleněné. Vyhlížely v tu chvíli jako ztrnulé [sic!] a pohaslé oči zaříznutého telete. Přirovnání to je jistě drsné, ale je pravdivé.“ (tamtéž, s. 401)

Velice působná a výstižná přirovnání nalezneme čtenář v povídce *Zlatník*. K popisu (resp. zároveň charakteristice) postavy z této povídky využil Stroupežnický tematiku záplat: „Záplatami posestý člověk ten vyhlíží z dálky jako kapr šupináč“ (tamtéž, s. 42); a statický popis střídá popisem dějovým, dynamickým, vystihujícím činy téže postavy a opět založeným na přirovnáních: „[...] krev valila se mu do tváří, fialový nos mu zčernal, vousy se mu naježily jako ovesné strniště, zakroutil očima příšerně jako výr, zuby jeho zaskřípěly o sebe, jako staré dveře v rezovitých veřejích, a divoce vyrazil ze sebe slova: ‚Ty zlodějko, tys mi ukradla zlatník!‘“ (tamtéž, s. 46)

Realistický popis založený na výčtu věcně konkrétních předmětů umístil Stroupežnický do prózy *Žádost mistra Trnky*. Řemeslo ševce Trnky spočívá v obouvání bosých spoluobčanů. Stroupežnický jeho řemeslo přibližuje předměty, jež používá švec při své práci: „Sám zatím uklidil s verpánku fidlovačku, knejp, šidla a ostatní zbraně, jimiž sobě a své rodině v boji o existenci vezdejšího chleba dobývá, a položil na verpánek prkno, na němž přikrajuje kůže [...]“ (tamtéž, s. 28)

Stejně konkrétně Stroupežnický přibližuje i to, čím se ševcova rodina skromně žije: „Ševcova rodina snídá hnědou tekutinu, již jmenují v šerých přizemních bytech a ve třetím a čtvrtém patře

kávou. V prvním a druhém poschodí zovou ševcovic kávu bryndou.“ (tamtéž)

Ostatně v této próze nacházíme opět poutavá přirovnání, např.: „Na okně ležel totiž potěh, svinutý jak zmiže, když na výsluní se vyhřívá.“ (tamtéž, s. 35)

Stroupežnického povídky, obdobně jako texty Nerudovy, čerpají z konkrétního života a osobní zkušenosti, např. z vášně, náruživosti lovecké a pytlácké. Ta také vede ke koncům přímo tragickým, jako např. v povídce *Rybáci*: k zastřelení pytláka, který se provinil tím, že zradil své kolegy zloděje, i když tím uchránil syny před vojenským kabátem. Pytlačení nebyla ovšem jen osobní náruživost. Vedla k němu i potřeba poněkud vylepšit jídelníček nejen chudých duchem, ale doopravdy chudých sociálně. Takovými texty se Stroupežnický vřadil do kontextu spisovatelů, kteří objevili pro českou literaturu svět obyčejných lidí. V tom se Stroupežnický „jeví jako dobrý žák Nerudův, který českému čtenářstvu objevil po prvé rušný život železničních dělníků“ (Tichý 1949, s. 230). Připomeňme si, co napsal 16. května 1886 v *Národních listech* sám Jan Neruda: „Čímkoli se český národ v dějinách oslavil, nic téměř nepřičiněno k tomu z kruhů panských, z kruhů vyšších, všechna sláva, vojenská i kulturní, vzešla z práce lidu. Téhož lidu stalo se i zázračné naše znovuzrození – rosteme zdola k výši, přirozeně jako strom a také stejně pevně. Všimějme sobě té půdy, z které rosteme, nedejme jí vychudnout, dokažme jí, dokažme českému lidu svoji lásku!“ (Neruda 1977, s. 70)

Tak jako psal Stroupežnický vedle divadelních her ze současnosti také hry historické, obdobně si počínal i v tvorbě prozaické. Mezi plejádou jeho próz jsou také povídky historické. Umělecky i tematicky nejzajímavější je z nich „obrázek z nedaleké minulosti, obrázek z doby našeho probuzení“. Tematicky autor čerpá z významné sociální a vlastenecké problematiky. Povídku nazval výstižně *Poslední dnové poddanství a roboty*. Děj umisťuje do roku 1848, kdy zvon odzváněl panské slávě a slávě mušketýrské

lískovky. V centru povídky stojí obecní kovárna, „demokratka“, která je po celý den ohniskem veřejného života na vesnici, a postava lidového „demokrata“ sedláka Pazderníka. Toho nazývá pan direktor „buřičem“ jen proto, že „jest od 1. dubna 1848 předplatitelem Havlíčkových ‚Národních novin‘“. A pan farář z Borotic, „kamž Honice náleží osadou farní“, nazývá Pazderníka po biblicku „prašivou ovci“, jež svými knihami a novinami zkazila celou vesnici. Snad nejvíce pak vrchnost rozčililo to, že buřič Pazderník si koupil v Písku kočár.

Sedlák kočár!

Direktor, doslechnuv o tom, rozzlobil se a zuřil: „Sedlák kočár. Sedlák se opováží koupiti si kočár! Čím pak se rozezná nyní pán od sedláka? Kočár jest odjakživa privilegium panstva! Chám selský patří do řebřinového vozu, do hrachovin, do hnojníku! – Sedlák v kočáře! Sedlák v kočáře!“ (Stroupežnický 1891, s. 243)

Dalším projevem demokratizace, nastávající pro český venkov roku 1848 po zrušení roboty, je pak zánik moci úhlavního představitele vrchnosti:

Ještě jedno kvítko, vybujelé z patrimoniální půdy, bylo důkladně pocucháno revoluční vichřicí, totiž panský muškátýr, úřední to sluha, někde též zvaný drábem, biřicem nebo vrátným. (tamtéž, s. 247)

Protože po prohlášení konstituce, když už se ho nikdo nebál, nechával raději svou lískovku doma, resp. ji raději o koleno přelomil. Pointu povídky tvoří ovace, provolávání slávy Havlíčkovi, Braunerovi a Ferdinandu Dobrotivému, při slavnostním „upálení roboty“.

Na závěr bychom se rádi ještě věnovali jazyku Stroupežnického próz – ve stopách Slavomíra Utěšeného (1954, s. 115–123), který ve svém článku charakterizoval „**lidový jazyk**“ ve Stroupežnického

Našich furiantech, tj. postihl realistickou stylizaci lidové mluvy Stroupežnického divadelních her.¹⁰⁵ Její součástí byla už výše zmíněná přirovnání. U *Našich furiantů* bylo možno postavit do popředí hojný výskyt prostředků obecné češtiny; v prózách jich nenacházíme tolik, ale přesto jsou některé frekventované. Z nich snad nejvíc apokopa koncovky příčestí minulého činného, tj. *ušklíb' se; vytáh' je; moh' by si vydělat; pošoup' / sešoup' si čepici; odsek' Gusta a odpliv' si*. Ojedinele se objeví i redukce koncovky v jiných slovesných tvarech: *neráčejí se nic báti*. Tento prostředek navíc není zastoupen pouze v řeči postav, ale i v řeči autorské. Za druhý nejčastější prostředek z těch příznačných pro obecnou češtinu lze pokládat alternaci v koncovkách adjektiv a zájmen: *dobrý odpoledne; vydělat velký peníze; je to čerta platný; trefili na takový živý numera; numera, který mají vyjít; případně i říkají mu „Pohořelej Gusta“*. Už u *Našich furiantů* (či dalších her) bylo konstatováno, že Stroupežnický neuzivá protetické *v-*; občas se ale ještě objeví alternace *ú-/ou-*, hlavně ve slově *ouřad*, ojedinele i jinde: *Sumou a ouhrnem byl divoch*.

Pokud jde o regionální prvky, oddíl Stroupežnického souboru povídek, který obsahuje prózy „z venkova“, nese sice název *Z českého jihu*; žádné nářeční výrazy typické pro jihočeský region tu však nenajdeme. (Snad až na výjimky, jako *mušeli platit*. Napodobování výslovnosti jako *pan derektor, páni derektoři* asi nebude vázáno pouze na tento region.) Z „lidového jazyka“ můžeme ještě zmínit např. opakované *tos jim dobře vrazil, vraž jim to tam*. Germanismů není zdaleka tolik, kolik bychom asi v „lidovém jazyce“ tohoto období mohli čekat (jsou spíše ojedinelé, např. *dej na to sígl* = pečeť). Ještě je třeba zmínit autorovo napodobování romštiny (próza *Cikánské křtiny*), které si netroufáme posoudit, a znázorňování mluvy rázovitých Podskaláků (*tomu rošťákovi já našmolkuju šejtli*), založené mj. opět na nejrůznějších redukcích (*ctivě děkuj'*).

¹⁰⁵ Srov. k tomu i Hoffmannová – Hoffmann (2017).

Dnešnímu čtenáři by se mohlo zdát, že do kontrastu s těmito prostředky stylizace lidové mluvy se dostávají jiné prostředky, které jsou v současné době spojeny s knižní nebo zastarávající vrstvou spisovné češtiny a jsou už značně neživotné. Máme na mysli hojnost přechodníků, a to nejen přítomných (i takových jako *bera do ruky kartáč; žena vidouc...*), ale i minulých (*po-depřevši si boky; dověděvše se nyní; udavše původce; podržev podkovy v ruce; pozdraviv hasiče; ponořiv se zraky do jejích útroh; nahnuv se k němu* a mnohé jiné). Takové chápání tohoto kontrastu by ale bylo ahistorické – v době umělecké aktivity Ladislava Stroupežnického byly přechodníky prostředkem naprosto běžným. Přesto mohou sloužit jako jedno svědectví z mnoha možných o tom, že Stroupežnický psal své prózy převážně dobovou spisovnou češtinou; prvky „lidového jazyka“, omezené samozřejmě téměř výhradně na promluvy postav, se na jejím pozadí vyjímají velmi nápadně.

Závěrem chceme vyslovit přesvědčení, že Ladislav Stroupežnický – jakkoliv si ho samozřejmě vážíme také především jako výrazného dramatika, autora stále živých, inscenovaných a oblíbených *Našich furiantů* – stojí za pozornost literárních historiků i jako prozaik. Českou prózu poslední čtvrtiny 19. století obohatil o vyhraněný obraz života ve městě i na vesnici, a to zejména života vrstev sociálně slabších. Obohatil ji také o práci s určitými žánry – zejména s *obrázkem* a *humoreskou*. A jako výrazný zástupce realistických tendencí v české literatuře prokázal i smysl pro práci s jazykem – pro ozvláštnění textů prvky „jazyka lidového“ a pro konkrétní, věcné, na výstižných přírovnáních založené popisy.

Prameny a literatura

- HOFFMANNOVÁ, Jana; HOFFMANN, Bohuslav. Dramatik Ladislav Stroupežnický: autor veseloher (Naši furianti aj.) a historických her. In HASIL, Jiří (ed.). *Přednášky z 60. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: FF UK, 2017, s. 122–140.
- KONEČNÁ, Hana a kol. *Čtení o Národním divadle*. Praha: Odeon, 1983. 416 s.
- NERUDA, Jan. *Kytka za kloboukem Jana Nerudy*. Praha: Československý spisovatel, 1977. 300 s.
- NOVÁK, Arne; NOVÁK, Jan V. *Přehledné dějiny literatury české*. Brno: Atlantis, 1995. 5. vydání. 1806 s.
- POHORSKÝ, Miloš; aj. *Dějiny české literatury III. Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961. 632 s.
- STEHLÍK, Ladislav. *Země zamyšlená 2*. Praha: Československý spisovatel, 1966. 360 s.
- STROUPEŽNICKÝ, Ladislav. *Naši furianti*. Praha: F. Šimáček, 1887. 117 s.
- STROUPEŽNICKÝ, Ladislav. *Z Prahy a z venkova*. Praha: Bursík a Kohout, 1891. 403 s.
- TICHÝ, Vítězslav. Próza Ladislava Stroupežnického. In STROUPEŽNICKÝ, Ladislav. *Z Prahy a venkova*. Praha: Československý spisovatel, 1949, s. 229–236.
- UTĚŠENÝ, Slavomír. Lidový jazyk v Stroupežnického Našich furiantech. *Naše řeč*, 1954, roč. 37, č. 3–6, s. 115–123.

Vrchlického Selské balady

Dobrava Moldanová

Selské balady Jaroslava Vrchlického poprvé vyšly v roce 1885. Ve druhém vydání z roku 1898 Vrchlický na doporučení přátel, ale i v intenci vlastního záměru vyňal ze sbírky básně tematicky se vážící k jiným než českým látkám a báseň *Dvě laně*, která se svou idyličností vymykala celkovému tragickému ladění sbírky. Naopak přidal *Píseň emigranta*, čtyři *Písně vzbouřených sedláků* (v původním znění byla jen jedna), jeden *Selský otčenáš*, původně zařazený do *Zlomků epopoje*, a básně *Boží soud*, *Dvě komety*, *Účty* a *Epilog*. V této verzi je jádrem sbírky několik básní čerpajících své náměty z doby selských bouří v 17. a 18. století, které se staly pak východiskem k reflexi nad osudy českého národa v době „temna“, jehož stíny, v básnickově pojetí, zasahují až do básnickovy současnosti. Tímto zásahem docílil Vrchlický tematické sevřenosti sbírky a zvýraznil její aktuální vyznění.

Zdrojem témat *Selských balad* byla pro Vrchlického zřejmě Svátkova studie *Selské vzpoury v Čechách*, na niž ho upozornil přítel Alois Jirásek, který se ve stejné době tímto historickým obdobím zabýval. Východiskem jednotlivých čísel *Selských balad* je většinou dramatický příběh, v němž se hrdina, původně pokorně snášející svůj těžký úděl, vzepne k zoufalému odporu. Jeho pasivita přerůstá do gesta tragicky bezvýchodného odboje, v němž podléhá. Podléhá přesile mocných, přísluší mu však morální vítězství. Tím apeluje k současnosti.

Postoj básnického subjektu spojuje jednotlivé příběhy do celku, každý z příběhů posiluje sdělení příběhů předchozích, otvírá cestu k následnému, určuje jejich vnitřní souvislost a dává jim rozměr reflexe. Ústředním tématem této básnické sbírky je všelidský boj za právo člověka žít lidsky důstojný život v souladu se svým svědomím.

Slovo balada vytčené v titulu sbírky předznamenává její ladění, neurčuje však její žánrovou podobu. V kontextu Vrchlického poezie je to žánr proměnlivý a nejednoznačně určený. Podle Dalibora Turečka Vrchlický pojetí balady podstatně rozšířil a zdůraznil její lyrické kořeny (Haman; Tureček 2015, s. 361–362). V souladu s tímto zjištěním lze z dvaceti sedmi básní sbírky označit jako balady v úzkém slova smyslu jen šest básní: *Lovecký ze Lkouše*, *Matyáš Ulický*, *Balada blanická*, *Účty*, *Balada vánoční* a *Balada o smrti Jana Koziny*. K nim je možno přiřadit několik dalších výrazně epických básní baladického ladění: *Rychtář Oremus*, *Hrabě Breda*, *Suplika*, *Shnilé obilí*. Ale i u těch básní, které považujeme za balady, je vidět určitý rozkmit v pojetí tohoto žánru, patrný například v rozdílu mezi vyloženě epickou baladou, jakou je *Matyáš Ulický*, jejíž motivická výstavba i metaforika ukazují na barokní tradici, a *Baladou o smrti Jana Koziny*, navazující na lidový morytát.

Protějškem těchto básní, které tvoří epické jádro sbírky, je řetěz básní v podtitulu označených jako písně: *Písně vzbouřených sedláků 1 až 5*, *Píseň emigranta*, *Píseň klasů* a *Žalozpěv selského lidu po bitvě u Chlumce*. Ty vyjadřují lyrický komentář k básním epickým a dokreslují atmosféru jednotlivých příběhů hlasem chóru, který přihlíží tragédii a je jí zasažen.

Obě tyto vrstvy *Selských balad* výrazně poznamenává vliv lidové tvorby. Vrchlický, který k nám uvedl neobvyklé básnické formy evropské i orientální poezie, se zde pokouší, podobně jako před ním padesát let Čelakovský a třicet let Erben, prostředky lidové písně obohatit a rozšířit výrazové a formální

možnosti moderní poezie. Vzorem jsou selské otčenáše, písně, jimiž prostý člověk vyjadřoval vztah k pánům, k robotě, svůj vztah k světu. Sahá k jejich parafrázím (*Selský otčenáš*, *Hrabě Breda*, *Selské kázání*), v některých případech používá i citátu z nich. V básni *Dvě komety* je použita vánoční koleda *Narodil se Kristus Pán*; *Žalozpěv selského lidu po bitvě u Chlumce* začíná parafrází známé lidové písně *Ten chlumecký zámek...*:

Ten chlumecký rybník
zkalený je celý [...]

V *Baladě o smrti Jana Koziny* na vliv morytátu ukazuje obměňovaný refrén:

Ó přesmutná to novina,
ji zná už každá ves,
že dobrý náš Jan Kozina
pod rukou kata kles!

Stejnou funkci mají například apostrofy plzeňského náměstí, vlastního dějiště poprav, nebo chodských vesnic, jimiž jednotlivé pasáže začínají. Vliv lidové písně však nenacházíme jen v těchto celkem vnějších souvislostech, zasahuje zejména rytmičtý půdorys básní. Strojově přesný jamb, základní Vrchlického rozměr, který ovládl do perfektní dokonalosti, je užit v *Selských baladách* poměrně zřídka, naopak se tu ukazuje pro Vrchlického značně netypické metrum daktylotrochejské, jaké známe např. z Erbenovy *Kytice*. Jamb, jinde u Vrchlického dominující, se v *Selských baladách* objevuje častěji v modifikaci trochej s předrážkou a prakticky nikde se v něm neprosazují typické Vrchlického jednoslabičné slovní novotvary, jimiž si běžně pomáhá k udržení vzestupného spádu jambický verš. Daktylská stopa, užitá v básni psané převážně trochejem, zdůrazňuje její parlandovou dikci a zpomaluje prudké a často monotónní tempo čtyř- a šestistopého trocheje. Tuto funkci mají například dvě daktylské stopy otevírací báseň *Matyáš Ulický*, jinak psanou šestistopým trochejem:

Matyáš Ulický stál již před popravou

a objevující se znova jakoby refrén o několik veršů dále:

Matyáš Ulický, zbožný sluha Páně [...]

Ze dvou variant Ulického jména, Matouš a Matyáš, Vrchlický volí tříslabičnou formu (Jirásek ve *Skalách* dvouslabičnou). Důvod této volby je zřejmě rytmický: dva úderné daktyly knězova jména působí na pravidelně trochejském pozadí básně mimořádně výrazně.

Třetí vrstvu *Selských balad* tvoří básně převážně reflexivní, ty nesou hodnocení. Patří k nim zejména *Česká dumka*, která sbírku otevírá, a závěrečný *Epilog*, ale také *Modlitba na Řípu*, *Srp a kosa*, *Český sedlák* a další básně. Vrchlický v nich opouští historizující rovinu, vystupuje z pozice člověka osmdesátých a devadesátých let 19. století a dávné příběhy vztahuje na aktuální problémy své doby. Úvodní a závěrečná báseň vyslovují jakousi filozofii české povahy a jsou pokusem zformulovat základní princip našich dějin: český sklon k melancholii. „Česká дума“ je podle Vrchlického příčinou všech historických neúspěchů, svazovala energii a vůli k činům, rozleptávala zevnitř to, co odolalo přesile nepřátel útočících z vnějšku. Příběhy ze selských válek jsou nazřeny jako výbuchy energie, která překonává tuto dumu, alespoň dočasně, a naznačují i cestu do budoucnosti. Tuto perspektivu pak vytyčuje *Epilog*:

Na každém jest jedině, chtít, pak budeš žít!
nesmíš dát v plen vteřině, co má věčné být!
Silo dědů, kouzlo vnuků,
písně mé skaň do souzvuku:
vítězit – neb mřít!

Tradičně jsou *Selské balady* vnímány jako součást velkého cyklu epických básní a básnických skladeb, v nichž Vrchlický

vyjadřuje svou filozofii dějin. Ten vznikl po celý básníkův tvůrčí život.¹⁰⁶ Cyklus spojuje jednotící představa hybné síly dějin, již je nepřetržitý boj člověka o pokrok, spojený s představou humanismu a svobody. Duch, který je vůdčí silou tohoto zápasu, je duch moderní vědy, která se zmocnila tajemství světa, pronikla k jeho záhadám, ovládla síly přírody a dala je do služeb člověka. Ozývá se tu nejen Hegelova představa vývoje lidských dějin bojem protikladů, Darwinova teorie vývoje druhů přirozeným výběrem, Laplaceův koncept vesmíru, v němž striktně fungují síly mechaniky a kde není věcí nevysvětlitelných, ale jsou jen věci dosud nevysvětlené. Ozývají se tu i tehdy populární spisy Flammarionovy (četl je také autor *Písní kosmických* Jan Neruda), které domýšlely poznatky tehdejší astronomie až k fantastickým závěrům. Koncepce celého cyklu je inspirována *Legendou věků* (*La Legende des siècles*), mohutným básnickým dílem Viktora Huga, které Vrchlický jako šikolený romanista znal, obdivoval a některé jeho části přeložil do češtiny.

Čas a prostor, ve kterém se Vrchlického epický cyklus pohybuje, je velmi široký: jednotlivé akty lidské epeje se odehrávají v různých epochách a různých kulturách. Podobně jako ve stejné době Zeyer píše své obnovené obrazy, i Vrchlický sahá po látkách a motivech, které jsou sdíleným vlastnictvím světového kulturního dědictví: jsou zde biblická témata, témata antická, další inspirací byly středověké legendy stejně jako renesance. Jednotlivé historické či mytologické motivy jsou však přetvářeny. Básník jim dává nový, často překvapivý a také ne zcela historický výklad. Historická, daleko častěji však mytologická či umělecká látka je pojata jako součást velkého a všelidského zápasu o všestranný pokrok. Do básní se promítají ideály evropských

¹⁰⁶ Celý cyklus tvoří devatenáct knih. *Epické básně* (1876), *Duch a svět* (1878), *Mýty* (1879, 1880), *Nové epické básně* (1881), *Staré zvěsti* (1883), *Perspektivy* (1894), *Legenda o sv. Prokopu* (1884), *Twardowski* (1885), *Selské balady* (1885), *Zlomky epeje* (1886), *Fresky a gobeliny* (1891), *Nové zlomky epeje* (1894), *Bar Kochba* (1897), *Píseň o Vinetě* (1897), *Boží a lidé* (1899), *Votivní desky* (1902), *Epizody* (1904), *Třetí kniha básní epických* (1907).

revolucí 19. století, stavějící radikální požadavky svobody a rovnosti lidí i apel sociální. Látka zdánlivě cizí a exotická často vyznívá, u básníka označovaného za kosmopolitu a lartpoullartistu, nezajímajícího se o aktuální svět, jasným postojem vlasteneckým. V řadě básní a skladeb můžeme číst příběhy, jejichž jádro Vrchlického současník mohl vztáhnout k domácí problematice: vnímavost pro utlačované národy, pro prohrané zápasy a obdiv k bojům za svobodu má často velmi aktuální ráz. V celém epopejním cyklu projevuje Vrchlický své češství způsobem, jakým své látky nazírá. Interpretuje je jako český vzdělanec sklonku 19. století vnímavý k společenským problémům doby. Hledá ve světě literárních látek paralely k současné české situaci. A jednoznačně stojí na straně těch, kteří se postavili proti útlaku a nadvládě silnějších. Česká témata, sporadicky zařazená do *Epických básní*, do *Zlomků epopeje* a *Nových zlomků epopeje* se tak organicky mísí s náměty cizími. Je jich ovšem málo, vyjma *Selských balad*, jde především o tři rozsáhlé epické básně, které tvoří první svazek *Mythů: Šárka, Legenda o svatém Prokopu a Kříž Božetěchův*.

Jejich látky nebyly v té době neobvyklé, zejména příběh Šárky, a vůbec dívčí války, se objevoval v ozvuku na *Rukopisy* na sklonku 19. století poměrně často jak v literatuře (např. u Julia Zeyera), tak v hudbě (jedna ze symfonických básní Smetanova cyklu *Má vlast* se jmenuje *Šárka*, Zdeněk Fibich složil stejnojmennou operu), ve výtvarném umění (Myslbekovo sousoší, Mauthnerovy obrazy, malířská výzdoba foyeru Národního divadla), druhé dvě skladby se vztahují k historii Sázavského kláštera. *Legenda o sv. Prokopu* je opřena o středověkou prokopskou tradici, žijící i v lidovém podání, v němž byl Prokop nejen mnich a zakladatel kláštera, ale také muž, který zkrotil čerta, a vyhnal z kláštera německé mnichy. Podobně příběh muže, který za pokání (překročil svou pravomoc tím, že si uzurpoval právo korunovat krále) měl vytvořit Kristův kříž v životní velikosti a odnést ho do Říma, v podání Vrchlického dostal výrazně vlastenecký akcent.

Pro všechny tři skladby je charakteristická estetizace příběhu, tedy metoda pro Vrchlického epiku příznačná. Všechny tři skladby jsou situovány do barvitě vylíčené divoké krajiny, ať již pražského okolí, posázavských lesů či dramatické krajiny alpských štítů, a jejich dějová osa známá mnohdy ze stručných pramenů je rozvinuta o další epizodní motivy, postavy a zápletky. Básnické prostředky, které zde Vrchlický užívá, se v podstatě neliší od většiny básní a skladeb epepejního cyklu tradičně označovaných jako parnasistní.

O *Selských baladách*, které s *Mythy* spojuje soustředění na česká témata, to neplatí. Jejich scéna není nijak malebná, chybí tu barvitě popisy krajiny i velká gesta postav. Vše je prostší a řekněme i šedší. Také hrdinové jsou jednodušší. V *Mythech* vystupují herojové, jimiž zmítají velké vášně, láska, žárlivost, ctižádost, prožívají dramatické zápasy. V *Selských baladách* máme před sebou obyčejné lidi, které okolnosti vehnaly do těžkých situací, připravily jim utrpení, kterým rostou do monumentalit. Jsou to skoro anonymní sedláci, kteří z anonymity vystupují až ve chvíli, kdy je kolektiv vynese do role svých mluvčích. Jejich osobní tragédie jsou odrazem tragédie celého kolektivu, který reprezentují, kolektivu lidí utlačovaných cizáckou šlechtou i násilnou rekatolizací.

Literární hrdinové českého raného obrození vesměs pocházeli – s výjimkou děl s historickým tématem – spíš z prostředí města, z okruhu drobných řemeslníků a studentů. Ti slavili fidlovačku, zalidňovali biedermeierovský svět Tylových a Klicperových povídek a her. Sedlák je vnímán spíš jako lehce komická postava, jako Čelakovského „český sedláček, vychytralý ptáček“ (Čelakovský 1949, s. 129). V době, kdy vycházejí *Selské balady*, se situace mění. Signály této proměny sledujeme v různých polohách českého kulturního a také politického života té doby. Rostla politická váha selského stavu, v roce 1848 zbaveného poddanství a osvobozeného od robotní povinnosti. V právě založené mladočeské straně se např. formují platformy, jako byl

Zemský spolek politicko-hospodářských malostatkářů a Selská jednota pro království české Alfonse Šťastného z Padařova. Podle Karla Krejčího se tato situace promítla i do literárního života: „V literatuře se to projevuje zvláště popularitou látek ze selských povstání. V desetiletí 1876–1886 rychle za sebou vycházejí klasická díla s touto tematikou od A. Jiráska, A. Staška, V. Beneše Třebízského, Ad. Hejduka, Sv. Čecha, F. A. Šubrtů.“ (Krejčí 1975, s. 241–242). Nejblíže je Vrchlickému Jirásek, který v té době vydává velmi úspěšné *Psohlavce* (kn. 1886), jejichž ústřední postava, Jan Sladký-Kozina je i jedním z hrdinů *Selských balad*, a *Skály* (kn. 1887), kde kapitola o smrti Matouše Ulického je uvedena pasáží ze stejnojmenné básně Vrchlického. Připočteme-li k tomu ještě *Selské písně* a *České znělky* Josefa Václava Sládka z roku 1889 a venkovskou realistickou prózu, která se na několik dalších desetiletí stává důležitým, ne-li nejdůležitějším žánrem české prózy, je tato linie nepochybná.

Literatura tak spoluvytváří nový historický narativ, který vyústí obrazem 17. a 18. století jako doby temna. Tento narativ ve společnosti velmi dlouho, snad víc než půl století, silně rezonoval. Postava sedláka, svázaného s půdou domova a nesoucího tíhu protireformačního tlaku stejně jako nevolnictví a cizácké nadvlády, se tu objevuje jako nový literární typ, do kterého se promítají představy o české národní povaze, představy o tom, co tvoří pevnou základnu národní společnosti. Paradoxně se tak Vrchlický, básník označovaný za lartpurlartistu, stal jedním ze spolutvůrců tohoto vlasteneckého narativu. Snad i proto si tato sbírka, svou poetikou v kontextu Vrchlického tvorby ojedinělá, udržela přitažlivost i v době, pro kterou se ostatní Vrchlického díla, tvořící epepejní cyklus, zdají být nezajímavá. Stala se součástí kánonu, snad jako jediná z obrovského, mohutného a vlastně dnes nedoceneného díla Jaroslava Vrchlického.

Prameny a literatura

ČELAKOVSKÝ, František Ladislav. *Ohlas písní ruských, Ohlas písní českých*. K vydání připravil Karel Dvořák. Praha: Orbis, 1949. 156 s.

HAMAN, Aleš; TUREČEK, Dalibor; aj. *Český a slovenský parnasismus: synopticko-pulzační model kulturního jevu*. Brno: Host, 2015. 426 s.

KREJČÍ, Karel. *Česká literatura a kulturní proudy evropské*. Praha: Československý spisovatel, 1975. 388 s.

VRCHLICKÝ, Jaroslav. *Zlomky epopeje* (= Básnické dílo Jaroslav Vrchlického, sv. 7). K vydání připravili a poznámkami opatřili Vítězslav Tichý a Karel Polák. Praha: Melantrich, 1950. 447 s.

Modely vztahů v prózách Marie Červinkové a Anny Lauermannové

Alena Zachová

Marie Červinková-Riegrová (1854–1895) a Anna Lauermannová-Mikschová (1852–1932) byly přítelkyně od dětských let. Obě pocházely z významných rodin předních představitelů kulturního a politického života 19. století, byly vzdělané a umělecky nadané a ani jedna neprožila naplněný partnerský vztah. Zatímco Marie Červinková předčasně umírá ve věku čtyřiceti let a její literární tvorba zůstává v rovině příslibu, Anna Lauermannová, píšící pod pseudonymem Felix Téver, zanechala v literatuře výraznější stopu. Zajímá nás proto, jak se ve svých uměleckých textech autorky vyrovnávají s rozpory mezi **dobovými gendrovými modely** a požadavky na partnerské vztahy a realitou, která se od propagovaných ideálů výrazně lišila. Pro srovnání tohoto tématu se nabízejí povídky autorek vydané ve srovnatelném časovém období.

V roce 1894 vychází knižně Červinkové rozsáhlejší povídka *Letní sen života* a Lauermannové v roce 1908 v povídkovém souboru *Duše nezakotvené* též rozsáhlejší povídka *Mezi břehy*.

Marie Červinková-Riegrová nezanechala rozsáhlou literární pozůstalost, publikovala většinou časopisecky a výbor z básní a povídek vyšel až později knižně. Povídky pod názvem její nejúspěšnější

prozaické práce *Letní sen života* vyšel v několika vydáních. Zemřela předčasně, nelze proto určit, jakým směrem by se její umělecký talent ubíral. Neexistuje ani žádná recenze, ohlas, interpretace na její dílo. V tomto směru lze vyjádřit podiv, avšak zůstává skutečností, že tzv. ženským příběhům nebyla v době vzniku beletristické tvorby Marie Červinkové přičítána větší vážnost, a tak se nelze divit, její dílo bylo pozapomenuto. Budeme-li brát v úvahu genderové aspekty, je pravděpodobné, že podobný osud potkal i řadu mužských autorů.

Co nás však na její rozsáhlé, téměř tři set stránkové povídce *Letní sen života* zaujalo, je model vztahů, který do určité míry kopíruje dobové **požadavky na genderové uspořádání společnosti**. Autorka jasně vymezuje role mužů a žen v rámci rodiny, ale zároveň již tento model povídka narušuje. Pravděpodobně proto, že autorka nedokázala dobové představy partnerských vztahů zobrazit radikálněji (bylo-li to vůbec možné) a nepřekročila úroveň dobových standardů tzv. ženské literatury, její dílo nevstoupilo do širšího povědomí. Stále ale zůstává zajímavá paralela mezi tím, jaké požadavky na ženu kladla tehdejší společnost ve srovnání s realitou, a jak autorka tuto skutečnost zachycuje ve svém díle, případně jak probíhal její vlastní život a kariéra.

Marie Červinková-Riegrová (dále jen Marie Červinková) byla vnučkou Františka Palackého a dcerou Františka Ladislava Riegera. Tato skutečnost bývá uváděna mezi prvními informacemi o ní. Sama Červinková si byla dobře vědoma tohoto mimořádného postavení, a proto od dětství cítila vůči rodinnému odkazu velkou zodpovědnost. Její nejbližší přítelkyně Anna Lauermannová-Mikschová (dále jen Anna Lauermannová) ve svých vzpomínkách charakterizuje postavení Riegrovy rodiny přímo jako dynastické a uvádí, že „Marie [...] již v dětském věku měla uvědomění důležitého postavení své rodiny a cítila, že se musí státí dcerou, hodnou jména otcova i dědova“ (Lauermannová-Mikschová 1940, s. 12).

Mimořádně podnětné kulturní prostředí rodiny Palackých a Riegrů vytvořilo Marii Červinkové také předpoklady pro výjimečné vzdělání, např. hovořila, četla i psala několika jazyky, stýkala se od dětství s čelnými vědci a umělci své doby a od dětství se také aktivně účastnila kulturního života rodiny. Anna Lauermannová vzpomíná, že jí Márinka připadala svými zájmy málo dětská, cítila potřebu se neustále sebezdokonalovat¹⁰⁷, od deseti let se bavila o Bolzanovi. Božena Augustinová, jedna z prvních autorek, která napsala životopis Marie Červinkové již půl roku po její smrti, uvádí, že pravidelné deníkové záznamy si Marie vedla od 12 let: „Zapisovala si každého dne veškeré důležité události dosti obšírně¹⁰⁸ a již před desátým rokem psala povídky, básně, ba i dramata [...]“ (Augustinová 1897, s. 9).¹⁰⁹

Marie Červinková zanechala po sobě pozoruhodné dílo, napsala libreta k Dvořákovým operám *Dimitrij* a *Jakobín*, přeložila libreto Čajkovského opery *Evžen Oněgin*. Již při shromažďování materiálu k opeře *Dimitrij* se naučila rusky. K dalším autorčiným aktivitám patřila angažovanost v oblasti osvěty a filantropie. Navázala tak na dobročinnou práci své matky Marie Riegrové-Palacké, která se zasloužila o zakládání např. mateřských skupin a škol v Čechách. Marie Červinková pokračovala v práci své matky, zajímala se zejména o sociální problémy dětí a mládeže a její studie, např. *Ochrana chudé a opuštěné mládeže: rozhledy po lidumilství v Evropě* z roku 1887 nebo *O nalezených v Čechách* z roku 1888 mají charakter odborných sociologických prací v rozsahu několika set stran. K výčtu jejího díla patří vedle psaní poezie a beletrie i vydávání životopisů nejbližších rodinných příslušníků.

¹⁰⁷ Už jsme si dosti nahrály, škoda času na takové pošetilosti. [...]“ To byla matčina výchova, přísný směr paní Riegrové. Blíže Anna Lauermannová-Miksčová (1940, s. 12).

¹⁰⁸ Tyto záznamy vyšly v roce 2009 pod názvem *Zápisky*, autorka popisuje otcovy a dědečkovy návštěvníky a spolupracovníky, ale zaznamenává podrobně i rodinný život. *Zápisky* představují zajímavý příspěvek k dějinám každodennosti.

¹⁰⁹ Životopisný nástin Boženy Augustinové vyšel v roce 1897, ale autorka v úvodu text datuje do září 1895, tedy půl roku po smrti Marie Červinkové-Riegrové. Text lze svým charakterem chápat jako rozšířený nekrolog.

Přesto, že aktivity a dílo Marie Riegrové-Palacké i její dcery Marie Červinkové byly zcela mimořádné i z dnešního hlediska, obě byly vždy vnímány především jako dcery nebo manželky významných mužů zcela v intencích genderové ideologie rodinného krbu 19. století, podle níž sférou ženy byl prostor domova a rodiny a sférou muže prostor veřejný¹¹⁰, zejména šlo-li o muže s tak vysokým vědeckým renomé, jaké získal Palacký, nebo o politické působení celonárodního významu, jakého dosáhl Rieger. Anna Lauermannová ve svých vzpomínkách popisuje typický život ženy v 19. století:

„[...] za veřejemi její domácnosti se uzavíral její svět a o tom, co se v tom širším světě dalo, dozvěděla se pouze prostřednictvím mužovým; přirozeno, že se tím soustředil její zájem na úzký kroužek rodinný.“ (Lauermannová-Mikschová 1940, s. 61–62)

Celoživotní pocit nedostatečnosti lze proto u Marie Červinkové z lidského hlediska pochopit, navíc potomci slavných rodičů to nemívají jednoduché a je třeba také připomenout, že v posledních desetiletích došlo k rehabilitaci zájmu o práci obou žen rodiny Palackých-Riegrů zejména z hlediska historického a pedagogického.¹¹¹ Zatímco intelektuálního naplnění a pro ženu té doby neobvykle rozsáhlého uplatnění ve veřejné sféře si Marie Červinková užila na svou dobu nebývalou měrou (její libreta byla velmi úspěšná, veřejná činnost vysoce ceněná), její osobní život již tak naplněný nebyl. Manželství s Václavem Červinkou bylo bezdětné, a i když společenské konvence oba partneři dodržovali až do konce života a nerozešli se, jejich vztah nebyl šťastný. Otevřeně o něm vypovídá opět pouze Anna Lauermannová, která hovoří o chladu a nevšímavosti zatrpklého Václava a o smutku jeho manželky, která našla naplnění zejména v práci.¹¹²

¹¹⁰ Viz např. Abrams (2005, s. 48–54).

¹¹¹ Za všechny připomeňme např. Bahenská 2005.

¹¹² „Dovedl ranit naprosto chladnou nevšímavostí. Ať už byla příčina zániku jeho lásky k Marii jakákoli, byla tu! ... To byly Mariiny zimní samoty, v nichž oplakávala své

Autorka vůči sobě značně kritická ve všech oblastech, o sobě pochybovala i při psaní uměleckých textů. Psaní beletrie ji zároveň velmi přitahovalo. Její potřebu ubezpečit se, že má tato činnost má smysl, zdůrazňuje v životopisném náčrtu i Božena Augustinová, která uvádí, že text povídky *Letní sen života* posílala Marie nejdříve k posouzení Svatopluku Čechovi:

„[...] psala Červinková v nejistotě o ceně práce svoji. Pochybovala o sobě velice v tomto oboru [...] dostala v krátké době od Svatopluka Čecha odpověď povzbuzující. „Těším se upřímně, že vstupuje tak statný, nový talent do naší beletrie [...]“ končil list jeho.“ (Augustinová 1897, s. 67)

Podíváme-li se na text povídky *Letní sen života* z hlediska dobového genderového kontextu, jde o příběh typického milostného trojúhelníku, v němž dvě mladé ženy usilují o stejného muže, který si zcela podle očekávání zvolí mladší a bohatší. Banální milostný příběh je od počátku jednoznačně rozvržený také díky autorskému hodnocení hlavních postav:

„Jaké kontrasty v těch dvou dívčích postavách [...] Jedna z nich v prvním rozkvětu jara, s tím svěžím, nedotknutým pelem sedmnácti jar [...] hýčkané, bezstarostné dítě štěstěny. Vedle ní druhá, o kolik let starší, s vřelým a přec zádušným pohledem v hlubokých šedých očích, s mírným úsměvem v přibledlé tváři, prohloubené a oduševněné stínem myšlenky a prožitého bolu.“ (Červinková-Riegrová 1894, s. 23)

Mladší z ženských postav jako jediná dcera bohatého velkostatkáře je v textu popisována jako nezralá mladá dívka, druhá žena byla na statku na návštěvě u své tety. Šlo o 26letou učitelku pocházející z chudších poměrů, která se řadu let starala o nemocnou matku, a autorka ji charakterizuje jako inteligentní,

ztracené štěstí. [...] Mnoho slzí bylo prolito, nežli přišla velká těšitelka – práce [...]“ (Lauermannová-Mikschova 1940, s. 70).

zodpovědnou a vážnou mladou ženu. Předmětem zájmu obou dívek se stal místní lékař, který byl pokládán za muže v nejlepších letech¹¹³, i když byl o mnoho let starší než obě dívky.

Po intelektuální stránce si lékař lépe rozuměl se vzdělanou učitelkou, cítil k ní na první pohled důvěru, mohl s ní o všem hovořit, avšak při rozhodování se o manželství nebylo partnerské porozumění to, po čem by toužil: „Ano – s ní by bylo možné takové klidné štěstí [...] trochu jednotvárné a fádní.“ (ibid., s. 147) Rozhodl se proto pro mladičku¹¹⁴ naivní dívku: „Ženu, kterou bych já učil dívat se na svět [...] kterou bych z toho jemného vosku dívčí bytosti stvořil sobě sám – sám.“ (ibid., s. 149) Stereotypnost milostného příběhu potvrzuje hodnocení hospodyně: „A takoví jsou ti mužští! S jednou mluví, na druhou myslí! Nu, to věřím, mladá se mu lépe líbí – a na velkostatek při tom také nezapomněl.“ (ibid., s. 243)

V milostné zápletce se projevuje skutečnost, kterou se ženy generace autorky textu pravděpodobně neodvážily ani plně pojmenovat, že totiž jejich favorizovaní muži mohou být i přes své postavení velmi průměrní. Lékař si odůvodňuje svoje konvenční jednání touhou po mladé a poslušné ženě, nemá ambice získat rovnocennou partnerku a dobrovolně se podvoluje dobovému genderovému stereotypu. Postava učitelky Olgy je navíc společností vnímána jako nešťastná, protože ještě není ve svém věku vdaná, a to zejména proto, že to je jen chudá učitelka. Typický a v textu se opakující dialog to dokládá:

„Inu, škoda je té holky!“ povzdechla si. „A s tím učitelstvím, ať si říká kdo chce co chce. Jaké je to živobyť pro děvče? Usouzí se u těch knih a utahá se s cizími dětmi. Nic po tom!“

¹¹³ „Byl v letech mezi třiceti a čtyřiceti, vysoké hřmotné postavy, černé vlasy měl krátce přistříženy a tváře mu vroubil černý plnovous.“ (Červinková-Riegrová 1894, s. 26).

¹¹⁴ „Veselou, s malou kapkou nevinné koketerie, plnou půvabu a živosti – [...] jako je slečna Liduška. [...] Jaké je v ní kouzlo mladosti – jen kypí a plane životem. [...] Mladé, ještě nevykvašené víno, ale opojné a silné.“ (Červinková-Riegrová 1894, s. 148).

„No, vždyť není ještě zmeškáno, paní této! Hezká je, příjemná, pěkně roslá: může se najít najednou nějaký ženich. [...] Na světě se dějí všelijaké zázraky.“ (Červinková-Riegrová 1894, s. 45)

Mladší dívka je v povídce poslušná a zcela podřízená mužům, otcovo krédo – poslouchej a mlč, je zcela akceptováno: „uplakaná Liduška se vrhla na otce, líbala ho a usmířovala [...]“ (ibid., s. 79). Autorka publikuje *Letní sen života* poprvé na přelomu 90. let 19. století; Anna Srbová, pišící pod pseudonymem Věnceslava Lužická, ve svých pamětech popisuje realitu v měšťanských rodinách kolem poloviny 19. století zcela totožně, jde tedy ještě o žité rodinné a společenské zvyklosti, které se nám v textu povídky mohou jevit jako pokleslé nebo dokonce nepravděpodobné. Věnceslava Lužická popisuje, že dívky byly vychovávány k vdavkám a poslušnosti: „Muž byl pánem v domě a často i dost krutým pánem. Žena mu byla podřízena a jeho rozkazů poslušna.“ (Lužická 1929, s. 27) O životě dětí rozhodoval především otec: „V době mého dětství rozhodovali rodiče, v první řadě vždy arcí otec, o budoucnosti, o volbě povolání, vůbec o osudu svých dětí, jimž bylo přičteno poslouchati a podrobovati se cele.“ (Lužická 1929, s. 33)

Vzdělání u mladých žen nebylo v textu povídky *Letní sen života* vnímáno jako přednost, Olgu označovalo okolí za nešťastnou, a názory mladé nevěsty, která nebyla pouze poslušná, ale dobrovolně se vzdala i vyšších ambic na vzdělání, pokládaly vystupující postavy za přiměřené jejímu společenskému postavení. Typická je opakující se scéna, kdy se odmítá účastnit debat na vážnější téma: „ ,Budu-li se já jednou vdávat – zeptám se nejdřív svého ženicha, jestli nestudoval filosofii, a hned řeknu: To by nemohlo být – já mám na strýčkovi dost!‘ Pan rada se rozesmál a pohladil Lidušku po hlavě.“ (Červinková-Riegrová 1894, s. 46)

Povídka obsahuje ještě jednu dějovou linii, která dokresluje, na jakých principech fungovaly vztahy ve společnosti, a to příběh osleplé vdovy, kterou s malým dítětem poslaly úřady po smrti manžela do domovské obce. Způsob líčení nelidského zacházení obyvatel vesnice s nešťastnou ženou, která se do této situace nedostala vlastní vinou, nese všechny prvky typické pro naturalistickou literaturu. Přesto, že se podobné scény objevují i v dalších autorčiných povídkách¹¹⁵, nebyly ani tyto vyhocené sociální motivy v odborné literatuře reflektovány. Je možné, že by jejich studium v literatuře psané ženami obohatilo pohled na český naturalismus.

Vdovu s dítětem přivezli do domovské obce v zimě a žena Olze vyprávěla, jak jí i jejímu dítěti radní nadávali: „Co nám to sem vezete za holotu? [...] A já tu zůstanu stát, dítě pláče a radní začne nadávat a proklínat do horoucích pekel [...] že jsme my beztoho všichni jedna zludračelá pakáž.“ (Červinková-Riegrová 1894, s. 54–55). Obec ženu s dítětem umístila do kozího chlívků, později do místní pastoušky, kde byla na zemi pouze sláma, poškozená kamna, okno ucpané hadry a jedna židle. Slepá žebračka umírala a ženy z vesnice se na ni chodily zvědavě dívat, avšak nikdo nepomohl. Děvčátko nemělo vůbec nic, za postelí schovávalo malého králíčka a přítomné ženy jí po smrti matky bezcitně řekly, že jí ho radní vezmou. Králíčka nabídl za vděčnosti Olze, protože Olga jako jedna z mála se o ně soucitně starala: „Nate králíka, vemte si ho – já vám ho dám.“ (ibid., s. 274). Tyto scény patří k nejpůsobivějším úsekům celého textu.

Příběh hrdinky intelektuálky, která díky svému nadání, úsilí a kázni získala určitou nezávislost (tj. pracuje a užívá se), však nemá happy end, cenou za jistý díl svobody v dobovém kontextu je pocit životní tíhy a neradostnosti. Pokud jsme na začátku uváděli, že příběh autorka zpracovala více méně konvenčním způsobem, byli jsme si dobře vědomi, že řešení, jak získat

¹¹⁵ Např. v povídce *Pod kvetoucími stromy*, která vyšla ve stejném souboru jako *Letní sen života*.

nezávislost ve společnosti plně ponořené do přežívajících stereotypů s jasně vymezenými rolemi mužů a žen ve společnosti je téměř nemožné¹¹⁶.

Z dobového genderového stereotypu se nedařilo vymanit ani autorkám, které podobné téma zpracovávaly o řadu desetiletí později, je proto problematické podívat se nad skutečností, že Marie Červinková na konvence přistoupila nejen ve vlastním životě, ale společenské konvence a genderové stereotypy tvoří i důležité téma povídky *Letní sen života*. Prostřednictvím uměleckého textu a jeho hlavních hrdinů situaci alespoň reflektuje.

Mladší z hrdinek povídky dobrovolně přijímá požadovanou roli. Lékař, o němž si místní vyprávěli, že měl vztah s vdanou ženou, a který pomáhal nemocné žebračce, se tímto nestandardním chováním do jisté míry bránil dobovým stereotypům. To obojí bylo vnímáno jako morální prohřešek odsuzovaný vyšší společností, protože se to neslučovalo se společenským statutem lékaře. Nakonec však výběrem nevěsty – a tím i rezignací na odchýlení se od obvyklých konvencí – se dobovým požadavkům přizpůsobil. Učitelce Olze milostné zklamání pomohlo nalézt vnitřní morální sílu, osamocená se vrací do Prahy ke své práci.

Postava Olgy, jejímž vědomým úmyslem nebylo vymanění se z genderových stereotypů a která toužila dokonce až po banálním milostném naplnění, je právě tou ambivalentní postavou, která překonala limity tehdejší tzv. ženské literatury se všemi konotacemi ve smyslu zábavnosti, pokleslosti apod. Jejím cílem nebylo narušovat stávající řád, ale narušovala ho, i když nevědomě, svým jednáním a zejména vnitřní integritou. Postarala se o nemocnou matku, stejně tak se postarala i o osiřelé děvčátko – bez ohledu na to, jaké následky to pro ni osobně bude mít, a bez ohledu na to, co si o tom myslí společnost. Dokonce si nebyla ani vědoma své vlastní síly. Tento způsob ne zcela vědomého

¹¹⁶ V roce 1897 vychází např. román *Medřická* Boženy Vikové-Kunětické, v němž hlavní hrdinka učitelka projevuje stejnou touhu po nezávislosti a zůstává stejně osamocená.

jednání a chování, který autorky doby, v níž psala a působila Marie Červinková, v textech naznačily, ale nedokázaly ještě plně pojmenovat, představuje začátek složité cesty k vědomé ženské integritě. A to nejen u románových postav, ale i u autorek samých. Anna Lauermannová pocházela ze stejných společenských vrstev jako Marie Červinková, její otec byl známý pražský lékař, manžel Josef Lauermann byl vnukem Josefa Jungmanna.

Po ukončení nešťastného manželství se Anna Lauermannová věnovala především literární tvorbě a založila jeden z nejznámějších pražských literárních salónů. Rozvodem proti sobě popudila část pražské smetánky,¹¹⁷ ale získala tak příležitost věnovat se činnosti, která ji naplňovala a na rozdíl od Marie Červinkové se nenechala tolik svazovat rodinnými a společenskými konvencemi.

V povídce *Mezi břehy* má milostný trojúhelník trochu jiný charakter než v *Letním snu života*, v obou textech je však hlavní hrdinkou vzdělaná mladá žena, které se přiči podvolit se dobovým genderovým požadavkům. Hlavní hrdinka Iza je nadaná klavíristka, touží po umělecké kariéře nebo alespoň po možnosti osamostatnit se, najít si místo učitelky nebo vychovatelky. Obchod jejího otce neprosperoval a rodina zchudla, Iza nechtěla prožít život své matky v manželství plném strádání: „Kdysi zakoušela mnoho nedostatku v domě otcovském, nedostatku ukrytého pod rouškou zevní noblesy.“ (Téver 1908, s. 29) Pohrdala však bohatými podprůměrnými měšťáky, kteří se o ni ucházeli, i když věděla: „[...] že žena si vybojuje kus světa jen tím, když získá muže [...]“ (Téver 1908, s. 34). Bratrův přítel, který by Ize vyhovoval jako partner a který ji požádal dokonce i o ruku, však měl problém postarat se sám o sebe. Svolila proto nakonec se sňatkem s podstatně starším ředitelem Tomanem, záletným,

¹¹⁷ „Mne ona to má za zlé, že jsem odešla od muže, on si myslí, že jsem trochu předělaná ženská, ale za zlé mi nemá nic, toť obyčejný úsudek mužských o ženských, které jsou trochu hezké a trochu příjemné.“ Deníkový zápis z 12. června 1888, viz Lauermannová-Mikschová; Riedlbauchová; Farková 2014, s. 90.

požitkářským a žárlivým mužem, jehož jedinou předností bylo bohatství. Její soukromou vzpourou proti tomuto rozhodnutí byla noc strávená s přítelem krátce před svatbou. Toto gesto představovalo projev Iziny svobodné vůle.

V případě Izy a jejího sňatku s nemilovaným mužem došlo k přizpůsobení se morálce společnosti. Její rozhodnutí bylo krajním řešením z bezvýchodné situace (nemohla najít zaměstnání a neměla nikoho, kdo by se o ni mohl postarat), znamenalo však do značné míry hrdinčinu osobní rezignaci: „Ano, i ona měla svůj ideál; kdyby jí byla dána moc, použila by jí jen k dobru a prospěchu jiných. Takto hleděla se špatně ukrytou trpkostí do tak zvané dobré české společnosti, skládající se ponejvíce ze samých parvenu, kteří jí dávali na srozuměnou, že je mezi nimi trpěna toliko pro svou krásu, že mezi ně vlastně nepatří pro svou chudobu.“ (Téver 1908, s. 31) Na rozdíl od Olgy z *Letního snu* života si byla dobře vědoma svých reálných možností, variantou k manželství byl úděl živořící staré panny.

Podobně jako učitelka Olga a klavíristka Iza i Marie Červinková a Anna Lauermannová svým vzděláním, nadáním a inteligencí byly výjimečné ženy, jimž nebylo dopřáno prožít rovnocenné partnerské vztahy, avšak stejně omezené byly i jejich možnosti společenského uplatnění, za svoji neprůměrnost byly společností „trestány“ samotou a odloučením.¹¹⁸ Anna Lauermannová po chrlení krve manželství opouští, Marie Červinková předčasně umírá. Banální milostné příběhy hlavních hrdinek v dobovém kontextu tak nabývají ambivalentnější a tragičtější rozměr.

¹¹⁸ Blíže viz Plánská 2015, s. 126.

Prameny a literatura

- ABRAMS, Lynn. *Zrození moderní ženy: Evropa 1789–1918*. Překlad Eva Lajkepová. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005. 367 s.
- AUGUSTINOVÁ, Božena. *Marie Červinková-Riegrová: životopisný nástin*. V Praze: Bursík & Kohout, 1897. 112 s.
- BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha: Libri, 2005. 175 s.
- ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Letní sen života: povídka*. Praha: Bursík a Kohout, 1894. 271 s.
- ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Ochrana chudé a opuštěné mládeže: rozhledy po lidumilství v Evropě*. V Praze: Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek, 1887. 303 s.
- ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie (ed. VOJÁČEK, Milan; aj.) *Zápis-ky*. Praha: Národní archiv, 2009. 711 s.
- LAUERMANNOVÁ-MIKSCHOVÁ, Anna. *Lidé minulých dob: kniha lidských a básnických osudů*. Praha: Evropský literární klub, 1940. 172 s.
- LAUERMANNOVÁ-MIKSCHOVÁ, Anna. (ed. RIEDLBAUCHOVÁ, Tereza). *Z deníků Anny Lauermannové-Mikschové*. Praha: Památník národního písemnictví, 2014. 416 s.
- LENDEROVÁ, Milena. *A ptáš se, knížko má...: ženské deníky 19. století*. Praha: Triton, 2008. 355 s.
- LUŽICKÁ, Věnceslava. *Z mých pamětí*. Ml. Boleslav: K. Vačlena, 1929. 358 s.
- PLÁNSKÁ, Božena. *Vztahy a jejich obraz v literatuře 19. a 20. století*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2015, 168 s.
- TÉVER, Felix [= LAUERMANNOVÁ-MIKSCHOVÁ, Anna]. *Duše nezakotvené*. Praha: J. R. Vilímek, 1908. 224 s.

Estetické kvality ve slovesném umění a řeči v pojetí Josefa Durdíka

Jitka Málková

„**Krása, která nebaví, jest oheň,
který nehřeje, voda, která nemokří.**“¹¹⁹

V červnu roku 2022 uplyne 120 let od úmrtí Josefa Durdíka, významné osobnosti české kultury 19. století. Přednášel jako profesor filozofie na pražské univerzitě, ale jeho pole působnosti bylo daleko širší. Ve své době byl rovněž známým kritikem, překladatelem, dramatikem, básníkem a zejména teoretikem estetiky. Část jeho díla a myšlenek měla objevný charakter a je aktuální i v současnosti.

Bez nadsázky lze konstatovat, že Josef Durdík je zakladatelem soustavné vědecké české estetiky. Ve svém díle *Všeobecná aesthetika* z roku 1875 představil soustavu tzv. **estetiky formové**, v níž vycházejí z herbartovského formalismu podává definici estetiky jako zvláštní filozofické nauky o všeobecných zákonech krásy a proklamuje autonomii **estetické hodnoty**. Vylučuje z estetického soudu emoční a vůbec mimoestetické aspekty (zejména národní cítění a vlastenectví) a zdůrazňuje vlastní hodnotu estetickou. „[...] když posuzuji báseň, nesmím se o její hodnotu rozhodnout dobrým úmyslem básníka, že chce

¹¹⁹ Durdík 1875, s. 84.

oslatit národ můj.“ (Durdík 1875, s. 12) Velkorysý záměr doplnit toto dílo speciálními estetikami uskutečnil pouze částečně, a to svým nedokončeným spisem *Poetika jakožto aesthetika umění básnického* z roku 1881. Zajímavé literárně teoretické a obecně kulturní úvahy a výklady o estetice mluvy a přednesu obsahuje už jeho spis *Kallilogie čili o výslovnosti* z roku 1873.

Základem estetické hodnoty uměleckého díla jsou podle Durdíka (nejméně dva) analyticky zjiřitelné prvky. Tyto prvky tvoří strukturu danou jejich vzájemnými poměry a vztahy. Estetická kvalita (krásno) je tedy vždy složená. Způsob této složenosti je forma ve vlastním estetickém smyslu a ta je zdrojem estetické hodnoty (Novák 1937, s. 134).

Durdík chápe řeč i umění jako znak fungující v určitém sociálním kontextu. Deklaruje, že ve společnosti vznikají určité způsoby sdělování (řeč v nejširším slova smyslu a umění); jimi jsou pak sjednocovány určité sociální celky: „Pokud jest představení v nitru ducha, náleží jemu; chce-li se ale sdělit jiným (spolek), musí mít své známky: v těch se zjevuje, vtěluje, vyjadřuje; i povstává nejen mluva v nejširším smyslu, ale pomocí jí také výkonná uměna (umění). Kdežto tedy krásno abstraktní náleží jednotlivci, náleží uměna výkonná duchu společenskému. A pokud jest výkonná uměna prostředkem sdělování, tedy jakousi řečí pro více jednotlivců, povstává jako tam společnost jazyková, zde společnost uměnná.“ (Durdík 1875, s. 467) „Úmyslné tvoření a vypodobování krásna jest umění. Při tom se stýká nejčastěji několik druhů krásna na jediném výtvoru, ale podle nejhlavnějšího podílu nese pak výtvor svůj ráz a jméno.“ (Durdík 1889, s. 4) V této souvislosti vymezuje Durdík pět hlavních druhů umění (uměn), a to stavitelství, malířství, sochařství, hudbu a básnictví.

V oblasti básnictví chápe Durdík krásno jako duchovní hodnotu vznikající z určitých poměrů představ, tedy ze vztahu pojmů a myšlenek, což tvoří **vnitřní formu** básnického díla. „[...] poesie znamená uměnu, která vypodobuje duchové krásno z pojmových

představ.“ (Durdík 1889, s. 3) Básnické umění má dále svou „aesthetiku čili uměnosloví, jež výhradně se též uvádí slovem poetika.“ (tamtéž) „Poesie co výkonné umění jest konání, činnost, praxis, tvoření; kdežto poetika jest soustavná známost o tomto konání, tedy theorie.“ (Durdík 1889, s. 4) Účelem poetiky je: „[...] uvědomění zákonův, kterými se básnění řídí, a tím zjednání pravého vzhledu do hodnoty spisů básnických [...]“ (Durdík 1889, s. 9). Báseň je tedy umělecký výtvar a vychází z podobných tvůrčích principů jako ostatní „uměny“. Duchovní povaha vnitřní formy staví poezii nad ostatní druhy umění (viz výše), neboť jejich estetickou hodnotu vnímáme pouze pomocí smyslů (Sus 1960, s. 5).

Vnitřní forma je zpravidla sdělována prostřednictvím **formy vnější**, tj. pomocí smyslově postižitelných znaků (tzv. známek) v podobě slov a jejich spojení. V tomto smyslu již tedy Durdík předjímá strukturalismus, neboť nahlíží na řeč (nejen básnickou) jako na soustavu znaků: „[...] soustava známek, kterými představují své vyznačujeme navenek, jiným lidem je zjevujeme a které sluchem neb zrakem pojímány býti mohou.“ (Durdík 1889, s. 119)

Jazykový znak dále vnímá jako proměnlivý, odrážející napětí mezi územ a normou snažící se jej fixovat. „Ježto volené známky se také měniti mohou, vysvítá, že způsob mluvy je měnlivý, že bývá jiný a jiný [...] To platí nejen o hotových slovích, než i o jejich změnách, o všech různostech v jejich užívání, o frázích (řečnicích), úslovích i pořekadlech.“ (Durdík 1875, s. 464)

Durdík odmítá snahy o přílišnou normalizaci jazyka, vládcem mluvy prý nesmí být nějaký tribunál: „Despotismus nad jazykem měl a má své osudné následky, zejména v poesii.“ (Durdík 1875, s. 465) „Novotu neuvede, kdo ji z čista jasna stanoví a násilím lidem do úst vnutiti zamýšlí, nýbrž kdo ji ve skutečném zdůvodněném spisování neb řečnění užívá [...] Jen působivými spisy, básněmi i rozpravami vědeckými, které co díla znamenitá oblibu si zjednají a rozšíření dojdou, možno novotu skutečně a se

zdarem v jazyk uvést, nikoli však slovařskými dekrety.“ (Durdík 1889, s. 548)

Na druhou stranu se kriticky vyslovuje i o anarchii v jazykovém úzu. Uvědomuje si však, že porušením pravidla se může dosáhnout estetického účinku. Durdík tak dává tvůrci svobodnou volbu ve využití jazykových prostředků, ovšem pod podmínkou funkčnosti, na níž závisí jejich estetická hodnota. „Přese všechnu ustálenost však musí jazyk básníkovi ponechávati tolik volnosti, aby pro nové myšlenky jej mohl i v něčem měniti [...] Sem náleží předně volnost básníkovy, že může užívati výrazů všech, které v zásobě jazyka nalezne, že celý jazyk mu je k dispozici.“ (Durdík 1889, s. 518) „Kdykoliv se odchýlíme ode zvyku, kdykoliv pravidlo nějaké porušíme, má býti také hned na jev, že konečný náš při tom účel jest jen zvýšení lahody nebo přiměřenosti a srozumitelnosti.“ (Durdík 1875, s. 465–466)

Báseň je v Durdíkově pojetí složeným, mnohostranným výtvo-rem, sdělení krásné myšlenky prostřednictvím řeči. Řeč je také složený výtvar – poměr jejich složek dává vznik dalším druhům krásna. Zásadní estetickou hodnotou básně spjatou s vnitřní formou je krása myšlenková. Skutečné umělecky hodnotné dílo však vznikne teprve spojením s vnější formou, tedy se soustavou „známek“, které vnitřní formu vyjadřují: „[...] jako ku krásné duši žádáme si krásného těla, tak i ku krásnu básnickému chceme mluvu zvlášť upravenou.“ (Durdík 1889, s. 202) Básnické prostředky by měly být především výstižné a přesné, měly by dokonale reflektovat básníkovy představy, to vše ve shodě s estetickou hodnotou vnější formy, jež je sice druhotná, přesto důležitá. „Nedbati zevnější formy je zrovna tak neumělecké jako klásti na ni větší váhu[,] nežli zasluhuje.“ (Durdík 1889, s. 203)

Básnická řeč je primárně soustava zvukových prostředků, jež se realizují v čase, estetická hodnota vnější formy proto vzniká kombinací několika druhů krásna. Prvním je krásno rytmické (časoměrné), které se tvoří pravidelným střídáním různých časových

délek (dob). Další je krásno dynamické (siloměrné) založené na střídání zvuků o rozdílné intenzitě, na práci s přízvukem. K tomu přistupuje krásno dané rozdílnou kvalitou zvuků, a to jednak krásno melodické (ze zvuků, zejména tónů samohlásek, jdoucích po sobě) a jednak krásno harmonické (ze zvuků vnímaných jako současné, např. rým, aliterace...). V tomto smyslu se překrývá krásno v básnictví s krásnem hudebním (Durdík 1889, s. 204).

Za hlavního nositele harmonie v poezii pokládá Durdík rytmus a rým. Protože je čeština díky stálému hlavnímu slovnímu přízvuku prozodickým jazykem, lze podle Durdíka v básních částečně tolerovat i verše bez rýmu: „[...] ano my můžeme verše způsobem tímto odstiňovat, nechávající je buď prostými neb přidávající jim ozdobu rýmu, čímžto vzniká v mluvě básnické rozmanitost nová [...]“ (Durdík 1889, s. 474). Zásadní opouštění prozodických prostředků v poezii považuje ovšem Durdík za nedbalost. „Kdyby básně bez rytmu, bez rýmu, bez sloky povstávaly, nastalo by z toho zdivočení básnické mluvy. Zde vězí nebezpečí volných veršů! Pusto a nevlídno jest v takové básni, všechno se rozlézá a neuceluje se dosti úplně [...] ono bezpouté veršování jest jako tasemnice, jako nedbalý tulák, který nikde nemá cíle.“ (Durdík 1889, s. 476) Uvědomuje si však, že poetika budoucnosti může náhled na využití prozodických prostředků změnit. „Rým snad zahyne, až přestane býti tak znamenitou ozdobou verše, až bude něčím krásnějším nahrazen [...] Zajisté ani verše není potřeba, i verš překonán bude a zahyne, až něco lepšího se vyskytne.“ (Durdík 1889, s. 477) Těmito úvahami jakoby předznamenává tendence k uvolnění básnické struktury v moderní poezii 20. století.

Značnou pozornost věnuje Durdík ve svých úvahách o zvukových kvalitách básnického jazyka i nejmenším prostředkům, a to hláskám, jejich rozmanitosti, frekvenci, pozici ve slově či kombinovatelnosti. Velký harmonický potenciál spatřuje v samohláskách z důvodu jejich tónového charakteru. Chápe je jako složené zvuky a uvědomuje si existenci různých formantů:

„Ješto samohlásky jsou složené tony čili zvěny (hlavní ton svrchními tony různě zabarven), může z poměru jich za sebou vystupujících vzniknouti krásno melodické.“ (Durdík 1889, s. 477) České samohlásky (včetně dvojhásky *ou*) považuje za čisté, zpěvné, což dává zpěvnost i naší řeči, tedy i řeči básnické. Jako „nejladnější“ se mu jeví samohláska *a*, poté následuje *e*, *i*, *o*, *u*. Na této stupnici řadí samohlásky od „nejjasnějších“ (frekvencovaných např. v citoslovcích radosti) k „nejtemnějším“ (hojně zastoupeným třeba v citoslovcích smutku a bolesti). Zpěvnost samohlásek dává podle Durdíka ladnost a krásu celým slabikám.

Vyskytnou-li se však zejména v přízvučných slabikách tzv. nezpěvné polohlásky (*r*, *l*, *m*), ruší se zpěvnost básnické řeči, jež se tak se stává drsnou: „[...] jejich hřmot a nezpěvnost ještě odporněji se vtírá; *trvá* zajisté vyšinuje svou polohlásku víc než *vítr*.“ (Durdík 1889, s. 479) Ve svých výhradách proti slabikotvorným souhláskám šel Durdík dokonce tak daleko, že doporučoval výslovnost s elizí koncového nebo středového *l* [*čet*, *nes*, *ved*, *jabko*]. (tamtéž) Odstranění těchto tzv. polohlásek (resp. poloslábik) shledává nežádoucím tam, kde je jich využito funkčně, např. jako prostředku zvukomalebného, neboť „dodávají rozmanitosti a říznosti“ (Durdík 1889, s. 481).

Zatímco polohlásky slabiku zvukově zcela nedoplňují, dvojhásky ji naopak přeplňují, „činí dojem hojnosti hlasové“ (tamtéž). Aby bylo dosaženo maximální harmonie, je třeba rovnoměrně užívat celý vokální inventář. „Nehledě k jejich vlastní pěknosti nebo příjemnosti mají se vespolek střídati, – jako tony v melodii, jako barvy na obraze. V českém jazyce zejména zaznívá taková střída samohlásek, že si ani lepších dokladů přát nemůžeme; tu přirozený material vlastního jazyka přichází spisovateli vstříc.“ (tamtéž)

Melodie vokálů je pocíťována výrazněji v rýmu, zejména rýmují-li se slabiky otevřené, jež Durdík považuje za zpěvné. Vokálům tedy přisuzuje značnou harmoničnost, zatímco konsonantům

(a proto i zavřeným slabikám) spíše údernost, pádnost (Durdík 1889, s. 484). Varuje též před hromaděním konsonantů, neboť: „[...] kde se jich sejde tuze mnoho, vyniká vřískání; vystupují-li v sousedstvu ještě sykavky [...] stává se věc povážlivou“ (Durdík 1889, s. 485). „[...] má poetika povinnost žádati, aby básníci obmezovali počet sykavek a vřískavek, aby v posloupnost souhlásek rozmanitost uváděli a zejména vyhýbali se všem hromadám konsonantův trudno vyslovitelným.“ (Durdík 1889, s. 486) Zároveň si však uvědomuje možné funkční využití různých souhláskových skupin a upozorňuje na jejich zvukomalebné vlastnosti a akustický dojem: „[...] zaznívají libě a rozmanitě takto činíce dojem nádhery a síly“ (tamtéž).

Básnickou řeč na úrovni slabik až po vyšší celky připodobňuje členěnému řetězci složených tónů prostoupených fragmenty lehkých hřmotů. Toto pojetí svědčí o hudebním vnímání básnické řeči, o preferenci zvukové malebnosti, „lahody“, již má dobrý básník ctít. „[...] zjemnit a zlahodit mluvu budiž umělému básníku cílem [...] Básník má býti původcem nových libozvuků, nikoli nových stvůr a nebývalých dokladů drsnosti“ (Durdík 1889, s. 487). „[...] a kde se nemůže drsnosti vyhnout, tam ji má provázeti věnem jiným, zdůvodniti ji jaksí, ukázati účel její, charakteristiku, hloubku, sílu, zkrátka navoditi vyrovnání, aby se drsnost sama stala prostředkem libozvuku zvětšeného, a tím se omluvila“ (Durdík 1889, s. 488). Básnický jazyk má být tedy harmonický a melodický, básnická díla jsou vrcholem zvukové krásy: „[...] básník zvukomocný z orchestru svého jazyka podniká zázvěny přímo nebývalé, skládá pravou hudbu...“ (tamtéž)

Estetickou hodnotu vnější formy básnického díla nachází Durdík nejen v rozmanitosti a četnosti hlásek, ale také ve variabilitě vytvořených vyšších celků a hojnosti významů, jež tyto celky vyjadřují: „Nejen zlahodnění, nýbrž i zmožnění jazyka budiž básníkovým cílem“ (tamtéž). Za stěžejní a významově hodnotnější považuje výrazy s minimálním počtem slabik. Protože je v nich soustředěn lexikální význam, jsou slabiky krátkých slov

významově hutné. Jednoslabičná slova jsou tedy „nejvíc významem obtěžkána, [...] krátké slovo svého účelu dříve a menším nápořem dosahuje“ (Durdík 1889, s. 490). K dalšímu zesílení efektu při vyjadřování důležitých pojmů lze u krátkých slov využít zvukomalby souhláskových skupin, dlouhých vokálů a dvojhásek (např. slovo *zdráv* je působivější, tedy esteticky hodnotnější než *zdravý*); všechny tyto prostředky podle Durdíka posilují slabiku a tím i slovo. Sílu výrazu chápe spíše ve smyslu jeho potenciálu, tedy nejen jako intenzifikaci, ale rovněž i jako sílu vroucnosti, něžnosti a citu vůbec. Durdíkův formalismus dosahuje svého maxima právě na úrovni fonetické roviny textu, resp. na úrovni hláskové a slabičné stavby slov. Jeho estetika sice vychází ze strukturního pojetí uměleckého díla, opomíjí ale principy estetiky „obsahové“ (Sus 1959, s. 68).

Velkou váhu přikládá Durdík „hudebnosti“ básnického výrazu, jež by měla korespondovat s obsahovou stránkou sdělení, s tzv. „význačností sémiotickou či známkovou“ (Durdík 1889, s. 492). „Básník [...] formuje či dobí¹²⁰ slova svá za účelem zvuku, an jimi tyto zvuky nápodobí, a tak povstávají zvukodobky čili onomatopoeie; pochod sám je zvukodobnost, a když se rozšíří víc, také zvukomalba. Pokud zvukodobky chovají svůj význam co slova, potud je zvukodobnost vždy na nich něco vedlejšího a myšlenkové krásno zůstává hlavní věcí.“ (Durdík 1889, s. 492) Vztah mezi zvukem slova a zvukem vnějším (zvukem označované skutečnosti) je někdy přímý (u vyjádření pocitů a označení přírodních zvuků), někdy skrytější (*hrom, skřek, švih, kloktá, kňourá, prská, fičí, srká*) nebo i přenesený (*křiklavá barva, drsný zvuk*). Z těchto prvků poté básník skládá vyšší celky, které je možno obohatit dalšími básnickými prostředky (rytmem, rýmem atd.). „Ušlechtlejší způsob zvukomalby jest, kdy básník zvuky slov svých tak uspořádá, že nejen pojmový obsah mají, ale při své kráse básnické i na ony zvuky upomínají, o kterých je řeč,

¹²⁰ Jedná se o slovtvorně nápaditý neologismus *dobiti* (dávat podobu) inspirovaný výrazy *připo-dobiti, nápo-dobiti*. Odtud pak také *zvuko-dobka, zvuko-dobnost*. Za osvětlení pojmu děkujeme dr. Petru Nejedlému. (pozn. autorky)

nemajíce s nimi jinak nic společného.“ (Durdík 1889, s. 494) „Tak Poeův známý havran křičí nevermore, což zevnějškem upomíná na jeho krakot, smyslem však hlubokého významu v básni dosáhá.“ (Durdík 1889, s. 495)

Krásno myšlenkové (které zůstává jakožto vnitřní forma prioritou a hlavní esteticou hodnotou) se tedy v Durdíkově pojetí propojuje s krásnem jazykovým (tvořícím vnější formu, rovněž s estetickým potenciálem), jež je složené a zahrnuje, jak jsme již zmínili, rytmus dlouhých a krátkých slabik, dynamiku přízvuku, harmonii a melodii hlásek danou jejich frekvencí a uspořádáním a konečně výraznost a významnost danou smyslem slova (obsahem pojmu). „Báseň je krásná duše v krásném těle.“ (Durdík 1889, s. 497) Každý básník by měl být i skladatelem v tom smyslu, že by měl být schopen slyšet, jak jeho báseň zní. Vnitřní forma je v Durdíkově pojetí, jak jsme již zmínili, založena na tzv. poměrech představ. Durdík však v jejím rámci nedospěl plně k estetické hodnotě obsahové (významové) složky básnického díla jako později česká moderní estetika. Teprve v nedokončené (třetí) části *Poetiky* vymezuje obsah představ jako smysl slov (Sus, 1960, s. 10). Okrajově se tak dostává k sémantice básnického jazyka.

Sám Durdík si uvědomoval, že se jeho estetické úvahy budou obtížně prosazovat: „[...] nový princip krásovědy, ač jednoduchý a úrodný, přece tak vzdoruje rychlejšímu rozšíření. Lidé nechtějí mu důvěřovati, mystika je posud v oblibě a zejména v rozpravách o básnictví bujně vzkvétá [...]“ (Durdík 1889, nestr. předmluva).

Z dnešního pohledu můžeme konstatovat, že Josef Durdík svým bohatým dílem položil základy soustavné vědecké estetiky v českém kulturním prostředí. Vystupoval proti tendenčnímu entuziasmu, zdůrazňoval skutečnou kritickou analýzu. Jeho metoda byla založena na studiu estetické formy (vnější a vnitřní) jakožto základního estetického faktu. Tato koncepce formy („způsobu složenosti“) předznamenala přístup k uměleckému

dílu i řeči jako ke struktuře. Chápal je rovněž jako znak, který je proměnlivý vývojově i funkčně a uvědomoval si jejich sociální zakotvenost.

Josef Durdík byl nepřehlédnutelnou osobností vědeckého a kulturního života své doby a prostřednictvím své bohaté činnosti nepochybně přispěl k utváření české národní identity.

Literatura

DURDÍK, Josef. *Všeobecná aesthetika*. Praha: I. L. Kober, 1875. 707 s.

DURDÍK, Josef. *Poetika jakožto aesthetika umění básnického*. 2. vydání. Praha: I. L. Kober, 1889. 562 s.

NOVÁK, Mirko. Durdíkova estetika. *Slovo a slovesnost*, 1937, roč. 3, č. 3, s. 130–139.

SUS, Oleg. Durdíkovo pojetí „estetické pravdivosti“. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. Brno: FF MU, 1959, s. 68–79.

SUS, Oleg. Zárodky sémantiky básnického jazyka v Durdíkově Poetice. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. Brno: FF MU, 1960, s. 5–14.

Siegfried Kapper – Čech z kmene nad Jordánem

Markéta Pokorová

Souhlasíme-li s názorem, že je správné vnímat, a tudíž také „prezentovat literaturu v českých zemích [...] jako transnacionální fenomén“ (Holý 2016, s. 56), nemůžeme ignorovat ani její židovskou dimenzi. Až do doby, kdy byla Židům¹²¹ postupně přiznána plná občanská práva,¹²² je však těžké s většinou děl židovských autorů tvořících na českém území vědecky pracovat, neboť jde o texty nejen obsahově náročné a jazykově nedostupné.¹²³

¹²¹ Jelikož rozebíraná tematika úzce souvisí nejen s judaismem (židovské náboženství), nýbrž se židovstvím (kulturně-nábožensko-nacionální soubor zahrnující historii, jazyk, zemi, liturgii, filozofii, umění a etické zásady), bude slovo Žid psáno s velkým písmenem, a to i v případech, kde bude primárně označovat vyznavače víry. Výjimkou budou citace, v nichž bude ponechán původní pravopis autora.

¹²² V českých zemích byly v tomto smyslu důležité už zásahy císaře Josefa II. (např. toleranční patent, 1781), dále oktrojovaná ústava císaře Františka Josefa I. (1848) a později zákonná usnesení téhož panovníka vydaná v rámci tzv. rakousko-uherského vyrovnání (zejména prosincová ústava, 1867). Mezi nejzásadnější změny v životě dosud striktně vyloučené komunity patřilo v rámci josefínských reforem zavedení němčiny jakožto povinného jazyka při jednání s úřady, reforma židovského školství, zrušení speciálního označení a zrušení autonomie židovských obcí. Další zákony obecně přinesly zrušení ghett – svobodu pohybu, možnost studia na všech typech škol, povolení podnikání a zakládání továren, povolení zapojit se do úřednického aparátu nebo aktivní i pasivní volební právo.

¹²³ Židé českých zemí jsou řazeni mezi tzv. větve aškenázskou, což potvrzují i texty, které na území historicky vznikaly. Převážně šlo o talmudické komentáře, responsa, bohoslužebné a modlitební texty, biblické výklady, kázání, v menší míře o liturgickou poezii, texty mravoučné a kabalistické, jen řídce se vyskytla díla čistě profánní. Nadto autoři převážně tvořili v hebrejštině (dále v jidiš a v němčině), přičemž většina takto vzniklých děl není dodnes do českého jazyka přeložena.

Do prohlubování česko-židovských (nejen) literárních vztahů tak pozitivně zasáhl až revoluční duch 40. let 19. století. Roku 1845 totiž v *Květech* vyšly tři básně – *V srpnu 1844*, *V. B. Nebeskému a Jen Nečechem mě nejmenujte*. Šlo přitom o vůbec první česky psané texty z pera autora židovského původu, a to pražského rodáka Siegfrieda Kappera.

Pro Židy českých zemí platí, že krátce po svém zrovnoprávnění „za pootevřenými branami ghetta našli dva národy a museli mezi nimi volit“ (Pěkný 1993, s. 349). A zatímco české země vstávaly teprve z obrozeneckého popela, německy hovořící národy nabízely v tomto ohledu nepřeborné možnosti uplatnění¹²⁴: „Vzhledem k okolnostem se zdá být spíše překvapující, že se někteří Židé už ve 40. letech minulého¹²⁵ století k českému jazyku přihlašovali.“ (tamtéž, s. 350) Karel Havlíček Borovský dokonce prohlásil: „Židé v českých zemích **nejsou Čechové náboženství mosaického** (vytvořila M. P.), nýbrž považovati je musíme za národ zvláštní semitický, který jen nahodile u nás bydlí a někdy naši řeči rozumí, neb ji umí.“ (cit. podle Holý; Nichtburgerová 2016, s. 96)

Významnější roli při sblížení českého a německého kulturního prostředí tak sehrály až ročenka *Libussa*, vydávaná od roku 1842 Paulem A. Klarem, a pražský německý časopis *Ost und West. Blätter für Kunst, Literatur und geselliges Leben*, vycházející prostřednictvím Rudolfa Glassera. Redakce obou periodik sestávala z českých i německých liberálně smýšlejících intelektuálů, v jejichž textech se zrcadlila upřímná snaha o nalezení

¹²⁴ Jako aktivní uživatelé němčiny, kteří navíc dychtili po světském vzdělání a po uplatnění v obchodní, akademické či umělecké sféře většina Židů z Čech logicky zaměřila své naděje buď k habsburské Vídni, nebo k postupně se rodícímu německému státu. Slovy P. Eisnera, Židé tam „*viděli kultury víc*.“ Právě v období pol. 19. stol. se na území Čech zrodila první generace Židů, kteří nezažili původní restrikce a jimž volba světského vzdělání a německo-rakouské asimilace umožnila dosáhnout ve zvoleném oboru světového ohlasu – Sigmund Freud (* 1856 Příbor, † 1939 Londýn), Edmund Husserl (* 1859 Prostějov, † 1938 Freiburg), Gustav Mahler (* 1860 Kaliště u Humpolce, † 1911 Vídeň).

¹²⁵ Myšleno 19. století. (pozn. autorky)

cesty pro pokojné soužití mezi oběma národy. Řadu přispěvatelů přitom tvořili mladí svobodomyšlní literáti židovského původu narození v Čechách či na Moravě, „kteří vnímali emancipaci Židů jako součást jara národů a liberálně demokratického hnutí. Označovali se po vzoru obdobných skupin v evropských literaturách jako Junges Böhmen / Mladá Čechie.“¹²⁶ (Holý; Nichtburgerová 2016, s. 82)

„Myšlenka na sblížení Čechů a Židů nevznikla v Praze, ale ve Vídni, kde se židovští literáti a studenti začali pod vlivem svých českých kolegů hlásit k české řeči a národnosti,“ jak popisuje situaci historik Tomáš Pěkný (1993, s. 356) a dodává, že to byl český literát V. B. Nebeský, kdo spolu s pročesky orientovanými německo-židovskými autory Davidem Kuhem a Siegfriedem Kapperem roku 1844 zorganizoval publicistickou kampaň, jejímž cílem bylo vyzvat Čechy, respektive Slovary, aby podobně jako Němci využili „duchovní potenciál obrozujícího se židovského národa“ ve svůj prospěch.

David Kuh se ve své úvaze na dané téma publikované v časopise *Allgemeine Zeitung des Judentums* roku 1844 k Židům obracel takto: „Žid musí nevyhnutelně přilnout k nějaké národnosti, sám co národ státi nechce a nemůže [...] Nezaplesá vám srdce, když pomyslíte, že mimo vaše povolání zvolení být můžete k uskutečnění nejvyšších a nejšlechternějších idejí, spoluzvolení mezi duchem východu a západu Evropy býti prostředníky a podílu míti se Slovary v principu duchovním, a že tak můžete dokázati, jaká síla duševní ve vás spočívá, a lásku a úctu si získati

¹²⁶ Ke členům skupiny, či spíše volného sdružení, Mladá Čechie patřili básníci, prozaici či novináři, mezi nimi Moritz Hartman, Izidor Heller, Uffo Daniel Horn, Alfred Meissner, August Ludwig Frankl či Siegfried Kapper. Spolek měl také několik sympatizantů z řad českých spisovatelů, přičemž nejvýrazněji se zapojoval V. B. Nebeský, jehož R. Illový ve své biografické stati *Václav Bolemír Nebeský, průkopník sblížení česko-židovského* označil dokonce za „spíritus agens pokusu o česko-židovské hnutí a asi prvního Slovana, jenž se ve slovanském časopise bez předsudků laskavě vyslovil o Židech“. Inspiraci autoři nacházeli ve slovanských dějinách, v díle lorda Byrona či H. Heina, často také překládali a nebáli se dobové aktualizace.

u národa, mezi kterým žijete?“ (cit. podle Housková 1994, s. 62)
Na Slovany apeloval rovněž: „Jen přátelského slova je zapotřebí a žid vycedí krev svou pro toho, kdo mu ukázal srdce laskavé. On neřádá mnoho, málem spokojen, jen tu lásku a uznání, které člověk od člověka požadovat může dle práva svatého.“ (tamtéž)

Na Kuhovu vizi navázal V. B. Nebeský na stránkách *Květů*, přičemž se pokoušel definovat podmínky, jejichž plněním by Židé česko-židovské vzájemnosti mohli dosáhnout: „[...] svou vlast skutečnou milovati a jazyk a národnost svých krajanů pěstovati: jen když to činí a když to, co je národního v každém okrese též za svoji záležitost pokládají: jen tenkrát mohou žádati, aby byli považováni jako jiní.“ (tamtéž)

Teoretické podněty obou mužů pak završil pražský německý Žid **Siegfried Kapper**.

„[...] ač kolébka jeho stála v rodině židovské a úplně německé, ač v době jeho mládí ani českých škol nebylo – přece přilnul Kapper s celým zápalem mladistvé své duše k české vlasti, přec osvojil si jazyk český způsobem obdivuhodným a zasedl na Parnas český, by se stal jeho ozdobou.“ (Zirkl 1881–1882, s. 70)

Izák Šalamoun Kapper přišel na svět 21. března 1820, a to na pražském předměstí Smíchov. Jeho otec Herman Kaper¹²⁷ patřil k liberálním a svobodomyšlným mužům. Sám mezi lety 1795–1816 působil jako učitel ve Švýcarsku, Alsasku a jižním Německu a vynasnažil se, aby se i jeho synu dostalo dobrého vzdělání. Izák proto navštěvoval malostranské piaristické gymnázium, pražskou filozofii, pedagogiku a nakonec i vídeňskou medicínu.

Během svých filozofických studií v Praze se Kapper spřátelil s mnoha německy orientovanými studenty, již propagovali ideje

¹²⁷ Zápis v matrice rodné příjmení zaznamenal bez druhého „p“ a křestní jméno otce bez dvojitého „n“.

tzv. Mladého Německa¹²⁸ a kteří přitom měli dobrý vztah k české vlasti. Mezi ně se řadili např. Moritz Hartmann, Alfred Meissner či Ludwig August Frankl. Zároveň se však Kapper stýkal se studenty českými aktivně zapojenými do českých obrozeneckých snah, z nichž zejména V. B. Nebeský a K. Sabina ovlivnili mnohé jeho kariérní kroky coby literáta.

Poté, co se vzdal plánované profesní dráhy domácího učitele a s tím spojené cesty do Ruska, odjel Kapper studovat medicínu do Vídně. Tam se i nadále stýkal s mladými radikálně smýšlejícími autory, a to jak se členy Mladé Čechie, tak se slovanskými patrioty. Jeho zájem o umění a kulturu, zejména pak o literaturu jižních Slovanů, postupně sílil a stále se prohluboval. Jeho profesní dráhu značně ovlivnilo setkání s Vukem Stefanovicem Karadžičem (1787–1864), srbským lingvistou a etnografem, jenž byl ve své době považován za nejvýznamnější osobnost srbské a charvátské jazykové kultury. Nadšený Kapper začal záhy studovat jihoslovanský folklor a srbský jazyk, načež v Lipsku roku 1844 vydal *Slovanské melodie*, v originále *Slavische Melodien* – knihu německých překladů slovanských lidových písní. Kapper rovněž publikoval v *Ost und West* i v *Libussi* a překládal ze slovanských jazyků do němčiny.

Podle mnohých odborníků to byl právě Kapper, kdo jako první (či přinejmenším mnohem dříve než česká umělecká sféra) rozpoznal velikost díla K. H. Máchy. Překládal jeho básně¹²⁹ i prozaické texty, věnoval mu rovněž studii nazvanou *K. H. Mácha und die neuböhmische Literatur (K. H. Mácha a novočeská literatura)*. Roku 1844 pak ve sborníku *Libussa* uveřejnil německý překlad *Máje*. Samozřejmě, že převod jazykově vybroušeného originálu nebyl dokonalý, avšak posloužil jiné věci, v čemž lze

¹²⁸ Německé literární hnutí (1830–1848) mladých revolučně naladěných autorů, zasazujících se nejen o svobodu slova, nýbrž i o ženská práva a rovněž o rovnoprávnost v oblasti náboženské.

¹²⁹ Vůbec prvním překladem Máchovy básně do němčiny byl Kapperův převod skladby *Budoucí vlast* uveřejněný roku 1841 v časopise *Ost und West*.

souhlasit s kritikem M. J. Pulcem: „Českému Židu Kapperovi nešlo [...] o vavřín, tím méně ho mohl stimulovat hubený groš spořivě pokladny málo čtené Libusse. Chtěl [...] ukázat němčící Praze, která pokládala namnoze češtinu za řeč páriů, za ubohý a pozornosti nevhodný dorozumivací prostředek podomků a služek, že je tomu docela jinak.“ (cit. podle Housková 1994, s. 67)

Pětadvacetiletý literát publikoval v *Květech* trojici česky psaných básní, čímž rozvířil dosud klidné česko-židovské literární vody: „Toto přihlášení židů k národu českému vřele vítáno bylo v mnohých kruzích vlasteneckých, jakožto nový přírůstek statných sil, a to tím vřeleji, an mezi národem českým a židovským panovala jakási podobnost nezaslouženého osudu.“ (Zirkl 1881–1882, s. 75) Povzbuzený Kapper proto v české tvorbě nepolevil a roku 1846 vydal celý poetický soubor – *České listy*. Největší ohlas přitom dodnes vyvolává poema ***Jen Nečechem mě nejmenujte***.

Jen Nečechem mě nejmenujte,
Syn jako vy jsem české země!
Jak srdce Vaše pro vlast tluče,
Tak moje vroucně plane ve mně!

I jsem-li z kmene nad Jordanem,
To s Čechem bratrství neruší!
Či zákon jaký mně překáží
Bych vlasti nežil srdcem, duší?

Má víra – vlast! Vždyť z jedné hrudy
Mně jako vám pučí se žití –
A za sto let mne jedna hruda
Jak vás svým krovem bude krýti!¹³⁰
(cit. podle Holý; Nichtburgerová 2016, s. 89)

¹³⁰ V *Květech* byla báseň otištěna pod názvem *Ve spolku Čechů*, avšak v knižní verzi byla zařazena do oddílu *Ve spolku Čechů* pod titulem *Jen Nečechem mě nejmenujte*. Ve studii je užíván knižní titul básně.

Kapperova česká tvorba byla mnohými českými umělci přijata kladně, o čemž vypovídá i redakční poznámka otištěná pod autorovými texty v *Květech*: „Zde podává německý posud básník svůj první český plod našemu obecenstvu. Jsmeť jistí, že jej každý vřele uvítá [...] Směr těchto českých básní každého potěší, an totiž básník hrdě co *syn Izraele* vystupuje a soukmenovce pobádá, by se k našemu národnímu životu připojili. Protož podejme tomu kmenu výtečnému bratrsky ruku a vynahradíme mu, jak možno, co utrpěl osudem temných a krutých časů.“ (cit. podle Holý; Nichtburgerová 2016, s. 83) Našli se však i ti, kteří Kapperovo dílo nepovažovali za zdařilé, popř. za upřímné: „Ale s druhé strany zdvihla se nevdaná a nedůstojná oposice, odmítající příkře všeliký spolek se židy, z čehož povstala netušená polemika ve veřejných listech. V čele oposice stál Havlíček, který nešetným úšklebem na **Kapperovy „České listy“** (vytučnila M. P.) zastavil tohoto po dlouhý čas na cestě zdárně nastoupené.“ (Zirkl 1881–1882, s. 75)

Z hlediska literární vědy byly Kapperovy verše označovány za sentimentální lyriku, intimní poetiku slučující milostné city s těmi vlasteneckými. Za jádro sbírky kritika označila především pocit méněcennosti a prožitek z opovržení typický nejen pro židovskou asimilační literaturu doby, nýbrž připomínající obecné rysy romantismu – vyděděnost a osamělost. Z hlediska formy mu byla vytýkána suchopárnost, prozaičnost, rétoričnost a básnická neobratnost – poetická kliše i neaktuálnost.

Obsah veršů na mnohé analyticky působil schizofrenně. Bylo jasné, že autor vyzývá své souvěrce k emancipaci a asimilaci, proklamuje právo Židů na vlast, za tuto vlast pak označuje Čechy a je zklamán odmítáním z české strany. Na druhou stranu některé verše působily až sionisticky. Kapper se očividně nehodlal vzdát svého židovství, přičemž mnozí nacionalisté právě v tom spatřovali krok podmiňující jakékoliv česko-židovské sblížení. To ostatně potvrzuje i radikální prohlášení K. Havlíčka Borovského: „Pročež musí, kdo chce býti Čechem, přestatí být Židem.“ (cit. podle Holý; Nichtburgerová 2016, s. 96)

Právě značně odmítavá reakce K. Havlíčka Borovského způsobila, že mnozí, původně nadšení zastánci česko-židovské myšlenky, polevili. Mezi nimi i M. Hartmann, A. L. Frankl či D. Kuh, jenž se dokonce začal vyjadřovat proti českému národu: „Že ostatně nedůvěra v upřímnost židů nebyla zcela nedůvodná, dokázal čas. Kuh zapřel své dřívější smýšlení a stal se r. 1848 zuřivým nepřitelem českých krajanů svých. Franklova česká Musa umlkla na vždy.“ (Zirkel 1881-1882, s. 75) Kapper sice zůstal myšlenky slovansko-židovské vzájemnosti věrný, o tvorbu v češtině se však dlouho znovu nepokusil.¹³¹

Havlíček se k *Českým listům* vyjádřil záhy po jejich vydání, roku 1846, a to na stranách *České včely*. Hned na začátku upozorňuje, že „coby do ceny poetické“ (cit. podle Holý; Nichtburgerová 2016, s. 96) nejde o dílo zásadní, avšak „co **první pokus Isrality v literatuře české**“ (tamtéž; vytučnila M. P.) je důležitější než jiné. Doplnuje přitom, že zatímco v německé kulturní sféře „Israelité již hodný pluk tvoří [...], u nás teprve panu Kapperovi prvnímu napadlo připojit se ku korouhvi české.“ (tamtéž)

Následující řádky však pochvalný charakter ztrácejí. O V. B. Nebeském Havlíček hovoří jako o autorovi, jenž v českém tisku „silně a udatně máchá mečem obrany židovstva“ (tamtéž). To však Havlíček nepovažuje za nutné „neboť z nás, kteří českou literaturu čítáme, nikdo Židy neutiskuje“ (tamtéž). Myšlenku, že by čeští Židé mohli či měli být pokládáni za Čechy, pak odmítá rezolutně, a to jako „nepravou a velice mylnou“ (tamtéž). Podle Havlíčka totiž podstata židovství netkví v pouhé víře. Pokud by šlo jen o otázku náboženskou, bylo by dle něj možné přistoupit

¹³¹ Mezi další Kapperovu českou tvorbu patřila např. česká verze *Srbských zpěvů*, již pod sjednoceným názvem *Přímořské pohádky* publikoval až v 70. letech (1873). Kniha přitom vzbudila v tehdejší básnické společnosti značný ohlas. Jan Neruda chválil autorovu „jemnou ušlechtilou vnímavost pro všechny krásy milostného i hrdinského zpěvu našich jižních bratří“ i „dokonalost v ovládnutí básnické mluvy české“ a Pavel Eisner dílo označil za „nepřekonané až do dob Holečkových“. Kapper však neustával v umělecké překlady z/do slovanských jazyků. Do němčiny převedl mimo jiné oba sporné rukopisy – *Rukopis královédvorský* a *Rukopis zelenohorský* (1859).

na to, aby byli Češi katolíky, stejně jako protestanty, muslimy či židy. Podstatu židovství však Havlíček spatřuje v původu a národnosti. A právě semitský původ Židů dle autora brání jejich asimilaci: „Neboť se zajisté všichni Židé, ať bydlí v kterékoliv zemi a v kterémkoliv dílu světa, považují za jeden národ, za bratry, a ne jen za stejnověrce, a svazek tento, který je dohromady víže, jest mnohem silnější než ten, kterým v zemi své (v které bydlí) připojeni jsou. A že nelze zároveň míti dvě vlasti, dva své národy a dvěma pánům sloužiti, toť bohdá dokazovati nemusíme.“ (tamtéž)

V duchu výše zmíněného přesvědčení pak Havlíček hodnotí Kapperovy verše: „Jedním okem dívaje se na Jerusalem, na zaslíbenou zemi, hledí druhým do niv českých a praví, že je miluje, patrně však vysvítá z jeho zpěvu, že miluje více něco jiného svého, což i přirozeno, a proto chvalitebno jest. Nač si tedy činiti násilí a nutiti se k milování české vlasti a Čechů?“ (tamtéž)

V téže době Havlíček procházel fází, v níž poměrně důsledně zavrhoval verbální vlastenectví některých svých českých současníků. Právě „pseudovlastenectví“ vyčítal rovněž Kapperovi. Havlíček dokonce tvrdil, že *České listy* vznikly spíše jako „excentrická choutka“ V. B. Nebeského, nikoliv z popudu S. Kappera, a nadto naznačoval, že Kapper sám nebyl s to verše v českém jazyce složit, „a pokud pana Kappera sami osobně známe, není úplně mocen českého verše, pročez i někoho z jeho přátel v silném důmnění kmotrovství při těchto ‚*Českých listech*‘ míti musíme“ (tamtéž, s. 97), čímž Havlíček Kappera prakticky osočil z podvodu na čtenářích.

Dalším bodem, jemuž se Havlíček ve svém článku věnuje, je němčina. Havlíček radí Židům, aby se, pakliže chtějí opustit svůj přirozený jazyk a literaturu, připojili k německé kulturní oblasti a k německému národu, neboť právě němčina se jim stala „co druhý mateřský jazyk“ (tamtéž). Toho je prý dokladem sám Kapper, přičemž jeho německou tvorbu Havlíček prohlašuje za

důkaz neupřímného zájmu o česko-židovské sblížení. „Opravdivému a upřímnému Čechu při nynějších okolnostech jistě nepadnouti nemůže, aby básnil německy. Pan Kapper ale již dříve psal německy a nyní opět [...] Zkrátka, pane Kappře, poezie musí být pravda!“ (tamtéž) upozorňuje Havlíček zapomínaje, že celá řada českých obrozenců byla stejně dvojjazyčná jako pranýřovaný Kapper.

Až v závěru textu Havlíček přiznává některým básním, zejména těm, v nichž autor vyjadřuje „bolestnou vzpomínku na dávnou slávu izraelskou“ a „žalost nad nynější ponižeností“ za „podařilé a zasluhující na každý pád pozornosti“, a to zejména proto, že v nich Kapper „patrně opravdu cítil, co básnil“ (tamtéž). Havlíček následně Kappera ubezpečuje, že si „pravého a řádného Israelity tak dobře vážíme jako koho jiného, a jistě mnohem víc než špatného Čecha“, načež připouští, že „vytřelost¹³² verše a jazyka činí [...] knihu [...] hodnou čtení“ (tamtéž), ačkoliv mnoho původních myšlenek se v ní nenalézá.

Nedá se přitom říci, že by K. Havlíček Borovský byl autorem antisemitským. Nevyplývá to ani z výše zmíněných úryvků. Nadto roku 1850 vyšla ve *Slovanu* Havlíčkova úvaha s názvem *Emancipace Židů*, v níž autor jednak shrnul dlouholetý útlak, jemuž se ze strany většiny židovská menšina v českých zemích musela podvolovat¹³³ (a který dle něj zapříčinil mnohé problémy soudobé) a zároveň Čechy nabádal k tomu, aby nejen židovskou emancipaci přijali, nýbrž aby jí zabezpečili dobré podmínky: „Chovejme se také skutečně i v životě ke svým izraelským

¹³² Vytřibenost.

¹³³ Havlíček například uvádí, že byli Židé „dřeni ve smyslu toho slova“, vlády je považovaly za „nějaké živé stříbrné a zlaté doly, z kterých se ustavičně těžiti dá“ a že byli „dle nekřesťanských a pravému duchu Kristovu zcela protivných tehdejších předsudků z nejhlavnějších lidských práv“ vyloučení. To vedlo k tomu, že židovský lid „hrabal dovoleným i nedovoleným způsobem“, avšak „nectnosti utlačenců“ netkví v Izraelitech samých, nýbrž v dějinných okolnostech, je možné Židy oněch „nectnosti“ zbavit, a to právě skrze slušné zacházení, rovnoprávnost a náklonnost, neboť židovská emancipace je věcí spravedlivou (*Slován*, 12. října 1850).

spoluobčanům tak jako k rovnoprávným, netupme je, nesnižujme je, nesužujme je žádným způsobem, a zůstaly-li na nich lpěti ještě mnohé známé obyčeje z předešlého času, snášejme je zatím, jsouce pamětlivi příčin jejich.“ (cit. podle Uhde 2002, s. 38) Jakkoliv emancipaci Havlíček podpořil, v asimilaci nevěřil, a jak konstatuje Milan Uhde: „[...] zrod českých židovských spisovatelů nepředpokládal“ (Uhde 2002, s. 38).

K *Českým listům* se postupně vyjádřily mnohé osobnosti. Například K. B. Štorch se roku 1846 Kappera zastal a v dopise určeném K. Havlíčkovi dokonce požádal: „To Vám [...] chci na mysl vložit, abyste se při svých velkých chybách naučil trochu skromnějším býti.“ (cit. podle Holý; Nichtburgerová 2016, s. 98) Pochvalně se vyjádřil o tematické rovině Kapperových básní roku 1847 J. E. Vocel: „Básně tyto objevují se nám co překvapující, svého druhu posud jediný výtvar básnictví našeho [...] Vystupuje zde básník co nadšený prorok nové víry [...] Jsa věrným synem israelským nese v srdci vroucí lásku k vlasti české, jižto cituplnými slovy najevo dává.“ avšak ne bez výčitek směrem k formě: „řeč v celé sbírce jest plynná a dosti správná, některé však nucené sady a zvláště nepřirozené vzdalování přídavného od hlavního slova nemohou pozornost čtenáře minouti.“ (tamtéž, s. 99)

Jaroslav Kamper roku 1904 dílo označil za „dokument člověka a doby [...] veskrze osobitý a bolestně prožitý“ (tamtéž, s. 100). František Gottlieb (1922) texty zhodnotil z pohledu sionistického. Souhlasil přitom s Kapperem, jenž sám sebe označil jako „bloudícího hledajícího“, neboť v jeho v díle byly naznačeny všechny tři směry, jimiž se mohli Židé v Čechách vydat, a tedy: „asimilace k češtví, asimilace k němectví a cesta židovsky národní“ (Pěkný 1993, s. 536). Další sionistický literát Iš Šalom roku 1933 konstatoval, že „opovrzení, v kterém Židé v křesťanském světě žili a které básník snášel velmi těžce“ (tamtéž, s. 536) bylo de facto tím jediným, co přimělo Kappera usilovat o češtví. Šalom přitom chápal Havlíčkovu neochotu připustit možnost, že by asimilace mohla proběhnout, přestože by si její účastníci

uchovali své židovství, v což však mnozí zastánci česko-židovského hnutí věřili.

Oskar Donath roku 1923 napsal: „V posledních verších přirovnává básník národ židovský k zádumčivému Saulovi, jemuž se přiblížil David, aby mu vlil balzám do zemdlelých řader. Ale nevděčný Saul mrští po něm kopím. V těchto verších lze snad vidět stesk básníkův na nepřístupnost Židů v otázce česko-židovské.“ (cit. podle Holý; Nichtburgerová 2016, s. 102) Arne Novák (1939) si stejně jako mnozí jeho předchůdci, Havlíčka nevyjímaje, všímá trojího motivu sbírky. Považuje ji za jemnou, byť jednotvárně laděnou a označuje ji za jakousi „zvláštní syntézu sionismu a asimilace“ (tamtéž, s. 103).

Přesně sto let potom, kdy byla sbírka poprvé vydána, konstatoval Viktor Lederer, že Kapper jako první vyslovil a propagoval myšlenku asimilace Židů žijících v Čechách k národu českému, a to slovem básnickým. Teprve později se narodili ti, již jeho ideu „posvětili“ a sociologicky i filozoficky prohloubili (tamtéž, s. 104). V roce 1990 shledala Helena Krejčová v Kapperově díle výjimečnou syntézu „českého, německého a židovského myšlení a cítění“ (tamtéž), již v podobné míře vyzorovala snad jen u Pavla Eisnera. Zároveň poukázala na to, že Kapperovy snahy přišly příliš brzy: „Až v okamžiku, kdy [...] byl český národ nejen jazykově, ale i ekonomicky [...] dostatečně silný, byl schopen českožidovskou asimilaci nejen tolerovat, ale ve svých špičkách i přijímat a podporovat.“ (tamtéž)

Havlíčkoví, co se estetické hodnoty *Českých listů* týká, dává za pravdu Milan Uhde (2002), jenž tvrdí, že jelikož se seznámil i s německou básnickou tvorbou autora, je přesvědčen o tom, že jeho česká sbírka není kvalitní proto, že by autor dostatečně nevládl češtinou, nýbrž proto, že jednoduše nebyl talentovaným veršotepcem: „Kapper prostě nebyl básník, a to ani tam, kde mu jeho velký kritik určitou vlohu přiznával: ve verších usilujících vyzpívat tragický osud židovského národa a jeho člena, který

je odsouzen k samotě navzdory své touze po splnutí s nežidovským živlem, jenž ho obklopuje [...] Tóny židovsky tragické naplnil Kapper [...] plačtivě a konvenčně.“ (Uhde 2002, s. 37)

Václav Petrbock (2011) spatřuje v Kapperovi jakéhosi „mediátora“, jenž se celý život pohyboval „po stále se zužující stezce mezi oběma znesvářenými národy“ ve snaze o literární a kulturní integraci. Činil tak přitom „navzdory hmotné bídě a nedostatku, navzdory...tendenční kritice [...] obviňování z nečeského postoje ze strany české, či pročeského ze strany německorakouské [...] zradám přátel v mládí a zklamání ve věku mužném.“ (cit. podle Holý; Nichtburgerová 2016, s. 109) Podle Kateřiny Čapkové (2012) pak Kapper nikdy netoužil po asimilaci ve smyslu etnickém, nýbrž po „teritoriálním patriotismu“, který by umožnil pokojné soužití lidí různých kultur a náboženství na území Čech. Byť se spisovatel vyznává z lásky k české vlasti, netají se současně svou „silnou židovskou identitou“, které se nevzdává a černobílá interpretace díla proto není na místě. Podle Čapkové jde v takovém případě doslova o jeho „překrucování“ (tamtéž, s. 109).

Že černobílá interpretace tak barvitého díla, jako jsou *České listy*, není ideální (ani jednoduchá), svědčí už to, že autorovou látkou se stala v české literatuře do té doby nezobrazovaná tematika židovská¹³⁴: „Jediná česká sbírka původní lyriky *České listy* vnáší [...] nový tematický prvek do naší poezie, židovství, a to v podobě tří hlavních motivů: dřívější sláva židovstva, nyníšší ponížení a utlačování židů, přimknutí českých židů k českému

¹³⁴ Pro díla se židovskou tematikou je přitom typická práce s metaforou a symbolem. Např. v jednom z veršů Kapper oslovuje českou zem jako „*Kannán svých myšlenek*“. Zdá se tedy, že Kapper ve snaze vyjádřit její význam, přirovnává svoji domovinu – Čechy – ke Svaté zemi. Kannán však nesymbolizuje pouze původní židovskou vlast. Historicky jsou jako kanaánské země označovány samy Čechy. Ty byly v období středověku známým střediskem obchodu s otroky, mezi nimiž se často objevovali i zajatci z válečných výprav do Polska (Slované). Židé proto začali české země označovat jako kanaánské, neboť v Genesis je Kanaan označen za „otroka svých bratří“ (G 9 24-7). Mohl se tedy lyrický mluvčí cítit jako „otrok svých bratří“ – jako Čech v zajetí předsudků Čechů?

vlastenectví.“ (tamtéž, s. 82). *Českým listům* a především Siegfriedu Kapperovi, jež stál u zrodu „tradice, na niž bylo možno později navázat“ (Pěkný 1993, 536), tak historie připsala symbolickou hodnotu.

Siegfried Kapper nejenže zpestřil českou literaturu židovskou tematikou, jež se později stala látkou bezpočtu významných českých spisovatelů, především však svým dílem inspiroval autory židovského původu k tomu, aby začali tvořit v češtině.

Mezi osobnosti, jež na ideje Mladé Čechie navázaly, patřili například Leopold Kompert, Leopold Katz, Adolf Stránský či Auguste Stein. Všichni zmínění přitom stáli u zrodu první instituce česko-židovského hnutí v českých zemích – spolku Českých akademiků Židů (Praha, 1876): „Tato zakladatelská generace českožidovského hnutí usilovala o českou jazykovou, kulturní i národní asimilaci, o proražení hradby nezájmu o židovské etnikum ze strany českého národa. Snažila se tak působit jednak na své souvěrce, jednak na českou společnost.“ (Mikulášek 1998, s. 407)

Od roku 1881 byl pod hlavičkou spolku vydáván *Kalendář česko-židovský*, jehož cílem bylo „aktivně se zapojovat do „stavění mostů“ mezi českou a židovskou kulturou“ (tamtéž). Do periodika přispěl bezpočet autorů židovského původu: K. Fischer, A. Fuchs, E. Hostovský, H. Bonn, F. Gellner, R. Weiner, M. a E. Ledererovi, O. Guth, H. Salus, M. Brod, I. Olbracht, P. Eisner či J. M. Langer. Mnozí z nich se přitom významně podíleli na modelování české literatury.

Na počest sta let od autorova narození došlo k přejmenování spolku Českého akademiků židů na **Akademický spolek Kapper** (1919). Nedávno (2020) uplynulo dvě stě let od Kapperova narození. Cílem studie proto bylo připomenout, že právě díky značnému úsilí umělce krácejícího česko-židovskou cestou mezi prvními, mohly následující generace spisovatelů židovského

původu v obrozené české literatuře nejen nalézt uplatnění, ale významně ji obohatit. Nakonec velmi dobře Kapperovu roli roku 1919 zhodnotil Jan Krejčí: „Kapper se slovem zavázal české národnosti. Pracoval a jeho práce přinesla české literatuře zisk.“ (cit. podle Housková 1994, s. 67)

Literatura

- HOLÝ, Jiří; NICHTBURGEROVÁ Hana (eds.). *Podoby Židů v literatuře doby romantismu v českých zemích: komentovaná antologie textů*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2016. 124 s.
- HOLÝ, Jiří. Reprezentace Židů a židovství na konci 19. století a v prvních desetiletích 20. století. In HOLÝ, Jiří (ed.). *Cizí i blízcí: Židé, literatura, kultura v českých zemích ve 20. století*. Praha: Akropolis, 2016, s. 23–70.
- HOUSKOVÁ, Hana. Jen Nečechem mě nejmenujte. In *Česko židovský almanach*. Praha: Apeiron, 1994, s. 60–67.
- MIKULÁŠEK, Alexej; aj. *Literatura s hvězdou Davidovou*. Olomouc: Votobia, 1998. 407 s.
- PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě: (ze studií o paraliteratuře)*. Praha: Sefer, 1993. 430 s.
- POKOROVÁ, Markéta. *Proměny židovské tematiky v české literatuře a její didaktické aspekty*. Disertační práce. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni. Fakulta pedagogická, 2020. 313 s.
- UHDE, Milan. Česká literární xenofobie: Karel Havlíček Borovský: „Pročež musí, kdo chce být Čechem, přestatí být Židem.“ *Revue Proglas*, 2002, č. 3, s. 37–38.
- ZIRKL, Vilém. Siegfried Kapper. Životopisný nástin. *Českožidovský almanach*, 1881–1882, s. 70–73.

III.
ŠKOLA
A REGIONALISMUS
OD ZÁPADU K VÝCHODU

Signum locutionis jako znamení zrodu české národní identity na počátku 19. století.

Školní zážitek Petra Fastera

David Franta

Pro zastánce modernistického paradigmatu geneze nacionalismu na konci 18. a zejména po 19. století je národ výdobytkem modernizačních procesů (urbanizace, industrializace, byrokrtizace), jež zrodily kromě národa další sociální kategorii, a sice občana státu, jež mohla být s národní příslušností ve větším či menším napětí. Modernizace české společnosti probíhala díky osvícenským reformám v podunajské monarchii již od poslední třetiny 18. století. Ty měly na obyvatelstvo různé dopady.

Hlasité vzednutí českého zemského patriotismu z řad české (zemské) politické reprezentace a intelektuálů následovalo po snaze habsburských vladařů scelit administrativně i kulturně velmi složitý konglomerát správních jednotek centralizačními a unifikačními reformami, např. zaváděním jednotného úředního jazyka od 2. poloviny 18. století. Z pragmatických důvodů byla vybrána němčina jako statisticky nejpoužívanější jazyk poddaných habsburské monarchie, sloužící i jako dorozumivací jazyk té doby ve střední Evropě pro sféru politickou, ekonomikou i kulturní. Mezi jednoznačně pozitivní reformy patřilo zavedení povinné školní docházky, čímž se umožnil rychlý nástup

alfabetizace a zkvalitnění vzdělání, jež dotud bylo v rukou výhradně katolické církve (Novotný in Novotný 2020, s. 138–139).

Habsburské školství si potrpělo na dodržování **přísné kázně** a při jejím nedodržování čekaly narušitele pořádku různě přísné **tresty** tělesných nevyjímaje. Trestalo se slovním pokáráním, taháním za vlasy (krákancem), výpraskem rákoskou nebo metlou, seděním v oslovské lavici (pod oslí hlavou), klečením na místě hanby nebo na hrubém popelu z kamen, školním vězením (karcerem), nebo dokonce vyloučením ze školy nebo ze škol z celé monarchie, k němuž se však uchýlovalo jen sporadicky (Vošahlíková 2016, s. 245–253; Řezníčková 2007, s. 70–83). Studentovi také hrozilo **signum** (znamení hanby), jak se dočteme ve *Světozoru* (1868, s. 461):

„Těm, kdož nevědí, co to bylo signum, služiž toto vysvětlení[:]
Učitel poručil, aby žáci mezi sebou nemluvili česky, nýbrž ku př. německy neb latinsky. Aby pak rozkazu tomu se vyhovovalo, zavedeno signum, t. j. knížečka, kterouž každý, kdo rozkaz překročil, musel přijmouti i vepsav tam jméno své, musel číhati, aby ji zas na jiného žáka udal. V sobotu pak následovala výplata těm, kteří tam byli zapsáni. Tím zajisté i duch policajtský budil se v mládeži. Mnohdy signum bylo spojeno s pohaněním až i veřejným, že ku př. žák dostal dlouhé papírové uši oslí neb podobné znamení potupné. To byli krásní časové moudrého školství!!“

Disciplinární řád pro nižší školy a gymnázia habsburského státu konce 18. a počátku 19. století vycházel zprostředkovaně přes jezuitské a evangelické školské řády z řádů humanitních partikulárních (latinských, městských) škol, jež fungovaly v Čechách od 16. století. Prohřešek měl podle těchto instrukcí tři fáze. Žák věděl, že mu v případě přestupku proti školnímu řádu hrozí *signum* (taktéž *asinus* „osel“ nebo *lupus* „vlk“). To mělo různou podobu, např. těžké předměty, jež žákovi při jejich nošení způsobovaly kromě posměchu od spolužáků také tělesnou bolest. Mezi ty méně fyzicky bolestivé patřily různé tabulky, např.

signum rusticitatis seu incuriae (znak selských mravů a nezdvouřilosti), jimiž se trestala u žáků absence slušného chování ve škole i na veřejnosti; *signum emendationis* (znak nápravy) hrozilo těm žákům, kteří se nenaučili školní látku nebo kteří jiným napovídali; a konečně *signum locutionis* (znak promluvení) měli obdržet za trest ti žáci, kteří se v latinských školách dopustili řečových a jazykových prohřešků. Mělo-li *signum* označovat ty žáky, již mluvili nestandardní latinou, mělo podobu Turka; pokud žák mluvil vulgárně, neslušně, neminulo ho *signum* v podobě svině; a pokud mluvil v latinské škole jinak než latinsky, jak se vyžadovalo, hrozilo mu *signum*, jež vypadalo jako **oslí hlava**. Druhým krokem byl způsob udělení trestu, např. tak, že provinilý žák si sedl do lavice hanby (*negligentiae scamnum*), ale nejčastěji tak, že *signum* pověsil provinilec dalšímu viníkovi na krk. Pak následovala poslední fáze, a sice vyplácení trestu, jež probíhalo většinou jednou týdně, kdy se četl seznam viníků (*lupus legitur*). Ti za trest museli něco opsat, naučit se nazpaměť, zaplatit finanční pokutu, klečct, spát na zemi, jíst pod stolem, líbat nohy jiným, ale nejčastěji ze všeho byli bití rákoskou, čemuž se říkalo *pardus* nebo také *šilink* (Winter 1901, s. 481–483; Kádner 1923, s. 247; Lněničková 2005, s. 20). Trest *signa* zavedl do svého reformního školského systému i Jan Amos Komenský, ale pouze *signum emendationis*, jemuž dal název Prisciánův bič. Byla to „knížka, sešitá z čistého papíru“, do níž se „také hned запиše, čím chybil [žák] proti latině“. Žáci postižení Prisciánovým bičem si měli knížku se zaznamenanými chybami pročíst, aby se jich pro příště vyvarovali (Zoubek 1875, s. 30–32).

Do 19. století z rozličných znamení hanby přežily oslovská lavice a *signum locutionis*, a nejen v českých zemích, ale i v dalších regionech habsburské monarchie. Slováků Jánů Franciscimu-Rimavskému, jenž studoval ve 30. letech 19. století latinskou školu v Ožďanech, ryze maďarskojazyčné vesnici na Slovensku, uvízla častokrát tato tabulka na krku kvůli jazykovým prohřeškům, ať šlo o neznalost latiny nebo i o nechtěné promluvení ve slovenštině (Svítil 1919–1920, s. 49–51; Gallo 1977, s. 79).

Z etnografických sbírek muzea v Mariboru zaujala slavistu Francka Wollmana (1935, s. 22–23) vitrina se znakem hanby, „který se dával žáčkům za to, že promluvili slovinsky“.

Z českého prostředí 19. století máme na základě vzpomínek účastníků přímých i nepřímých, kteří *signum* znali alespoň z doslechu, takto zdokumentováno několik školských zařízení. Na piaristickém gymnáziu v Kroměříži se *signum* udělovalo v hodinách latiny za promluvení v jiném než latinském jazyce, tj. v češtině nebo němčině (Chodníček 2003 [80. léta 19. st.], s. 45–46). Podobně to vypadalo i na benediktinském gymnáziu v Klatovech (Schrimpf 1912, s. 9) nebo na gymnáziu v Písku (Sedláček 1926, s. 217). *Signum locutionis* byl prý na piaristické škole v Lipníku nad Bečvou častým trestem za promluvení v češtině namísto němčiny (Jansa 1906, s. 45). Poblíž Streitova obrázku u Nového Města pod Smrkem v Jizerských horách prý obdržel pamětník od spolužáka *signum* za to, že slova chvály na krásu přírody zvolal v češtině (Čech 1878); *signum* – jak se zdá – mohlo být tedy uděleno i mimo prostory školy. O trestání na piaristickém gymnáziu v Litomyšli se Alois Jirásek dozvěděl od místního hostinského Jana Karlíka, jak „*signum* dostávali a biti byli za to, že mluvili ve škole česky, jak on a bratr jeho, když také jim starý školník pařenou metlou nasekal [...]“ (Jirásek 1932 [1913], s. 59–60), což spisovatel umělecky přetavil do 10. kapitoly 4. dílu románové epopeje *F. L. Věk*, kde se líčí soužení malého Vašíka Věkových, jenž obdrží *signum* od spolužáka za to, že vykřikne bolestí nejinak než v mateřském jazyce, když mu naschvál – aby se *signa* zbavil – šlápne na palec. Hrdinou této kapitoly se ale stane průšvihář Bobeš Kotinských, který v jejím závěru učiní to, co v předchozí kapitole slíbil, že „tu potvornou knížku rozseká na kousky a zahodí do rybníčka u pošty“, a při vyplácení „ne pařenou metlou, nýbrž rákoskou“ ani na chvíli nezasténá (Jirásek 1931 [1900], s. 185–208).¹³⁵ Na premonstrátském gymnáziu v Německém (dnešním Havlíčkově) Brodě

¹³⁵ Ukázka z této kapitoly „ve škole před 100 lety“ se dostala do moderní čítanky pro „osvobozenou mládež“ (Horčíčka 1920, s. 39–43).

nechal spálit tamější vlastenecký profesor a kněz tři oslovské lavice, tři indexy a tři signa, uvěříme-li historickému románu (Hamza 1939 [1920], s. 189–192). Zcela fiktivní je nejspíše škola, kde se odehrává poněmčování nadějného českého žáka Josefa Jilmy i prostřednictvím *signa locutionis*, ve výchovně nabádavé povídce katolického kněze Františka Pravdy z Hrádku u Sušice (1872, s. 297–298). Výčet škol, kde by trestalo znamením hanby, jistě není konečný. Zajímavá je také vzpomínka Františka Weniga na to, že jeho otec, který učil v obecné škole ve Staňkově, neužíval z trestů „zavěšování hanlivé tabulky na krk viníkův, jak bylo někde zvykem“ (cit. podle Vošahlíková 2016, s. 248).

Školní trest *signa locutionis* je zmiňován v biografiích několika českých vlastenců, někdy pouze jako životopisem domyšlený kolorit dobového školního prostředí, tak např. v životopise Františka Ladislava Čelakovského od Františka Bílého (1899, s. 251) nebo v biografii Václava Klimenta Klicpery od Václava Horyny (1982, s. 38), jindy jako fakt vázaný ke konkrétní osobě a doložený v pramenech nejčastěji osobní provenience.

Jedinečnou roli sehrálo *signum locutionis* v („druhém“) životě **Petra Fastera** (1801–1868), českého vlastence a předního účastníka českého „jara národů“ v revolučním roce 1848. Vyučený mlynář a oblíbený hoteliér pořádal politické debaty v hostinci U zlaté husy na tehdejší Koňském trhu (přejmenovaném při revoluci 1848 na Václavské náměstí) a předtím ve „slovanské“ kavárně ve Svatováclavských lázních, kam svolal 11. března 1848 s ostatními členy Repealu protestní schůzi českého měšťanstva a studentstva. Tam byl také zvolen do deputace, jež měla slavnostně předat tzv. českou petici císaři Ferdinandu V. ve Vídni. Když se 11. dubna t. r. vrátil z Vídně, měl na sobě na míru ušitý „staročeský“ kroj, ne nepodobný maškarnímu kostýmu, za což sklídl posměch a obdržel od pražských Němců a českých konzervativců přezdívku *der Herzog von Rossmarkt*, resp. vévoda z *Koňského trhu*¹³⁶

¹³⁶ Tak se přezdívalo i podivínu Michalu Krausovi, jenž propil dva velké domy na Koňském trhu a zemřel jako žebrák (Pichl 1936, s. 244–245). Petr FASTER byl také častován

(Moravcová 1986, s. 33; Sršeň 2009). Venkované z celých Čech prý za ním chodili, aby rozsoudil jejich pře, podobně jako soudil staročeský vojvoda Krok, proto se začalo o Fasterovi mluvit jako o příštím nebo nekorunovaném českém králi (Stehlík 1970, s. 63–64), což mu příliš nepomohlo při zmatku vzniklém při svatodušních bouřích 12. června 1848 ani po nich. Z pražských barikád si musel přes Plzeň, kde byl zatčen, proklestit cestu „nejzápadnější Slovan“ (Bass 1985, s. 280) až do Domažlic, střediska udatných i tvrdohlavých Chodů a zároveň svého rodiště. Po anabázi následovala brzká katabáze: dozvěděl se o vojenském zatykači a sám se vydal 20. června zpět do Prahy. Ve Stodu byl ovšem znovu zatčen vojáky (krajský úřad v Klatovech za Fastrovo dopadení vypsali tučnou odměnu) a odvezen do Prahy k výslechu u knížete Alfréda Windischgrätze. Z vězeňské vazby byl propuštěn (bez odsouzení) za potlesku českého davu 18. září ještě t. r. (Roubík 1928; Posel od Čerchova 1910; Ritter 1850, s. 329–341). A byť ho české veřejné mínění při revoluci 1848 vyneslo spolu s Karlem Havlíčkem Borovským a Františkem Palackým na piedestal slávy „nových hrdinů dne“ (Bělina; Hlavačka; Tinková 2013, s. 364), stal se nedlouho potom *persona non grata*, na sklonku svého života ve mlýně v Břevnově „neprávem zapomenutou“ (Posel od Čerchova 1910, s. 1–2).

Pro Jana Nerudu byl Petr Faster „pravý vzor občana, ne jací jsou, nýbrž jací býti mají“ a „český ‚tribun lidu‘“. Fejetonistovi na něm imponovala jeho „neurvalost“ a „ráznost“, které uměl jako zkušený novinář znalý publicistických strategií zveličit. „Postava silná“ podle Nerudy neotevřela v Čechách „jaru národů“ dveře Svatováclavských lázní, nýbrž je prý rovnou rozkopla (ve skutečnosti Faster majitele budovy přemluvil, aby odemkl, viz Roubík 1948, s. 78). Onu rozhodnost prokazoval podle Jana Nerudy Petr Faster již odmalička ve škole, „kdy ‚signum‘ (školský trest – přivěšená knížka – pro ty, kteří česky mluvili) rozbil o hlavy svých spolužáků“ (Neruda 1951 [1881], s. 334–335).

výrazem *Bierwirth* a obviňován z kanibalismu (Ritter 1850, s. 341).

Bez školní příhody, stylizované vždy do jedné hodnotové polohy, ale s různými – vzájemně si protiřečícími – detaily, se neobejde téměř žádná zmínka o životě Petra Fastera. Nerudovu stylizaci převzali jiní, např. Josef Jakub Toužimský (1898, s. 50–51) vylíčil situaci tak, že „[m]ladistvý Petříček rozhorlil se tou měrou, že nemá mluvit jak mu přirozeno, že signum roztrhal, což ovšem považováno za zlé znamení pro jeho budoucí povolání,“ přičemž celou událost lokalizoval na benediktinské **gymnázium v Klatovech**. Klatovy se v této úloze objevují v souvislosti s Petrem Fasterem v populárně-naučných knihách nebo beletrii (srov. Baar 1949 [1908], s. 189–190; Bass 1985 [1940], s. 280–281; Krejčí 1989, s. 97; Hora-Hořejš 1998, s. 82; Polák 2003, s. 174; Korandová 2010, s. 30–32), ba dokonce i na wikipedii (heslo Petr Faster).

To, že *signum locutionis* bylo na klatovském gymnáziu opravdu používáno, dokládá osobní vzpomínka jednoho studenta, který na tomto ústavu studoval v letech 1841–1846 (Schrimpf 1912, s. 9, viz výše). V evidenčních knihách z let 1812–1826 této instituce je sice uveden žák tohoto příjmení, ale jiného křestního jména. Jde o Jakuba Fastera, studujícího na klatovském gymnáziu v letech 1820–1825 (SOKA Klatovy, souhrnný katalog) a bratrance Petra Fastera. *Peter Faster* je ovšem veden v evidenci jiné školy v sousedním městě, a sice **hlavní školy** trojtřídní **v Domažlicích**, kam byl přijat do třídy Damiána Haška ve věku 9 let pod číslem 159 (SOKA Domažlice, výkaz docházky a prospěchu)¹³⁷. O Domažlicích jako místu Fastrových studií píše i jiní, ale v menším počtu než o Klatovech (Ritter 1850; Národní listy 1898; Stehlík 1970, s. 63). Pro Domažlice mluví i soupis knih pro čtenářskou společnost při tamější Slovanské lípě (SOKA Domažlice, fond Slovanská lípa Domažlice), kde se cituje z dopisu Petra Fastera, jednoho z dárců knih pro tento spolek, z 1. ledna 1848:

¹³⁷ Za poskytnutí archivních materiálů autor srdečně děkuje Mgr. Radce Kinkorové, ředitelce SOKA Domažlice se sídlem v Horšovském Týně, a Mgr. Anetě Knotkové, archivářce SOKA Klatovy.

„Právě připadá mi na mysl ono zatracené signum, které ve způsobě oslovské hlavy na čtvrthraném tvrdém papíru namalované zelenou harasovou pentlí k zavěšení na krk zaopatřené pro nás na každé slovíčko v materské řeči pronešené, připraveno, a na potupu nositi určeno bylo, signum, které mne snad do nejvyššího stáří pálení bude. Doufám, že tohoto barbarského obyčeje dítky Vaše za-koušeti nemusejí.“

Fasterově autentické vzpomínce však chybí datování této události. Jiný velmi věrohodný text (Ritter 1850, s. 329), otištěný ještě za Fasterova života, klade totiž příhodu se *signem* do roku 1812 (stejně tak Jiří Faster 1948, s. 14).

K záměně domažlické *Hauptschule* za klatovské gymnázium došlo nejspíše kvůli nepřehledné a proměnlivé školské síti v jihozápadních Čechách na konci 18. a počátku 19. století. V roce 1773 bylo totiž přeneseno slavné jezuitské gymnázium z Klatov do Písku a o čtyři roky nato zrušeno augustiniánské gymnázium v Domažlicích. Hlavní školy v Klatovech ani v Domažlicích nemohly nahradit kvalitní vzdělání, jež poskytovala žákům téhož věku prestižnější gymnázia, a proto se jejich chod dotyčná města snažila obnovit – Klatovští byli úspěšní již v roce 1812, zato Domažličtí si museli počkat až na rok 1871 (Novotný a kol. 2006, s. 61–161; v přehledných tabulkách Řezníčková 2007, s. 199).¹³⁸ Nepřehlednost mohla ještě více zastřít zmínka u některých Fasterových životopisců o tom, že než přešel do mlynářského učení, studoval ještě nějaký čas jinde, na blíže neurčeném gymnáziu v Praze (např. Ritter 1850, s. 329, odtud nejspíše převzato jinými).

¹³⁸ Analogicky k této záměně srov. vyprávění 90leté stařenky z Újezda o Kozinovi ze 40. let 19. století, jež zapsala Božena Němcová se všemi chybami, včetně lokalizace Kozinovy popravky v krajském městě – místo Plzně, kde sídlil krajský úřad, kam spadalo v 17. století mj. Chodsko, se vypravuje o Klatovech, jež fungovaly jako krajské město pro domažlický region v letech 1751–1850, tj. až za vypravěččina života (Kurcová 2015, s. 81).

Také průběh Fasterova školního zážitku je popisován v jiných textech střídměji, jinak než Nerudovými bombasticky expresivními žurnalismy a bulvarismy. Na učitele kvůli častému udělování *signa locutionis* měl Petr Faster sepsat stížnost, již podepsali i další českojazyční spolužáci, a poslat ji světské i duchovní vrchnosti, jež tuto petici neoslyšely, ale k překvapení všech znak hanby na dotyčné škole zrušily (Ritter 1850, s. 329; Světozor 1868, s. 461; Viták 1902, s. 75–76; Meer 1905–1906, s. 231). V takové stylizaci je zdůrazňována podstata habsburské monarchie jako právního státu, ve kterém se spravedlnosti mohl domoci každý jeho obyvatel (nehledě dokonce na tak nízký věk), nikoliv – dodnes slýchaným přirovnáním – jako žaláře národů (dodejme zde: a žáků).

Signum mohlo být instrumentalizováno i na politickém kolbišti ještě po roce 1870, kdy byly v rakouském mocnářství tělesné tresty úředně zrušeny. Např. Ignác Seichert (*Našinec* 1891), rodák z Klatov, absolvent tamějšího gymnázia a poslanec říšské rady za Valašské Meziříčí, pronesl na 36. schůzi poslanecké sněmovny při projednávání rozpočtu ministerstva vyučování při položce národní školství ostrou řeč proti germanizaci školství na Moravě, obviňuje rakouskou vládu hyperbolicky z toho, že chce opětovně zavést signa, a vysvětluje, že „takové signum se každému žáku jako prvá značka pověsilo na krk, jenž se odvážil ve škole ke svým spolužákům promluvit i jazykem mateřským, kteréžto znamení hanby tak dlouho musil nosit, až jiného spolužáka při podobném zločinu in flagranti postihl, aneb až – což častěji se stávalo – některého, nic netušícího přítele svedl k podobnému zločinu uražené majestátnosti věci německé. Tak vychovávali se kollegiální špiclové a národní odpadlíci zároveň.“

Němčina byla sice systematicky zaváděna z osvícensky racionálních důvodů jak do nově budované školské sítě hlavních a normálních škol (v triviálních školách zůstávala vyučovacím jazykem mateřština žáků) v rámci povinné školní docházky, tak i na gymnázia a univerzity v českých zemích, ale stýkala se

a potýkala se v různých stupních komunikace v těchto vzdělávacích zařízeních s jinými jazyky: latinou (jazykem mezinárodní vědy) a češtinou (většinovým zemským jazykem zemí Koruny české) (blíže Bělina; Kaše; Kučera 2001, s. 148–154).

Signum bylo trest, jenž byl při konstituování narativu o „obrození“ českého národa (a jiných „lingvocentrických“ národů ve střední Evropě) interpretován jako symptom násilné a ponižující germanizace (u Slováků maďarizace) a snahy potlačit právě se probouzející slovanský národní živel. Je ale dobře doloženo na příkladu hlavní školy v Telči, že *signum locutionis*, zavedené poprvé v roce 1794, bylo opakovaně nařizováno v letech 1797, 1798, 1801, 1802, 1807, 1813 a naposledy roku 1817 pouze kvůli nedostatečným komunikačním kompetencím v německém jazyce, v němž probíhala školní výuka (Martínek 1895, s. 59–60). Zavádění fyzického a (zejména) psychického trestu *signa locutionis* ve škole, jenž by byl dnes považován za systematické a promyšlené týrání žáků, bylo motivováno cíli kognitivními, vzdělávacími, nikoliv národněidentifikačními, šovinistickými či asimilačními, jak mohlo být spolu s pokleslým cílem výchovným („špiclováním“ spolužáků) mnohými účastníky českojazyčného národního diskursu 19. století pocítováno, vnímáno a (re)interpretováno.¹³⁹ Školní epizody o znamení hanby, zejména ty beletrizované, tak mohly v průběhu „dlouhého 19. století“ podněcovat české vlastence v národněemancipačním boji o vybudování vlastního školství všech stupňů.

¹³⁹ O postavení češtiny ve školách, včetně historiografické reflexe „starších tradičních výkladů“ o „promyšlené snaze o germanizaci neněmeckého obyvatelstva českých zemí“ viz Novotný in Novotný 2020, s. 148, dále k otázce českého národního hnutí, krize starších identit, vytváření nových identit a „němčení“ na počátku 19. století výstižně Bělina; Hlavačka; Tinková 2013, s. 280–284.

Prameny a literatura

Státní okresní archiv Klatovy
fond Vrchlického gymnasium Klatovy
souhrnný katalog (Liber Calculorum Gymnasiastarum Klattovien-
sium ab anno scholastico 1812/13 usque ad annum 1825/26),
inv. č. 6.

Státní okresní archiv Domažlice se sídlem v Horšovském Týně
fond Obecná (národní) a měšťanská (střední) škola Domažlice
výkaz docházky a prospěchu, inv. č. 9.
fond Spolek Slovanská lípa Domažlice
Soupis knih česko-společenských v městě kr. Domažlicích od
roku 1845, inv. č. 1.

BAAR, Jindřich Šimon. *Paní komisarka*. Praha: Vyšehrad, 1949.
441 s.

BASS, Eduard. *Moje kronika*. Praha: Československý spisovatel,
1985. 320 s.

BĚLINA, Pavel; KAŠE, Jiří; KUČERA, Jan P. *Velké dějiny zemí
Koruny české X., sv. X. (1740–1792)*. Praha – Litomyšl: Paseka,
2001. 766 s.

BĚLINA, Pavel; HLAVAČKA, Milan; TINKOVÁ, Daniela. *Velké
dějiny zemí Koruny české, sv. XI.a (1792–1860)*. Praha – Lito-
myšl: Paseka, 2013. 466 s.

BÍLÝ, František. Z mládí Fr. L. Čelakovského. *Osvěta*, 1899,
roč. 29, č. 3, s. 246–253.

FASTER, Jiří. *Petr Faster – český revolucionář*. Praha: Hospo-
dářská skupina hostinských živností v Praze, 1948. 57 s.

GALLO, Ján. *Dejiny stredných škôl v Gemeri do polovice 19. sto-
ročia*. Martin: Gemerská vlastivedná spoločnosť, 1977. 256 s.

HAMZA, František. *Šimon kouzelník*. 5. vydání. Praha: Jos.
R. Vilímek, 1939. 496 s.

HORA-HOŘEJŠ, Petr. *Toulky českou minulostí 7 – Od konce na-
poleonských válek do vzniku Rakouska-Uherska (1815–1867)*.
Praha: Via Facti, 1998. 224 s.

- HORČIČKA, Josef (ed.). *Osvobozené mládeži! Rodinná čítanka vlastenecká pro československé domácnosti*. 3. vydání. Praha: Česká grafická unie, 1920. 328 s.
- HORYNA, Václav. *Důvěrné listy Václava Klementa Klicpery*. Hradec Králové: Kruh, 1982. 219 s.
- CHODNÍČEK, Julius. *Vzpomínky na starou Kroměříž*. Věrovany: Jan Piszkiwicz, 2003. 155 s.
- JANSA, František. Jan Neff, velkoobchodník a císařský rada v Praze. In *Jedenáctá výroční zpráva české zemské vyšší reálky v Lipníku za školní rok 1905–1906*. Lipník nad Bečvou: Školský spolek v Lipníku, 1906, s. 45–48.
- JIRÁSEK, Alois. *F. L. Věk IV*. Praha: J. Otto, 1931. 539 s.
- JIRÁSEK, Alois. *Z mých pamětí II. V Litomyšli*. 6. vydání. Praha: J. Otto, 1932. 352 s.
- KÁDNER, Otakar. *Dějiny pedagogiky, díl II. Od renesance a reformace do konce století osmnáctého, sv. 2*. 2. vydání. Praha: Česká grafická unie a. s., 1923. 419 s.
- KORANDOVÁ, Marie. *Evropan z Domažlic. MUDr. Antonín Steidl (1832–1913)*. Domažlice: Město Domažlice, 2010. 263 s.
- KREJČÍ, Milan. *Zadáno pro pány hosty. Třináct exkurzí do dávnověku pražských lokálů*. Praha: Restaurace a jídelny v Praze 1, 1989. 120 s.
- KURCOVÁ, Jitka. Božena Němcová a Klatovsko. In HŮRKOVÁ, Jindra; JIRÁK, Jan; HŮRKA, Jindřich (eds.). *Sborník prací z historie a dějin umění 8*. Klatovy: Historická společnost Klatovy, 2015, s. 61–87.
- LNĚNIČKOVÁ, Jitka. *Svět dětí*. Praha: Albatros, 2005. 63 s.
- MARTÍNEK, Václav. Školy města Telče. Příspěvek k dějinám školství markrabství Moravského. In *Výroční zpráva zemské vyšší reálné školy v Telči*. Telč: Zemská vyšší reálná škola v Telči, 1893–1894, s. 3–43, 1894–95, s. 3–64, 1900–1901, s. 3–25.
- MEER, Bohumil. K vývoji českého školství v XIX. století. *Česká škola*, 1905–1906, roč. 5, č. 15, s. 229–232.
- NERUDA, Jan. *Podobizny I (1873–1881)*. Praha: Československý spisovatel, 1951. 422 s.

- NOVOTNÝ, Miroslav (ed.); aj. *Velké dějiny zemí Koruny české, tematická řada, sv. VII. Školství a vzdělanost*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2020. 723 s.
- NOVOTNÝ, Miroslav a kol. *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech od středověkých počátků do současnosti*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2006. 268 s.
- PICHL, Josef Bojislav. *Vlastenecké vzpomínky*. Praha: Fr. Borový, 1936. 260 s.
- POLÁK, Jan. *Pražské pivovárky a pivovary*. Praha: Libri, 2003. 244 s.
- PRAVDA, František. *Sebrané spisy, sv. 2*. Praha: I. L. Kober, 1872. 380 s.
- RITTER, Ludvík. *Kapesní slovníček novinářský a konversační, díl I*. Praha: Jar. Pospíšil, 1850. 911 s.
- ROUBÍK, František. *Český rok 1848*. Praha: Ladislav Kuncíř, 1948. 429 s.
- ROUBÍK, František. *Vzpomínka na Petra Fastera z r. 1848. Posel od Čerchova*, 1928, roč. 57, č. 20, s. 1–2.
- ŘEZNÍČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantoři za starého Rakouska. České střední školy v letech 1867–1918*. Praha: Libri, 2007. 217 s.
- SEDLÁČEK, August. *Děje Prácheňského kraje*. Písek: Theodor Kopecký, 1926. 240 s.
- SCHRIMPF, Josef. *Vzpomínky nejstaršího žáka klatovského gymnasia*. In VANČURA, Jindřich (ed.). *Almanach vzpomínek býv. žáků gymnasia klatovského*. Klatovy: Ot. Čermák, 1912, s. 8–10.
- SRŠEŇ, Lubomír. *Vévoda z Koňského trhu a jeho princezna. Petr a Johana Fastroví v národních krojích. Dějiny a současnost*, 2009, roč. 31, č. 8, s. 12.
- STEHLÍK, Ladislav. *Země zamyšlená 3*. Praha: Československý spisovatel, 1970. 380 s.
- SVÍTIL, Josef. *Kulturní obrázky ze Slovenska. Vlast'*, 1919–1920, roč. 36, č. 2, s. 49–51.
- TOUŽIMSKÝ, Josef Jakub. *Na úsvitě nové doby. Dějiny roku 1848 v zemích českých*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1898. 783 s.

VITÁK, Antonín Konstantin. *Paměti starého učitele-vlastence persekucí postiženého, díl 1*. Praha: Fr. A. Urbánek, 1902. 628 s.

VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Rákoska v dílně lidskosti. Česká škola v 19. století očima účastníků*. Praha: Academia, 2016. 309 s.

WINTER, Zikmund. *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1901. 821 s.

WOLLMAN, Frank. *Severozápadní Jugoslavija. Kulturně cestopisné črty ze Slovinska, Charvátska a Slavonie*. Praha: Vesmír, 1935. 177 s.

ZOUBEK, František Jan (ed.). *Jana Amosa Komenského Škola pansofická*. Praha: Beseda učitelská v Praze, 1875. 82 s.

.....er. Co bylo „signum“ a jak se mně s ním jednou přihodilo. *Čech*, 1878, roč. 10, č. 218, s. 1.

Památce Petra Fastra, slavného rodáka domažlického. *Posel od Čerchova*, 1910, roč. 39, č. 45, s. 1-2, č. 46, s. 1-2, č. 48, s. 1-2, č. 49, s. 2.

Petr FASTER (K 11. březnu 1848.). *Národní listy*, 1898, roč. 38, č. 70, s. 1.

Petr FASTER. *Světobzor*, 1868, roč. 2, č. 49, s. 458, 461.

Řeč posl. J. Seichertera, pronešená v 36. schůzi sněmovny poslanecké při rozpočtu ministerstva vyučování při položce „národní školství“. *Našinec*, 1891, roč. 27, č. 78, s. 1.

Význam literárního kánonu k utváření české národní identity

Na příkladu českých středních škol v Plzni druhé poloviny 19. století

Stefan Michael Newerkla

Úvod

V 19. století představovala Plzeň bezpochyby jedno z největších center česko-německého jazykového kontaktu. Tehdejší druhé největší město Čech bylo hlavním městem velkého správního okresu s převážně německy mluvícím obyvatelstvem na západě a téměř jen česky mluvícím obyvatelstvem na východě. Ve městě samém nikdy neexistovala německy mluvící většina. Naopak, ve skutečnosti připadalo během celého 19. století až do počátků 20. století na jednoho Plzeňana, jehož mateřským jazykem byla němčina, pět osob, jejichž mateřštinou byla čeština. Přes to všechno bylo obyvatelstvo města kolem poloviny 19. století z větší části dvojjazyčné. Pro česky mluvící obyvatele byla důležitá znalost němčiny i přes jejich jasnou početní převahu nutná pro jejich sociální a hospodářský úspěch. Němčina byla nejen dominantním jazykem habsburské monarchie, nýbrž i řeč, v níž probíhal styk v regiorech západně od Plzně a v sousedním

Bavorsku. A německy mluvící menšina uznávala nutnost znalosti češtiny vzhledem ke svému konkurenčnímu postavení s česky hovořící většinou ve městě. Kromě toho byla čeština komunikačním prostředkem v oblasti východně od města a nezanedbatelnou výhodou, jestliže se někdo chtěl stát v Čechách úředníkem (Newerkla 1999, s. 35–43).

Plzeň jako vzdělávací centrum regionu

Plzeň však také byla radními pilně podporovaným, tradičním vzdělávacím středem pro obě etnické skupiny.¹⁴⁰ V naší studii se proto soustředíme na školství. Právě otázka zřizování českých škol v obcích, kde byla německá většina, popř. německá správa, vyvolávala v plzeňském regionu stejně jako na jiných místech země opakovaně napětí na nejrůznějších úrovních. Opatrně redukovaná funkční asymetrie obou jazyků a očividně se stabilizující bilingvismus na tehdy existujících školách byly zničeny právě jazykověpolitickými nařízeními státního základního zákona č. 142 z roku 1867 a říšského zákona č. 62 z roku 1869, které vlastně měly směřovat k toleranci a zajistit pokojné soužití obou etnik.¹⁴¹ Relativně bezkonfliktní bilingvní diglosie fungovala až do zavedení těchto zákonů v Plzni právě proto tak dobře, neboť zde Němci i Češi chápali nutnost naučení se jazyku druhého etnika. Němečtí obyvatelé, neboť byli v menšině, a Češi, protože němčina byla v Plzni prestižním jazykem, jenž byl pro sociální vzestup a úspěch nezbytný, a také kvůli kvalitě stávajícího německého vzdělávacího systému (Newerkla 2018, s. 392–393).

Jazykové zákony, které vlastně měly domnělou nerovnováhu mezi češtinou a němčinou v mnoha oblastech odstranit a předem

¹⁴⁰Srov. František Lukavský (1917, s. 5): „V kulturním snažení města Plzně měly snahy po vybudování středního a odborného školství vždy dobrou půdu.“

¹⁴¹Hannelore Burger (1995) tyto jazykově-právní předpisy podrobně popisuje ve své vynikající monografii o jazykovém právu a jazykové spravedlnosti v rakouském školství 1867–1918. Srov. také příspěvky v Binder; Křivohlavá; Velek 2003.

zabránit eventuálním konfliktům, tak v Plzni vlastně teprve vyvolaly a posílily konfliktní dynamiku v oblasti užívání jazyka obyvateli. Jazykověpolitická nařízení byla sice prospěšná pro zřízení četných škol s českým vyučovacím jazykem, což se také projevilo ve skutečné inflaci učebnic pro výuku češtiny v druhé polovině 19. století. Z druhé strany tvořil tento vývoj právě ve spojení se striktním prosazováním tzv. zákazu nucení k naučení se druhému zemskému jazyku základ pro segregaci na školách s výlučně českým, popř. německým jazykem, které se pak jako národnostní školy snadno staly hříčkou silícího a také politicky se formujícího nacionalistického hnutí (Newerkla 2003, s. 193; 2014, s. 359–360).

Tato silící segregace měla přímý dopad například také na výuku češtiny, neboť se český jazykový standard v učebnicích pro české a německé střední školy od poloviny 19. století do konce monarchie stále více rozcházel. Zatímco učebnice češtiny pro české školy prezentovaly konzervativní normu, přiblížily se učebnice češtiny pro německé školy progresivnímu konverzačnímu standardu (Newerkla 2005, s. 103–137).

A jak to bylo ve výuce literatury? Měla tato segregace vliv i na **kánon české a světové literatury na středních školách v Plzni**? Byly i zde patrné určité tendence? Přispěla výuka literatury s povinnou četbou českých a mnoha dalších slovanských děl k utváření a rozvoji české národní identity ve druhé polovině 19. století?

Význam literárního kánonu k utváření české národní identity

Abychom našli odpovědi na výše uvedené otázky, analyzuje naše studie právě zmíněný kánon povinné četby na plzeňských českých středních školách od jejich vzniku až do konce habsburské monarchie. Za tímto účelem jsme vyhodnotili školní kroniky

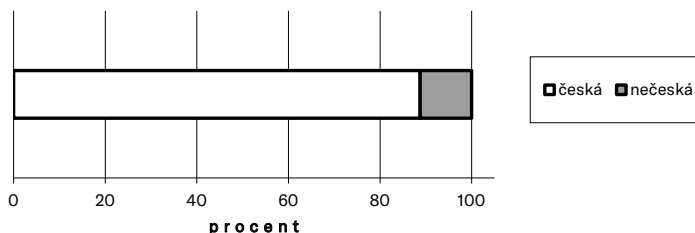
a statistiky v dochovaných výročních zprávách a programech následujících středních škol¹⁴² v Plzni: *Dívčí lyceum královského města Plzně s právem veřejnosti*; *Městská česká vyšší dívčí škola v Plzni*; *Cís. král. česká střední škola a C. k. česká státní škola realná v Plzni*; *C. k. české státní vyšší gymnasium v Plzni* (později *C. k. české vyšší gymnasium v Plzni*, *C. k. české vyšší gymnasium s pobočkami reálně gymnasijními v Plzni*, *C. k. české vyšší gymnasium s oddělením reálně gymnasijním v Plzni*); *České obecné a měšťanské školy v král. městě Plzni*; *Communal-Ober-Realschule in Pilsen* (později *Obecní vyšší realní škola v Plzni*); *Vyšší obchodní škola v Plzni* (později *Obchodní škola král. města Plzně*, *Vyšší obchodní škola král. města Plzně*, *Obchodní akademie král. města Plzně*); *Cís. král. česká průmyslová škola státní v Plzni*; *Pokračovací škola průmyslová v Plzni* (později *Průmyslové školy pokračovací v Plzni*); *Vyšší realné gymnasium v Plzni* (později *C. k. české státní vyšší realné gymnasium v Plzni*); *Dvoutřídní rolnická škola v Plzni spojená s výzkumnou lučební a hospodářskou stanicí* (později *Dvoutřídní rolnická škola v Plzni s právem veřejnosti, spojená s výzkumnou lučební a hospodářskou stanicí a s úplně zařízenou lékárnou a sýrárnou stále pracující*); *Cís. král. česká střední škola a c. k. česká státní škola realná v Plzni* (později *Česká realka v Plzni*, *C. k. česká realka v Plzni*, *C. k. první česká realka v Plzni*, *C. k. první česká státní realka v Plzni*) a *II. česká státní realka v Plzni* (později *II. česká státní realka v Plzni*). Tato rozsáhlá sbírka materiálů byla původně vytvořena pro naši již zmíněnou monografii (Newerkla 1999, s. 126–139) a vycházíme z ní při našich analýzách. Tamtéž jsou uvedena všechna jména autorů a přesné názvy děl.

Po vyhodnocení výše uvedených školních kronik získáme následující přehled. Výsledkem kvantitativní analýzy dostupných datových materiálů shrnujících všechny typy škol je rozdělení **povinné četby** v kontextu výuky českého jazyka a literatury. Ze

¹⁴² Jejich denominace uvádíme v dobovém pravopisu. Obecně o dějinách českého školství a zejména středních škol viz Šafránek (1898; 1913; 1918).

zjištěných 1 967 jednotek povinné četby (JPČ)¹⁴³ se dá celkem 1 747 přidělit české literatuře a 220 původně nečeské literatuře, což představuje rozložení 88,82 % oproti 11,18 %.

Rozdělení povinné četby

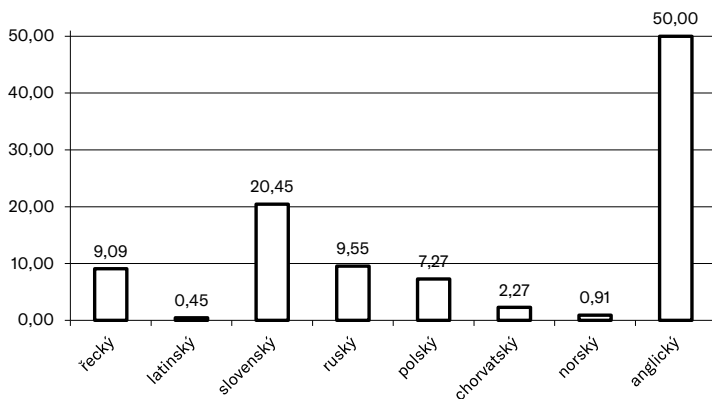

Toto rozložení nepřekvapuje, protože v hodinách českého jazyka a literatury musela být přirozeně věnována pozornost české literatuře.¹⁴⁴ Nicméně další diferenciaci 220 jednotek, které nebyly přiděleny české literatuře, ukazuje zajímavý obraz: 20 jednotek zaujímají klasická řecká díla, 1 jednotku klasické římské (latinské) dílo, 45 jednotek (česko)slovenská díla, 21 jednotek ruská díla, 16 jednotek polská díla, 5 jednotek chorvatská díla, 110 jednotek anglicky psaná díla a 2 jednotky norská díla. Z hlediska procentuálního rozložení tak vzniká následující obrázek:

¹⁴³ Jednotkou povinné četby (1 JPČ) rozumíme jeden titul za školní rok pro jednu třídu daného typu školy.

¹⁴⁴ Ve školních rocích 1892 až 1894 byla v 8. třídě Císařského a královského českého státního gymnasia povinná četba děl následujících autorů: Václav Beneš-Třebízský, Svatopluk Čech, Vítězslav Hálek, Adolf Heyduk, Alois Jirásek, Kosmas, Eliška Krásnohorská, Jan Neruda, Josef Václav Sládek, Alois Vojtěch Šmilovský, Františka Stránecká, Karolína Světlá, Jaroslav Vrchlický a Julius Zeyer. Nebyly však uvedeny jejich konkrétní tituly, proto jsme mohli zahrnout tyto JPČ do vyhodnocení jen globálně.

Původní jazyk nečeské povinné četby v procentech

Při pohledu na náš diagram na první pohled zaujme velmi vysoký podíl původně anglicky psané literatury v kánonu povinné četby při výuce českého jazyka, který i v té době činil 50 %. V této souvislosti je však třeba poznamenat, že ze 110 JPC určených pro literaturu anglického původu je 101 JPC určeno pro díla Williama Shakespeara, takže podíl zbývající literatury anglického původu je zanedbatelný a činí pouze 9 JPC. Úplná absence překladů německojazyčné literatury v kánonu četby rovněž nepřekvapuje, neboť ve vyšších třídách výše zmíněných středních škol byla němčina jako pevná součást předmětového kánonu a jako prestižní jazyk v monarchii byla vyučována již na tak vysoké úrovni, že četba německé literatury mohla probíhat v originále v hodinách němčiny. Totéž platilo pro latinskou (v tehdejší terminologii klasickou římskou) a do jisté míry i klasickou řeckou literaturu. Díla těchto literatur se samozřejmě četla v originále na humanitním gymnáziu – a pokud jde o latinu, částečně i na reálném gymnáziu; jejich význam pro dorůstající žáky byl však považován za tak vysoký, že byla součástí povinné četby alespoň v překladu i na reálných gymnáziích a reálkách.¹⁴⁵

¹⁴⁵ O postavení a funkci klasických jazyků v kontextu všeobecného vzdělávání v habsburské monarchii 19. století viz Svatoš (1993, s. 145–153).

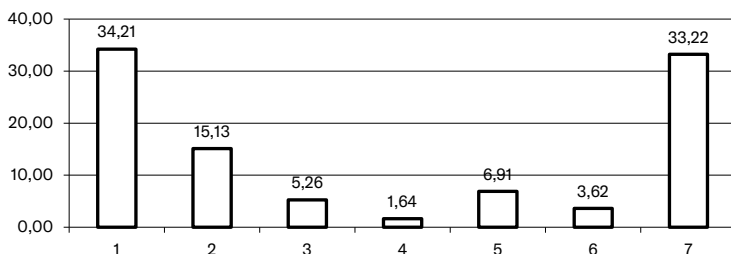
Pozoruhodná je absence překladů z moderních románských cizích jazyků, francouzštiny, italštiny a španělštiny v kánonu povinné četby, ačkoli výuka francouzštiny mohla tuto mezeru nahradit jen v malé míře a výuka italštiny ani španělštiny ještě nebyla zavedena v takové míře jako dnes. V případě zmíněných literatur tedy výuka znalostí o těchto literaturách měla přednost před skutečnou konfrontací s díly z těchto literatur.

Pokud naopak analyzujeme čtenářský kánon nejen z hlediska přiřazení autorů ke kulturním skupinám podle jazykového původu, ale také s přihlédnutím k tematickému zaměření čtených děl, pak je nepochybně třeba zvlášť hodnotit *Slovenské pohádky a pověsti* Boženy Němcové, *Ohlas písní ruských* Františka Ladislava Čelakovského a *Ruské povídky* Bronislavy Herbenové.¹⁴⁶ Je tomu tak proto, že se nejen zabývaly výše uvedenými kulturami ve výuce; nepochybně sehrály rozhodující roli při utváření představ studentů a jejich porozumění těmto kulturám, což potvrzuje zejména vysoký počet JPC přiřazených těmto dílům.

Přepočtení rozdělení povinné četby s přihlédnutím ke všem posledně jmenovaným složkám zajímavě odhaluje jasný posun zaměření kánonu: z celkového počtu 304 jednotek se dá 104 jednotek přidělit ruským tematickým okruhům, 46 jednotek (česko)slovenským, 16 jednotek polským, 5 jednotek chorvatským, 21 jednotek řecko-římským, 101 jednotek Shakespeareovi a 11 jednotek jiným literaturám v původně jiných jazycích. Procentuální rozdělení tedy ukazuje následující tabulka:

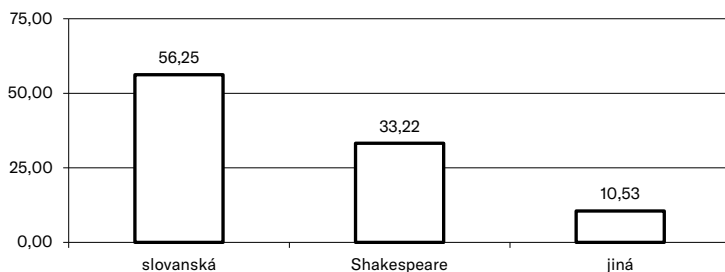
¹⁴⁶ Srov. v této souvislosti také příslušné poznámky a hesla v *Lexikonu české literatury* (LČL), a to o B. Němcové a jejích *Slovenských pohádkách a pověstech* v LČL 3/1, s. 474–484, zvláště na s. 476, o F. L. Čelakovském a jeho *Ohlase písní ruských* v LČL 1, s. 424–430, zvláště na s. 426, a o B. Herbenové a jejích *Ruských bylinách* v LČL 2/1, s. 152–153 s další literaturou v jednotlivých heslech.

Rozdělení nečeské povinné četby v procentech

Posun tematického důrazu je zřetelně vidět i v následujícím grafu:

Rozdělení nečeské povinné četby v procentech

Na základě provedeného diferencujícího přehodnocení povinné četby, jaké je vidět z posledních dvou schémat, vyplývají pro analýzu váhy čtenářského kánonu ve výuce českého jazyka na českých středních školách v druhé polovině 19. století až do konce habsburské monarchie následující závěry:

Kromě jednoznačně dominantní role české literatury je rozložení cizojazyčných literatur v kánonu povinné četby z hlediska kulturních okruhů jen na první pohled poměrně vyrovnané – vedoucí roli přitom hraje literatura původně napsaná v angličtině. Při bližším pohledu však v kánonu povinné četby naprosto

dominují ostatní slovanské literatury a tematické okruhy, a to 56,25 % JPČ, zatímco 33,22 % JPČ je vyhrazeno pouze Shakespeareovým dílům a pouze 10,53 % JPČ je určeno všem ostatním literaturám. V první skupině se navíc ukazuje jako jednoznačně nejvýznamnější ruské kulturní prostředí, na které připadá 34,21 % JPČ, tedy více než dvakrát tolik JPČ než na slovenské (15,13 %) a více než šestkrát tolik JPČ než na polské (5,26 %).

Otázky, které v této souvislosti vyvstávají, jsou nasnadě: Do jaké míry byla výše uvedená díla čtenářského kánonu vůbec vhodná pro objektivní a široké prohloubení znalostí ruské, slovenské, polské, chorvatské literatury a dalších literatur a kultur u českých žáků? Nebo jaký obraz by o nich měl být vědomě zprostředkován? Odpovědi na tyto otázky skýtají materiály pro další výzkum; jejich podrobné rozpracování však přenecháváme literárním a kulturním vědcům v pravém slova smyslu. Naše studie nás vedla především ke dvěma důležitým postřehům,¹⁴⁷ pokud jde o další slovanské literatury kromě české:

- Ruská literatura a kultura hrála vedle české literatury a četby Shakespeareových děl nejdůležitější roli v kánonu povinné četby v literární výuce na českých středních školách, a to již od druhé poloviny 19. století až do konce habsburské monarchie.
- Výuka českého jazyka a literatury prostřednictvím velkého množství povinné četby české literatury plnila v této době nejen roli kulturního zprostředkovatele v národním smyslu, ale v nemalé míře posilovala i slovanskou identitu dorůstající české mládeže, a to utvářením jejího imaginárního světa prostřednictvím povinné četby slovenských, polských, chorvatských a zejména ruských děl. Kromě základní oblasti češtiny tvořily tyto literatury a kulturní témata absolutně největší podíl jednotek povinné četby v hodinách českého jazyka z jiných literatur než české.

¹⁴⁷ Srov. v této souvislosti také příslušné závěry v Newerkla (2007, s. 361).

Závěr

Analýza kánonu povinné četby v rámci výuky českého jazyka a literatury na českých středních školách v Plzni odhalila jasný akcent zaměření na ruskou literaturu a jiné slovanské literatury a kultury. Výuka české literatury zjevně neplnila jen roli kulturního zprostředkovatele v národním smyslu, ale v nemalé míře posilovala i všeslovanskou identitu dorůstajících žáků a žákyní na českých středních školách v Plzni.

Literatura

- BINDER, Harald; KŘIVOHLAVÁ, Barbora; VELEK, Luboš (eds.). *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918. Position of National Languages in Education, Educational System and Science of the Habsburg Monarchy, 1867–1918*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003. 754 s.
- BURGER, Hanna [Hannelore]. *Sprachenrecht und Sprachengerechtigkeit im österreichischen Unterrichtswesen 1867–1918* (= Studien zur Geschichte des österreichischen Monarchie 26). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1995. 284 s.
- Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*. 1, A–G. FORST, Vladimír (ed.). Praha: Academia, 1985. 900 s.
- Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*. 2, H–L. Sv. I, H–J. FORST, Vladimír (ed.). Praha: Academia, 1993. 589 s.
- Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*. 3, M–Ř. Sv. I, M–O. OPELÍK, Jiří; aj. (eds.). Praha: Academia, 2000. 728 s.
- LUKAVSKÝ, František. *Menšinové školství na Plzeňsku* (= Knihovnička Českého národního klubu v Plzni 4). Plzeň: Český národní klub v Plzni, 1913. 98 s.
- NEWERKLA, Stefan Michael. *Intendierte und tatsächliche Sprachwirklichkeit in Böhmen. Diglossie im Schulwesen der böhmischen Kronländer 1740–1918* (= Dissertationen der

- Universität Wien 61). Wien: Universitätsverlag, 1999. 372 s.
- NEWERKLA, Stefan Michael. The seamy side of the Habsburgs' liberal language policy: Intended and factual reality of language use in Plzeň's educational system. [= Chapter 5]. In RINDLER SCHJERVE, Rosita (ed.), *Diglossia and Power: Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire* (= Language, Power and Social Process 9). Berlin: De Gruyter, 2003, s. 167-195.
- NEWERKLA, Stefan Michael. Die Sprachnorm in den Tschechischlehrbüchern für tschechische und deutsche Schulen in Böhmen ab der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Ende der Monarchie. *brücken. Neue Folge* 13, *Germanistisches Jahrbuch Tschechien – Slowakei* 2005, s. 103-137.
- NEWERKLA, Stefan Michael. Die Rolle der russischen und anderer Literaturen im Lektürekanon tschechischer Mittelschulen in der zweiten Hälfte des 19. Jh. bis zum Ende der Habsburgermonarchie. In BESTERS-DILGER, Juliane; aj. (eds.), *Wort – Geist – Kultur. Gedenkschrift für Sergej S. Averincev* (= Russkaja kul'tura v Evrope – Russian Culture in Europe 2). Frankfurt am Main: Peter Lang, 2007, s. 337-365.
- NEWERKLA, Stefan Michael. Ispol'zovanie jazykov v sisteme obrazovanija XIX veka v Bogemii. Liberal'naja jazykovaja politika Gabsburgov i eë posledstvija v gorode Plzeň. In NEŠČIMENKO, Galina P. (ed.), *Aktual'nye étnojazykovye i étnokul'turnye problemy sovremennosti* (= Kniga I. Serija: Studia philologica). Moskva–Sankt-Peterburg: Fond Razvitija fundamental'nych lingvističeskich issledovanij, 2014, s. 337-363.
- NEWERKLA, Stefan Michael. Wie toleranzintendierte Sprachengesetze zur nationalen Segregation führten – Die Aushöhlung des deutschen Schulwesens in Plzeň / Pilsen im langen 19. Jahrhundert. In PHILIPP, Hannes; aj. (eds.), *Deutsch in Mittel-, Ost- und Südosteuropa. DiMOS-Füllhorn Nr. 3.* (= Forschungen zur deutschen Sprache in Mittel-, Ost- und Südosteuropa FzDiMOS – Band 6). Regensburg: Open Access Schriftenreihe der Universitätsbibliothek Regensburg, 2018, s. 372-397.

- SVATOŠ, Martin. Postavení a funkce klasických jazyků ve všeobecném vzdělání v habsburské monarchii 19. století. In *Documenta Pragensia XI*. Praha: Archiv hlavního města Prahy – Ústav dějin Univerzity Karlovy, 1993, s. 145–153.
- ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu. Obrázky z dějin českého školství středního*. Praha: Jan Otto, 1898. 267 s.
- ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. I. svazek r. 862–1848* (Novočeská bibliotéka 33/1. Spisy musejní 175). Praha: Nákladem Matice české, 1913. 325 s.
- ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. II. svazek r. 1848–1913* (Novočeská bibliotéka 33/2. Spisy musejní 183). Praha: Nákladem Matice české, 1918. 455 s.

Plzeňské „Klementinum“ a jeho role v plzeňském kulturním životě 19. století

Helena Chýlová

V názvu naší přehledové studie jsme užili symbolického pojmenování užitého P. Suchou (1960, s. 149), které podle našeho názoru do značné míry vystihuje roli, kterou **plzeňské gymnázium** a **filozofický ústav** sehrály zejména v první polovině **19. století** ve formování plzeňského kulturního života a při prosazování vlasteneckých snah. Údaje o činnosti jednotlivých osobností spjatých s *geniem loci* se objevují v různě zaměřených publikacích, a to především historicky, lingvisticky a literárně-historicky, jejich díla však většinou na komplexní zhodnocení zatím čekají, i když je třeba uznat, že se jedná často o díla s významem pouze lokálním.

Gymnázium bylo v Plzni zřízeno jako německé v roce 1776, bylo vedeno dominikánkami a skládalo se z humanitních a gramatických tříd. Po josefínských reformách ztratila církev monopol na vzdělávání a v roce 1787 musel řád dominikánů z Plzně odejít. Místní gymnázium převzal řád tepelských premonstrátů působící zde až do roku 1924. První údaje o počtu žáků – 122 – máme z roku 1779 (Suchá 1960, s. 109).

Větší prestiž gymnázium získalo po roce 1804, v němž byl založen filozofický ústav (lyceum) sloužící jako dvouleté přípravné

studium pro studia univerzitní (Hlinomaz 2009, s. 26) a fungující takto do roku 1850. Tento ústav sídlil nejprve v soukromých domech a od roku 1808 v bývalém klášteře dominikánek, který byl pro potřeby ústavu architektonicky upraven a u něhož byla vybudována i botanická zahrada. Vzniklo tak významné a věhlasné¹⁴⁸ regionální vzdělávací centrum vyššího školství, které sdružovalo nejen pedagogy, ale i studenty obvykle se hlásící celý život k Plzni.

Plzeň v době vzniku gymnázia byla především městem drobných řemeslníků a v první polovině 19. století se i díky oběma vzdělávacím institucím stala také městem mladých lidí (Waska 2016, s. 58). Zázemí pro Plzeň vytvářela také síť tradičních a poměrně bohatých venkovských obcí.

Z premonstrátského kláštera v Teplé přicházely do Plzně výrazné učitelské osobnosti, které začaly významným způsobem ovlivňovat společenský život města, napomáhaly ve většině k prosazování obrozenských myšlenek a svým spolupůsobením při zakládání dalších škol či snahách o jejich zakládání pomáhaly zvyšovat vzdělanost v plzeňském regionu.

Jednou z prvních výrazných postav, která svým kulturním významem překračuje hranice habsburské monarchie díky svým kontaktům s J. W. Goethem, je tolerantní osvícenec **Josef Stanislav Zaupfer** (1784–1850). Osobnost patřící do německého kontextu, která je v něm dnes již téměř neznámá, ale osobnost klíčová pro dějiny plzeňského ústavu. Člověk se širokým kulturním rozhledem zajímavý o literaturu, malířství a hudbu, ale také o mineralogii a optiku a ovlivňující v tomto smyslu své okolí. K rozvoji gymnaziálních studií přispěl také společně s J. V. Sedláčkem budováním knihovny, která měla svůj základ v knižních darech z Teplé, ale byla nadále rozšiřována.

¹⁴⁸ Např. J. W. Goethe se o místním gymnáziu vyjádřil jako „o honosném paláci studií“, v roce 1836 bylo guberniálním výnosem gymnázium prohlášeno „za nejlepší gymnaziální ústav v českých zemích“ (Bok 1968, s. 121).

Kromě vedení ústavu a působení pedagogického a organizačního, kterým se snažil koncepčně zorganizovat výuku a také vybavit odborné kabinety gymnázia fungující i jako malá muzea (Foud 2008, s. 164), byl autorem studií o tvorbě J. W. Goetha – *Studien über Goethe* – a také překladatelem obou Homérových eposů do němčiny, přispíval i německy psanými básněmi do pražských časopisů. Byl autorem učebnice literární teorie *Grundsätze zu einer deutschen theoretisch-praktischen Poetik, aus Goethes Werken entwickelt – Základy teoreticko-praktické německé poetiky založené na Goethových dílech*¹⁴⁹. Jak vyplývá z názvu, poetika byla vybudovaná pouze na díle jednoho autora a Zauper v ní postihl Goethův univerzalizmus a komparoval některé aspekty jeho díla s dílem Schillerovým¹⁵⁰.

J. S. Zauper byl zastáncem dobového zemského vlastenectví, víme ale, že se o češtinu zajímal a uměl česky, přestože skromně ve své korespondenci uváděl, že sám jen stěží česky čte a píše. Byl tvůrcem a navrhovatelem českých termínů především matematických, např. myšlenku nahrazoval *vidou* nebo *vidkou*, analýzu *rozbíráním*, substitutio *dosazením*, pro kvadratickou rovnici užíval *stejnina čtverhranová*, pro rovnoběžník *kolejník*, pro trojúhelník *tříhraník* (Šolcová 2019, s. 155). Z daných dokladů je patrné, že šlo hlavně o kalky či slovtvorně motivovaná pojmenování synonymická.

Za vedení ústavu byl několikrát vyznamenán. Stal se váženou plzeňskou osobností, která zušlechtovala místní kulturní a společenský život, ale zůstala stranou českých vlasteneckých impulsů. Po jeho smrti vznikla Zauperova nadace, která podporovala gymnaziální studenty pocházející z chudých poměrů (Hruška 1883, s. 542).

¹⁴⁹ Práce vyšla v roce 1821, můžeme uvažovat o dobové potřebě daného typu učebnice, viz též *Slovesnost* J. Jungmanna z roku 1820.

¹⁵⁰ Podrobněji o něm V. Bok (1968) a V. Viktora (2016).

Jak jsme již výše připomínali, ve 20. letech 19. století bylo plzeňské gymnázium vnímáno jako jedno z nejlepších v zemi. V této době už se začíná prosazovat české národní uvědomování a situace na gymnáziu odráží určitý rozpor. Na jedné straně je profesorský sbor tvořený především německy mluvícími profesory z Teplé a na straně druhé na gymnáziu významně roste počet studentů mluvících česky. I přes tuto situaci zůstává v této době plzeňský profesorský sbor mimo celonárodní emancipační kontext, v regionální izolaci.

Z hlediska národnostního, kulturního i historického kontextu představuje Plzeň ještě v 19. století středisko tradice, jisté neměnnosti až lhostejnosti, jejíž stojaté vody rozčeřily směrem k českým emancipačním snahám politickým a jazykovým především zejména dvě učitelské osobnosti.

První z nich byl **Josef Vojtěch Sedláček** (1785–1836), který přišel do Plzně v roce 1810. Vyučoval matematiku, později také řečtinu a latinu. Jako první vystoupil z určitého plzeňského stínu a navazoval kontakty s představiteli českého národněemancipačního procesu nejen v regionu: s A. J. Puchmajerem působícím v Radnicích, s bratry Nejedlými – V. Nejedlý v Mirošově u Rokycan – i se Š. Hněvkovským, který byl v Plánici u Klatov, ale i v Praze. Je doložena Sedláčkova korespondence s řadou dalších osobností, především s J. Jungmannem a L. Zieglerem aj. Získal také uznání i v nejvyšších kruzích, např. svou první českou učebnici matematiky věnoval ruskému carovi Alexandru I., císař Ferdinand I. mu udělil záslužnou medaili 2. stupně, oceněn byl i za vyučování češtiny (Viktora 2016, s. 633). Snažil se o budování gymnaziální knihovny jako knihovny určené pro veřejnost. Přispěl k založení triviální české školy v Dyšíně i v Plzni a zasloužil se o vznik opatrovny pro předškolní děti pracujících rodičů.

Významná byla jeho obrana a prosazování češtiny. Publikoval v dobových česky píšících časopisech, přispíval do sbírek Vlasteneckého muzea a byl jedním z iniciátorů vzniku čtenářských

společností v Radnicích a v Mirošově. Zasloužil se také o rozvoj divadelnictví a hudebního dění v Plzni. Kupoval české knihy, které půjčoval i rozdával, mezi studenty šířil zprávy o dění v českém prostředí. Sestavil kompilační historický spis *Paměti plzeňské* (1821), v plzeňské literární tradici je však zapsán především jako básník. Psal německy, latinsky i česky, jeho doménou byly příležitostné oslavné básně. Jak uvádí V. Viktora: „[...] ve svých příležitostných básních se stal jedním z příkladů loajality druhé obrozenské generace. Dvě skladby se z tohoto kontextu vymykají – Na Plzeň (1818) a Věž plzeňská v plameni, bleskem ztrávená dne 6. února 1835“ (2016, s. 635). Básnickou činností se J. V. Sedláčkovi podařilo získat řadu následovníků, např. J. J. Marka, J. P. Koubka a další. Starší literární historie tradičně zařazuje J. V. Sedláčka ke druhé generaci národního obrození (Felix 1936). Jako ukázkou jeho básnění uvádíme úryvek z básně *Óda na Plzeň/Na Plzeň*:

Český lev se zdvíhá, mužně hřívou třesa, / že zas jazyk
český vzhůru vstupuje... / Vítej v Plzni! – druhé srdce vlasti,
/ přes únavné věků zápasy / lev co začal mříží svorem třás-
ti, / otců tradicím ty věčna jsi! (tamtéž, s 9)

J. V. Sedláček byl také prvním profesorem, který začal v Plzni na gymnáziu vyučovat češtinu¹⁵¹. Vyučoval bezplatně čtyřikrát týdně. Češtinu užíval také jako jazyk svých kázání. Jeho český jazyk byl v některých případech zastaralý a květnatý, za to byl kritizován jungmannovci. Možná i proto začal na sklonku života publikovat německy.¹⁵²

V první polovině 19. století po stabilizaci gramatické normy českého jazyka opírající se především o Dobrovského *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache*¹⁵³ bylo třeba v další

¹⁵¹ Výuka češtiny na gymnáziích byla povolena dvorským dekretem z roku 1816, v roce 1821 však byla prohlášena za nepovinnou.

¹⁵² Život i dílo J. V. Sedláčka náleží mezi nejobtádanější témata spojená s plzeňskými vzdělávacími institucemi 19. století.

¹⁵³ Josef Jungmann ve *Slovesnosti* poznamenává: „Máme přes padesáte mluvnic českého

fázi národněmancipačního procesu pomoci vymanit češtinu z jejího omezeného funkčního rozpětí také v oblasti lexikální. Jungmannova generace si uvědomovala, že má-li být čeština jako formující se spisovný jazyk novodobého národa jazyk vyspělý, musí dospět ke stylové diferencovanosti. To vyžadovalo obohacení o nové výrazové prostředky, které bylo nutno vytvářet jednak s ohledem na předchozí tradici, v návaznosti na předchozí jazykový stav, jednak s ohledem na situaci současnou.

Především šlo v dané době o vytváření a obohacování specifických jazykových prostředků jazyka básnického a o základy terminologie jednotlivých vědních oborů, umožňující, aby se čeština opět stala jazykem vyšší literatury a jazykem vědy a aby začala znovu postupně zvětšovat své funkční rozpětí. Josef Jungmann diferencoval terminologii přírodovědných a humanitních oborů, v básnickém jazyce rozlišoval mezi jazykovými prostředky prózy a poezie.

Při tvorbě nových termínů se Jungmann a jeho spolupracovníci mohli opřít o popis slovtvorných zákonitostí českého jazyka publikovaných v Dobrovského pracích. Při zavádění nových lexémů do současného jazyka postupovali podle předem dané hierarchie: snažili se oživit slova stará, z různých vývojových etap češtiny, využívali slavismy¹⁵⁴, dialektismy, adaptovali je významově, kalkovali z němčiny nebo i z jiných jazyků, vytvářeli neologismy. Utváření české novodobé terminologické soustavy se týká téměř všech oborů a je spojeno s přestavbou lexikálního systému spisovného českého jazyka, na což upozorňuje např. Josef Jungmann v předmluvě ke svému *Slovníku česko-německému* (1835, s. 1): „Příznivými poněkud okolnostmi jazyk český rychlým krokem ku předu se prostíral, a cokoli od některých

jazyka a vždy se nové tvoří. (...) A dím upřímně, co o nich smýšlím, jsou potud dobré, pokud se drží mluvnice Dobrovského.“ (citováno podle Jedlička, Křístek 1973. s. 14)

¹⁵⁴ Např. Teresa Orlošová ve svém článku Josef Jungmann a slovanské výpůjčky z oblasti vědecké terminologie, In *Slovanské spisovné jazyky v době přítomné*, Praha 1974 na s. 189 uvádí, že „v období českého národního obrození bylo přejato z jiných slovanských jazyků kolem 800 vědeckých termínů“.

proti tomu žehráno a křičeno, v okrese věd a umění znamenitě se rozšířil. Nemaje ale ve školách učených místa, a tudy potřebného jako žlabu ku vtékání do řečiště obecného života, zůstal, co do toho svého přírostku, některým jeho milovníkům podílem soukromným, jiným jsa nesrozumitelný, a na úrážku všechněm, kdož za posledních těchto let v literatuře oučastenství míti buď nemohli, buď nechtěli. Epocha tato posavad skončena není, posavad denně nová a nová slova od těch se tvoří, kdož v širokém poli věd a umění pracovati, a jazyk vzdělávati usilují.“

V první etapě národního obrození se jedná především o shromáždění co největšího počtu lexémů, v další fázi o stanovení a potvrzení jejich vhodnosti pro daný účel nebo naopak o prokázání jejich efemérnosti.

Problematika vytvoření české terminologie jednotlivých vědeckých oborů je neoddelitelně svázána s existencí odborných publikací, v nichž se budou nové termíny užívat. J. Jungmann proto přichází s myšlenkou vypracovat všeobecnou českou encyklopedii. Tento projekt nebyl uskutečněn, ale začal se realizovat v jiné podobě: ve formě jednotlivých odborných děl vycházejících česky, z nichž první byl v roce 1820 Preslův *Rostlinář*, Jungmannova *Slovesnost* a Markova *Logika*. A. Jedlička (1949, s. 20–21) k tomu dodává: „Souběžně se na tento okruh připíná skupina mladších spolupracovníků, vycházející většinou z daných základů, ale stále ještě poutaných složkou terminologickou, s tematy zaměřenými zvláště na popularizaci (J. Smetana ve fyzice a astronomii, K. Amerling v chemii, zoologii a jiných oborech, V. Staněk v anatomii, F. Hýna v psychologii aj).“

K rozvoji české vědecké terminologie přispěl J. V. Sedláček hlavně svými učebními texty *Základové měřictví čili Geometrie* (1822) a *Základové přírodnictví neb Fyziky a Matematiky potažené neboli smíšené* (1825, 1827). Součástí první¹⁵⁵ česky

¹⁵⁵ Uvědomujeme si určitou relativnost daného tvrzení, jde o učebnici komplexně

psané učebnice matematiky byl terminologický česko-latinsko-německý slovník čítající 354 termínů.¹⁵⁶ Autor navrhoval české nebo modifikované ekvivalenty pro matematiku: *matematictví*, *veličinoznanství*, pro aritmetiku: *počítařství*, pro geometrii přišel se synonymy *zeměměřictví* / *měřictví* / *prostoroměrství* apod. Pro základní početní úkony navrhuje Sedláček termíny *sčítání*, *odjímání*, *množení* a *dělení*. Do českých ekvivalentů ke slovu *geometrie* se nepromítá jen jazyková potřeba vytvořit české pojmenování disciplíny, ale prosazuje se i změna v jejím chápání, posun od měření země, tedy práce v terénu, k disciplíně teoretické. Všechny výše uvedené doklady jsou slovtvorně motivované. Z termínů navržených Sedláčkem se dodnes užívá např. *čtverec*, *rovnítko*, *zbytek* nebo *činitel*.

Druhou významnou osobností, která ovlivnila kulturní život Plzně ve sledovaném období, je **Josef František Smetana** (1801–1861). Působil v Plzni od roku 1831 a je znám především jako starší bratranec¹⁵⁷ slavnějšího B. Smetany, který v letech 1840–1843 dokončoval v Plzni pod Františkovým dohledem svá gymnaziální studia.

V plzeňském prostředí J. F. Smetana proslul jako vlastenecky a demokraticky smýšlející osobnost navazující programově na snahy svého mladšího kolegy J. V. Sedláčka, byl znám jako jeden z největších organizátorů české buditecké činnosti v období první poloviny 19. století. V. Viktora (1988, s. 19) jej hodnotí následovně: „[...] představoval další generaci odlišnou v politickém uvažování i společenském působení. Proti soukromě orientovaným Sedláčkovým stykům, třebaš vlastenecky zaujatým, počítal s možností organizované činnosti. (...) Veškerá Smetanova

pojatou. V češtině již existovala práce Ondřeje Šimkovice řečeného Klatovský a také učebnice Jakuba Kresy nebo Stanislava Vydry.

¹⁵⁶ Viz Lumír Klimeš, 1996.

¹⁵⁷ V řadě publikací označovány nepřesně hlavně s ohledem na věkový rozdíl jako Bedřichův strýc. Také jeho život je již probádán, komplexně není dosud posouzeno jeho dílo. Velmi podrobně se jeho dílu věnoval Z. Nejedlý.

veřejná činnost směřovala k podněcování národního uvědomování i k podněcování všech kulturních akcí aktivizujících národní vědomí.“

J. F. Smetana se jako další profesor z premonstrátského řádu stal profesorem fyziky a přírodopisu na filozofickém ústavu v Plzni, přednášel zde i o české literatuře a jazyku českém, založil v Plzni dvě české knihovny, organizoval ochotnická představení. Pořádal přednášky o fyzice a přírodních vědách pro veřejnost, předváděl přírodovědné experimenty, usiloval o založení průmyslové školy (jež fungovala od roku 1840 jako nedělní).

Jako národní buditel překračoval Sedláčkův loajální přístup k habsburské monarchii. Svůj svobodomyšlný a osvícenský přístup při slučování vědy s vírou a osvěty s křesťanstvím vyjádřil Smetana v článku **Zdali jest osvěta lidu obecného nebezpečná církvi a státu** (1835). V textu polemizuje s tvrzením, „že nevzdělaný snáze než osvícený církvi a státu poslušnosti zachovává, a tudy oběma užitečnější jest“ a příklady z historie dokládá zápornou odpověď.

V roce 1848 se stal také předsedou odbočky *Slovanské lípy* obhajující konstituční státní princip. Po zásahu tepelského opata se však funkce musel vzdát. Přispíval do plzeňských novin *Posel ode Mže*, byl dokonce dvakrát navržen na poslance. Rád sedával s přáteli v restauraci U bílé růže, zasloužil se také o důstojný pohřeb Josefa Kajetána Tyla. V roce 1849 mu byla zakázána jakákoli politická činnost, v padesátých letech byl postaven pod policejní dohled.

V tomto nelehkém životním období trpěl také šedým zákalem. První operace byla neúspěšná, určitou dobu byl Smetana téměř slepý, podařila se až druhá operace u druhého oka.

J. F. Smetana je autorem řady učebnic, hesel ve *Slovníku naučném* a mnoha odborných i popularizačních příspěvků v dobových

časopisech. Uvědomoval si význam přírodovědných poznatků pro rozvoj vzdělání v zemědělství i v průmyslu, snažil se učit své studenty pro život.

Pokoušel se vydat také přehled světových dějin, z něhož vyšel pouze první svazek *Obraz starého věku* a později i trojsvazkový *Všeobecný dějepis občanský* (1846), jehož koncepci a pojetí dějin kladně hodnotil i František Palacký. V roce 1851 se účastnil prací na sestavování německo-českého slovníku vědeckého názvosloví, upravil také učebnici aritmetiky pro nižší ročníky gymnázií.

Také Smetana básnil, ale svá díla na rozdíl od J. V. Sedláčka psal do zásuvky. Zatímco loajální básně Sedláčkovy byly prezentovány veřejně, byly kulturním artefaktem oslavujícím dobu, satirické postřehy Smetanovy, často motivované politicky, nebyly ke zveřejnění určeny. Smetanův básnický jazyk je věcný, jeho vyjádření jsou stručná. Toto se projevuje hlavně v jeho epigramech. Smetanovy básně se dočkaly vydání až v roce 1905, ale v té době již byly chápány jako součást historie a jako edice plzeňská zůstaly téměř bez povšimnutí. Jako ukázkou ze Smetanova díla uvádíme úryvek básně věnované slavení kontroverzního Nového svátku¹⁵⁸, o jehož zrušení autor neúspěšně usiloval:

Na Plzeňský Nový svátek // Slavil nový svátek zase, střílel,
troubil, bubnoval. / Nechme blba, vychloubá se, / Že sám
sobě facku dal. (Suchá 1968, s. 118)

Jeho dílo básnické zůstávalo dlouho stranou pozornosti badatelů. Vynikají z něj hlavně satirické epigramy, prokomponované a pointované, i alegorizující básně (Viktora 1988, s. 19). Kromě toho skládal Smetana ódy, hymny a oslavné básně, mezi jinými i žalozpěv věnovaný Josefu Vojtěchu Sedláčkovi. Za jeho života byly vydány v *Lumíru* pouze dvě *Dumky slepého pěvce*, až

¹⁵⁸ Plzeň slavila tzv. Nový svátek jako oslavu vítězství nad husity, tedy nedobytí Plzně husity, od roku 1434 do roku 1870.

v roce 1905 vydal plzeňský spolek přátel vědy a literatury výbor Smetanových básní nazvaný prostě *Básně*. Charakteristice jeho satirického díla se věnovala Milada Suchá (1968). Podrobnější analýzou jeho *Básní* a začleněním Smetanova díla do dobového kontextu se zabýval Viktor Viktora, který jej řadí díky jeho skeptickému tónu, ironii a břitkosti zejména k satirické linii K. Havlíčka Borovského (2019, s. 211).

Podobně jako dříve A. Frozín v předmluvě k *Obrovišti mariánského Atlanta* (1700) tak se také J. F. Smetana pokusil najít hranice mezi českým a německým národem v kraji Klatovském a Plzeňském a najít doklady českého jazyka na venkově, svou pozornost věnoval i českým toponymům a komparaci s jejich německou podobou; poněmčování českých oblastí vnímal jako celoživotní problém (Viktora, 1988, s. 9).

J. F. Smetana je stejně jako J. V. Sedláček jedním z tvůrců české terminologie v populárněnaučných publikacích *Počátky silozpytu čili fyziky* z roku 1852 (práce vzniklé po nedokončené *Fysice Sedláčkově*) a *Základů hvězdosloví čili astronomie* z roku 1837, která je první českou učebnicí a popularizační příručkou na toto téma. Terminologii zde reprezentuje hlavně systém substantiv a adjektiv a terminologická sousloví, v menší míře adverbia slovotvorně vzniklá z adjektiv.

Smetanova učebnice je po úvodu dělena na dvě části: I. *Nebezor*, pojednávající moderně řečeno o sférické astronomii, o původu a stavbě vesmíru a obsahující výklady a výpočty, II. *Nebepis*, oddíl věnovaný jednotlivým planetám, hvězdám a Galaxii. Ukázky z druhé části publikace jsou součástí druhého vydání Jungmannovy *Slovesnosti*. Z hlediska původu jednotlivých termínů můžeme vymežit dva základní typy: termíny tradiční, již dříve v češtině v různých dobách užívané, a neologismy všech typů. Dokládají to např. názvy planet, z nichž některé jsou staročeského původu jako *Hladolet*, *Nebešťanka* či *Kralomoc* nebo jsou ponechány v latinské podobě jako *Saturn*, *Jupiter* nebo

v původně latinské a počestěné formě jako *Venuše*. Z dalších termínů, navazujících na termíny starší vzniklé ponejvíc kalkováním, jsou to např. planety neb *bludice*, komety neb *vlasatice*, *dennice* s významem Jitřenka, *Venuše*, *schodnice* s významem elipsa,¹⁵⁹ *družice* s významem měsíc, *protisluní* jako přísluní, *sousluní* jako odsluní. Z návrhů dalších např. *dovrh* pro azimut, *oblud* pro aberaci, pro Deklamationkreis *úchylka* nebo *uchylník*. Z českých ekvivalentů latinských a německých termínů přeživších do současnosti je to např. *zvířetník*, *tlakoměr* či *dvojhvězda*.

Potřebu vysvětlit vznikající české ekvivalenty dokládají i dvojstranné tituly citovaných publikací, svědčící o určité nestabilitě dobové terminologie; zároveň můžeme u všech autorů sledovat naprostou převahu vytváření českých jmen, na prvním místě substantiv.

Profesoři plzeňského filozofického ústavu i gymnázia se tak snažili v oblasti jazykové vytváření české terminologie v učebnicích a popularizačních příručkách naplnit jungmannovský projekt vycházející z dobového lingvocentrismu. V oblasti kulturní bohužel nadějně se rozvíjející české národní vědomí a jisté svobodomyšlné snahy reprezentované oběma profesorskými osobnostmi končí skepsí v období bachovského absolutismu. Přesto jejich kulturní činnost připravila podmínky pro další růst češtiny i českého národa v plzeňském regionu.

Poslední osobností, již chceme v naší kapitole věnovat pozornost, je **Jan Hugo Nepomuk Karlík** (1807-1894), také člen premonstrátského řádu z Teplé. Do Plzně přišel v roce 1849 a pobýval zde do roku 1860. Na vlastní žádost zde působil jako samostatný profesor řeči a literatury české. Období strávené v Plzni se stalo významnou dobou jeho života, třebaže bylo zároveň obdobím bachovského absolutismu.

¹⁵⁹ Slovtvorný typ se sufixem *-ice* užíval pro kuželosečky už J. V. Sedláček.

Karlík proslul také jako nezištný přítel J. F. Smetany, o něhož pečoval v jeho těžkých životních chvílích, a také rodiny Tylovy. Byl propagátorem českých knih a podporovatelem *Časopisu českého Muzeum*. Doložená je i jeho korespondence s několika dalšími českými obrozenci: s V. Hankou, s F. Palackým¹⁶⁰, s B. Jablonským. Stejně jako oba výše zmiňovaní profesori také básnil.

Češtinu vyučoval ve všech třídách gymnázia, což bylo nejen časově náročné, ale stále se také potýkal s nedostatkem vhodných učebních textů. Pořádal kursy češtiny i pro studenty gymnázia i pro veřejnost (vyučoval pravidelně 2x týdně). Uvažoval proto o sepsání dějin české literatury, v jeho pozůstalosti se však zachovala pouze část tohoto rukopisu. Je také autorem česky i německy psaných dějin tepelského kláštera a práce o Hroznatovi – *Hroznata und die Praemonstratenser AbteiTempl* (1833, 1870). Znamé bylo jeho pětisvazkové dílo *Životy, skutky a utrpení svatých a světic Božích* (1847-1849, 1860).

Po odchodu z Plzně nadále pečoval o oblast školství a také díky jeho vlivu byla plzeňská hlavní škola prohlášena v roce 1867 (sedm let po Karlíkově odchodu z Plzně) za českou, po odchodu z Plzně. Jako uznání za jeho práci mu byl dán dohled nad hlavními školami ve vikariátu plzeňském a za své celoživotní zásluhy především v oblasti vzdělávání byl vyznamenán v roce 1884 rytířským křížem řádu Františka Josefa.

Jeho názory na výchovu a vřelý vztah ke studentům dokládá i krátký citát z jeho dopisu: „[...] výchova jest více uměním než vědou. Nedá se předpisovat a nedá se učit. Kdo nemá jemný psychologický smysl, nedovede nikoho vychovat, kdyby přečetl spoustu knih o methodice. (...) Mládež umí ocenit duševní velikost, instinktivně se k ní kloní, má víru v dobro, a k tomu, koho poznala jako hlasatele dobra, ráda a s láskou přilne. Šťastná

¹⁶⁰ Dochován je pouze jeden dopis, i tento fakt svědčí o určité odloučenosti plzeňského vzdělávacího ústavu od pražského centra.

škola, která má alespoň několik teplých srdcí, jež žáci dobře znají a jež si třídy mezi sebou závidí“ (Suchá 1957, s. 82).

H. J. Karlík byl také autorem jedné z prvních učebnic češtiny jako cizího jazyka. Díky výuce v kursech češtiny si uvědomoval, že mu chybí vhodná učebnice a rozhodl se ji napsat. Výsledkem byla *Praktische Grammatik zur leichten und schnellen Erlernung der böhmische Sprache zum Gebrauche für deutsche nach einer leichtfasslicher Methode verfasst*, která vyšla poprvé v roce 1856. O jejím užívání a oblíbě svědčí i další vydání v letech 1857, 1858, 1859, 1860, 1863, 1876 a 1878.

Učebnice byla určena především německy mluvícím žákům a její značnou předností byl fakt, že autor čerpal příklady z živého mluveného jazyka. Práce obsahuje i značné množství frazémů včetně přísloví vycházejících z lidové slovesnosti. Význam měly i slovníčky – německo-český a česko-německý – vydané v roce 1859, které se postupně staly také organickou částí učebního textu.

Karlíkova práce navazuje na mluvnici J. Nejedlého *Praktische böhmische Grammatik für Deutsche* (1810) a koncepčně je uspořádaná podle dobových zvyklostí. V předmluvě autor odkazuje na své osobní zkušenosti s výukou jazyků a vysvětluje uspořádání knihy. Připomíná také význam nejen znalosti pravidel, ale především význam mluvení, jazykové praxe. Jako základní je užitá klasická metoda gramaticko-překladová, podle našeho názoru se však objevují i díky osobním zkušenostem autora prvky metody přímé, např. důraz na živou mluvu a výslovnost. Pojetí učebnice dokládá i střídání generací a metod v lingvistice daného období směřující od romantismu k pozitivismu.

Oddíly jsou uspořádány tradičně, po abecedě následuje hláskosloví, přehled vokálů a konsonantů a přehled pravopisných pravidel. Morfologické výklady jsou uspořádány podle jednotlivých slovních druhů, jména jsou probírána podle jednotlivých

pádů odděleně¹⁶¹. Výklady syntaktické navazují ještě silně na pojetí skladby jako na spojování slov uspořádané podle slovních druhů, nikoli vět¹⁶². Kniha obsahuje nejen verbální mluvnické výklady, ale i tabulky, po výkladu následují cvičení. Ve výkladu aplikuje autor oba jazyky: *ch jako Teich, chléb s. Brot*.

Poměrně moderní přístup autora se projevuje ve vnitřní integraci jazykové a literární složky ve výuce češtiny, ve zdůrazňování důležitosti lexikálního významu slov a také v akcentaci funkce slovesa jako centra syntaktického celku.

V celé knize je velmi patrný základní koncepční rys – ohled na jazykovou praxi. Vzorová vyjádření určená k překladu vybírá autor z různých oborů, příklady čerpá z živé mluvy: *Když švestky zrají, nebývá prý pivo dobré. Večer květiny silněji páchnou než ve dne. Ucho slyší zvuky jak umělé, tak přirozené. Chceme-li zdraví býti, musíme se denně čerstvou vodou mýti. Kdo lže, ten krade. Nové pometlo dobře mete*. Při komparaci jednotlivých vydání je vidět, že autor při vydávání text postupně upravoval, nejčastěji rozšiřoval cvičení a přidával texty.

Karlíkovy učebnice češtiny našly v plzeňském prostředí také své pokračovatele. Podobně oblíbená jako Karlíkova učebnice byla i práce *Böhmisches Sprachbuch* (1892) Karla Kunze (1827–1895), profesora plzeňské reálky. Na začátku 20. století se čeština pojatá jako cizí jazyk dostává v plzeňském prostředí do interakce nejen s němčinou, ale také s polštinou díky mluvnici *Praktyczna metoda języka czeskiego do nauki z pomoca lub bez pomocy nauczyciela: gramatyka, ćwiczenia, rozmówki* (1916). Autorem této učebnice byl polonista a propagátor česko-polské vzájemnosti, plzeňský pedagog František Alois/Alojzy Hora (1839–1916).

¹⁶¹ Tento postup se uplatňuje i v současné výuce češtiny pro cizince, např. v učebnicích koncipovaných L. Holou.

¹⁶² Dané pojetí syntaxe se výrazněji projevuje až v pracích Martina Hattaly.

H. J. Karlík proslul nejen jako kněz, pedagog, buditel, věrný přítel kolegů a studentů, profesor historie a češtiny na plzeňském gymnáziu a významný tepelský klášterní historik, ale měl by v naší paměti zůstat zapsán také jako (ne)regionální autor učebnice češtiny pro Němce s moderními didaktickými prvky a především jako šířitel vzdělanosti a znalosti češtiny a české literatury.

Gymnázium a filozofický ústav se staly centrem kulturního dění v regionu, v daném místě a v dané době se na tomto místě vytvořily specifické podmínky předjímající možnost dalšího výrazného rozvoje města jako kulturního střediska západočeské oblasti. Všechny osobnosti, o kterých jsme psali výše, kromě doby učitelského působení v Plzni spojovala i jejich odborná erudice a značná šíře jejich zájmů. Mimo práce pedagogické se tito gymnaziální učitelé věnovali i práci vědecké a organizační, snažili o povznesení úrovně vzdělávání, byli literárně činní. Byli autory popularizačních či didakticky zaměřených příruček, stali se významnou součástí plzeňského společenského života a spojoval je kladný vztah k českému jazyku. J. V. Sedláčka a J. F. Smetanu můžeme zařadit mezi tvůrce české terminologie, J. F. Smetanu i do české literární linie satirické, H. J. Karlík je v plzeňském prostředí autorem první učebnice českého jazyka pro cizince.

I přes vše kladné, co bylo výše řečeno o významu gymnázia a filozofického ústavu pro kulturní rozkvět a rozvoj vzdělávání v Plzni, i přes Zauperovy kontakty do německých zemí a kontakty ostatních vyučujících s představiteli české dobové národní emancipace, vyznačovalo se působení obou institucí určitou regionální izolací.

Na příkladu profesorů působících ve vyšším školství především v první polovině 19. století jsme se pokusili ukázat význam těchto osobností a poukázat na důležitost genia loci, v němž působili, pro kulturní rozvoj Plzně a plzeňského regionu a jejich směřování k české kulturní a národní identitě.

Prameny a literatura

- BOK, Václav. Goethův plzeňský přítel Josef Stanislav Zauper. *Minulostí Západočeského kraje*, 1968, roč. 6, s. 119–135.
- FELIX, Emil. *Dva buditelé*. Plzeň: Národopisné muzeum Plzeňska, 1936. 38 s.
- FOUD, K. *Paměť Plzeňského kraje – Muzea a galerie zřizované Plzeňským krajem*. Plzeň: Plzeňský kraj, 2008, s. 164.
- HLINOMAZ, Milan. Příspěvek tepelského kláštera k rozvoji školství v západních Čechách. *Minulostí Západočeského kraje*, 2009, roč. 44, s. 73–86.
- HRUŠKA, Martin; KORÁB, Julius (eds). *Knih pamětní královského krajského města Plzně od roku 775 až 1870*. Plzeň: Nákladem Dědiců Hruškových, 1883. 1125 s.
- CHÝLOVÁ, Helena. Terminologické snahy Josefa Františka Smetany a jejich dobové zakotvení zejména z hlediska slovo-
votvorného. In *Josef František Smetana a jeho doba*. Praha: Nakladatelství viaCentrum, 2019, s. 121–127.
- JEDLIČKA, Alois. *Josef Jungmann a obrozenecká terminologie literárně vědná a lingvistická*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1948. 107 s.
- JEDLIČKA, Alois; KRÍSTEK, Václav. *Josef Jungmann dnešku (1773–1973)*, Praha: SPN, 1973, s. 14.
- KARLÍK, Hugo Jan. *Praktische Grammatik zur leichten und schnellen Erlernung der böhmische Sprache zum Gebrauche für deutsche nach einer leichtfasslicher Methode verfasst*. Praha: Friedrich Rohlíček, vydání 1856, 1857, 1858, 1959; Komínek & Siever, 1860, 1863, 1876, 1878.
- KLIMEŠ, Lumír. Příspěvek k poznání terminologie Sedláčkových Základů měřivtí čili Geometrie. In *Kultura, historie a současnost Plzně*. Plzeň: PF, 1996, s. 70–83.
- PODLAHA, Antonín. *Bibliografie české katolické literatury náboženské*. Díl V. Praha: Knih tiskárna V. Kotrby, 1923.
- SMETANA, J. F. Zdali jest osvěta lidu obecného nebezpečná církvi a státu. In *Časopis pro katolické duchovenstvo*, 1835, roč. 8, č. 2, s. 247–260; č. 3, s. 416–427.

- SPĚVÁČEK, Václav. *Plzeňský vlastenec Josef Vojtěch Sedláček, učitel českého obrození*. Plzeň: Krajské nakladatelství, 1958. 137 s.
- SUCHÁ, Milada. Jihočeský rodák P. Hugo Jan Karlík. In *Jihočeský sborník historický*. 1957, roč. 26, České Budějovice: Krajské vlastivědné muzeum, s.79–85.
- SUCHÁ, Milada. Plzeňské Klementinum (Historie jedné budovy). *Minulostí Plzně a Plzeňska*. 1960, roč. 3, s. 149–174.
- SUCHÁ, Milada. Satirik Josef František Smetana. *Minulostí Západočeského kraje*. 1968, roč. 6, s. 114–118.
- ŠOLCOVÁ, Alena. Čeština – jazyk, matematiky, fyziky a astronomie v časech Josefa Františka Smetany. In *Josef František Smetana a jeho doba*. Praha: Nakladatelství viaCentrum, 2019, s. 152–161.
- VIKTORA, Viktor. *Kapitoly o literární Plzni I*. Plzeň: Knihovna Města Plzně, 1988. 48 s.
- VIKTORA, Viktor. Literární život v Plzni. In WASKA, k. a kol. *Dějiny města Plzně 2. 1788–1918*. Plzeň: Město Plzeň, 2016, s. 626–661.
- VIKTORA, Viktor. Básnické dílo Josefa Františka Smetany. In *Josef František Smetana a jeho doba*. Praha: Nakladatelství viaCentrum, 2019, s. 203–211.
- WASKA, Karel; aj. *Dějiny města Plzně 2. 1788–1918*. Plzeň: Město Plzeň, 2016. 913 s.

Přehled vývoje židovského školství v Moravské Ostravě do konce 19. století

Jiří Fiala, Marie Sobotková

Historiografie židovského osídlení ostravské aglomerace se v poslední době dočkala významných publikačních počínů, především monografie Daniela Baránka *Židé na Ostravsku – Dynamika a pluralita židovské společnosti 1832–1942* z roku 2017 a dvou svazků publikace *Ostrava and its Jews* – první svazek autorů Davida Lawsona, Libuše Salomonovičové a Hany Šústkové *Ostrava and its Jews* s podtitulem *‘Now No-one Sings You Lullabies* z roku 2018 a druhý svazek autorů Davida Lawsona a Libuše Salomonovičové s podtitulem *Family Albums*, vydaný roku 2020. O židovském školství v **Moravské Ostravě** speciálně pojednala roku 2003 Blažena Przybylová ve stati *Židovská škola v Moravské Ostravě*; samostatná kapitola je věnována obecné škole a dětské školce v tomto městě rovněž ve sborníku *Město v nás: příběhy ostravských Židů* z roku 2004. O tyto publikace se v naší kapitole opíráme. Unikátním pramenem pro historiografii **židovského školství** v Moravské Ostravě je školní kronika zdejší židovské obecné školy z let 1899–1941, nazvaná *Chronik der Volksschule der israelit. Cultusgemeinde in Mähr. Ostrau*, uložená v archivu Židovské obce v Ostravě a péčí Hannah Adarové, dcery učitele Ferdinanda Krause, přeložená do hebrejštiny a vydaná tiskem v Izraeli roku 2001 – vývoj školy před založením kroniky je zde postížen v retrospektivním přehledu.

Těsná koexistence pěti etnik na Ostravsku – českého, německého, polského, židovského a romského – měla důsledky i pro podobu školského vzdělávání v tomto regionu, a to jak z hledisek jazykových (počítaje v to i místní, dosud živé dialekty), tak z hledisek konfesijních, kdy bylo třeba respektovat diference mezi věřícími hlásícími se k církvi římskokatolické, k církvím evangelickým, k židovskému vyznání, popřípadě i k dalším jiným méně početným denominacím, např. pravoslaví nebo starokatolictví nemluvě o bezvěrcích na jedné straně a spiritistech na druhé straně. Právě během 19. století se vedle státně preferovaného římského katolicismu uvolňuje reglementace jiných vyznání, a to až k absolutní náboženské svobodě.

Římskokatolickou duchovní správou, důsledně dvojjazyčnou, zajišťovala v Moravské Ostravě farnost při kostele sv. Václava, přenesená v roce 1889 k nově postavenému chrámu Božského Spasitele, v němž se mohlo shromáždit na 4 000 věřících. Kázání v těchto kostelích byla česká, teprve v posledním desetiletí 19. století prosadila městská reprezentace ve farním chrámu kázání v němčině. První řeholníci – salesiáni a redemptoristé Dona Boska – se v Moravské Ostravě usadili až mezi světovými válkami. Luteráni, kteří se v Moravské Ostravě vyskytovali do poloviny 18. století, se znovu v tomto městě etablovali po roce 1848, zvláště pak s nárůstem německy hovořících podnikatelů hlásících se k této konfesi. Evangelická obec čítající 1 456 věřících byla v Moravské Ostravě zřízena v roce 1875, v roce 1901 byla zahájena stavba fary a v roce 1907 bylo dokončeno budování luteránského Kristova kostela. Mezi evangelíky se nezřídka zařazovali též ostravští christianizovaní Židé (Jemelka 2014, s. 224–228).

Průmyslový rozvoj Ostravska a definitivní zrovnoprávnění obyvatelstva Rakousko-uherské říše bez ohledu na náboženské vyznání, jak je mj. nastolila ústava z 21. prosince 1867, umožnilo neomezovanou migraci Židů jak do Polské, tak do Moravské Ostravy, a také jejich integraci do místní populace. Zatímco ale na

Moravském Ostravsku se k židovskému náboženství hlásilo roku 1858 jen 65 osob, na Slezském Ostravsku to bylo 5 132 osob. Centrem židovského náboženského kultu se stala reformovaná synagoga dobudovaná v Moravské Ostravě roku 1879. V posledních dvou desetiletích 19. století směřovala na teritorium dnešní Ostravy početná imigrace reformovaných i chasidských Židů z Haliče, Bukoviny i Horních Uher (Slovenska). Mezi sebou hovořili v jidiš a osvojovali si němčinu, k bohoslužebným účelům užívali hebrejštiny, byli však s to komunikovat polsky či ukrajinsky, takže jim čeština nebyla zcela nesrozumitelná.

Beletristicky ztvárnil osudy těchto imigrantů František Sokol-Tůma v první pětisvazkové části trilogie *Černé království*, nazvané v *Záři milionů*. Náčrt této pentalogie byl zveřejněn roku 1900 pod titulem *E'Geschäftsmann* od roku 1900 v regionálním periodiku *Ostravský obzor*, knižně byla pentalogie publikována roku 1922, v definitivním znění roku 1928 pražským nakladatelstvím Julius Albert. Ústřední dějovou linií pentalogie *V záři milionů* je ekonomický a společenský vzestup haličského Žida Chaima Bauchbrennera, pocházejícího z města Borislavi ve Lvovské oblasti, jenž ve 2. polovině 19. století přesídlil do Moravské Ostravy (Borovička – Strobach 2017). Bauchbrennerovy jazykové kompetence charakterizoval František Sokol-Tůma následovně:

„Česky nemluví. Naučil se sice již dosti zběžně česky mluvit, ale provedl to pouze tím způsobem, že polštinu, již ovládal dokonale, přizpůsobil násilně češtině. Nebyla to ani polština, ani čeština, bylo to něco smíchaného, něco, čemu se v Čechách říká ‚hatmatilka‘, ale co zde nazýváno je posměšně ‚wasserpolštinou‘, směs sestávající z polských, německých a českých slov, již zde mluví nejvíce tito lidé, o nichž možno říci, že jsou nejlepšími její rozšiřovateli a která v širších a hlubších vrstvách lidu – díky rovněž stálému přírůstku polského dělnictva – nabyla takového rozšíření a tak se zakotvila a ujala, že ani škola nemůže napravit, co zvyk pokazil.

A tito lidé vědí, že jim tato ‚řeč‘ postačí domluvit se s dělníkem, na jiného prozatím nepočítají. S ‚pánem‘ dohodnouti se postačí jim němčina, tu češtiny se nežádá.“ (Sokol-Tůma 1935, s. 85)

Na podzim roku 1867 byla v souvislosti se založením židovského náboženského spolku v Polské Ostravě přemístěna hebrejská výuka dvou tříd židovské školy. Škola byla otevřena ve školním roce 1863/1864 za vedení kantora Bellaka a jednoho pomocníka – předříkavače modliteb v Zámostí (nyní Slezská Ostrava, Zámostní ulice) do centra Moravské Ostravy, a to do domu v Kostelní ulici č. 25. Škola byla soukromá, a tak žáci museli být před obdržením vysvědčení přezkušováni učitelem veřejné školy. Na základě říšského zákona, „jímžto se ustanovují pravidla vyučování na školách obecných“ (tzv. Hasnerova zákona podle tehdejšího ministra kultu a vyučování Předlitavska Leopolda Hasnera rytíře von Artha, 1818–1891), ze 14. května 1869 musela škola získat pro svou další existenci povolení moravské zemské školní rady – ze žádosti o toto povolení, sepsané předsedou židovského náboženského spolku Simonem Franklem v říjnu 1869, se dozvídáme, že školu navštěvovalo na 40 dětí rozdělených do tří tříd, v nichž vyučovali státně zkoušení učitelé, kantor Rosenfeld a Moritz Weihs (Weiss), na výuku židovského náboženství dohlížel těšínský rabín Simon Friedmann.

Rodiče dětí platili školné, pokud od něj nebyli jako nemajetní osvobozeni; další finance potřebné pro provoz školy zajišťoval židovský náboženský spolek z příspěvků svých členů. Podle názoru okresního hejtmanství v Místku však škola nebyla dostatečně finančně zajištěna, školní osnovy neodpovídaly požadavkům Hasnerova zákona, vyskytly se i jiné nedostatky, a tak schválení žádosti se protahovalo, zejména když posléze veškerou výuku zajišťoval jen Moritz Weiss.

Počet žáků židovské školy klesal, poněvadž majetnější rodiče využívali zákonné možnosti a platili si soukromé učitele docházející

do domácností. Škola tak nakonec rozhodnutím okresní školské rady ke školnímu roku 1871/1872 zanikla, avšak na základě žádosti předsedy židovského náboženského spolku, jenž zaručil působení dvou kvalifikovaných učitelů, Jakoba Freunda a Heinricha Hahna (a posléze i umístění školy v domě v Přívozské ulici č. 1), zemská školní rada 17. listopadu 1871 školu obnovila. Vedle elementární výuky, a to již v němčině, byla ovšem nadále hlavním posláním této školy výuka židovského náboženství, hebrejštině byly věnovány jedna až dvě vyučovací hodiny denně. V roce 1873 byla otevřena 3. třída školy, pro niž byl přijat učitel I. Fischl. (Škola byla přestěhována do domu v Přívozské ulici č. 1, jenž náležel ostravskému staviteli a majiteli realit Josefu Krausovi.)

S tím, jak stoupal počet židovského obyvatelstva v Moravské Ostravě, jež tehdy měla asi 10 000 obyvatel (na podzim roku 1872 to bylo pouze 263 osob, v Polské Ostravě 197 osob), vzrostl i počet žáků v židovské škole ze 71 ve školním roce 1872/1873 na 185 o deset let později. Nebylo ale málo židovských dětí, jejichž rodiče je na konfesijní školu neposílali – příčinou mohlo být jejich přesvědčení, že veřejné školy či soukromí učitelé poskytují kvalitnější vzdělání a lepší vyhlídky na začlenění Židů do společnosti. Jenže § 3 Hasnerova zákona stanovil, že se na obecných školách má v první řadě vyučovat náboženství, což bylo nutno zajistit i pro židovské děti obecnou židovskou školu nenavštěvující, a to prostřednictvím docházky na hodiny židovského náboženství. V letech 1873/1874 se nadto škola potýkala s problémy, jež vznikly v souvislosti s odchodem nadučitele (tj. řídícího učitele) Jakoba Freunda a úmrtím jeho nástupce, nadučitele B. Krale 5. prosince 1873, a škola tak musela být opět omezena na dvě třídy. Ve školním roce 1874/1875 nastoupil nový nadučitel Adolf Mautner (Baránek 2017, s. 28–30; Przybylová 2003, s. 378–380; Otisk 2004, s. 23–25; Lawson – Salomonovičová – Šústková 2018, s. 52).

Podstatnou změnou v existenčních podmínkách židovské školy v Moravské Ostravě bylo rozhodnutí židovské obce o výstavbě

nové školní budovy, a to souběžně s vybudováním synagogy v Pittlerově (nyní Zeyerově) ulici. Zatímco ale templ byl slavnostně otevřen 15. září 1879 (v noci z 12. na 13. června 1939 byla tato synagoga nacisty vypálena), parcelu pro školní budovu se podařilo získat až v březnu 1880 díky manželům MUDr. Josefu a Anně Wechsbergovým, kteří zakoupili dům v Kostelní ulici č. 690/24. Po zboření tohoto domu zde byla postavena dvou-podlažní budova, v níž byla umístěna škola jak obecná, tak mateřská, tu navštěvovalo 50 až 70 dětí. (Tato školní budova, navýšená v letech 1898–1901 o třetí podlaží, byla demolována roku 2003 v souvislosti s nově vzniklou Biskupskou ulicí.) V přízemí budovy se nacházely tři, v prvním patře čtyři místnosti, v suterénu byly zřízeny sklepy, kuchyň a další dvě místnosti. Výuka byla zahájena již 6. září 1880, počet tříd se mohl rozdělením první třídy zvýšit na čtyři třídy.

Nadučitel Adolf Mautner se nedočkal uznání, ministerstvo kultu a vyučování (pro údajné nedostatky v pedagogickém procesu) žádost židovské náboženské obce v Moravské Ostravě o udělení zdejší židovské škole práva veřejnosti v březnu 1882 zamítlo. V červnu 1882 se Mautner rozhodl ze školy odejít, a to pro „nesnesitelné poměry, ustavičné spory ze strany některých představených (sic!), urážky všeho druhu“ (cit. podle Przybylová 2003, s. 382). Na Mautnerovo místo nastoupil 1. září 1882 Jakob Kohn. Pro dobové národnostní třenice v Moravské Ostravě, motivované preferováním němčiny před češtinou ve zdejších školách, je ilustrativní reakce *Opavského týdeníku*, č. 37, v jehož příloze *Ostravan* z 16. září 1882 na zprávu o zavedení výuky češtiny jako cizího jazyka (tzn. pro Židy prohlašující za svůj mateřský jazyk němčinu) ve 3. a 4. třídě židovské školy v rozsahu dvou hodin týdně se píše: „Tak vida, Židé kteří mají zajisté praktický smysl pro všechno, uznávají za základ vyučování jen mateřskou řeč, ale nám se řeč cizí za řeč vyučovací vnucuje.“ (cit. podle Przybylová 2003, s. 383).

Židovská škola, řízená nadučitelem Jakobem Kohnem a za působení učitelů Ferdinanda Krause, Heinricha Hahna, Samuela Spritzera a podučitelky (pomocné učitelky) Henrietty Schwarzové, se úspěšně vyrovnávala s konkurencí obecných škol v Moravské Ostravě (české smíšené obecné školy, německé dívčí obecné a měšťanské školy a německé chlapecké obecné školy), což potvrdilo i ministerstvo kultu a vyučování Předlitavska, když škole 3. června 1884 udělilo právo veřejnosti. „Ve školním roce 1884/1885 ji podle školní matriky navštěvovalo 125 dětí bydlících v soudním okrese Moravská Ostrava (111 přímo v Moravské Ostravě), 22 dětí ze slezského Ostravska (17 z Polské Ostravy), pět dětí ze soudního okresu Klimkovice (z obcí Polanka, Poruba a Svinov), tři děti z Bohumínska, šest dětí z blízkých obcí v soudním okrese Frýdek (z Kunčic, Kunčiček a Řepišť) a Fryštát (z Dolní a Horní Suché) a u ostatních 11 dětí nebylo bydliště prokazatelně zjištěno.“ (Baránek 2017, s. 53)

Výuku ve škole dozoroval okresní školní výbor v Místku, do roku 1875 konal inspekce formou veřejné zkoušky žáků na konci školního roku řídící učitel obecné školy v Moravské Ostravě a místní kronikář Johann Pobial (1823–1892), jehož jméno nese od roku 1945 jedna z ostravských ulic, poté byl již průběžnými inspekcemi pověřován vrchní učitel obecní školy v Místku Johann Šašek. Ve školním roce 1885/1886 navštěvovalo židovskou školu celkem 194 žáků (Baránek 2017, s. 43–44; Przybylová 2003, s. 382–384).

Pokud jde o financování školy, ze žádosti židovské náboženské škole adresované městu Moravské Ostravě z 25. listopadu 1885 vyplývá, že doposud byla škola udržována jen z příjmů zdejší náboženské obce, a to částkou kolem 6 000 zlatých ročně, což pro obec znamenalo dále již neudržitelnou finanční zátěž. Žadatelé argumentovali tím, že židovská škola neplní pouze aspekty náboženské, ale je jedinou obecnou školou s německým vyučovacím jazykem. Na školních výdajích se podílely mzdy učitelů, částka za pronájem školní budovy, vlastněné manželi

Weschbergovými, a náklady na pořizování školních pomůcek, najmě knih do školní knihovny. Mzdy učitelů přitom byly nižší nežli mzdy učitelů na jiných obecných školách, učitelé rovněž zpočátku nedostávali žádné zvláštní příplatky/odměny, např. na úhradu bydlení. V roce 1874 tak nadučitel pobíral 900 zlatých, učitel 800 zlatých, podučitel 600 zlatých a podučitelka 400 zlatých ročně – pro srovnání: v roce 1883 stálo máslo 1 kg 1,07 zlatých, mouka 1 kg 0,21 zlatých, sádlo 1 kg 0,71 zlatých, rýže 1 kg 0,18 zlatých, víno 1 litr 0,15–0,30 zlatých, košile 1,45–2,75 zlatých, kalhoty 4–9 zlatých, pánský oblek 14–16 zlatých, kabát 11–25 zlatých (Sejbal 1997, s. 314).

Rodiče dětí, které tuto školu navštěvovaly, se podíleli na provozu školy placením školného, ale asi třetina z nich byla vzhledem ke své nemajetnosti od školného osvobozena. Pro chlapce od první do třetí třídy činilo školné 24 zlatých ročně, pro dívky 30 zlatých ročně, pro žactvo 4. třídy 36 zlatých ročně. V roce 1880, kdy školu navštěvovalo 157 žáků, mohl činit příjem ze školného asi 3 000 zlatých za rok, učitelům bylo vyplaceno 2 700 zlatých za rok, ostatní náklady včetně provozu mateřské školy tedy hradila židovská obec. Od tohoto roku přispíval židovskému školství v Moravské Ostravě částkou 360 zlatých ročně Moravský židovský zemský podstatový fond, od roku 1890 též tak činil každoročně obecní výbor města Moravské Ostravy částkou 500 zlatých (Przybylová 2003, s. 385–386).

K nezbytnému rozšíření školní budovy přistoupila moravskoostravská židovská obec v roce 1897, když ji odkoupila manželů Wechsbergových. Stavební mistr Ignatz Felix jednak upravil jednu z tříd v přízemí na tělocvičnu, jednak budovu zvýšil o druhé patro. Stavba v novorománském stylu byla dokončena roku 1901.

Ve školním roce 1895/1896 byla pro žáky první a třetí třídy zrušena jejich koedukace, když byly pro ně zřízeny samostatné chlapecké a dívčí třídy, v dívčích třídách vyučovaly učitelky, dvě třídy se dočasně učily v sousední budově Kostelní č. 22 (dodnes

stojící). Pedagogický sbor tak ve školním roce 1899/1900 sestával z Ferdinanda Krause, Fanny Rogerové, Heinricha Hahna, Malwine Friedmannové, Samuela Spitzera a Hermine Alexandrowitzové, čtvrtou, koedukovanou třídu učil nadučitel Jakob Kohn; 1. chlapeckou třídu navštěvovalo 43 žáků, první dívčí 26 žákyň, 2. chlapeckou 51 žáků, 2. dívčí 26 žákyň, 3. chlapeckou 49 žáků, dívčí 32 žákyň a ve 4. třídě se scházelo 62 dětí – 40 chlapců a 22 dívek. Školu navštěvovalo ve školním roce 1889/1890 celkem 218 dětí, z Moravské Ostravy jich bylo 156 (71 %), zbytek se rekrutoval z okolních obcí. Tak vysoké počty žactva zejména ve chlapeckých třídách nepochybně vyžadovaly od jejich učitelů nemalé pedagogické úsilí (Przybylová 2003, s. 386–387; Baránek 2017, s. 76–77).

Přestože existence židovské školy v Moravské Ostravě byla v dalších letech zpochybňována – již 21. ledna 1885 tak na shromáždění zdejší židovské náboženské obce před volbami její nové reprezentace učinil notářský kandidát Josef Lederer (Baránek 2017, s. 45–46), podařilo se školu udržet, zavést povinnou výuku češtiny a výnosem zemské školní rady ze dne 25. září 1936 uskutečnit přeměnu „vyučovacího jazyka obecné školy soukromé žid. na jazyk čsl.“ (cit. podle Przybylová 2003, s. 395).¹⁶³

Dodatek na závěr

Bezpochyby světově nejproslulejším žákem židovské školy v Moravské Ostravě je izraelský malíř a grafik Yehuda Bacon, narozený 28. července 1928 v Moravské Ostravě v rodině zdejšího židovského majitele továrny na výrobu koženélného zboží.

¹⁶³ Německá okupace Československé republiky 15. března 1939 a uplatňování nacistického rasově diskriminačního zákonodárství v protektorátu Čechy a Morava vedly ale k tomu, že židovská obecná škola v Moravské Ostravě ještě tři roky živořila, nežli v roce 1942 zanikla v důsledku transportů ostravských Židů do ghetta v Terezíně a následně do německých koncentračních táborů, v prvé řadě do vyhlazovacího tábora Auschwitz II-Birkenau v Polsku.

Přežil věznění v koncentračních táborech Auschwitz II-Birkenau, Mauthausen a Guns kirchen, poté byl účastníkem Akce Zámky, organizované Přemyslem Pittrem, a v roce 1946 emigroval do britské mandátní Palestiny, nyní státu Izrael. Během pobytu v ozdravovně ve Štíříně i poté psal Yehuda Bacon česky deníky, jejichž první dva svazky, reflektující retrospektivně jeho věznění v německých koncentračních táborech a aktuálně ozdravný pobyt ve Štíříně, byly v roce 2019 publikovány v anglickém překladu pod titulem *The Cold Shower of a New Life: The Postwar Diaries of a Child Survivor, Volume 1 – July 23, 1945–February 17, 1946* (Bacon 2019). České originály těchto deníků s podrobným komentářem připravili k vydání pod titulem *Studená sprcha nového života: Poválečné deníky přeživšího dítěte, 23. července 1945 – 17. února 1946* Jiří Fiala, Marie Sobotková a Dorota Julia Nowak (Bacon 2021). Jejich knižní vydání nákladem Moravské zemské knihovny v Brně se vzhledem k dosud neuděleným autorským právům ze strany Yad Vashem – The World Holocaust Remembrance Center v Jeruzalémě bohužel doposud nemohlo uskutečnit.

Prameny a literatura

ADAR, Hanna. *Khronikah shel Bet ha-sefer ha-'amami shel ha-kehilah ha-Yehudit be-Mahrish-Ostrau: osef mismakhim*. Hefah: Pardes, 2001.

BACON, Yehuda. *The Cold Shower of a New Life: The Postwar Diaries of a Child Survivor, Volume 1 – July 23, 1945 – February 17, 1946*. Edited by Sharon Kangisser Cohen & Dorota Julia Nowak. Jerusalem: Yad Vashem Publications, 2019. 208 s.

BACON, Yehuda. *Studená sprcha nového života: Poválečné deníky přeživšího dítěte, 23. července 1945 – 17. února 1946*. K vydání připravili Jiří Fiala, Marie Sobotková a Dorota Julia Nowak. Brno: Moravská zemská knihovna v Brně, 2021 (v přípravě k tisku).

- BARÁNEK, Daniel. *Židé na Ostravsku – Dynamika a pluralita židovské společnosti 1832–1942*. Ostrava: Židovská obec v Ostravě, 2017. 280 s.
- BOROVIČKA, Lukáš; STROBACH, Vít. Jak na (literární) antisemitismus? Modelová studie: Antisemitské reprezentace u Františka Sokola-Tůmy. *Dějiny – teorie – kritika*, 2017, roč. 14, č. 1, s. 43–77.
- JEMELKA, Martin. Ostrava náboženským i kulturním centrem Republiky československé? *Studia historica Brunensia*, 2014, roč. 61, č. 2, s. 221–239.
- LAWSON, David; SALOMONOVÍČOVÁ, Libuše; ŠÚSTKOVÁ, Hana. *Ostrava and its Jews. 'Now No-one Sings You Lullabies*. London: Vallentine Mitchell & Co Ltd. 388 s.
- LAWSON, David; SALOMONOVÍČOVÁ, Libuše. *Ostrava and its Jews. Family Albums*. London: Vallentine Mitchell & Co Ltd. 424 s.
- OTISK, Marek (ed.). *Město v nás: příběhy ostravských Židů*. Ostrava: Montanex, 2004. 85 s.
- PRZYBYLOVÁ, Blažena. Židovská škola v Moravské Ostravě. In *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Statutární město Ostrava, Archiv města Ostravy, 2003, s. 378–398.
- SEJBAL, Jiří. *Základy peněžního vývoje*. Brno: Masarykova univerzita, 1997. 420 s.
- SOKOL-TŮMA, František. *V záři milionů. Původní román o pěti dílech. První samostatná část ostravské trilogie Černé království. Díl III*. 7. vydání. Praha: Julius Albert, 1935.

Resumé

Kolektivní odborná monografie tematizuje proces národního uvědomění v literární komunikaci a ve školním prostředí od nejstarších dob po konec „dlouhého“ 19. století s přesahem do „krátkého“ 20. století.

Národní uvědomění je jeden z výdobytků „věku národů“. Ve střední Evropě se ustálil kulturně-etnický koncept národa – člen národa si svou příslušnost utvrzoval společnými místy paměti, četbou literatury, souborem určitých společných znalostí, jež získával při vzdělávání. A naopak: v literatuře a ve škole rezonovaly dobové představy o tom, co je národ, co má být národní, jak se chovat národně...

Příslušnost k národu byla ve středoevropském prostoru 19. století definována národním jazykem. V takovém ovzduší „zbožštili“ čeští národní „buditelé“ spisovnou češtinu, jež spisovatelům sloužila k uměleckému zpracování námětů z monumentálních národních dějin (romantismus), včetně stylizace prahnoucí po jazykové dokonalosti (parnasismus), i z každodennosti člověka, ovšem bez nutného poukazu na národní hodnoty nebo tyto hodnoty relativizující (realismus).

Prostředím, kde se národní uvědomění utvářelo, byla především škola. Ústrky na „německých“ školách byly českými vlastenci ostentativně připomínány. Soutěžení mezi českým a německým etnikem šlo v budování husté sítě národních škol, v nichž by se mohli příslušníci daného národa vzdělávat ve svém jazyce, v národní kultuře a v historii svého národa.

K vymezování se vůči německému živlu docházelo v 19. století tedy i v dějepisectví. František Palacký se podílel na vytvoření koncepce historického vývoje českého státu (a českého národa) s jeho vrcholy a pády, jež se jen v mírných obměnách aktualizuje v historickém povědomí Čechů dodnes. To svědčí o setrvačném vlivu národního myšlení 19. století. Sentiment po slavné minulosti vycházel z přítomnosti, již čeští vlastenci považovali za neuspokojivou. Odtud pramení i hojná národní mytologie, jež odporuje současné vědě. Beletrie 2. poloviny 19. století tuto filozofii českých národních dějin přetavila do uměleckých tvarů a zpopularizovala. Z národa tak byla vylučována šlechta, jež jej ale reprezentovala ve středověku, raném novověku a ještě v počátcích 19. století.

V předmoderní době státního úpadku (např. po vymření Přemyslovců) splynula národní identifikace s užívaným jazykem. S trvalým ztotožněním jazyka s národní příslušností ve střední Evropě přišlo až moderní chápání nacionalismu 19. století. Ještě v barokním, popř. osvícenském diskursu rezonovala (všude) identifikace zemská, nevyhraňující se tolik vůči jazykové rozmanitosti kolektivu dané země.

Identita lokální, regionální, zemská, stavovská, náboženská, dynastická byla v 19. století překryta identitou národní, což ale neznamená, že dané předchozí identity zanikly, pouze se axiologicky upozadily. Např. ani národní identifikace nezasáhla obyvatele českých zemí rovnoměrně, nýbrž kumulovala se kolem velkých českojazyčných kulturních center: v Čechách to byly vedle Prahy Plzeň se svým filozofickým lyceem (plzeňským „Klementinem“), Klatovy se svým benediktinským gymnáziem apod.

Vědomí početní „malosti“ českého národa vedlo v 19. století k prohloubení studia slavistiky a k pěstování slovanské vzájemnosti a panslavismu jako pandánu k vzrůstajícímu se pan-germanismu. V 19. století zintenzivněly vědecké vztahy např.

česko-polské, na českých gymnáziích se ve 2. polovině 19. století akcentovala četba jinoslovanských literatur.

Naproti tomu napjaté vztahy panovaly mezi Čechy a domácím židovským obyvatelstvem, jež i pod vlivem státních reforem inklinovalo spíše k německé kultuře. Proto otázka přijetí židů, sebevíc vzdělaných a odhodlaných k asimilaci, do českého národa se často neobešla bez rasové nesnášenlivosti i od jinak moderně smýšlejících českých intelektuálů. Antisemitismus 19. století je však nesrovnatelný s antisemitismem století následujícího.

Historické skutečnosti kolem utváření českého národa při literární komunikaci a vzdělávacím procesu rozkrývá a interpretuje 15 autorů. Touto kolektivní monografií chtějí přispět do odborné diskuse o utváření české národní identity a děkují Viktoru Viktorovi, profesoru katedry českého jazyka a literatury Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni, za dosavadní výzkum především české renesance a české literatury 19. století. Autory jednotlivých kapitol jsou Viktorovi kolegové z katedry (Plzeň) a spolupracovníci z univerzit, vědeckých a kulturních institucí v České republice (Praha, Ústí nad Labem, Olomouc, Brno), Polska (Poznaň) a Rakouska (Vídeň).

Summary

This collective monograph conceptualizes the process of national self-realization in literary communication and in the educational environment since the oldest times up to the end of the 'long' 19th century and the 'short' 20th century.

National self-realization is one of the peculiarities of 'the age of nations'. In Central Europe, the cultural-ethical concept of the nation was established – the member asserted their belonging to the nation by shared places of memory, reading of literature, certain social knowledge acquired through education. Likewise, the contemporary ideas resonated in literature as well as in schools on what a nation is, what is supposed to be national and what it means to act in national way.

National identities were defined by the national languages in the 19th century Central Europe. In such atmosphere, formal Czech was deified by the national revivalists, which served writers in processing themes from the monumental national history (romanticism), including stylistic expression yearning for linguistic perfection (parnassianism) as well as banality of the human condition without the necessary reference to national values or relativizing such values (realism).

The principal place where national self-realization was forming were schools. The oppressions at 'German' schools were ostentatiously pointed out by the Czech patriots. The competition between the Czech and the German peoples led to building a dense network of national schools, where the members of the given people could learn about their own language, culture and national history.

As a result, self-determination against the German element in the 19th century penetrated into history studies as well. František Palacký helped create the concept of historical development of the Czech state (and Czech nation) with its highs and lows, that is with subtle modifications actualized in the historical consciousness of the Czechs until the present times. That is the evidence of the inertial effect of the national thought in the 19th century. The reminiscence of the glorious past was stemming from the present, regarded as unsatisfactory by the Czech patriots. Likewise, the rich national mythology has its source here, standing in opposition to the current science. The late 19th century fiction transformed this philosophy into artistic forms and popularized. The nobility was therefore ousted from the nation even though it represented the nation in the Middle Ages, early modern times and even at the onset of the 19th century.

During the pre-modern era of the national decline (e.g.. the fall of the Premyslid dynasty) determining one's ethnic identity merged with the use of language. But language use became permanently tantamount to ethnicity in Central Europe only with the modern understanding of nationalism in the 19th century. Under the Baroque or the Enlightenment period discourses, the territorial identification resonated everywhere without distinguishing itself against the linguistic diversity of a given country.

The local, regional, territorial, estates, religious, and dynastic identities were overshadowed by the national identity in the 19th century which does not mean the previous identities vanished but rather became axiologically less prominent. For instance, national identity did not impact the Czech population equally but instead concentrated around large Czech language centers: in addition to Prague it was Pilsen and its philosophical lyceum (Pilsen Klementinum) and Klatovy and its Benedictine grammar school in Bohemia etc.

Being aware of the Czech nation's population 'smallness' led towards deepening of Slavic studies and nurturing Slavic mutuality and Pan-Slavism as a counterbalance to the rising Pan-Germanism in the 19th century. For example, Czech-Polish relations were intensified in the 19th century and in its second half Czech grammar schools highlighted reading of south Slavic literatures.

In contrast, tense relations prevailed between the Czech and the local Jewish population, which inclined towards German culture, despite the impact of the newly introduced state reforms. As a result, the issue of acceptance of the Jews into the nation, regardless of their education and willingness to assimilate, was often not spared racial intolerance on the side of otherwise progressive-minded Czech intellectuals. The 19th century anti-semitism is, however, incomparable to the antisemitism of the following century.

The historical experience around forming the Czech nation through literary communication and the educational process is unveiled and interpreted by 15 authors. Through this collective monograph, the authors' goal is to contribute into the academic discussion on forming Czech national identity and wish to thank Viktor Viktor, professor of Czech Language and Literature Department, Pedagogical Faculty at University of West Bohemia in Pilsen, for his research hitherto, especially of the Renaissance and 19th century Czech literature. The authors are professor Victor's colleagues from the Department (Pilsen) and collaborators from other universities, research and cultural institutions in the Czech Republic (Prague, Ústí nad Labem, Olomouc, Brno), Poland (Poznan) and Austria (Vienna).

Seznam literatury a pramenů

- ABRAMS, Lynn. *Zrození moderní ženy: Evropa 1789–1918*. Překlad Eva Lajkepová. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005. 367 s.
- ADAM, Jan (ed.). *Jiří Orten: tisíc nahých trápení*. Praha: Československý spisovatel, 1985. 160 s.
- ADAR, Hanna. *Khronikah shel Bet ha-sefer ha-'amami shel ha-kehilah ha-Yehudit be-Mahrish-Ostrau: osef mismakhim*. Hefah: Pardes, 2001.
- AUGUSTINOVÁ, Božena. *Marie Červinková-Riegrová: životopisný nástin*. V Praze: Bursík & Kohout, 1897. 112 s.
- BAAR, Jindřich Šimon. *Paní komisarka*. Praha: Vyšehrad, 1949. 441 s.
- BACON, Yehuda. *The Cold Shower of a New Life: The Postwar Diaries of a Child Survivor, Volume 1 – July 23, 1945 – February 17, 1946*. Edited by Sharon Kangisser Cohen & Dorota Julia Nowak. Jerusalem: Yad Vashem Publications, 2019. 208 s.
- BACON, Yehuda. *Studená sprcha nového života: Poválečné deníky přeživšího dítěte, 23. července 1945 – 17. února 1946*. K vydání připravili Jiří Fiala, Marie Sobotková a Dorota Julia Nowak. Brno: Moravská zemská knihovna v Brně, 2021 (v přípravě k tisku).
- BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha: Libri, 2005. 175 s.
- BALOWSKI, Mieczysław. O języku Psalterza Królowej Małgorzaty z chrestomatii F. L. Čelakovskiego. *Práce z dějin slavistiky*, 1994, roč. 17, s. 45–62.
- BARÁNEK, Daniel. *Židé na Ostravsku – Dynamika a pluralita židovské společnosti 1832–1942*. Ostrava: Židovská obec v Ostravě, 2017. 280 s.

- BASS, Eduard. *Moje kronika*. Praha: Československý spisovatel, 1985. 320 s.
- BĚLINA, Pavel; KAŠE, Jiří; KUČERA, Jan P. *Velké dějiny zemí Koruny české X., sv. X. (1740–1792)*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2001. 766 s.
- BĚLINA, Pavel; HLAVAČKA, Milan; TINKOVÁ, Daniela. *Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XI.a (1792–1860)*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2013. 466 s.
- Biblija królowej Zofii, żony Jagiełły, z kodeksu szarospatackiego* nakładem księcia Jerzego Henryka Lubomirskiego wydana przez Antoniego Maleckiego. We Lwowie: w drukarni Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich, 1871, s. L 350, 7 tablic.
- BINDER, Harald; KŘIVOHLAVÁ, Barbora; VELEK, Luboš (eds.). *Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918. Position of National Languages in Education, Educational System and Science of the Habsburg Monarchy, 1867–1918*. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003. 754 s.
- BLÁHOVÁ, Emilie; KONZAL, Václav (eds.). *Staroslověnské legendy českého původu. Nejstarší kapitoly z dějin česko-ruských kulturních vztahů*. Praha: Vyšehrad, 1976. 400 s.
- BLÁHOVÁ, Marie; FIALA, Zdeněk (eds.). *Kosmova kronika česká*. Z latin. orig. přeložili Karel Hrdina a Marie Bláhová. Praha: Svoboda, 1975. 264 s.
- BLÁHOVÁ, Marie (ed.). *Kronika tak řečeného Dalimila*. Ze staročestiny převedla Marie Krčmová, přebásnila Hana Vrbová. Praha: Svoboda, 1977. 244 s.
- Bogarodzica, to jest pienie, testament świętego Wojciecha, apostoła polskiego, arcybiskupa gnieźnieńskiego na naukę niektórych członków wiary, Polakom zostawiony, w sobie mające*, wydał Bartłomiej Nowodworski. Warszawa, 1921.
- BOK, Václav. Goethův plzeňský přítel Josef Stanislav Zauper. *Minulostí Západočeského kraje*, 1968, roč. 6, s. 119–135.
- BOHATCOVÁ, Mirjam. Topografické motivy v české knize 17. století. *Umění*, 1983, roč. 31, s. 462–465.

- BOROVIČKA, Lukáš; STROBACH, Vít. Jak na (literární) antisemitismus? Modelová studie: Antisemitské reprezentace u Františka Sokola-Tůmy. *Dějiny – teorie – kritika*, 2017, roč. 14, č. 1, s. 43–77.
- BOUČEK-FAGELLUS, Šimon (ed. HEJNIC, Josef). *Chvilé rozkošné, vážné i teskné*. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1979. 154 s.
- BRETHOLZ, Bertold (ed.). Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag. In *Monumenta Germaniae Historica, Nova series II*. Berlin: Weidmann, 1923, s. 1–241.
- BUBENÍK, Josef. K opevnění vrchu Rubínu u Podbořan. *Archeologické rozhledy*, 1995, roč. 47, č. 1, s. 128–151.
- BUBENÍK, Josef. Hradiště Rubín u Podbořan v severozápadních Čechách v raném středověku. In *Na prahu poznání českých dějin: sborník prací k poctě Jiřího Slámy*. Praha: Karolinum, 2006, s. 21–37.
- BUJNOCH, Josef. Stadt und Landesbeschreibung der böhmischen Ländern an die Wende des angehenden 15. bis zur Mitte des 16. Jahrhunderts. In *Landesbeschreibungen Mitteleuropas vom 15. bis 17. Jahrhundert*. Köln–Wien, Böhlau 1980, s. 13–25.
- BURGER, Hanna [Hannelore]. *Sprachenrecht und Sprachengerechtigkeit im österreichischen Unterrichtswesen 1867–1918* (= Studien zur Geschichte des österreichischen Monarchie 26). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1995. 284 s.
- BUSINSKÁ, Helena (ed.). *Renesanční poezie*. Praha: Academia, 1975. 323 s.
- CAMPANUS Vodňanský, Jan. *Migma iubila nubilaque anni miliesimi sexcentesimali quarti complexum [et] ampliss[imo] senatui inclitae Tustae ineunte anno 1605 loco strenae missum*. Pragae: Typis Schumanianis, 1605. 21 pag.
- CZACKI, Tadeusz. *Dzieła*. Zebrane i wyd. przez Edwarda Raczyńskiego. Tom 1. Poznań: w Drukarni J. Łukaszewicza, 1844. 341 s. 17 k. tabl.

- ČECH, Petr. Hrady a výšinná sídliště raného středověku v Poběli a středním Poohří. *Archeologie ve středních Čechách*, 2000, roč. 4, č. 2, s. 421–438.
- ČELAKOVSKÝ, František Ladislav. *Ohlas písní ruských, Ohlas písní českých*. K vydání připravil Karel Dvořák. Praha: Orbis, 1949. 156 s.
- ČERNÝ, Václav. *O povaze naší kultury*. Brno: Atlantis, 1991. 72 s.
- ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Letní sen života: povídka*. Praha: Bursík a Kohout, 1894. 271 s.
- ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Ochrana chudé a opuštěné mládeže: rozhledy po lidumilství v Evropě*. V Praze: Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek, 1887. 303 s.
- ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie (ed. VOJÁČEK, Milan; aj.) *Zápis*. Praha: Národní archiv, 2009. 711 s.
- ČINÁTL, Kamil. *Dějiny a vyprávění: Palackého dějiny jako zdroj historické obraznosti národa*. Praha: Argo, 2011. 384 s.
- DAÑHELKA, Jiří; aj. (eds.). *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila (1)*. Praha: Academia, 1988. 616 s.
- DURDÍK, Josef. *Všeobecná aesthetika*. Praha: I. L. Kober, 1875. 707 s.
- DURDÍK, Josef. *Poetika jakožto aesthetika umění básnického*. 2. vydání. Praha: I. L. Kober, 1889. 562 s.
- DURYCH, Jaroslav. Česství v Evropě. In *Toulky po domově*. Praha: Nakl. Ladislav Kuncíř, 1938, s. 117–123.
- Ein Blatt aus Thomas von Štítné, Rozmluvy duše s svědomím. *Archiv für slavische Philologie*, 1877, roč. 2, s. 189 [text uveden v části Kleine Mitteilungen].
- EISNER, Pavel. *Rady Čechům, jak se hravě přiučiti češtině*. STICH, Alexandr (ed.). Praha: Odeon, 1992. 306 s.
- EMLER, Josef (ed.). *Vitae sanctorum et aliorum quorundam pietate insignium*. In *Fontes rerum Bohemicarum. Tom. I*. Praha: Museum Království českého, 1873, s. 183–198.
- EMLER, Josef (ed.). *Cosmae Chronicon Boemorum cum continuatoribus*. In *Fontes rerum Bohemicarum. Tom. II*. Praha: Museum Království českého, 1874, s. 1–198.

- FASTER, Jiří. *Petr Faster – český revolucionář*. Praha: Hospodářská skupina hostinských živností v Praze, 1948. 57 s.
- FEIFALIK, Julius. Untersuchungen über altböhmische Vers- und Reimkunst. Die dreitheilige lyrische Strophe im Altböhmischen. *Sitzungsberichte der Philosophisch-Historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, 1858, Bd. 29, s. 315–330 [Wien: Hof- und Staatsdruckerei].
- FELIX, Emil. *Literární Plzeň v obryse: od nejstarších dob až do konce XVIII. století*. Plzeň: Společnost pro národopis a ochranu památek, 1930. 135 s.
- FELIX, Emil. *Dva buditelé*. Plzeň: Národopisné muzeum Plzeňska, 1936. 38 s.
- FOUD, K. *Paměť Plzeňského kraje – Muzea a galerie zřizované Plzeňským krajem*. Plzeň: Plzeňský kraj, 2008, s. 164.
- GALLO, Ján. *Dejiny stredných škôl v Gemeri do polovice 19. storočia*. Martin: Gemerská vlastivedná spoločnosť, 1977. 256 s.
- GELLNER, Arnošt. *Národy a nacionalismus*. Praha: Josef Hříbal, 1993. 158 s.
- GLASSHEIM, Eagle. *Urození nacionalisté. Česká šlechta a národnostní otázka v 1. polovině 20. století*. Praha: Garamond, 2012. 320 s.
- GUREVIČ, Aron Jakovlevič. *Kategorie středověké kultury*. Praha: Mladá fronta, 1978. 286 s.
- HAHN, Wiktor. Władysław Nehring. Sylwetka jubileuszowa. *Gazeta Lwowska*, 1901, nr 6, 9.01., s. 4–5.
- HAHN, Wiktor. Władysław Nehring w ostatnich latach życia. *Sobótka*, 1946, s. 255–267.
- HAHN, Wiktor. Władysław Nehring w ostatnich latach życia. Dodatek. Bibliografia artykułów o Władysławie Nehringu. *Sobótka*, 1946, s. 268–274.
- HÁJEK z Libočan, Václav (ed. LINKA, Jan). *Kronika česká*. Praha: Academia, 2013. 1447 s.
- HAMAN, Aleš; TUREČEK, Dalibor; aj. *Český a slovenský parnasismus: synopticko-pulzační model kulturního jevu*. Brno: Host, 2015. 426 s.

- HAMZA, František. *Šimon kouzelník*. 5. vydání. Praha: Jos. R. Vilímek, 1939. 496 s.
- HAVRÁNEK, Bohuslav; DAŇHELKA, Jiří (eds.). *Nejstarší česká rýmovaná kronika tak řečeného Dalimila*. 2. vydání. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957. 343 s.
- HLINOMAZ, Milan. Příspěvek tepelského kláštera k rozvoji školství v západních Čechách. *Minulostí Západočeského kraje*, 2009, roč. 44, s. 73–86.
- HOBSBAWM, Eric John. *Národ a nacionalismus od roku 1780. Program, mýtus, realita*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000. 207 s.
- HOFFMANNOVÁ, Jana; HOFFMANN, Bohuslav. Dramatik Ladislav Stroupežnický: autor veseloher (Naši furianti aj.) a historických her. In HASIL, Jiří (ed.). *Přednášky z 60. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: FF UK, 2017, s. 122–140.
- HOLÝ, Jiří; NICHTBURGEROVÁ Hana (eds.). *Podoby Židů v literatuře doby romantismu v českých zemích: komentovaná antologie textů*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2016. 124 s.
- HOLÝ, Jiří. Reprezentace Židů a židovství na konci 19. století a v prvních desetiletích 20. století. In HOLÝ, Jiří (ed.). *Cizí i blízcí: Židé, literatura, kultura v českých zemích ve 20. století*. Praha: Akropolis, 2016, s. 23–70.
- HORA-HOŘEJŠ, Petr. *Toulky českou minulostí 7 – Od konce napoleonských válek do vzniku Rakouska-Uherska (1815–1867)*. Praha: Via Facti, 1998. 224 s.
- HORČIČKA, Josef (ed.). *Osvobozené mládeži! Rodinná čítanka vlastenecká pro československé domácnosti*. 3. vydání. Praha: Česká grafická unie, 1920. 328 s.
- HORYNA, Václav. *Důvěrné listy Václava Klementa Klicpery*. Hradec Králové: Kruh, 1982. 219 s.
- HOUSKOVÁ, Hana. Jen Nečechem mě nejmenujte. In *Česko židovský almanach*. Praha: Apeiron, 1994, s. 60–67.
- HRABÁK, Josef; aj. *Výbor z české literatury od počátků po dobu Husovu*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957. 851 s., 72 s. obrazových příloh.

- HRABÁK, Josef; aj. *Dějiny české literatury I*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1959. 530 s.
- HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: SLON, 2009. 315 s.
- HRUŠKA, Martin; KORÁB, Julius (eds). *Knih pamětní královského krajského města Plzně od roku 775 až 1870*. Plzeň: Nákladem Dědiců Hruškových, 1883. 1125 s.
- HÜBNER, Piotr. Uniwersytet we Wrocławiu, *Forum Akademickie*, 2016. Online: <https://prenumeruj.forumakademickie.pl/fa/2016/06/universytet-we-wroclawiu> [10.06.2017].
- CHODNÍČEK, Julius. *Vzpomínky na starou Kroměříž*. Věrovany: Jan Piszkiwicz, 2003. 155 s.
- CHALOUPECKÝ, Václav. *Svatováclavský sborník: na památku 1000. výročí smrti knížete Václava Svatého. Díl II, sv. 2. Prameny X. století legendy Kristiánovy o svatém Václavu a svaté Ludmile*. V Praze: Národní výbor pro oslavu svatováclavského tisíciletí, 1939. 630 s.
- CHALOUPECKÝ, Václav; aj. *Na úsvitu křesťanství. Z naší literární tvorby doby románské v století IX.–XIII*. Praha: Evropský literární klub, 1942. 295 s.
- CHÝLOVÁ, Helena. Jazyk Antonína Frozína Plzeňského. In JANEČKOVÁ, Marie; aj. *Slovesné baroko ve středoevropském prostoru*. Praha: Arsci, 2010, s. 42–53.
- CHÝLOVÁ, Helena. Terminologické snahy Josefa Františka Smetany a jejich dobové zakotvení zejména z hlediska slovo-
votvorného. In *Josef František Smetana a jeho doba*. Praha: Nakladatelství viaCentrum, 2019, s. 121–127.
- JANSA, František. Jan Neff, velkoobchodník a císařský rada v Praze. In *Jedenáctá výroční zpráva české zemské vyšší reálky v Lipníku za školní rok 1905–1906*. Lipník nad Bečvou: Školský spolek v Lipníku, 1906, s. 45–48.
- JEDLIČKA, Alois. *Josef Jungmann a obrozenecká terminologie literárně vědná a lingvistická*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1948. 107 s.

- JEDLIČKA, Alois; KRÍSTEK, Václav. *Josef Jungmann dnešku (1773–1973)*, Praha: SPN, 1973, s. 14.
- JEMELKA, Martin. Ostrava náboženským i kulturním centrem Republiky československé? *Studia historica Brunensia*, 2014, roč. 61, č. 2, s. 221–239.
- JIRÁSEK, Alois. *F. L. Věk IV*. Praha: J. Otto, 1931. 539 s.
- JIRÁSEK, Alois. *Z mých pamětí II. V Litomyšli*. 6. vydání. Praha: J. Otto, 1932. 352 s.
- JIREČEK, Josef. Biblií staropolská. *Časopis Musea království Českého*, 1872, roč. 46, s. 297–312.
- JIREČEK, Josef. K rozboru staročeského překladu starého zákona. *Časopis Musea království Českého*, 1872, roč. 46, s. 385–401.
- JIREČEK, Josef. Rozbor prvotního českého překladu starého zákona. *Časopis Musea království Českého*, 1864, roč. 38, s. 136–177, 288–301, 371–398.
- KÁDNER, Otakar. *Dějiny pedagogiky, díl II. Od renesance a reformace do konce století osmnáctého*, sv. 2. 2. vydání. Praha: Česká grafická unie a. s., 1923. 419 s.
- KALISTA, Zdeněk. *České baroko*. Praha: Evropský literární klub, 1941. 356 s.
- KARLÍK, Hugo Jan. *Praktische Grammatik zur leichten und schnellen Erlernung der böhmische Sprache zum Gebrauche für deutsche nach einer leichtfasslicher Methode verfasst*. Praha: Friedrich Rohlíček, vydání 1856, 1857, 1858, 1959; Komínek & Siever, 1860, 1863, 1876, 1878.
- KLIMEŠ, Lumír. Příspěvek k poznání terminologie Sedláčkových Základů měřictví čili Geometrie. In *Kultura, historie a současnost Plzně*. Plzeň: PF, 1996, s. 70–83.
- KOLMAN CASSIUS, Jaroslav. *Železná košile*. Praha: F. Borový, 1938. 54 s.
- KONEČNÁ, Hana a kol. *Čtení o Národním divadle*. Praha: Odeon, 1983. 416 s.
- KORANDOVÁ, Marie. *Evropan z Domažlic. MUDr. Antonín Steidl (1832–1913)*. Domažlice: Město Domažlice, 2010. 263 s.
- KOSMAS. *Kosmova kronika česká*. Fiala, Zdeněk; Bláhová, Marie (eds.). 6. vydání. Praha: Svoboda, 1975. 264 s.

- KOVÁŘÍK, Vladimír (ed.). *Jan Neruda: výbor z díla*. Praha: Mladá fronta, 1951. 332 s.
- KREJČÍ, Karel. *Česká literatura a kulturní proudy evropské*. Praha: Československý spisovatel, 1975. 388 s.
- KREJČÍ, Milan. *Zadáno pro pány hosty. Třináct exkurzí do dávnověku pražských lokálů*. Praha: Restaurace a jídelny v Praze 1, 1989. 120 s.
- KUMPERA, Jan. Antonín Frozín Plzeňský a jeho obrana českého národa a jazyka. In *Minulostí Západočeského kraje*, 28. Ústí nad Labem: Albis international, 1992, s. 235–247.
- KURCOVÁ, Jitka. Božena Němcová a Klatovsko. In HŮRKOVÁ, Jindra; JIRÁK, Jan; HŮRKA, Jindřich (eds.). *Sborník prací z historie a dějin umění 8*. Klatovy: Historická společnost Klatovy, 2015, s. 61–87.
- KURZE, Fridericus (ed.). *Annales Fuldenses*. (=Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi. Pars III). Hannoverae: Impensis Bibliopolii Hahniani, 1891. 152 s.
- LAUERMANNOVÁ-MIKSCHOVÁ, Anna. *Lidé minulých dob: kniha lidských a básnických osudů*. Praha: Evropský literární klub, 1940. 172 s.
- LAUERMANNOVÁ-MIKSCHOVÁ, Anna. (ed. RIEDLBAUCHOVÁ, Tereza). *Z deníků Anny Lauermannové-Mikschové*. Praha: Památník národního písemnictví, 2014. 416 s.
- LAWSON, David; SALOMONOVÍČOVÁ, Libuše; ŠŮSTKOVÁ, Hana. *Ostrava and its Jews. 'Now No-one Sings You Lullabies*. London: Vallentine Mitchell & Co Ltd. 388 s.
- LAWSON, David; SALOMONOVÍČOVÁ, Libuše. *Ostrava and its Jews*. Family Albums. London: Vallentine Mitchell & Co Ltd. 424 s.
- Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*. 1, A–G. FORST, Vladimír (ed.). Praha: Academia, 1985. 900 s.
- Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*. 2, H–L. Sv. I, H–J. FORST, Vladimír (ed.). Praha: Academia, 1993. 589 s.
- Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce*. 3, M–Ř. Sv. I, M–O. OPELÍK, Jiří; aj. (eds.). Praha: Academia, 2000. 728 s.

- LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. Obraz vztahu Čechů a Němců v české poválečné literatuře. In KOVÁŘÍKOVÁ, Alena; VIKTORA, Viktor (eds.). *Tradice a dnešek literárněvědné komparistiky: reflexe středoevropanství v literatuře*. Plzeň: FPE ZČU, 1997, s. 120–129.
- LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. Obraz vztahu Čechů a Němců v české próze posledních desetiletí. In ČECHOVÁ, Marie; MOLDANOVÁ, Dobrava (eds.). *Jinakost, cizost v jazyce a literatuře*. Ústí n. Labem: UJEP, 1999, s. 320–325.
- LEDERBUCHOVÁ, Ladislava. Milovník žertu a pravdy: české téma v tvorbě Františka Jaromíra Rubeše. In HORÁKOVÁ, Ivanka; VIKTORA, Viktor (eds.). *Jeden jazyk naše heslo bud: revolučnost a nerevolučnost v české povaze*. Radnice – Plzeň: Spolek divadelních ochotníků v Radnicích – Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje, 2009, s. 35–48.
- LEHÁR, Jan (ed.). *Česká středověká lyrika*. Praha: Vyšehrad, 1990. 408 s.
- LENDEROVÁ, Milena. *A ptáš se, knížko má...: ženské deníky 19. století*. Praha: Triton, 2008. 355 s.
- LNĚNIČKOVÁ, Jitka. *Svět dětí*. Praha: Albatros, 2005. 63 s.
- LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav. Rytmičké klausule Kristiánovy legendy a otázka jejího datování. *Listy filologické / Folia philologica*, 1951, roč. 75, č. 4–5, s. 169–190.
- LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav (ed.). *Kristiánova legenda. Život a umučení svatého Václava a jeho báby svaté Ludmily*. Praha: Vyšehrad, 1978. 167 s.
- LUKAVSKÝ, František. *Menšinové školství na Plzeňsku* (= Knihovnička Českého národního klubu v Plzni 4). Plzeň: Český národní klub v Plzni, 1913. 98 s.
- LUŽICKÁ, Věnceslava. *Z mých pamětí*. Ml. Boleslav: K. Vačlena, 1929. 358 s.
- MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu: české obrození jako kulturní typ*. Praha: Československý spisovatel, 1983. 288 s.
- MACURA, Vladimír. *Český sen*. Praha: NLN, 1998. 220 s.
- MACURA, Vladimír (PIORECKÁ, Kateřina; VOJTKOVÁ, Milena eds.). *Znamení zrodu a české sny*. Praha: Academia, 2015. 666 s.

- MÁCHA, Karel Hynek. *Máj*. ZEDNÍČEK, Stanislav; SEYDL, Zdeněk (eds.). Praha: Československý spisovatel, 1972. 70 s.
- MARTÍNEK, Václav. Školy města Telče. Příspěvek k dějinám školství markrabství Moravského. In *Výroční zpráva zemské vyšší reálné školy v Telči*. Telč: Zemská vyšší reálná škola v Telči, 1893–1894, s. 3–43, 1894–95, s. 3–64, 1900–1901, s. 3–25.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. (ed. NAVRÁTIL, Josef). *Ideály humanitní; Problém malého národa; Demokraticismus v politice*. Praha: Melantrich, 1990. 128 s.
- MEDUNA, Petr. Nejstarší raně středověké opevnění v areálu Mělníka. *Archeologické rozhledy*, 2003, roč. 55, č. 2, s. 378–385.
- MEER, Bohumil. K vývoji českého školství v XIX. století. *Česká škola*, 1905–1906, roč. 5, č. 15, s. 229–232.
- MIKULÁŠEK, Alexej; aj. *Literatura s hvězdou Davidovou*. Olomouc: Votobia, 1998. 407 s.
- NEHRING, Władysław. *Altpolnische Sprachdenkmäler. Systematische Übersicht. Würdigung und Texte. Ein Beitrag zur slavischen Philologie von Prof. Dr. Nehring*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1887. 324 s.
- NEHRING, Władysław. Die čechischen Eintragungen in einer Breslauer Handschrift. *Archiv für slavische Philologie*, 1893, Bd. 15, S. 524–528.
- NEHRING, Władysław. Ein Blatt aus Thomas von Štítné Rozmluvy duše s svědomím. *Archiv für slavische Philologie*, 1877, Bd. 2, S. 188–191.
- NEHRING, Władysław. Über den Einfluss der altčechischen Literatur auf die altpolnische. Einleitung und das polnische Marienlied. *Archiv für slavische Philologie*, 1876, Bd. 1, S. 60–81.
- NEHRING, Władysław. Über den Einfluss der altčechischen Literatur auf die altpolnische II. Der St. Florianer Psalter. *Archiv für slavische Philologie*, 1877, Bd. 2. S. 409–436.
- NEHRING, Władysław. Über den Einfluss der altčechischen Literatur auf die altpolnische III. Der Psalter von Puławy

- (Psalterz puławski). *Archiv für slavische Philologie*, 1881, Bd. 5, S. 216–267.
- NEHRING, Władysław. Über den Einfluss der altöechischen Literatur auf die altpolnische IV. Die Sophienbibel. *Archiv für slavische Philologie*, 1882, Bd. 6, S. 159–184.
- NEHRING, Władysław. *Wpływ języka i literatury staroczeskiej na język i literaturę staropolską*. Przekład Janusz Siatkowski, posłowie Mieczysław Balowski. Poznań: Instytut Filologii Słowiańskiej, Prochowice: Wydawnictwo PRO, 2017. 188 s.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. O rozvoji a poslání jiráskovské akce. In NEJEDLÝ, Zdeněk. *O literatuře*. Praha: Československý spisovatel, 1953, s. 640–645.
- NERUDA, Jan. *Kytka za kloboukem Jana Nerudy*. Praha: Československý spisovatel, 1977. 300 s.
- NERUDA, Jan. *Podobizny I (1873–1881)*. Praha: Československý spisovatel, 1951. 422 s.
- NEWERKLA, Stefan Michael. *Intendierte und tatsächliche Sprachwirklichkeit in Böhmen. Diglossie im Schulwesen der böhmischen Kronländer 1740–1918* (= Dissertationen der Universität Wien 61). Wien: Universitätsverlag, 1999. 372 s.
- NEWERKLA, Stefan Michael. The seamy side of the Habsburgs' liberal language policy: Intended and factual reality of language use in Plzeň's educational system. [= Chapter 5]. In RINDLER SCHJERVE, Rosita (ed.), *Diglossia and Power: Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire* (= Language, Power and Social Process 9). Berlin: De Gruyter, 2003, s. 167–195.
- NEWERKLA, Stefan Michael. Die Sprachnorm in den Tschechischlehrbüchern für tschechische und deutsche Schulen in Böhmen ab der Mitte des 19. Jahrhunderts bis zum Ende der Monarchie. *brücken. Neue Folge* 13, *Germanistisches Jahrbuch Tschechien – Slowakei* 2005, s. 103–137.
- NEWERKLA, Stefan Michael. Die Rolle der russischen und anderer Literaturen im Lektürekanon tschechischer Mittelschulen in der zweiten Hälfte des 19. Jh. bis zum Ende der Habsburgermonarchie. In BESTERS-DILGER, Juliane; aj. (eds.).

- Wort – Geist – Kultur. Gedenkschrift für Sergej S. Averincev* (= Russkaja kul'tura v Evrope – Russian Culture in Europe 2). Frankfurt am Main: Peter Lang, 2007, s. 337–365.
- NEWERKLA, Stefan Michael. Ispol'zovanie jazykov v sisteme obrazovanija XIX veka v Bogemii. Liberal'naja jazykovaja politika Gabsburgov i eë posledstvija v gorode Plzen'. In NEŠČIMENKO, Galina P. (ed.). *Aktual'nye étnojazykovye i étnokul'turnye problemy sovremennosti* (= Kniga I. Serija: Studia philologica). Moskva–Sankt-Peterburg: Fond Razvitija fundamental'nych lingvističeskich issledovanij, 2014, s. 337–363.
- NEWERKLA, Stefan Michael. Wie toleranzintendierte Sprachengesetze zur nationalen Segregation führten – Die Aushöhlung des deutschen Schulwesens in Plzeň / Pilsen im langen 19. Jahrhundert. In PHILIPP, Hannes; aj. (eds.). *Deutsch in Mittel-, Ost- und Südosteuropa. DiMOS-Füllhorn Nr. 3*. (= Forschungen zur deutschen Sprache in Mittel-, Ost- und Südosteuropa FzDiMOS – Band 6). Regensburg: Open Access Schriftenreihe der Universitätsbibliothek Regensburg, 2018, s. 372–397.
- NOVÁK, Arne. Národ a plémě. In NOVÁK, Arne. *Duch a národ: kniha studií a podobizen*. Praha: Fr. Borový, 1936, s. 21–46.
- NOVÁK, Arne; NOVÁK, Jan V. *Přehledné dějiny literatury české*. Brno: Atlantis, 1995. 5. vydání. 1806 s.
- NOVÁK, Mirko. Durdíkova estetika. *Slovo a slovesnost*, 1937, roč. 3, č. 3, s. 130–139.
- NOVOTNÝ, Jiří. Comex, dux, princeps. In *Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference. Mezinárodní Masarykova konference pro doktorandy a mladé vědecké pracovníky IV/2013*. Hradec Králové: Magnanimitas, 2013, s. 2984–2989.
- NOVOTNÝ, Jiří. Motiv konverze v nejstarší české hagiografii. In *Obcy czy inny w języku i w literaturze czeskiej*. Poznań: Uniwersytet im. A. Mickiewicza w Poznaniu: Instytut Filologii Słowiańskiej, 2018, s. 35–48.
- NOVOTNÝ, Miroslav (ed.); aj. *Velké dějiny zemí Koruny české, tematická řada, sv. VII. Školství a vzdělanost*. Praha – Litomyšl: Paseka, 2020. 723 s.

- NOVOTNÝ, Miroslav a kol. *Dějiny vyššího školství a vzdělanosti na jihu Čech od středověkých počátků do současnosti*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2006. 268 s.
- OTISK, Marek (ed.). *Město v nás: příběhy ostravských Židů*. Ostrava: Montanex, 2004. 85 s.
- PALACKÝ, František. *Stručný přehled dějin českých doby starší (až po rok 1526)*. HAVEL, Rudolf (ed.). Praha: Odeon, 1976. 136 s.
- PEKAŘ, Josef (ed.). *Die Wenzels- und Ludmila-Legenden und die Echtheit Christians*. Prag: Alois Wiesner, 1906. 443 s.
- PEKAŘ, Josef. Smysl českých dějin In PEKAŘ, Josef. *O smyslu českých dějin*. Praha: Rozmluvy, 1990, s. 383–405.
- PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě: (ze studií o paraliteratuře)*. Praha: Sefer, 1993. 430 s.
- PETRUŮ, Eduard. *Vzrušující skutečnost. Fakta a fantazie ve středověké a humanistické literatuře*. Ostrava: Profil, 1984. 194 s.
- PICHL, Josef Bojislav. *Vlastenecké vzpomínky*. Praha: Fr. Borový, 1936. 260 s.
- PLÁNSKÁ, Božena. *Vztahy a jejich obraz v literatuře 19. a 20. století*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2015. 168 s.
- PODLAHA, Antonín. *Bibliografie české katolické literatury náboženské*. Díl V. Praha: Knihotiskárna V. Kotrby, 1923.
- POHORSKÝ, Miloš; aj. *Dějiny české literatury III. Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961. 632 s.
- POHORSKÝ, Miloš (ed.). *V překrásném měsíci máji: družina májová*. Praha: Československý spisovatel, 1979. 172 s.
- POHORSKÝ, Miloš (ed.). *Sny o štěstí: ruchovci a lumírovci*. Praha: Československý spisovatel, 1986. 212 s.
- POKOROVÁ, Markéta. *Proměny židovské tematiky v české literatuře a její didaktické aspekty*. Disertační práce. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni. Fakulta pedagogická, 2020. 313 s.
- POLÁK, Jan. *Pražské pivovárky a pivovary*. Praha: Libri, 2003. 244 s.
- POLÁK, Josef (ed.). *Výbor z poezie J. V. Sládka*. Praha: Státní nakladatelství v Praze, 1948. 208 s.

- POLÁK, Josef. *Přehledné dějiny literatury pro děti a mládež*. ŠÍPKOVÁ, Jana (ed.). Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987. 208 s.
- PRAVDA, František. *Sebrané spisy*, sv. 2. Praha: I. L. Kober, 1872. 380 s.
- PROFANTOVÁ, Naďa. *Kněžna Ludmila. Vládkyně a světice, zakladatelka dynastie*. Praha: Epoque, 1996. 133 s.
- PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny. Díl III. M–Ř*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1951. 630 s.
- PRZEZDZIECKI, Aleksander. *Pieśń Bohorodička wraz z nutą z rękopisu częstochowskiego w końcu wieku XV*. Biblioteka Warszawska, 1866, t. 1, s. 309–328. Odb. z 3. tabl.
- PRZYBYLOVÁ, Blažena. *Židovská škola v Moravské Ostravě*. In *Ostrava: příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. Ostrava: Statutární město Ostrava, Archiv města Ostravy, 2003, s. 378–398.
- Psalterii Florianensis partem Polonicam ad fidem codicis recensuit, apparatus critico indice locupletissimo instruxit Wladislaus Nehring*. Posnaniae: J.K. Župański, 1883.
- RAK, Jiří. *Zachovej nám, Hospodine. Češi v Rakouském císařství (1804–1918)*. Praha: Havran, 2013. 428 s.
- RHACOTOMUS Vodňanský z Greifenburku, Viktorin. *Γυναικανδρομαχία, quae auspiciis Wlastae seu Wlastislavae sinistris excitata toto septennio proceres Boemicos ducis Praemyslai temporibus exercuit, scripta a Victorino Rhacotomo Vodniano*. Pragae 1602. 28 pag.
- RITTER, Ludvík. *Kapesní slovníček novinářský a konversační, díl I*. Praha: Jar. Pospíšil, 1850. 911 s.
- ROUBÍK, František. *Český rok 1848*. Praha: Ladislav Kuncič, 1948. 429 s.
- ROUBÍK, František. *Vzpomínka na Petra Fastera z r. 1848. Posel od Čerchova*, 1928, roč. 57, č. 20, s. 1–2.
- ŘEZNIČKOVÁ, Kateřina. *Študáci a kantoři za starého Rakouska. České střední školy v letech 1867–1918*. Praha: Libri, 2007. 217 s.

- SEDLÁČEK, August. *Děje Prácheňského kraje*. Písek: Theodor Kopecký, 1926. 240 s.
- SEJBAL, Jiří. *Základy peněžního vývoje*. Brno: Masarykova univerzita, 1997. 420 s.
- SCHAENEIUS, Daniel. *Clarissimi viro Dno. Nicolao Novasky Rosebergeno civi ... Tustae ... hanc elegiam de inundatione gravissima, quae 29. Augusti in partibus Tustensibus accidit. Consecrat & dedicat*. Prae: Paulus Sessius, 1609. 4 fol.
- SCHRIMPF, Josef. Vzpomínky nejstaršího žáka klatovského gymnasia. In VANČURA, Jindřich (ed.). *Almanach vzpomínek býv. žáků gymnasia klatovského*. Klatovy: Ot. Čermák, 1912, s. 8–10.
- SLÁMA, Jiří. K některým ekonomickým a politickým projevům raně středověkého přemyslovského státu. *Archeologické rozhledy*, 1985, roč. 37, č. 3, s. 334–342.
- SLÁMA, Jiří. *Střední Čechy v raném středověku II. Hradiště, příspěvky k jejich dějinám a významu*. Praha: Univerzita Karlova, 1986. 111 s.
- SLÁMA, Jiří. K problému historické interpretace archeologických výzkumů staroslovanských hradišť v Čechách. *Studia mediaevalia Pragensia* 2006, roč. 6, s. 187–205.
- SLAVÍK, Bedřich. *Od Dobnera k Dobrovskému*. SCHEINOST, Jan (ed.). Praha: Vyšehrad, 1975. 336 s.
- SMETANA, J. F. Zdali jest osvěta lidu obecného nebezpečná církvi a státu. In *Časopis pro katolické duchovenstvo*, 1835, roč. 8, č. 2, s. 247–260; č. 3, s. 416–427.
- SOBIESZCZAŃSKI, Franciszek Maksymilian. Przyczynek mogący posłużyć do objaśnienia sprawy tyczącej się wydania Biblii królowej Zofii. *Biblioteka Warszawska*, 1872, roč. 1, s. 308–313; 1874, roč. 3, s. 129–143.
- SOCHACKA, Stanisława. *Działalność slawistyczna Władysława Nehringa na tle epoki*. 1. wydanie. Opole: Wydawnictwo Instytutu Śląskiego, 1980. 191 s.
- SOKOL-TŮMA, František. *V záři milionů. Původní román o pěti dílech. První samostatná část ostravské trilogie Černé království. Díl III*. 7. vydání. Praha: Julius Albert, 1935.

- SPĚVÁČEK, Václav. *Plzeňský vlastenec Josef Vojtěch Sedláček, učitel českého obrození*. Plzeň: Krajské nakladatelství, 1958. 137 s.
- SRŠEŇ, Lubomír. Vévoda z Koňského trhu a jeho princezna. Petr a Johana Fastrovi v národních krojích. *Dějiny a současnost*, 2009, roč. 31, č. 8, s. 12.
- STEHLÍK, Ladislav. *Země zamyšlená 2*. Praha: Československý spisovatel, 1966. 360 s.
- STEHLÍK, Ladislav. *Země zamyšlená 3*. Praha: Československý spisovatel, 1970. 380 s.
- STICH, Alexandr. Aby všickni jazyk ve vážnosti měli... In STICH, Alexandr (PETRBOK, Václav ed.). *Jazykověda – věc veřejná*. Praha: NLN, 2004, s. 245–249.
- STRÁNSKÝ ze Stránky u Zap, Pavel. [...] *de Republica Bojema*. Amsterdam: J. F. Rüdiger, 1713.
- STRÁNSKÝ, Pavel. *O státě českém*. 3. vyd. Přeložil Bohumil Ryba. Praha: Sfinx – Bohumil Janda, 1946. 336 s.
- STRNAD, Josef. Antonín Frozín Plzeňský. In *Sborník historického městského musea v Plzni*, 6. Plzeň: Městské historické muzeum, 1921, s. 70–79.
- STROUPEŽNICKÝ, Ladislav. *Naši furianti*. Praha: F. Šimáček, 1887. 117 s.
- STROUPEŽNICKÝ, Ladislav. *Z Prahy a z venkova*. Praha: Bursík a Kohout, 1891. 403 s.
- SUCHÁ, Milada. Jihočeský rodák P. Hugo Jan Karlík. *Jihočeský sborník historický*, 1957, roč. 26, s. 79–85.
- SUCHÁ, Milada. Plzeňské Klementinum (Historie jedné budovy). *Minulost Plzně a Plzeňska*, 1960, roč. 3, s. 149–174.
- SUCHÁ, Milada. Satirik Josef František Smetana. *Minulostí Západočeského kraje*, 1968, roč. 6, s. 114–118.
- SUS, Oleg. Durdíkovo pojetí „estetické pravdivosti“. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. Brno: FF MU, 1959, s. 68–79.
- SUS, Oleg. Zárodky sémantiky básnického jazyka v Durdíkově Poetice. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. Brno: FF MU, 1960, s. 5–14.

- SVATOŠ, Martin. Postavení a funkce klasických jazyků ve všeobecném vzdělání v habsburské monarchii 19. století. In *Documenta Pragensia XI*. Praha: Archiv hlavního města Prahy – Ústav dějin Univerzity Karlovy, 1993, s. 145–153.
- SVÍTIL, Josef. Kulturní obrázky ze Slovenska. *Vlast'*, 1919–1920, roč. 36, č. 2, s. 49–51.
- ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu. Obrázky z dějin českého školství středního*. Praha: Jan Otto, 1898. 267 s.
- ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. I. svazek r. 862–1848* (Novočeská bibliotéka 33/1. Spisy muzejní 175). Praha: Nákladem Matice české, 1913. 325 s.
- ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české. Obraz jejich vývoje a osudů. II. svazek r. 1848–1913* (Novočeská bibliotéka 33/2. Spisy muzejní 183). Praha: Nákladem Matice české, 1918. 455 s.
- ŠMAHEL, František. *Mezi středověkem a renesancí*. Praha: Argo, 2012. 430 s.
- ŠMÍD, Zdeněk. *Jak jsme se nedali aneb Kapitoly z dějin národního úpění*. Praha: Formát a Hart, 2002. 356 s.
- ŠMILAUER, Vladimír. *Osídlení Čech ve světle místních jmen*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960. 391 s.
- ŠMILAUER, Vladimír. *Příručka slovanské toponomastiky*. Praha: Academia, 1970. 215 s.
- ŠOLCOVÁ, Alena. Čeština – jazyk, matematiky, fyziky a astronomie v časech Josefa Františka Smetany. In *Josef František Smetana a jeho doba*. Praha: Nakladatelství viaCentrum, 2019, s. 152–161.
- TÉVER, Felix [= LAUERMANNOVÁ-MIKSCHOVÁ, Anna]. *Duše nezakotvené*. Praha: J. R. Vilímek, 1908. 224 s.
- TICHÝ, Vítězslav. Próza Ladislava Stroupežnického. In *STROUPEŽNICKÝ, Ladislav. Z Prahy a venkova*. Praha: Československý spisovatel, 1949, s. 229–236.
- TOUŽIMSKÝ, Josef Jakub. *Na úsvitě nové doby. Dějiny roku 1848 v zemích českých*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1898. 783 s.
- TRUHLÁŘ, Antonín; aj. (eds.). *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě. Sv. 4 (N–Ř)*. Praha: Academia, 1973. 391 s.

- TRUHLÁŘ, Antonín; aj. (eds.). *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě. Sv. 5 (S–Ž)*. Praha: Academia, 1982. 603 s.
- TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas. Studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha: Svobodné slovo, 1966. 212 s.
- TŘEŠTÍK, Dušan. *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530–935)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997. 658 s.
- TŘEŠTÍK, Dušan. *Mysliťi dějiny*. Praha – Litomyšl: Paseka, 1999. 222 s.
- TŘEŠTÍK, Dušan. *Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002. 384 s.
- TŘEŠTÍK, Dušan. *Mýty kmene Čechů (7.–10. století). Tři studie ke „Starým pověstem českým“*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003. 291 s.
- TUREK, Rudolf. Kmenová území v Čechách. *Časopis Národního musea*, 1953, roč. 121, s. 3–46.
- UHDE, Milan. Česká literární xenofobie: Karel Havlíček Borovský: „Pročež musí, kdo chce být Čechem, přestatí být Židem.“ *Revue Proglas*, 2002, roč. 13, č. 3, s. 37–38.
- UTĚŠENÝ, Slavomír. Lidový jazyk v Stroupežnického Našich furiantech. *Naše řeč*, 1954, roč. 37, č. 3–6, s. 115–123.
- VIKTORA, Viktor. Monumentalita idyly, nebo idyla monumentalit? In VIKTORA, Viktor. *K pramenům národní literatury*. ŠIMEK, Martin (ed.). Plzeň: Nakl. Fraus, 2003, s. 229–238.
- VIKTORA, Viktor. *Kapitoly o literární Plzni I*. Plzeň: Knihovna Města Plzně, 1988. 48 s.
- VIKTORA, Viktor. Literární život v Plzni. In WASKA, k. a kol. *Dějiny města Plzně 2. 1788–1918*. Plzeň: Město Plzeň, 2016, s. 626–661.
- VIKTORA, Viktor. Básnické dílo Josefa Františka Smetany. In *Josef František Smetana a jeho doba*. Praha: Nakladatelství viaCentrum, 2019, s. 203–211.
- VITÁK, Antonín Konstantin. *Paměti starého učitele-vlastence perspekucí postiženého, díl 1*. Praha: Fr. A. Urbánek, 1902. 628 s.

- VOŠAHLÍKOVÁ, Pavla. *Rákoska v dílně lidskosti. Česká škola v 19. století očima účastníků*. Praha: Academia, 2016. 309 s.
- VRCHLICKÝ, Jaroslav. *Zlomky epopeje* (= Básnické dílo Jaroslav Vrchlického, sv. 7). K vydání připravili a poznámkami opatřili Vítězslav Tichý a Karel Polák. Praha: Melantrich, 1950. 447 s.
- WASKA, Karel; aj. *Dějiny města Plzně 2. 1788–1918*. Plzeň: Město Plzeň, 2016. 913 s.
- Wýbor z literatury české. Díl První. Od nejstarších časův až do počátku XV. století. Úvod k Wýboru staročeské literatury od P. J. Šafaříka*. W Praze: Nákladem Českého museum: W kommissi u Kronbergra i Řiwnáče, 1845. 1416 s.
- WINTER, Zikmund. *Život a učení na partikulárních školách v Čechách v XV. a XVI. století*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1901. 821 s.
- WOLLMAN, Frank. *Severozápadní Jugoslavija. Kulturně cestopisné črty ze Slovinska, Charvátska a Slavonie*. Praha: Vesmír, 1935. 177 s.
- ZIRKL, Vilém. Siegfired Kapper. *Životopisný nástin. Českožidovský almanach, 1881–1882, roč. 1, s. 70–73*.
- ZOUBEK, František Jan (ed.). *Jana Amosa Komenského Škola pansofická*. Praha: Beseda učitelská v Praze, 1875. 82 s.

Výběrový věcný rejstřík

- asimilace Židů 178, 183, 185,
187–190, 250
- baroko 2, 3, 6, 12, 14, 21,
125–132, 147, 249
- putování (barokní) 3, 129, 130
- češství 24, 27, 32, 33, 35–37,
39, 41–44, 151, 187
- čeština barokní 3, 131
- drama 11, 20, 20, 134, 137, 157
- elegie 2, 117, 119
- estetika 4, 30, 31–33, 36,
109, 131, 152, 167–170,
173–175, 188
- filozofický ústav (lyceum)
- v Plzni 5, 219, 227, 230,
234, 249
- germanizace 28, 37, 38, 201,
202
- gymnázium
- v Klatovech 5, 196,
199–201, 249
- v Litomyšli 5, 196
- v Plzni 5, 119, 220–223,
230, 234
- historická lingvistika 86
- historismus 110, 111
- hlavní škola
- v Domažlicích 199
- hnutí
- česko-židovské 179, 188,
190
- nacionalistické,
viz nacionalismus
- obrozenecké 5, 18, 24,
28, 29, 31, 32, 35,
36, 43, 85, 152, 178,
181, 186, 202, 220,
223–225, 231
- hrdina (literární) 12, 32, 42,
146, 152, 153, 162–165, 196
- humanismus 9, 11, 105, 109,
115, 122, 126–128, 130, 150
- humoreska 135, 136, 144
- identita česká 1, 4, 24, 176,
193, 207, 209, 234, 250
- ideologie státní 5, 29, 31, 35
- jazyk
- kulturní 27, 33
- lidový 142–144
- lingvocentrismus 30, 35, 37,
230
- literární kánon 5, 135, 207,
209, 212–216
- literatura
- anglická 37, 211, 212
- antická 122
- německá 13, 37, 212, 221

- slovanských národů 5, 85, 87
- starší česká 14, 47
- staropolská 86, 95
- ženská 156, 163
- 19. století 6, 9, 18, 37, 41, 135, 250
- nacionalismus /
 - nacionalistické hnutí 1, 5, 28, 29, 31, 183, 193, 209, 249
- národní
 - emancipace 29, 202, 222, 224, 234
 - obrození, viz hnutí obrozenecké
- obrana češtiny 128, 222
- parnasismus 4, 248
- poezie 2, 3, 12, 30, 33, 39, 40, 83, 86, 91, 104, 113, 114, 119, 122, 147, 148, 157, 169, 171, 177, 186, 189, 224
- posthumanismus 125
- povídka
 - historická 141
 - realistická 135, 153
- prebaroko 125, 126
- preklasicismus 126
- próza 3, 4, 43, 83, 134–136, 138, 140–144, 153, 155, 224
- přirovnání 139–141, 143, 144
- realismus 43, 134, 137, 248
- reformy osvícenské 4, 193, 219
- renesance 12, 14, 28, 105, 109, 126, 150, 250
- revoluční rok 1848 141, 142, 152, 197, 198
- román 43, 44, 130, 135, 163, 164, 196, 197
- romantismus 28, 32, 127, 183, 232, 248
- řád
 - jezuitský 24, 128
 - premonstrátský 88, 219, 227, 230
- sakralizace 30, 41, 43
- signum locutionis 193–202
- sionismus 188
- slavistika 13, 85, 86, 89, 249
- školství
 - jezuitské 195, 200
 - národní 201
 - premonstrátské 196, 219
 - vyšší 4, 5, 220, 234
 - židovské, viz židovské š.
- terminologie
 - česká 224, 225, 229, 230, 234
 - křesťanská 87
- toponymum 3, 12, 50, 51, 53, 65, 68–71, 104, 115, 230
- trest tělesný 194, 201
- učebnice 209, 221, 222, 225–230, 232–234
- univerzita
 - v Krakově 88
 - v Praze 88, 167
 - ve Vratislavi 2, 86, 99

vztahy	patriotismus zemský 2, 6, 25,
- česko-německé /	43, 193
německo-české 25, 27,	žánr 77, 83, 104, 135, 136,
34, 44	144, 147, 153
- česko-polské /	žánrový obrázek 135
polsko-české 2, 85,	židovské školství 5, 177, 237,
87-89, 99, 250	244

Jmenný rejstřík

- Adam z Veleslavína,
Daniel 29
- Adarová, Hannah 237
- Aleš, Mikoláš 42, 134
- Alexandr I. 222
- Alexandrowitzová,
Hermine 245
- Amerling, Karel Slavoj 31, 225
- Arbes, Jakub 83
- Ariaga, Roderigo 126
- Augustinová, Božena 157, 159
- Bacon, Yehuda 245, 246
- Bach, Alexander 37
- Balowski, Mieczysław 2, 13,
14, **85–102**
- Bauchbrenner, Chaim 239
- Bavor z Kosmačova,
Bohuslav 127
- Bavorovský, Tomáš 127
- Beneš Třebízský, Václav 153,
211
- Berlička-Scipio z Chmelče,
Šebestián 127
- Biebl, Konstantin 84
- Bílý, František 197
- Blahoslav, Jan 131
- Bláhová, Marie 25, 26
- Bohatcová, Mirjam 105, 106
- Boleslav I. Ukruťný 27
- Bolzano, Bernard 157
- Bonn, Hanuš 190
- Bouček-Fagellus, Šimon 106,
110
- Brauner, František
August 142
- Brod, Max 190
- Bujnoch, Josef 105
- Campanus Vodňanský,
Jan 111, 112, 117
- Caramuel z Lobkovic,
Jan 126
- Carolides z Karlsperka,
Jiří 117, 119
- Clemens Žebrácký z Libé
Hory, Václav 107, 108
- Collinus (Kolína) z Chotěřiny,
Matouš 110
- Critinus z Hlaváčova,
David 104
- Czacki, Tadeusz 90
- Čajkovskij, Petr Iljič 157
- Čapková, Kateřina 189
- Čech, Svatopluk 37, 153, 159,
211
- Čelakovský, František
Ladislav 85, 147, 152, 197,
213
- Černý, Václav 31, 38

- Červinková-Riegrová,
Marie 4, 155–165
- Dalimil 1, 25–28, 48, 52, 53,
62, 64, 65, 68, 76, 82
- Darwin, Charles 150
- Dobrovský, Josef 35, 97, 131,
223, 224
- Drahomíra ze Stodor 24–26
- Durdík, Josef 4, 167–176
- Durych, Jaroslav 42
- Dvořák, Antonín 41, 157
- Dyk, Viktor 39
- Eisner, Pavel 31, 178, 184,
188, 190
- Erben, Karel Jaromír 41, 147,
148
- Estreicher, Stanisław 92
- Faster, Jakub 199
- Faster, Petr 5, 194, 197–201
- Feifalik, Julius 91
- Ferdinand V.
zv. Dobrotivý 142, 197
- Fiala, Jiří 5, **237–247**
- Figulus Jablonský, Petr 128
- Flammarion, Camille 150
- Flaxius z Čenkova,
Bartoloměj 127
- Francisci-Rimavský, Ján 195
- Frankl, Ludwig August 179,
181, 184
- Frankl, Simon 240
- Franta, David 5, **193–206**
- Freund, Jakob 241
- Fridrich I. Sličný 76
- Fridrich II. Štaufský 26
- Friedmann, Simon 240
- Friedmannová, Malwine 245
- Frozín, Antonín 3, 12, 125,
128–131, 229
- Gaika z Dobczyna,
Andrzej 88
- Galli Chrudimský, Jiří 113–115
- Gebauer, Jan 99
- Gellner, František 190
- Glasser, Rudolf 178
- Goethe, Johann Wolfgang 18,
220, 221
- Gottlieb, František 187
- Gumpenberg, Wilhelm 128
- Guth, Otakar 190
- Gzell, Petr 131
- Hahn, Heinrich 241, 243, 245
- Hájek z Libočan, Václav 114
- Hálek, Vítězslav 211
- Handscheski, Jiří 106
- Hanka, Václav 30, 94, 231
- Hartmann, Moritz 181, 184
- Hasner, Leopold 240, 241
- Hašek, Damián 199
- Hattala, Martin 99, 233
- Havlíček Borovský, Karel 31,
32, 142, 178, 183–188, 198,
229
- Hegel, Georg Wilhelm
Friedrich 150
- Herbenová, Bronislava 213
- Herites, František 135
- Hermann, Ignát 135
- Heyduk, Adolf 211
- Hněvkovský, Šebestián 29,
222

- Hodějovský z Hodějova,
Bohouš 107
- Hoffmann, Bohuslav 3,
134–145
- Holý, Jiří 117, 178, 179,
182–184, 187–189
- Hora, František Alois 233
- Horyna, Václav 197
- Hrabák, Josef 76
- Hroznata, blahoslavený 231
- Hrubín, František 84
- Hugo, Victor 150
- Hyna, Karel Ferdinand 225
- Chýlová, Helena 5, 131,
219–236
- Jablonský, Boleslav 231
- Jadwiga z Anjou 88
- Janocki, Jan Daniel 92
- Jedlička, Alois 225
- Jirásek, Alois 41, 43, 83, 146,
149, 153, 196, 211
- Jireček, Josef 94, 98
- Jungmann, Josef 29, 31, 33,
164, 221–225, 229
- Kamper, Jaroslav 187
- Kaper, Herman 180
- Kapper, Siegfried 4, 177–191
- Karadžić, Vuk Stefanović 181
- Karel IV. 28, 65
- Karlík, Jan Hugo
Nepomuk 196, 230–234
- Katz, Leopold 190
- Klar, Paul A. 178
- Klicpera, Václav Kliment 152,
197
- Kompert, Leopold 190
- Kohn, Jakob 242, 243, 245
- Kollár, Jan 29, 30
- Komenský, Jan Amos 1, 6, 21,
127, 195
- Kosmas 24, 25, 40, 47,
49–51, 53–58, 61, 62,
65–68, 71, 72, 105, 211
- Koubek, Jan Pravoslav 223
- Krásnohorská, Eliška 40, 211
- Kraus, Ferdinand 237, 243,
245
- Kraus, Josef 241
- Kraus, Michal 197
- Krejčí, Jan 191
- Krejčí, Karel 31, 32, 153
- Krejčová, Helena 188
- Kuh, David 179, 180, 184
- Kunz, Karel 233
- Langer, Jiří Mordechaj 190
- Laueremann, Josef 164
- Lauermannová-Mikschová,
Anna 4, 155–159, 164, 165
- Lawson, David 237, 241
- Lederbuchová, Ladislava 2,
24–46
- Lederer, Josef 245
- Lederer, Viktor 188
- Lehár, Jan 77, 80
- Leopolita, Jan 95
- Lier, Jan 135
- Ludmila sv. 2, 24–26, 47–54,
56, 58–64, 66, 68, 70, 72
- Ludvík IV. Bavor 76
- Lužická, Věnceslava 161
- Macura, Vladimír 2, 3, 29,
30, 32, 33, 41

- Magni, Valerian 126
 Mácha, Karel Hynek 13, 33,
 127, 181
 Málková, Jitka 4, **167–176**
 Malura, Jan 127, 128
 Marek, Antonín 225
 Marek, Jan Jindřich 223
 Masaryk, Tomáš Garrigue 38
 Mautner, Adolf 241, 242
 Meissner, Alfred 179, 181
 Mitis z Limúz, Tomáš 106
 Moldanová, Dobrava 3, 11,
 12, 14, **146–154**
 Mityscionides, Bartoloměj 122
 Nebeský, Václav Bolemír 14,
 178–181, 184, 185
 Nehring, Władysław 2, 85–99
 Nejedlý, Jan 29, 222, 232
 Nejedlý, Vojtěch 29, 222
 Němcová, Božena 19, 200, 213
 Neruda, Jan 37, 3í, 40, 44,
 141, 150, 184, 198, 199,
 201, 211
 Newerkla, Stefan Michael 5,
207–218
 Nizenius, Václav 112
 Novacius, Mikuláš 112
 Novák, Arne 35, 36, 38–40,
 135, 188
 Novotný, Jiří 2, **47–75**
 Nowak, Dorota Julia 246
 Olbracht, Ivan 190
 Oldřich a Božena 26, 27
 Optát, Beneš 131
 Palacký, František 5, 29–31,
 34–36, 42, 43, 156–158,
 198, 228, 231, 249
 Pekař, Josef 28, 29, 34, 36,
 37, 44, 51, 72
 Pěkný, Tomáš 178, 179, 187,
 190
 Pelcl, František Martin 28
 Petrbok, Václav 189
 Philomates, Václav 131
 Piccolomini, Aeneus
 Silvius 130
 Pithopacus Slánský, Jan 112
 Pistorius z Lucka, Pavel 127
 Plachý z Třebnice, Šimon 127
 Pobial, Johann 243
 Pokorová, Markéta 4, **177–191**
 Polkowski, Ignacy 95
 Prachovský z Horštejna,
 David 127
 Pravda, František 197
 Presl, Jan Svatopluk 225
 Procházka, František
 Faustin 27, 28
 Prokop sv. 150, 151
 Przybylová, Blažena 237,
 241–245
 Przewdziecki, Aleksander 90
 Přemysl Otakar II. 34
 Puchmajer, Antonín
 Jaroslav 29, 222
 Pynsent, Robert 127
 Rakovský z Rakova,
 Martin 104
 Rhacotomus z Greifenburku,
 Viktorin 113, 114
 Rieger, František
 Ladislav 36, 156–159

- Ripa, Václav 107
Rogerová, Fanny 245
Rubeš, František Jaromír 33
Rudolf II. 28
Sabina, Karel 181
Salomonovičová, Libuše 237,
241
Salus, Hugo 190
Sedláček, Josef Vojtěch 31,
196, 220, 221, 222, 223,
225–230, 234
Seichert, Ignác 201
Shakespeare, William 212,
213, 215
Scharffenberger, Marek 95
Scharffenberger,
Stanisław 95
Schaeneius, Daniel 112,
115–120
Schwarzová, Henrietta 243
Sládek, Josef Václav 37, 39,
41, 153, 211
Sladký-Kozina, Jan 3, 153
Smetana, Bedřich 40, 41,
151, 226
Smetana, Josef
František 225–229, 231,
234
Soběslav II. 26
Sobieszczański, Franciszek
Maksymilian 95
Sobotková, Marie 5, **237–247**
Sochacka, Stanisława 87, 89,
98, 99
Sokol-Tůma, František 239,
240
Soleiman pour Hashemi,
Michaela 128
Spritzer, Samuel 243
Srbová, Anna 161
Staněk, Václav 31, 225
Stašek, Antal 153
Stein, Auguste 190
Stich, Alexandr 1, 127, 131
Stránecká, Františka 211
Stránský, Adolf 190
Stránský ze Stránky u Zap,
Pavel 114, 129
Strejc, Jiří Felix 111
Stroupežnický, Ladislav 3,
134–144
Suchá, Milada 229
Světlá, Karolína 211
Šafařík, Pavel Josef 29, 30,
33
Šentygar z Chotěřiny, Jan 121
Šmíd, Zdeněk 24, 25, 27, 36,
44
Šmilovský, Vojtěch Alois 211
Šťastný, Alfons 153
Štítný ze Štítného, Tomáš 89,
97–99
Štorch, Karel Boleslav 187
Šubert, František Adolf 134
Šústková, Hana 237, 241
Téver, Felix 155, 164, 165
Tiburtius Kotva z Freifeldu,
Ctibor 127
Tichý, Vítězslav 135, 136, 141
Toužimský, Josef Jakub 199
Trajanus z Chotěřiny, Vít 121
Tureček, Dalibor 147

- Tyl, Josef Kajetán 152, 227, 231
- Uhde, Milan 187-189
- Uher, Josef 83
- Ulický, Matouš 153
- Ulický, Matyáš 3, 147-149
- Utěšený, Slavomír 142
- Václav sv. 25, 27, 47, 48, 57, 77-79, 83, 88, 238
- Václav I. 34
- Václav II. 88
- Viktora, Viktor 2, 3, 6, 9-14, 16-18, 21, 33, **104-124**, **125-132**, 221-223, 226, 228, 229, 250
- Vít sv. 79, 83
- Vladislav II. Jagellonský 88
- Vocel, Jan Erazim 187
- Vojtěch sv. 47, 54, 79, 83, 88, 90
- Vrchlický, Jaroslav 3, 4, 41, 146-153, 211
- Všetička, František 2, **76-84**
- Wechsberg, Josef 242, 244
- Wechsbergová, Anna 242, 244
- Weihs (Weiss), Moritz 240
- Weiner, Richard 190
- Wenzig, Josef 40
- Westonová, Elisabeth Jane 117, 119
- Windischgrätz, Alfréd 199
- Zabłocki, Jan 95
- Zachová, Alena 4, **155-166**
- Zajíc z Valdeka, Vilém 2, 76
- Zaupfer, Josef Stanislav 220, 221
- Zeyer, Julius 41, 150, 151, 211
- Ziegler, Josef Liboslav 222

Utváření české národní identity do 19. století
Literaturou a v literatuře, školou a ve škole

Editoři:

Marie Čechová – David Franta – Martina Spěváčková

Recenzenti:

prof. PhDr. Jana Svobodová, CSc.

prof. PhDr. Miloš Zelenka, DrSc.

Překlad anglického resumé:

Mgr. Jaroslav Kubalík

Grafický návrh obálky:

Tereza Kovářová

Typografická úprava:

Jakub Pokorný

Vydala:

Západočeská univerzita v Plzni

Univerzitní 2732/8, 301 00 Plzeň

První vydání, 283 stran

Pořadové číslo: 2369, ediční číslo: 55-051-21

Plzeň 2021

ISBN 978-80-261-1064-4

ISBN 978-80-261-1063-7 (brožovaná vazba)

DOI <https://doi.org/10.24132/ZCU.2021.10644>

FAKULTA PEDAGOGICKÁ
ZÁPADOČESKÉ UNIVERZITY
V PLZNI

Prof. PhDr. Viktor Viktora, CSc., (* 1942)

patří k předním představitelům české literární bohemistiky. Literární historik, teoretik, divadelní kritik, dlouholetý vedoucí katedry českého jazyka a literatury Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni je členem fakultních vědeckých rad, habilitačních a jmenovacích komisí. Od vysokoškolských studií spolupracuje s mnoha regionálními knihovnami a dalšími kulturními institucemi západních Čech. Významná je jeho tematicky rozmanitá přednášková činnost ve vědeckých organizacích i pro širokou kulturní veřejnost.

Ve své pedagogické a vědecké činnosti se zaměřuje především na dějiny starší české literatury a dějiny české literatury 19. století.

ISBN 978-80-261-1064-4